K 15405

O. PARLO, J. AAVIK JA K. MIHKLA

Eesti KIRJANDUSLUGU

gümnaasiumile

I

KOLMAS KLASS

EESTI KIRJASTUS · TALLINN

O. PARLO, J. AAVIK JA K. MIHKLA

EESTI KIRJANDUSLUGU

GÜMNAASIUMILE

I

III KLASS

35090

EESTI KIRJASTUS
TALLINN 1944

Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis
1944: 027
2-67607
A-15405

AfV. Nr. I/00174. Trükiarv: 3650 eksemplari. Paber: ETK Tallinna Paberivabrik; trükipaber 56 : 79 cm. Trükk ja brošuur: Trükikoda „Vaba Maa“, Tallinn.

Ilmunud jaanuaris 1944.

Rmk. 3.80.

I. Kirjalike mälestiste ajastu (1200—1600).

Vanimad kirjalikud mälestusmärgid. Arvatavasti ei olnud eestlastel muistsel iseseisvusajal oma kirja ega ruunitähti, nagu need olid teistel põhjarassi kuuluvail rahvail — germaanlastel. Seetõttu ei saanud juttugi olla kirjanduse tekkimisest.

Alles eestlaste ajaloolisel ajal saab siin kiri tuntuks Läänest tulevate võõraste kaudu. Esimesi kirjasõna algeid ja mälestisi — üksikuid eestikeelseid sõnu ja lauseosi, milledel on ainult keeleteaduslik ja kultuurilooline väärtus, leidubki just saksa ordurüütlite maaletuleku ajast XIII sajandist ladinakeelseis raamatuis. Esimeseks niisuguseks allikaks on XIII sajandi algusest päritolev Läti Henriku kroonika „Origines Livoniae", milles on talletatud üksikuid muinaseesti sõnu (nagu maleva = sõjavägi; banem = ülem, pealik; maja = nõupidamise paik; kylekunda = külakond), kohanimesid (nagu Sontagana = soo taga; Odenpe = oti pea = Otepää; Jogentagania = jõetagune) ja mõned lühilaused (nagu Laula! Laula! Pappi!, „Maga magamas", „Tharapita!" = Taara avita!). Kroonika kirjutaja on tundnud eesti keelt puudulikult.

Sama sajandi keskpaiku (1241) ilmunud Taani valitsuse maksuraamat „Lieber census Daniae" esitab ligi 500 eestikeelset kohanime, mis lasevad heita põgusa pilgu meie keele ajaloosse ja eestlaste asustamisaladele.

Võõraste misjonitegevus siin paganate maal ei nõudnudki algul pärisrahva keele mõistmist, sest keskaegses katoliku kirikus peeti jutlust ladina keeles. Seetõttu kirikuraamatuid rahvakeelde ei tõlgitud. Niisuguses olukorras ei suutnudki katoliku usk tungida kuigi sügavale rahva hinge ja muinasusk ja rahvaluule võisid takistamatult edasi elada ja areneda. See-

pärast ordu- ja varasemast katoliku ajast, XIV ja XV sajandist, ei leidugi kirjalikke mälestisi. Ainult vaevalt väärivad nimetamist XV sajandi lõpult pärinevad Tallinna dominikaanide kloostri jutlusraamatuist leitud mõnesõnalised eestikeelsed käsikirjalised märkmed. Näiteks: Myna ... tha syno pera tulla = Mina taha(n) sinu per(r)a tulla; åppetut = õpetud; vxpeyue = üks päev jt.

Esimesed eestikeelsed palved ja katekismused. Vanimad eestikeelsed käsikirjad ja trükkteosed on pärit katoliku aja lõpust ja usupuhastuse algusest. Need ei tekkinud rahva enda kirjanduskunstilisest loomistarbest, vaid ristiusu kuulutajail lõppeks tekkinud vajadusest olla rahvale arusaadav. Kiriku ülesandel hakkasid vaimulikud usulist kirjandust tõlkima.

Kullamaa käsikiri. Alles XVI sajandi algul, kui hakati katoliku preestreilt järjekindlalt nõudma, et nad jutlustaksid ja õpetaksid palveid, usutunnistust ja kümmet käsku rahvakeeles, on märgata säärase vaimuliku tõlkekirjanduse tekkimist. Arvatavasti selleks otstarbeks väljaantud Kieveli katekismuse (mille ilmumine on kaheldav) kõrval kuulub sellesse aega pikem eestikeelne tekst, mis leiti Kullamaa vanemast vakuraamatust ja on tuntud „Kullamaa käsikirja" nime all. See sisaldab vanimad eestikeelsed palved: „Meie isa", „Ave Maria" ja „Usutunnistus". Nende tõlkijaks on osutunud Kullamaa katoliku preester Johannes Lelow. Need vaevalised ja algelised tõlked (umbes aastaist 1524—1528) on üldse vanimaks eestikeelseks vaimulikuks tõlkekirjanduseks.

Näide „Ave Mariast":

Aue Ma/ria/ gr/atia/ pl/ena. 1524—1528.

„Terwutewt Maria, Yßantßwkas. / ßynna nayßyte ßees pelne phuhet. nynck / phowhatut ßynnyſt yhwhuſt Jheſus Chriſtus amen."[1]

---

[1] S. o.: „Tervitatud Maria, Issand sinuga. Sina naiste seas peal(mi)ne pühak. Ning pühitsetud sinu ihust Jeesus Kristus. Aamen."

Usupuhastuse mõjul kadus ladina keel jumalateenistusest. Et luteri õpetus nõudis rahvakeelset jutlustamist, siis tekkis ka vajadus eestikeelsete vaimuliku sisuga raamatute järele. Et vaimulike teoste autorid olid muulased, siis oli raamatute keel äärmiselt vigane ja kohmakas. Vahepealne trükikunsti leiutamine tõi vaimulike teoste levikusse suuri soodustusi. Ka Eestis hakkas ilmuma esimesi trükiseid.

Wanradt-Kõlli katekismus. Varasest usupuhastuse ajast on pärit Tallinna Niguliste õpetaja Simon Wanradt'i koostatud alasaksakeelne katekismus, mille on eestikeelse tõlkega varustanud Pühavaimu koguduse õpetaja Johann Kõll (Koell), kes arvatavasti oli eestlane või vähemalt omamaalane.

See esimene eestikeelne raamat ja trükkteos ning vanim eestikeelne katekismus on trükitud **a. 1535** Wittenbergis ja pole mitte ainult vanim eesti raamat, vaid üldse vanim säilinud trükkteos idapoolses Transbaltikumis. Sellega oleme ennetanud naabermaid: Soome vanim trükitud raamat (Agricola „ABC-raamat") ilmus a. 1542, esimene leedukeelne trükis a. 1547, lätikeelne aga a. 1585.

Wanradt-Kõlli katekismus oli mõeldud jutlustajaile, kuid nähtavasti keelati varsti pärast ilmumist raamatu levitamine ja see hävitati. Nii läks see juba oma kaasajale kaotsi. Sellest katekismusest on säilinud ainult 11 katkendlikku trükilehte, mis leiti ühe ladinakeelse raamatu rebenenud kaanepapi alt, kus seda oli tarvitatud köitematerjalina.

Wanradt-Kõlli katekismuse sisuks on ristiusu 5 peatükki, mis on kirjutatud protestantismi vaimus. Selle esimese eesti trükitud raamatu keel on rahvapärasem ja kirjaviisilt parem kui peaaegu sajandi võrra hiljemini ilmunud raamatuil.

Katkend Wanradt-Kõlli (Koell'i) katekismusest a. **1535.**

Synu tachmas ſundküt kuth tahwas / nynda kaes maapeel.
Nynda muyſta[1] ſe kolmandes palwe / Armas Iſſa erakeelda ſynu arman tachtman kaes[2] / medy lehaſen kuryan tachtman / Nynk ſen

kuryan ſuckun / **mea** meil ſündnüt on / Seyſa kaes armas Jſſa ſedda köhenrettyd[3] ninck ſedda ylma wasta / keykeſes mea ſynu Jumalan auwu ninck tachtmas eb taha / Mynckpereſt meye emme wöy / ech meddy motluſten / ech tachtman kaes / meyſt omaſt heneſt / mued / kuth ſynu tachtmad waſta ygkex[4] ſeyſtma ſynd needma / ninck era-pölgkma.

XVII sajandi algult (Poola ajast) on pärit ainus vastureformatsiooni-aja teos — osaliselt eestikeelne raamat „Agenda Parva" a. 1622, mis on nähtavasti koostatud kellegi jesuiidi poolt. Raamat sisaldab 96 väikest lehekülge katoliku usutalituse tekste ja palveid ja oli esimeseks vanimaks lõuna-eesti murdes meie päevini säilinud trükiseks. See huvitav käsiraamat sisaldab ladinakeelse põhiteksti kõrval ka lõuna-eesti-, läti-, poola- ja saksakeelseid tekste.

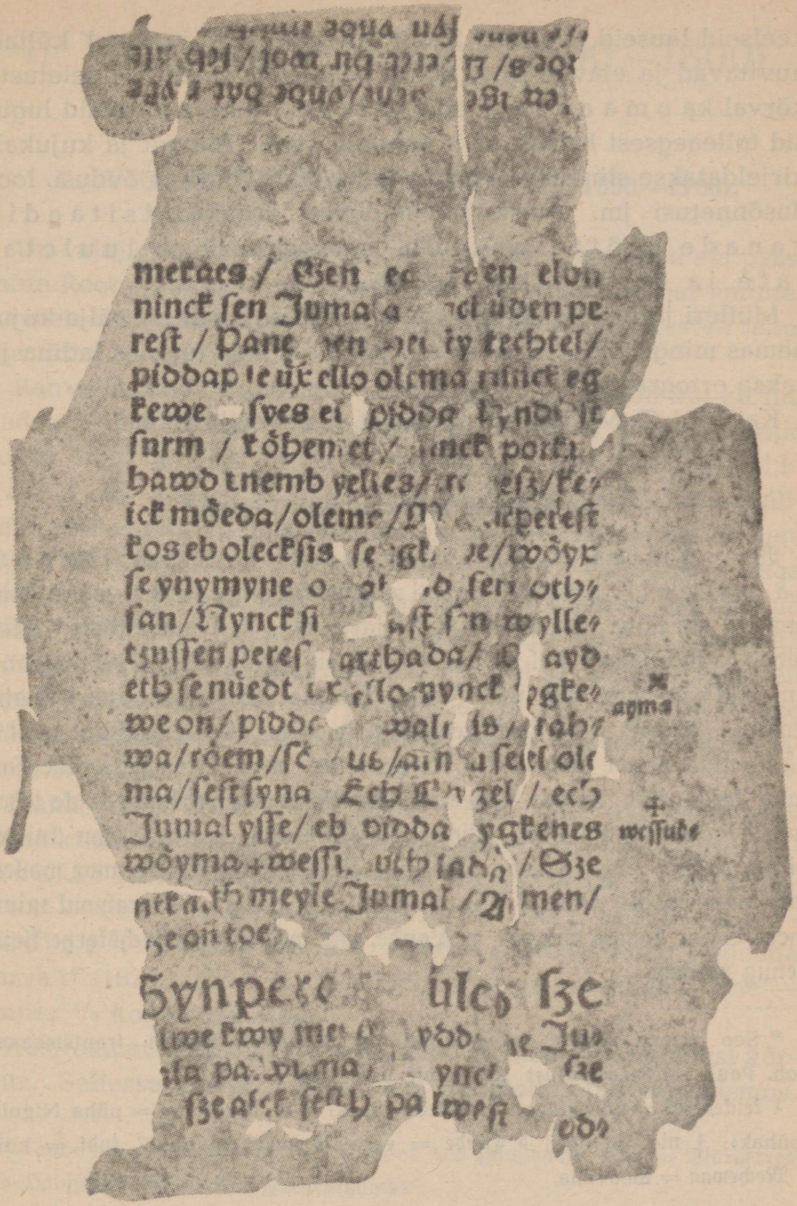
XVII sajandi algul on Rootsi-Poola sõjast hoolimata märgata edu rahvahariduse tõusus. Sel ajal asutati Tallinna ja Tartu pärisrahvale eestikeelseid kirikukoole. Tallinnas tegutses niisugune kool pastor Georg Mülleri eestvõttel (1600—1608) Pühavaimu kiriku juures. Sellest hoolimata ei ilmunud sajandi künnisel trükist ühtki teost. Jumalateenistusel tarvitati käsikirjalisi evangeeliumide, epistlite ja palvete tõlkeid, jutlusi jm.

G. Mülleri jutlused. Käsikirjaline on ka järgmine tähelepandav vaimuliku kirjanduse mälestusmärk — Tallinna Pühavaimu kiriku abiõpetaja Georg Mülleri jutlused, mis on kirjutatud põhja-eesti keeles.

See esimene suurem käsikiri, mis eesti vanemate kirjamälestuste hulgast on säilinud, sisaldab 39 eestikeelset jutlust, mis on autori poolt üles märgitud ja nähtavasti ka peetud a. 1600—1606. Selle eestikeelsesse teksti on põimitud ka saksa- ja ladina-

---

[1] muyſta = mõista, saa aru; [2] arman tachtman kaes = armsa tahtmisega; [3] köhenret = kurivaim; [4] ygkex = ikka.

Wanradt-Kõlli (Koell'i) katekismuse katkendlik lehekülg.

keelseid lauseid ja sõnu. Sisult on mainitud jutlused küllalt huvitavad ja elavad, sest autor valgustab pühakirja seletuste kõrval ka o m a a e g a ja o l u s t i k k u, tuues haaravaid lugusid tolleaegsest heitlikust ja karmist elust. Elavalt ja kujukalt kirjeldatakse siin sõja-, katku- ja näljaaja piinu ja õudusi, loodusõnnetusi jm. Käsikirjas leiduvad arvukad t s i t a a d i d v a n a d e m õ t t e t a r k a d e, muinasklassiliste l u u l e t a j a t e ja k i r j a n i k e t ö ö d e s t.

Mülleri jutlustest näeme, et juba XVI sajandil oli välja kujunemas mingi võõrapärane eesti kirjaviis, mis tugines ladina ja saksa ortograafiale.

Katkend G. Mülleri 30. jutlusest 1. novembril **1605.**

Ühe laevuri lubadus ehk tõotus.*

Wir ſollen nicht thuen wie iener Schiffmann, da er auff dem Meer in großer gefahr war, nick motlis, eth täma oma Laiwa nick keickede ks[1], ke Laywa ſiddes[2] ollit, piddy hucka menema, fiel [er] nieder auff ſeine Knie, rieff S. Nicolaum[3] an, nick[4] palwus, Ach ſina Jumal Nicolae, Kuy ſina mind ſeſinatze Laiwa, Hüide[5] ninck keick nedſamat, ke minu ks Laiwa ſid: omat[6], häſti ninck terwe ülleawitat, Ny pea kudt[7] mina Maa päle tulle, ſyß taha mina ſinu auwux ür ſeſarn ſuhr Mechewaa[8] Küynla laſcke teha, kudt ſeſinane Maſtpuh on. Wie ſolchs ſein Sohn, d' hind' ihm kniete, höret, paiatis täma halleda Süddame ks: Ey lieber Vater, wor wollen wir ſouiel wachs nemen? Dem antwortet d' Vater: Olle rahwul minu mein Sohn, komen wir nur zu Lande, wir wollen die Wachskertze klein genug machen ...

---

* See anekdoodiline mõistukõne on laenatud Elsassi frantsiskaani Joh. Pauli rahvaraamatust „Schimpff und ernst".

1 keickede ks = kõikidega; 2 ſiddes = sees; 3 S. Nicolaum = püha Nigula (pühak); 4 nick = ning; 5 Hüide = vara; 6 omat = on; 7 kudt = kui; 8 Mechewaa = meevaha.

II. Vaimulik kirjandus (1600—1800).

1. VIGASE KIRIKUKEELE AJASTU (1600—1700).

Uue ajajärgu rahvahariduse oludesse tõi kogu Eesti ala päästmine Rootsi valitsuse alla (1629). Rootsi valitsuse ajal paranes ka meie rahva kultuuriline ja majanduslik olukord kestva rahuaja tõttu.

Rahvahariduse tõstmiseks asutati koole nii maale kui ka linnadesse, nii näiteks Tallinnasse ja Tartusse gümnaasiumid (1630) ning a. 1632 avati Tartus Gustav Adolfi käsul ülikool, mis pidi olema kättesaadav ka mitteaadlikele-eestlastele. Nüüd ühenduses üldise rahvahariduse tõusuga algas XVII sajandi teisel veerandil elevus ka vaimuliku sisuga eestikeelses kirjanduses. Agaramad ja ärksamad vaimulikud hakkasid hoolitsema rööbiti saksa ja eesti keeles trükitud kirikuraamatute ilmumise eest, et sakslastest pastoreil oleks kergem rahvakeeles jutlustada. Et raamatud ei olnud mõeldud eestlastele, vaid sakslastele, siis kannavad need saksakeelset pealkirja.

Stahl. Aastal 1632—1638 ilmus trükis selle aja silmapaistvama kirikutegelase ja Põhja-Eesti pastori ning praosti Heinrich Stahli põhja-eestikeelne „Käsi- ja koduraamat“[1] — esimene terviklikult säilinud eestikeelne trükkteos, kui selleks mitte pidada „Agenda Parva't“ (1622), milles eestikeelset teksti on suhteliselt vähe — umbes 1/5 kogu raamatust.

Käsiraamat ilmus neljas osas, eesti- ja saksakeelne tekst kõrvuti. Sellesse paksu raamatusse on mahutatud katekismus,

[1] Täpne saksakeelne pealkiri on „Hand vnd Haußbuches Für die Pfarherren vnd Haußväter Ehstnischen Fürstenthumbs“.

kirikulaule, evangeeliume ja epistleid, salme ja palveid, aga selles ei puudunud ka tarvilised eeskirjad vaimulike talituste (ristimise, laulatamise ja matmise) sooritamiseks ja isegi kuradi väljaajamiseks.

H. Stahl on oma suure väljaande koostamiseks kasutanud nähtavasti samu eestikeelseid allikaid, mis Müllergi oma jutlustes. See on olnud seega mitmete kaasaeglaste koostöö vili. Kirikulaulude koostamisel oli tal abiks suur hulk kaastöölisi. H. Stahli „Käsi- ja koduraamatu" II osa moodustab esimese luterliku lauluraamatu eesti keeles. Et neil riimita kirikulauludel puudus värsimõõt, oli neid väga raske laulda.

H. Stahli sulest on pärit ka esimene eesti keele grammatika „Anführung zu der Ehstnischen Sprach" (1637), mis on koostatud saksa grammatikate eeskujul. Raamat sisaldab ka esimese eesti keele sõnaraamatu. Stahl mõjustas eesti trükitoodete keelt kogu sajandi jooksul ja temast kujunes eesti vanema saksapärase kirjakeele ja kirjaviisi mõjukas autoriteet.

Rossihnius. H. Stahli „Käsi- ja koduraamatuga" samal ajal (1632) ilmus ka Sangaste-Laatre pastori Joachim Rossihniuse sulest kaks lõuna-eestimurdelist vaimuliku sisuga käsiraamatut: 1) „Martin Lutheruse katekismus" („Catechismus Herrn D. Martini Lutheri"), 2) „Evangeeliumid ja epistlid" („Evangelia und Episteln auf alle Sonntage") ühes Kristuse kannatus- ja surmalooga. Mõlemad saksakeelse kõrvutitekstiga raamatud on sisult sarnased põhja-eestikeelse „Käsi- ja koduraamatuga" ja neid kaht koos võib pidada esimeseks lõuna-eestikeelseks kiriku-käsiraamatuks, aga palju väiksemas maastaabis, kui seda on Stahli oma.

Rossihniuse raamatute ilmumisega jagunes eesti kirikukeel juba järjekindlamalt kui seni kaheks eri keeleks — põhja- ja lõuna-eesti keeleks. Siitpeale hakkas mõlemas peamurdes paral-

Hand
vnd
Haußbuches
Für die Pfarherren/ vnd Haußväter
Ehstnischen Fürstenthumbs
Erster Theil
Darinnen der kleine
Catechismus
D. Martini Lutheri/ zusampt
einer kleinen Zugabe
In Teutscher vnd Ehstnischer sprache an-
gefertiget/ vnd auff eigenen kosten zum Druck
vbergegeben
Von
M. Henrico Stahlen/ Probste in Jerven/
vnd Pastoren derer Christlichen Gemeinen zu
S. Petri vnd S. Matthæi.
Gedruckt zu Riga/ durch Gerhard. Schröder/ 1632.

H. Stahli „Käsi- ja koduraamatu" I osa tiitel.

leelselt ilmuma vaimulikku ja ilmlikku kirjandust, grammatikaid ja hiljem isegi ajalehti.

Katkend H. Stahli ja J. Rossihniuse kirikulaulust

„Au, kiitus olgu igavest".

H. Stahl.

ÜÆpeines Jummalal üllewel olckut auw / ninck tenno temma armo eddes / ſemperraſt eth nüdt ninck eddeſpeite ennamb / meid ep lihckotap üchtekit wigga / üx heh meel Jummalal meiſt on / nüdt on ſuhr rahwo ilma jelleſietmatta[1] / keickel wainul on nüdt üx otz.

J. Roſſihnius. **1632.**

Ützines Jummal üllewen olgko auw, Ninck tenname temmä armo eddes, Sepärraſt eth nüdt ninck eddeſpeiti ey ennamb, meit likuta ey woj üttekit wiggä, ütz hä mehl jummalaſt meieſt om, nüdt om ſuhr rawo ilma jelles jetmäta[1], kickil Wajnläſil om nüdt ütz otza.

Lauluraamatud. Et H. Stahli käsiraamat ei suutnud just lauluraamatu osas täita oma ülesandeid, sest värsimõõduta ja proosakeelde tõlgitud laulud olid raskesti lauldavad, siis tegi piiskop Ihering kirikukirjanduse alal tegutsevaile agaramaile kirikuõpetajaile ja Stahli endistele kaastöölistele (H. Göseken'ile, R. Brocmann'ile, G. Salemann'ile ja M. Gilläus'ele) ülesandeks välja anda see parandatud, uuendatud ja täiendatud kujul.

Kirikulaulud tõlgiti nüüd uuesti riimitud ja värsimõõdustatud salmides saksa keelest eesti keelde ning lisati uusi juurde. Kahtlemata nõudis see üsna metsiku proosakeele värsistamine tõlkijailt ja ümbertegijailt palju vaeva. Kõige agaramaks tõlkijaks oli H. Göseken, kelle õlule langes suurem osa tööst. Nõnda ilmus raamat mitme autori ühistööna puht-eesti-keelsena vähendatud (praeguse lauluraamatu) kaustas

[1] jelleſietmatta, jelles jetmäta = järele jätmata.

a. 1656 toomkiriku pastori Abraham Winkleri toimetusel nime all „Uus eesti lauluraamat“ („Neu Ehstnisches Gesangbuch“).

Heinrich Gösekeni kirikulaul **„Aidake Jumala armu kiita“** raamatu „Käsi-, kodu- ja kirikuraamat“ III osast „Uus eesti lauluraamat“.

1656.

Nühdt Jumla Armo kihtkem
O Risti Rahwas keick /
Ninck keickeſt Süddaſt hühdkem /
Seſt nüdt on otze Aigk;
See oigke Aigk on nühdt;
See Ahſt on Otza wotnut /
Se uhs on meile totnud;
Sihs jetkem wannat Sühdt.

O moistakem doch Süddas
Needt armat Jumla Töhdt /
Kui armſaſt meitet piddas /
Mis meitel teggi Hehdt;
Och olcko Meele ſees!
Kui Jummal Hehdt on annut /
Keick Kurja waſto pannut /
Ninck hoidnut Kahjo ees.

2. PARANDATUD KIRIKUKEELE AJASTU (1700—1800).

XVII sajandi viimsel veerandil on juba märgata eesti keele kirjaviisi parandamise tendentsi, mis oli tingitud rahulolematusest H. Stahli ebarahvapärase keele ja selle väga kõikuva ning vigase kirjaviisiga. Uut teed sel alal püüdsid rajada Virginius, Forselius ja Hornung.

Virginius. Põhja-eestikeelse lauluraamatu kõrvale ilmus a. 1685 ka tartumurdeline „Laulu- ja palveraamat“ Puhja õpetaja Adrian Virginiuse toimetusel. Aasta varem (1684) oli Virginius trükki toimetanud oma isa Andreas Virginiuse tõlgitud lõuna-eestikeelse „Lutheruse Suure Katekismuse“, mis tallinna keeles seni veel puudus.

Üldse oli Adrian Virginius energilisem ja tähtsam oma aja (XVII sajandi lõpu) vaimulik kirjanik ja hea rahvakeele-tundja. Eestis sündinud ja siin üles kasvanud, oskas ta rahvakeelt pare-

mini kui võõrsilt tulnud pastorid. Ta tõlkis Liivimaa kindralsuperintendendi Joh. Fischeri ülesandel lõuna-eesti keelde Vastse Testamendi, mis ilmus trükis a. 1686, olles seega esimese täielise eestikeelse Uue Testamendi väljaandjaks.

Ka pääsis Virginiusega esikohale lõuna-eesti kirjakeel, kuna varem olid ilmunud tema toimetusel veel tartu-keelne katekismus ja „Laulu- ning palveraamat". Et A. Virginiuse teoste keel oli rahvapärane, ladus ja sõnavararikas, siis see murdis lõplikult läbi Stahli keele traditsioonid.

Hornung. Siitpeale hakkas kirikukeelest kaduma kaua aega kestnud Stahli mõju. Meie kirjakeele arenemises tähistavad suurt edusammu kirikuõpetaja Johann Hornungi keelelised uuendused. Hornung tõi oma töödega ja a. 1693 ilmunud keeleõpetusega „Grammatica Estonica" täielise pöörde eesti vigasesse ja ebaühtlasse kirjaviisi. Ta kõrvaldas eesti kirjakeelest sellele sobimatud võõrtähed *c, ck, f, z, tz, y, x* ja kaotas *h* vokaalide pikkusmärgina (pühdma asemel püüdma). Pikad täishäälikud tuli Hornungi nõudel märkida lahtises silbis ühekordse (meleb), kinnises silbis aga kahekordse tähega (meelt), lühike konsonant pea- ja kõrvalrõhulises silbis lühikese vokaali järel aga kahekordselt (luggema, äßitaßßin). Ta puhastas kirjakeele paljudest vigadest, saksapärasustest ja iganenud arhaismidest (tulcket minno taas asemel tulge minnuga).

Sellega ta algatas uue, normeeritud ja ühtlustatud kirjaviisi, nn. vana kirjaviisi, mis kestis kogu meie kirjanduses XIX sajandi teise pooleni.

Hornung pani aluse ka Piibli tõlkimisele. Ta tegi koos Adrian Virginiusega Uue Testamendi (1688) põhja-eesti-keelse tõlke, kus esinevad samuti keeleuuendusnõuded. Kahjuks aga jäi see trükis avaldamata. Oma keelereformiga ja Uue Testamendi tõlkega oli Hornung üks teerajajaid Piibli väljaandmisele eesti keeles.

Uus Testament. XVII sajandi viimsel veerandil olid vaimulike püüded suunatud ühele suurele eesmärgile — Piibli väljaandmisele. Siis asus selle teostamise etteotsa Liivimaa superintendent Johann Fischer, kelle ülesandel Adrian Virginius oligi tõlkinud Vastse Testamendi (1686) tartu keelde. Et Piiblit põhja-eesti murdesse tõlkida, kutsus vaimulik ülemus kirikuõpetajad ja keelemehed konverentsidele, milledest esimene peeti a. 1686 Lätimaal Lindenhofis, teine aga aasta hiljem Pilistveres. Koosolekuil tekkisid teravad lahkhelid ja vaidlused pühakirja keele ja algteksti pärast. Ühelt poolt, eriti vanemad ja Tallinna õpetajad pooldasid endist Stahli kirjaviisi ja saksakeelset Lutheri algteksti, teiselt poolt aga nooremad tegelased ja head rahvakeele tundjad — B. G. Forselius, Adrian Virginius ja J. Hornung — soovisid, et Piibel ilmuks parandatud ja uuendatud keeles. J. Fischer nõudis aluseks kreekakeelset teksti. Ehk küll Virginius ja Hornung valmistasid varsti (1688) koos tallinnakeelse Uue Testamendi tõlke käsikirja, siiski ei saanud see trükis ilmuda, sest vahepeal takistasid pühakirja väljaandmist meie maad tabanud rasked sündmused. Suur Põhjasõda laastas ja kurnas ühes katku ja näljaga 20 aastat Maarjamaad. Üks Piibli tõlkija Adrian Virginius vangistati ja hukati avalikult kirvega venelaste poolt (1706) Tartu turul. Põhjasõja eest Tallinna põgenenud kirikuõpetajad revideerisid ja kirjutasid puhtasti ümber Uue Testamendi tõlke (1705), mis on tuntud Stokholmi käsikirja nime all ja on säilinud Rootsi kuninglikus raamatukogus.

Kui rahu saabus ja katk ning nälg vaibusid, jatkati Uue Testamendi trükkitoimetamist.

Uus Testament nägi päevavalgust alles **a. 1715,** s. o. 29 aastat hiljem kui „Vastne Testament", raamatutrükkal Brendeken'i kirjastusel ja Kullamaa pastori Heinrich Gutsleffi poolt trükki toimetatult. Kirjandusloolisel on tähis, et selle teose eessõnas leidub esimene ülevaade eesti kirjandusloost.

Katkend Vastsest ja Uuest Testamendist.

Ewangelium neljandel pühal Peiwal / perräſt kolme kunninga Püha.
(Matt. VIII pt.)

Waſtne Testament. 1686.

NJnk kui temmä Laiwa ſiſſe aſte / ſis lätziwa temmä Jüngre temmä perrä.

24. Nink nätze[1] / ſuhr Tuiſk töſſi[2] Jerwe pähl / nida et kah ſe Laiw Lainiſt ſaije kattetus: Ent temmä maggaſ.

25. Nink ne Jüngre aſtſiwa temmä mannu / nink errätiwa tedda ülles / nink ütliwa: Iſſand / awwita meid / meije lähme hukka.

26. Sis üttel temmä neide waſta: Kuis teije ni pelglikko ollete / teije weiko Uſkja? Nink töſſi ülles / nink ähwwärd ſedda Tuhld nink ſedda Jerwe; ſis ſaije kohalt waik.

Uus Testament. 1715.

23. Ja kui temma Laewa aſtus / ſiis läkſid temma Jüngrid temma järrele.

24. Ja waat / ſiis tous ſuur Tuul Järwe pääl / ninda et ſe Laew Laenedega katteti / aga temma maggas.

25. Ning need Jüngrid aſtſid temma jure / ja ärrataſid tedda ülles / ja ütlid: Iſſand aita meid / meie lähheme hukka.

26. Siis ütles temma nende wasto: Miſpärraſt teie ninda arrad ollete / teie Nödra-uſſuliſſed? ja tous ülles / ja ähwerdas Tuult ja Järwe / ſiis ſai ſe koggone waigſeks.

Piibel. Järgmiseks suursündmuseks vaimuliku kirjanduse alal on pärast Rootsi-Vene sõda juba rahunenud oludes Piibli ilmumine trükis. Tallinnamaa konsistoorium, kes oli otsustanud Piibli välja anda, usaldas selle ülesande Jüri kirikuõpetajale Anton Thor Helle'le kui heale eesti ja heebrea keele tundjale. Valminud käsikiri anti trükki Liivimaa kubernerilt saadud laenuga. Seitse aastat kestnud eeltöö järel, millest trükkimine nõudis kolm aastat, ilmus Anton Thor Helle elutööna

[1] nätze = näe; [2] töſſi = tõusis.

Piibli Raamat/

se on kõik se

Jummala Sanna,

mis

Pühhad Jummala Mehhed/

kes pühha Waimo läbbi juhhatud/

Wanna Leádusse Raamatusse

Ebrea Kele

ja

Ue Leádusse Raamatusse

Kreka Kele

esſite on ülleskirjotanud / nüüd agga hopis/

Jummala armo läbbi, meie

Eesti-Ma Kele

Esſimest korda

üllespandud, ja mitme ſündſa ſalmiga ärraſeletud.

Esſimeses otſas on

Üks öppetus ja maenitſus nende heaks, kes Jummala ſanna omma hinge kaſuks püüdwad luggeda.

TALLINNAS/

Trükkis ſedda Jakob Joan Köler.

1739. Aastal.

Piibli tiitel.

ja toimetusel **a. 1739** Tallinnas põhja-eestimurdeline Piibli Raamat. Kahjuks oli suurteose tõlkesse korrektuuride lugeja poolt sisse parandatud hulk saksapäraseid keelevigu. Seetõttu muutus Piibli keel kohati üsna ebaühtlaseks ja vigaseks.

See vaimuliku kirjanduse tippsaavutus fikseeris ja ühtlustas eesti kirjakeele, sest nüüd pääsis mõjule eesti ühiskirjakeelena põhja-eesti murre. Tartu murre, mis seni oli tallinna murdega küllalt edukalt võistelnud, pidi nüüd taganema. Aga Piibli tõlge ei avaldanud mõju mitte ainult meie keele arenemisele, vaid sel oli ka kirjanduslik ja suur kultuuriline tähtsus. See võimaldas juba veidi komplitseeritumate mõtete ja tundeavalduste väljendamist ning oli meie õpetlikule kirjandusele ammendamatuks allikaks, kust võeti motiive ja aineid. Sel oli ka kasvatav ja üldhariv mõju, selle kaudu õppis rahvas lugema. See oli tolle aja maitsele ja nõudeile vastav lektüür, täites oma suure leviku tõttu teataval määral rahvaraamatu ülesandeid. Nii on Piibli tähtsus mitte ainult kirjanduslik, vaid ka haridusloo line. Loetavaima raamatuna on ta olnud kasvatava mõjuga kogu meie rahvasse.

III. Ilmliku kirjanduse alged (1800—1860).

1. ILMLIK ESILUURIKA.

XVII sajandi 30- ja 40-ndail aastail hakkas vaimuliku kirjanduse kõrval tekkima ka esimesi ilmliku sisuga kirjandustooteid. Need algelised värsikatsed esinesid algul juhusluuletustena.

Juhusluule. Et seltskondlikud eluavaldused võtsid saksa aadlis ja haritlaskonnas laiemalt maad, peeti perekondlikke pidustusi suure hiilgusega. Saksamaa eeskujul lõi nüüd eriti Tallinnas õitsele juhusluule. Kirjanduseharrastajad saksa haritlased sepitsesid pulmade, matuste, varrude ja muude perekondlike sündmuste puhul mõnikord ka eestikeelseid luuletusi, mis uudusena pakkus huvi. Eeskuju ja äratust luulekunstis saadi eriti saksa XVII sajandi luuletajalt Paul Fleming'ilt[1], Opitz'i värsitehniliste uuenduste tutvustajalt, kes viibis Adam Oleariuse kuulsa idamatka kaaslasena a. 1635—1636 Tallinnas. Need ristimis-, pulma- ja matuseluuletused on küll juhusliku iseloomuga ega evi erilist kirjanduslikku väärtust, aga siiski on nad keelelt vähem kohmakad kui selleaegsete vaimulike toodete tõlked. Eriti tähtis aga on seik, et siin on esmakordselt eesti kirjandusse toodud lõppriim, mis selles seni puudus, ja värsimõõdu nõudedki on rangemad.

Juhusluuletuste autoreiks olid enamikult pastorid ja gümnaasiumiõpetajad, nagu R. Brocmann, H. Salemann, H. Göseken jt.

---

[1] Paul Fleming oli M. Opitz'i (1597—1639) pooldaja. Viimase teeneks on uuendused saksa meetrika, eriti rütmilise värsimõõdu loomise alal.

Brocmanni pulmalaul. Esimene eestikeelsete ilmlike laulude looja oli gümnaasiumi ladina ja kreeka keele õpetaja Reiner Brocmann, kes muide oli ka Stahli käsiraamatu kaastööliseks. Vaimustatud eestihuvilisena ülistas ta ühes saksakeelses juhusluuletuses hüljatud maarahva keelt. Aastal 1637 kirjutas ta esimese eestikeelse juhusluuletuse „Carmen Alexandrinum Esthonicum ad leges Opitij poëticas compositum" („Opitzi poeetika reeglite järgi koostatud eestikeelne luuletus aleksandriinis"). See oli sepitsetud ühe pulmapidu puhuks Tallinnas ja avaldati trükis erilises õnnitlusbrošüüris.

Katkend esimesest juhusluuletusest **„Carmen Alexandrinum Esthonicum"** a. **1637.**

KVi önniß on ſe Mees / ke Iſſa pehle lohtap /
(Ke keickes Paigkas on) ninck Önne jerrel ohtap /
Kumb Jummal iſſi tohp / kumb Jummal annap neile /
Ke hehſti keiwat ehl / O Riſti Rahwas / teile!
Seperraſt ſüddameſt ſünd / Peickmees / kihtan minna /
Eth ollet Meele kahs ni kouwe[1] ohtnut ſinna /
So auwſa Ello ſees ſe ſuhre körgke Önne /
Kumb Jummal annab nühdt; kui töddex teep mo Könne.
See Abbikahs on Ön / kumb Jummal iſſi lohnut
Ninck ſünnul tennapehw on Röhmux iſſi tohnut.
Se Pruth on kaunis kül: ſe Iſſa on kül rickas /
On lebbi omma Töh ſihn warra ſaudnut[2] ickas:
Sahp Terraw[3] kutzetut; on temmal doch kül Höbbe:
Kül temma iſſi tehp[4] / eth Ahnus on ſuhr Többe.

Salemann. Kirikulaulude uuendaja ja parandaja, Tallinna Pühavaimu koguduse õpetaja G. Salemann sepitses Stahli

---

[1] Kouwe = kaua; [2] ſaudnut = saanud; [3] Terraw = pruudi isa liignimi „Stahl" tõlge (vrd. sk. „stahl" — teras; terariist; terav); [4] tehp = teab.

jutlusraamatu „Leyen Spiegel" (1641) I osa saateks ja soovituseks eestikeelse õnnitlussalmi, mis on omale ajale väga iseloomustav:

1641.

See Ramat / kumba Issand Stahl
Meil packup nüdt Liefflandi mahl /
Se Postill ostka igkalick /
Sax / Tallopoick ninck Moisenick.

Ajavaimu mõjul ta luuletas pulmalaule. Ühes neist ta väljendab, miks ta saksa ja ladina keele asemel luuletab eesti keeles.

Katkend Georg Salemanni õnnesooviluuletusest:

1642.

LAddina ninck Saxa-Keelet
Nöitwat teil keick heldet meelet,
Peigk ninck Pruhdt; ux igga könne
Packub teile paljo önne,
Laulab ühe Pulma-Luggo
Ommas keeles mönda suggo.
Tulle kahs Liefflandi mah-keel,
Nöita neil kahs sinnu heh meel,
Ninck lass kuhlma hennes[1] könne
Omma mah sees, packma önne.
Kuhle Sax nühd tahs mahsannat,
Kui sihn laulwat noort ninck wannat.

Käsu Hansu nutulaul. XVIII sajandi algul sai rahva seas populaarseks algeline tartu-võru-murdeline elamusluuletus Käsu Hansu nutulaul (1709), mis väärib erilist tähelepanu. See oli rahvasuus väga levinud ja loetud, eriti Lõuna-Eestis. Seda kirjutati innuga üksteiselt ära ja õpiti pähe.

[1] hennes = enese.

Luuletuse autor Puhja köster Käsu Hans (Hans Kes) — esimene eesti soost kirjanik — kirjeldab värskelt ja värvikalt selles 32-salmilises nutulaulus üht meie ajaloo kurvimat sündmust: Tartu linna hävitamist Põhjasõja ajal a. 1708 venelaste poolt. Kui Vene valdusesse sattunud Tartu linna kodanikud julgesid Rootsi vägedele nende mujal sooritatud võitude puhul õnne soovida, siis vihastas see julmi Vene väeülemaid, nii et need lasksid riigitruudusetuses kahtlustatud linna hävitada, selle majad ja kirikud maha põletada, kaitsemüürid õhku lasta ja elanikud Venemaale Vologda kubermangu vangi viia. Esimeste eesti külaharitlaste hulka kuuluv kaastundlik Käsu Hans ei suutnud tummalt vaikida sellest kohutavast sündmusest, mis vapustas kõiki eestlasi, vaid valas siit saadud masendavad elamused värssidesse. Ta muudab oma nutulaulus Tartu elusolendiks, kes jutustab oma kurba saatust ja manitseb suuremaid linnu meeleparandusele. Luuletusest õhkub algusest lõpuni venevastast meeleolu.

See on esimene pikem sündmustikuga värssteos, mis kajastab üsna täpselt ajaloolisi sündmusi. Aga see on ka kõige vanem seni tuntud eestikeelne eestlase enda poolt loodud kunstluuletus. Selle lõpul olev moraaliõpetus sihib juba õpetliku luule poole.

Käsu Hansule oli elamusluuletuse loomisel olnud värsivormi alal eeskujuks riimitud kirikulaulud. Äratust selle loo kirjutamiseks on ta saanud nähtavasti sel ajal tuntud esimesest eesti proosajutustusest „Jeruſalemmi Linna hirmus Arrahäetaminne" (Jeruusalema linna hirmus ärahävitamine), mis esmakordselt ilmus Adrian Virginiuse lõuna-eestikeelse lauluraamatu teise trüki (1691) lisas, hiljem aga J. Hornungi toimetatud „Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramatus" (1695). Nutulaulu ülesehituses leiamegi palju paralleeljooni selle looga.

Armastuslaulud XVIII saj. lõpult. Selle ajastu ilmliku lüürika huvitavamaid näiteid on paar armastuslaulu — „Tomas ja Liso"

ja „Minno römo olli Rosi". Meie selleaegse kehva ja väheseарvulise lüürika hulgas on „Tomas ja Liso", mis ilmus (1779) luuletuskogus „Ehstländische poetische Blumenlese", küllalt silmapaistvaks luuletuseks. See tundmatu autori tundeküllane idülliline karjastelaul on esitatud dialoogi kujul, mis annab luuletusele dramaatilist ilmet ja hoogu.

Eleegilise armastuslaulu „Minno römo olli Rosi", mis ilmus ajakirjas „Der Teutsche Merkur" (1788), autoriks on peetud Kaarepere mõisa omanikku von Tiesenhausen'it. Selle haledasisulise leinalaulu olevat mõisahärra luuletanud oma abikaasa surma puhul. Luuletus on lähedalt sarnane üldlauldava lauluga „Tiiu tasane ja helde" ja meenutab seda mitmeti oma motiividelt. Arvatavasti ongi selle loomisel eeskujuks olnud armastuslaul „Tiiu tasane ja helde", mis ilmus a. 1784 A. T. Grahli noodiraamatus. Mõlemad sugulusmotiividega luuletused on tüübiliseks sentimentaalse lüürika näiteks. Kaduvustunne, unistav nukrus, üksindusmeeleolud, lilled ja ööbik — kõik need kõnelevad ülespaisutatud haledusmeelele.

Von Tiesenhauseni **„Minno römo olli Rosi"** ajakirjast „Der Teutsche Merkur":

1788.

Minno römo olli Rosi
Römuks omma wennale
Pea oitsis pea närtsis,
Närtsis joudis surmale.
Nenda on need ilmsed römud
Ürikenn' on nende ön
Tänna paistab päw meil selgest
Homme pilwed kattawad.

Minno Rosi oitseb jälle
Sure issa rohho ajas
Joua aeg wi mind sinna
Kus ei surm meid lahhutab.
Ja se mötte Rosi peäle
Lühhendago meie aeg
Löpwad otsa meie römud
Oh siis löppeb kurbadus ka.

Kerge muld se katko kinni
Sedda kallest pörmokest
Lilled öitske haua peale
Oepik laulgo halledast.

Tähelepanu sama sajandi lõpul väärivad veel õpetlikke tendentse kandvad „Lapse uinutamisse Laul" (1796) ja „Kewwade laulda" (1797), mis ilmusid „Eesti-Ma-Rahwa Kalendris" ja millede autoriks on Kadrina kirikuõpetaja J. G. Schwabe.

Loodusluuletus **„Kewwade laulda".** **1797.**

Südda hüppab römustades,
Talwe aeg on möda läind;
Lumme kattet sullatades,
Päike meile soia teind.

Metsad löwad pakkatama,
Rohhoma jo haljandab:
Orras wörsub, kaswatama
Rohket wilja ruttustab.

Asad, luhhad, orrud, sood
Woido wötwad kaswada,
Talwe lumme wessi woud
Andsid neile wägge ka.

Öpitk laulab, leokenne
Lendab lauldes, käggi[1] lööb
Omma wisi, päsokenne
Poegedele pesa teeb.

Wiimsed loomad, pessa kaitstes,
Pari minna ruttawad.
Suise ello römo maitstes
Karja lapsed öiskawad.

Wannad, nored, mingem töle
Harrigem maad keiges wäest;
Siis ei tulle waesus peäle,
Siis saab leiba ommast käest!

Sel looduslaulul on oma aja kohta küllalt ladus värsimõõt ja sõnastus.

Frey. Selle aja — XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse — luuleteoreetikuid oli Saaremaa pastor Peter Heinrich von Frey, kes kirjutas a. 1813 esimese eesti poeetikakatse ajakirjas „Beiträge". Selles ta propageeris eesti lüürikas jambi, trohheuse, spondeuse ja daktüli ning isegi heksameetri ja pentameetri tarvitamist. Oma väidete illustreerimiseks sepitses ta eesti keeles esimesi värsikatseid heksameetris ja distihhonis, mis on küll konarlikud.

Näide P. H. von Frey eleegilisest distihhonist:

[1] käggi = kägu.

Paljo kül, mis innime jouab: oh, et nüüd keik joud ka
Wallitseks enneje peäl, ikka weel parremaks saaks!

Frey parandas ja uuendas suure eduga ka kirikulaule, andes neist välja mahuka kogu.

Winckler. XIX sajandi algul viljelevad sentimentalistlikku lüürikat juba mitmed luuletajad, kelledest on silmapaistvamad ja viljakamad R. J. Winckler ja Johann Philipp von Roth. Esimene neist, Harjumaa Jüri koguduse õpetaja, kirjutas Saksamaal tol ajal moes olevate ja Napoleoni vastu sihitud patriootiliste sõjalaulude eeskujul nekrutija sõjalaule, millede ülesandeks oli sõjaväge julgustada ja innustada. Need ilmusid luuletuskogus „Eestima Mawäe ſõa-laulud" (1807). Sellest kogust on saanud omal-ajal laialt üldtuntuks lihtne ja jõuline nekrutilaul „Nüüd, mehhed, olgem tuggewad!"

Katkend R. J. Winckleri nekrutilaulust **„Nüüd, mehhed, olgem tuggewad!"**

1807.

Nüüd, mehhed, olgem tuggewad!
Üks kibbe tund on kä;
Meid kutſub ſõtta ſõa-heäl,
Ja keik, mis meil on armas weel,
Jääb meiſt nüüd järrele :,:...

Kes langeb meie ſeltſi ſeeſt,
Se hüab ſurres weel:
„Oh, wennad, mehhed, woitlege!
Nüüd Issa-maa peäl' mõtlege!"
Ja ſurreb römoga :,:...

See populaarne sõjalaul kujunes XIX sajandi algul nekrutite lemmiklauluks.

Pärast autori surma (1816) ilmunud teine värsikogu „Jutud" koosneb peamiselt saksa keelest tõlgitud Gellerti valmidest ja muudest luuletustest.

Roth. Esimeseks parimaks kodumurdeliste laulude luuletajaks tuleb pidada Kanepi kirikuõpetajat Johann Philipp von Roth'i, kes lõi oma lõunamurdelised looduslaulud kohaliku kihelkonnakooli õpilastele laulmiseks. Seejuures ta kasutas eeskujudeks või osalt ka tõlkis saksakeelseid

sentimentaalseid loodusluuletusi. Rothi looduslaulud maalivad ilustava ja ülistava idülli Eesti loodusest ja maarahva elust. Eriti värvikas on loodusluuletus „Lauł ſuwwe öddangułt".

Üldiselt ei paku ligi kahesaja-aastane (1637—1817) luuletoodang, mis on väga väike, midagi muud kui ainult vähenõudlikke ja peaaegu elamuseta ning tundesügavuseta värsisepitsusi, mis tihti teenisid mingit praktilist eesmärki (näit. juhusluuletused), täites teataval määral oma aja ühiskondlikku tellimust.

2. JUTUKIRJANDUSE ALGED.

Vaimulikule kirjandusele sisult väga lähedased on meie esimesed jutukatsed, mis püüdsid pühakirja illustreerivalt ja tegeliku elu näidete seisukohalt seletada ning manitseda rahvast usklikkusele ja pahedest võõrdumisele hingeõnnistuse nimel. Nende ülesanne oli ka rahvale pühakirja sisu tutvustada ja populariseerida. Ja need ilmusidki Piibliga ühel ajal või kohe pärast selle trükis avaldamist.

„Hansu ja Mardi jutt". Esimene eestikeelne ilmlik juturaamatuke ilmus a. 1739. Selle ilma tiitelleheta juttude kogu, mis on saanud ühe lookese järgi oma nimetuse „Hanſo ja Mardi jut", autoriks on pastor Eberhard Gutsleff (noorem). Nimijutustus „Üks hea jut, mis kaks tallopoega Hans ja Mart isekeskis aiavad" on esitatud kahe talupoja — Hansu ja Mardi vahelise dialoogi kujul. Sellesse on raamjutustusena paigutatud ühe talumehe jutustus kellegi noormehe kohutavast ja pahaendelisest nägemusest või unenäost, mille kaudu tahetakse lugejat kõlbeliselt parandada. Peamiselt liigjoomise vastu sihitud õpetus on siin otseselt seotud jumalasõnaga ja sünnib kitsalt selle nimel: „Pärrast sedda on tedda kästud rahvale sedda kulutada ja neid maenitseda, et nemmad piddand pattust pöörma, et se aeg liggi joudnud."

3. ÜLEVAADE SENTIMENTALISMIST MAAILMA-KIRJANDUSES.

Eelnev klassitsism. Lääne-Euroopas valitses XVII sajandil klassitsism, kirjanduslik vool, mis püüdis teostada antiik-aja kunsti-ideaale. Antiikse kirjanduse jäljendamisel püüti jälgida puhtmõistuslikke reegleid, millede järgi tolle aja teosed on koostatud, ja saavutada harmoonilist tasakaalu ja selgust, aga igal juhul ülevat, väärikat, aristokraatset. See vastaski paremini, eriti Prantsusmaal, tolle aja kuningakodade, hiilgava õukonna ja aristokraatia maitsele.

Ratsionalism. XVIII sajandil seltsis sellele valgustusajastu mõjul ratsionalism, ühekülgne mõistusekummardamine, mis oli tunginud nii usu, filosoofia, kasvatuse kui ka ühiskondliku elu aladele. Valgustusajastu on Lääne-Euroopas, eriti Prantsus-, Saksa- ja Inglismaal XVII sajandi lõpust kuni Prantsuse revolutsioonini ulatuv ajajärk, millal propageeriti mõistuspärast ja inimväärtust toonitavat elukäsitust. On loomulik, et nüüd hakati rohkem kui varem rõhutama mõistuse valgustamise vajadust ja õpetuse harivat väärtust.

Sentimentalismi peatunnused. Kunstlik, jäljendav ja liig mõistuspärane kirjandus jäi viimaks võõraks arenevale tegelikule elule. Rööbiti sellega tõusid nõuded tundmuslikuma, loomulikuma kirjanduse järele, mis suudaks liigutada inimese südant. Nii tekkis Lääne-Euroopas XVIII sajandi keskpaiku ja teisel poolel ning veel isegi XIX saj. algul valitsev sentimentalistlik kirjandusvool, mis taotleb äärmuseni viidud tundelisust kuni pisarateni ja ülistab usklikkust ning vagadust, lihtsat ja looduslikku elu kuni vaikse idüllini ja piskuga rahulolemiseni. Nüüd läks haletsemine ja nutt moodi. Pööratakse tähelepanu inimese hingeelule, peamiselt tundelistele elamustele, nagu kannatus, kaastunne, hingepiin, armastus jne. Sentimentalistlikes teoseis

kujutati kõrgest soost või ajalooliste kangelaste asemel juba kaasaegseid inimesi, lihtkodanikke ja isegi teenijaid. Lemmiktegelasi — süütuid kannatajaid kujutati liigutavas valgustuses nii armastuse kui ka perekondlike tunnete puhul. Tegelaste karakteristika maalimisel tarvitati sageli teravat kontrasti: ühel pool olid täiuslikud, vooruslikud, vagad ja erakordselt head ideaalinimesed, peaaegu maised inglid, kes süütult ülekohtu all kannatavad; teisel pool aga ebavooruslikud, paheliste kalduvustega, äärmiselt julmad ning kurjad ja läbi ja läbi negatiivsed tegelased, kes said oma tegudele vastavalt õiglase ja teenitud karistuse. Teose lõpplahendus on lemmiktegelaste seisukohalt siiski suuremalt osalt õnnelik: voorus võidab. Looduse armastuse ja üldse loomulikkuse rõhutamise tõttu loodi sündmustikule üsna rohke looduslik taust või kujutati ilustavalt ja ülistavalt lihtsat looduslähedast elu, pakkudes talupoja- ja maaelu idülli.

Sentimentalism valmistas ette romantismi võidulepääsu, olles temale eelastmeks. Ta kuulub oma viimses järgus käärivasse ja ebaühtlasse eelromantismi ajajärku.

Sentimentalism Lääne-Euroopa kirjanduses. Sentimentalism pääsis mõjule kõigepealt Inglismaal, kus selle kõige tüübilisemaks esindajaks oli Samuel Richardson (1689—1761), kes lõi nn. perekonnaromaani — peamiselt keskkihi sisemist elu kujutava moraliseeriva teose, kus ülistatakse voorusi, millede kandja võitleb maailma alatuse, julmuse ja pahelisuse vastu. Iseloomulikemad Richardsoni perekonnaromaanid olid „Pamela" ja „Clarissa Harlowe", milledes kirjade ja päevikute kujul esitatakse süütult kannatavate naistegelaste katsumisrikast saatust täis afekteeritud tundevalanguid, kaastundmust, haletsemist, surmamõtteid ja armuvalu pihtimusi. Perekonnaromaanide kirjutamist jatkas sentimentalist Oliver Goldsmith, kes sai kuulsaks oma „Wakefieldi kirikuõpetaja'ga", mida suur saksa kirjanik Goethegi väga hindas selle huvitavate karakterite,

kõlbelisuse, idüllilisuse ja põneva faabula tõttu. Omapärase reisiromaani lõi inglise sentimentalistlik kirjanik Lawrence Sterne (1713—1768) teosega „Sentimentaalne teekond", milles ei kirjeldata kõike seda, mida kirjanik oma matkal nägi, vaid mis ta läbi elas. See matkaelamuste ainestikuga sentimentaalne reisiromaan sai eeskujuks paljudele samalaadseile reisikirjeldustele. Aga selles esines ka esmakordselt sõna „sentimentaalne" ja sellest saigi kõnesolev vool oma nime.

Richardsoni ja Goldsmithi romaanidel oli suur menu ka Euroopa mandril, mõjustades kogu oma kaasaega sentimentaalses suunas.

Prantsusmaal on selle voolu suurimaks nimeks Abbé Fr. Prévost (prevoo) oma romaaniga „Manon Lescaut" (manoon leskoo), kus isegi mehel lastakse sattuda härdameelsusse ja pisaraisse purskumiseni oma paljukannatanud armastatu pärast. Siia kuulub oma teoste sentimentaalse ja moraliseeriva laadiga ka Jean Jacques Rousseau (1712—1788), suur looduse, loomulikkuse, vabaduse ja tormleva ning kõike unustama paneva tundmuse ülistaja, kelle juhtlause oli: pöördugem tagasi loodusse! Ta kirjutas Richardsoni romaanide eeskujul oma kuulsa romaani „Uus Héloïse" (1761), milles eriti voorus ja abielutruudus tõstetakse ausse ja kirjeldatakse meeleldi ürgset, inimeste poolt korraldamatut loodust. Tüübilise näite afekteeritud tundeelust pakub meespeategelase Saint-Preux pihtimus teda pärast enesemõrvamõtteid vallanud tundepuhangute üle: „Siis hakkasid mu ägedad meeleliigutused võtma teist suunda; sulneim tundmus laskus pikkamisi mu hinge, heldimus võitis meeleheite, ja pisarad hakkasid voolama. See mu seisukord polnud eelmisega võrreldes ilma naudinguta. Nutsin valjusti, kaua ja leidsin lohutust. Tundes, et olen toibunud, tulin tagasi Julie juurde ja võtsin kinni ta käest. Selles oli taskurätik, tundsin selle läbimärja olevat."

Sentimentaalne kodanlik moraliseeriv romaan ja jutustus kujunes XVIII sajandi lõpust alates ja XIX sajandi esimesel poolel eriti Saksamaal väga tootlikuks ja iseloomulikuks ning avaldas mõju ka kõigis saksa kultuuriga kokkupuutuvais mais, järelikult ka meil Eestis. Saksa kuulsaimad kirjanikud aga pole lõpuni jäänud truuks sentimentalismile, vaid on viibinud haledate tundmuste hoovuses ainult ajutiselt, siirdudes uude pealetulevasse voolu — romantismi. Ajavaimust tingitud sentimentalismist pole vaba ka saksa suurima kirjaniku Johann Wolfgang Goethe (1749—1832) romaan „Noore Wertheri kannatused", mis kujutab kergesti süttiva, juurdleva, õrnahingelise ja unistava poeetilise noormehe õnnetut armastuslugu ja sellest tingitud täitumatuid igatsusi, lootusetust ja meeleheidet, mis õnnetu armastaja viib vabasurma. Suur Goethe oli suutnud oma romaani teemat nii käsitella, et kogu oma ajajärgu soovid, tunded ja kannatused leidsid selles väljenduse ja kajastusid miljoneis südameis. Selle romaani kuulsus oli niivõrd universaalne, et isegi Napoleon kandnud seda Egiptuse sõjaretkel kaasas ja lugenud selle seitse korda läbi; kaasaja sentimentaalsed noormehed aga kandsid Wertheri eeskujul sinist kuube ja kollast vesti ja püüdsid teda igati matkida ning läbi elada tema kannatusi ja elamusi.

4. RAHVAVALGUSTUSLIK KIRJANDUS (1780—1830).

Kuni XVIII sajandi viimse veerandini valitses Eestis peaaegu täiel määral veel vaimulik kirjandus. Alles siis hakkas selle kõrval suuremal määral arenema ka ilmlik kirjandus. Viimase mõjulepääsmine oli tingitud tolle aja üldisest ajavaimust: valgustusajastu ideed ja ratsionalism levisid ka Baltimaadesse. Nende kandjaiks ja levitajaiks olid balti-saksa haritlased, kes Tartu ülikooli hävimise järel Põhjasõjas pidid oma hariduse

omandama Lääne-Euroopa, peamiselt Saksamaa ülikoolides, kus nad sealses vabamas õhkkonnas tutvusid uute ideedega.

Kodumaale naasnud, püüdsid ideelisemad ja humaansemad neist, nähes siinse harimata pärisrahva vaimupimedust ja haletsemisväärset olukorda, tõsta rahvaharidust.

Nii hakkaski nende läänelise orientatsiooniga haritlaste sulest vähehaaval ilmuma eestikeelset ilmlikku kirjandust, mille eesmärk oli valgustada talurahvast. Tekkisid õpetlikud jutud, kus peeti silmas rahva vaimse silmaringi laiendamist, tervishoiu tähtsuse selgitamist, kõlbelise elu edendamist ja pahede vastu võitlemist. Need olid praktilise sisuga, asjalikult moraliseerivad, õpetliku tendentsiga ja lihtlugeja arusaamise tasemele vastavalt näitlikud ja lihtsad. Ratsionalistlike tõekspidamiste mõjul taoteldi esmajoones mõistuse arendamist, milleks esitati ka sagedaid näiteid mõistatustest ja vanasõnadest. Ka valmides sisalduvad mõistukõned ja neist tarkusterade otsimine aitasid mõistust teritada. Vaimuliku kirjanduse päranduseena püsis tolle aja õpetlikus lektüüris ka usuline ilme, mis oli tingitud ka sellest, et enamik kirjanikke kuulus vaimulike hulka.

Neis maarahva jaoks enamasti tõlgitud rahvaraamatuis oli peamise tähtsusega moraali taotlev sisu ja sellele järgnev õpetus. Valitses juhtmõte: „Jutt on see kooruke, õpetus on see iva." Kirjanduse õpetuse ja iva määras mõistuslik liikumine — ratsionalism. Koorukese kujundasid tähtsal määral algul just vaimuliku kirjanduse traditsioonid, millele aga hiljem tulid lisaks saksa rahvakirjandusest siia jõudnud sentimentalismi eeskujud.

Rahvavalgustusliku kirjanduse ajastu algas umbes XVIII sajandi kahel viimsel kümnendil ja kestis kuni XIX sajandi kolmekümnendate aastateni. Sentimentaalne jutustus aga valitses palju kauem, jõudes hariastmele alles 1830—50. aasta vahel, ent kaotas oma mõju uue voolu — romantismi pealetulekul XIX saj. 60-ndail aastail, rahvusliku ärkamisaja algul.

5. ILMLIKU KIRJANDUSE RAJAJAD.

Esimesed rahvavalgustusliku ilmliku kirjanduse loojad olid eranditult pärit saksa rahvusest, välismaal omandatud kõrgema haridusega ja igati avarama silmaringiga ideelised inimesed, kes püüdsid oma praktilise sisuga, õpetlike ja moraliseerivate raamatutega talurahvast tõsiselt aidata — ta mõistust arendada, anda tervishoidlikke ja majanduslikke näpunäiteid, et sellega ta elujärge parandada ja teda kõlbeliselt kasvatada.

Esimene eestikeelne kalender. Esialgu olid kalendrid ainukeseks kohaks, kus avaldati väikesi ilmlikke jutujatke, praktilisi õpetusi ja näpunäiteid. Esimene säilinud kalender „Eesti-Ma Rahwa Kalender", väike peopesasuurune raamatuke, ilmus aastaks 1731 Tallinnas. Siitpeale hakkas eestikeelne kalender juba pidevalt ilmuma.

Esimesed ajalehed. Praktilise ja õpetliku sisuga olid ka esimesed eestikeelsed ajalehed. Esimese katse soetada eestikeelset ajakirjandust tegi Põltsamaa kirikuõpetaja A. W. Hupel, kes a. 1766 andis välja väikest ajakirja „Lühhike öppetus", mis sisaldas arstiteaduslikke nõuandeid ja kirjutusi. See oli tõlge tol ajal Põltsamaal dr. P. Wilde toimetatud saksakeelsest arstiteaduslikust nädalalehest. Aastal 1806 ilmus kirikuõpetajate Gustaw Oldekop'i ja Joh. Philipp v. Roth'i toimetusel teine eestikeelne ajaleht „Tartoma Rahwa Näddalileht". Seda väikesekaustalist tartukeelset ajalehte ilmus kõigest 41 numbrit. Leht pandi varsti kinni vene valitsusvõimude käsul Austerlitzi lahingut kirjeldava kirjutuse pärast.

Üksikuid ilmlikke või pigemini poolilmlikke teoseid oli pisut varemgi ilmunud, nagu „Hansu ja Mardi jutt" a. 1739, „Viis head juttu ühe õpetaja ja usklikku talupoja vahel" a. 1740 jt., aga need ei kandnud veel selgel kujul uuele ajajärgule omast ilmet.

Friedrich Gustav Arvelius (1753—1806).

Esimesi ratsionaliste-rahvakirjanikke, kes saatis oma raamatuid maarahva suitsutaredesse vaimupimedust valgustama, oli sakslane Friedrich Gustav Arvelius. Eestis sündinud ja üles kasvanud, Leipzigi ülikoolis usuteadust õppinud, oli Arvelius 14 aastat Põhja-Eestis (peamiselt Alutaguses) aadliperekondades koduõpetajaks, hiljem aga Tallinna gümnaasiumi usuteaduse ja ladina keele professoriks.

„Uks kaunis jutu- ja õpetuseraamat". Maal koduõpetaja ametit pidades nägi Arvelius rahva viletsust, mille peamiseks põhjuseks ta pidas madalat hariduslikku taset. Et seda tõsta, otsustas ta rahvale jagada õpetust ja juhatust trükisõna abil, milleks ta andis a. 1782 välja õpetliku sisuga rahvaraamatu „Üks kaunis Jutto- ja Öppetusse Ramat. Söbbra poleſt, meie maa-laste heaks, ja nendele röömſaks ajawiiteks koggutud ja kokko pandud, kes aegſaste öppiwad luggema". Teosest ilmus hiljem (1787) ka teine osa. Suurem osa Arveliuse raamatust on tõlgitud ja eesti oludele kohandatud Rochow'i saksakeelse lugemiku „Kinderfreund" järgi. Mõned selle jutud, nagu „Rehhe Pappid" ja „Tillokenne Rahwas" ning eessõna, näivad olevat algupärased.

Arvelius püüab oma lugemiku eessõnas selgitada neid põhjusi, miks „maarahvas elab viletsas põlves ja tal on kitsas käes toidu ja majaasjade poolest, nõnda et süda haledaks läheb seda nähes." Pedagoogina ja ratsionalistina ta leiab, et rahva „vilets järg" johtub kõigepealt laste halvast kasvatusest, rahvale arusaadava ja mõistust hariva lugemisvara ja lõppeks koolide puudumisest. Seepärast ta propageerib lastele hariduse andmist ja koolide asutamist ning annab selleks nõu.

Arveliuse rahvaraamatus leidub õpetlik-moraliseerivaid lühijutte, dialooge ja isegi värsisalme, mis on sageli toodud õpetusena lugude lõppu. Moraliseeriva sisu kõrval leidub raamatus ka üldhariduslikku, nagu seletusi tuleklaasist („Polletamisse

klaas"), piksest („Pitkse Mürristamine"), taevatähtedest, loomadest ja taimedest.

„Ramma Joosepi hädа- ja abiraamat". Eelmisega oma õpetlikkuselt sarnleb Arveliuse teine rahvaraamat „Ramma Joſepi Hädda- ja Abbi-Ramat. Ehk magguſad ja tulluſad juttud ja öppetuſſed, kuida ma-rahwas woib röömſaste ellada, auſal wiſil rikkaks ſada ja iſſi enneſele ja mu rahwale monneſugguauſſes hädas ja willetſuſſes abbi tehha" (1790), mis oli mõeldud peamiselt täiskasvanuile abiks igapäevases praktilises elus. See on ümber töötatud ja lühendatud Becker'i „Noth- und Hülfsbüchlein'i" järgi. Teos jagab rahvale peamiselt arstiteaduslikke õpetusi ja nõuandeid, nagu näiteks, kuidas külmavõetut, uppunut ja vingu surnut või poonut ellu äratada või varjusurnut ära tunda, seletab ja jagab näpunäiteid, kuidas teiste õnnetuste puhul talitada ja haigeid ravida.

Arvelius oli (ühes N. von Hagemeister'iga) esimesi rahvavalgustuslikke kirjanikke, kes pani oma „Ramma Joosepi hädaja abiraamatuga" aluse väga vajalikule populaarteaduslikule tarbekirjandusele.

Friedrich Wilhelm von Willmann (1746—1819).

Arveliusega samal ajal tegutses Saaremaal rahvavalgustusliku kirjanduse alal Karja kirikuõpetaja Friedrich Wilhelm von Willmann.

Willmann läks oma ideelises programmis ja nõudeis kaugemale kui tema kaasaegne kirjamees Arvelius. Julge ja eelarvamusteta rahvasõbrana hindas ta eestlaste iseloomu häid külgi ja oli veendunud, et ka talupoeg on arenemisvõimeline, antagu talle vaid paremat haridust.

Willmanni valmid ja jutud. Rahva valgustamiseks ja harimiseks kirjutaski ta oma ja ühtlasi ka ajajärgu tähelepandavaima rahvaraamatu „Juttud ja Moiſtatuſſed" (1782), mille

Üks Kaunis

Jutto=

ja

Öppetusse=Ramat.

Söbbra polest, meie maa laste heaks, ja nendele röömsaks ajawiiteks koggutud ja kokko pandud, kes aegsaste öppiwad luggema.

Tallinas

trükkitud Lindworsse kirjadega, 1782.

Arveliuse „Jutu- ja õpetusraamatu" tiitel.

eessõnas juba rõhutatakse õpetuslikke püüdeid ja taotlusi: „Kui sa peeglist näed, et silmad mustad, siis pesed sa need puhtaks. Kui sa õpetusest tunned, et su süda on roojane, siis harid sa südant. Maailma ilu kaob, vaimu ilu jääb sulle igavesti."

See rahvavalgustuslik raamat sisaldab valme, anekdoote, mõistatusi ja sentimentaalseid jutte. Teose lõpus leidub ka praktilisi õpetusi ja näpunäiteid mesilaste pidamisest ja loomatervishoiust.

Maarahva mõistuse teritamiseks ja mõtlemise äratamiseks pidas Willmann kõige sobivamaks valme nende tulusate õpetustega. Need on enamasti rahvusvahelise ainega.

Erilist huvi äratasid ja maarahva lihtsameelset südant liigutasid esimesed pikemad ja tüübilised sentimentaalsed jutustused, nagu „Inkle ning Jariko" — „liigutav ning hale" lugu noorest kristlasest ja neegritüdrukust, aga ka „Jürri ja Eis" ja „Inno pulmad". Ta teistest ilukirjanduslikest lugudest on üldtuntud veel „Jonud tallopoeg", samuti rahvusvahelise motiiviga, mis esineb meie kirjanduses hiljemgi (näitekirjanduse puhul) ja ulatub tagasi india kirjandusse — 1001 öö muinasjuttudesse.

Willmanni „Jutud ja mõistatused" ei ole algupärane raamat, vaid see on suures enamikus tõlge G. F. Stender'i samalaadsest lätikeelsest teosest, mis on omakorda kogutud rahvusvahelistest kirjanduse varasalvedest. Sellest hoolimata olid Willmanni valmid ja jutud väga populaarsed ja niivõrd loetud (raamat ilmus neljas trükis), et need muutusid suuliselt edasijutustatuina peaaegu rahvaluuleks.

6. ESTOFIILID.

XVIII sajandi lõpul ja XIX algul on peamiselt saksa haritlaste ja kirikuõpetajate seas märgata suuremat huvitõusu eesti rahva, ta kirjanduse, aga veel enam keele ja rahvaluule vastu.

Tekkis eestisõbralikkus — estofiilsus. Selle ideoloogia mõjul kujunes XIX sajandi algul rühm peamiselt saksa soost haritlasi, kes hakkasid harrastama eesti rahvaluule kogumist ja keele arendamist ning uurimist. Need haridustegelased suhtusid eestlastesse soojalt ja heatahtlikult, nad tundsid peale eesti rahva vaimse elu huvi ka selle sotsiaalse seisukorra vastu. Need olid oma aja oludes tõsised idealistid, kes rajasid oma tegevusega aluse meie keeleteadusele, rahvaluule kogumisele ja harrastamisele ning aitasid luua ka ilmlikku kirjandust.

Estofiilide kesksemaks kujuks ja organisaatorlikuks jõuks oli Pärnu kirikuõpetaja Johann Heinrich Rosenplänter (1782—1846), kes andis ligi kakskümmend aastat (1813—32) ainelistest ohvritest ja raskustest hoolimata välja ajakirja „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache", milles avaldati uurimusi, arvustusi ja näiteid eesti keele, kirjanduse ja rahvaluule kohta. „Beiträge" kaastööliseks olid kõik ideelisemad ja väljapaistvamad estofiilid, kellede seast olid tähtsamad A. W. Hupel, J. W. L. von Luce, A. F. Knüpffer, G. H. Schüdlöffel, O. W. Masing ja Kr. J. Peterson.

Johann Wilhelm Ludwig von Luce (1750—1842).

Soe eestlaste sõber ja Rosenplänteri aatekaaslane ning „Beiträge" kaastööline oli Eestis endale uue kodumaa leidnud välismaalane Johann Wilhelm Ludwig von Luce. Ta siirdus juba täiskasvanud mehena reisikirest aetuna Saaremaale, kus oli Püha koguduse õpetajaks, millisest ametist aga loobus paari aasta pärast maailmavaatelistel põhjustel. Hakkas siis mõisapidajaks ja õppis Göttingeni ülikoolis arstiteadust, omandades dr. med. astme. Naasnud uuesti Saaremaale, pidas ta mitmesuguseid auametеid ja tegutses Kuressaares kohtunikuna, raehärrana, politseimeistrina, tegeliku arstina ning viimati koolide inspektorina.

„Saaremaa juturaamat". Selle avara silmaringiga ning laiade huvidega estofiili eestikeelseist teoseist on tähtsaim „Sarema Jutto ramat" (I osa 1807, II — 1812), mille peaeesmärk on lugejaid kõlbeliselt kasvatada ja rahvale nõu anda majanduslikes ja arstiteaduslikes küsimusis. Seepärast sisaldab raamat lihtsaid õpetlikke jutte, kahekõnesid ja iseloomukujutusi, nagu „Rossilane", „Hinso Jago wiimseb ellu päwad" jne., aga ka puhtpraktilisi õpetusi ja näpunäiteid, nagu „Mis peab tehtud sama, kui innimenne on ärra uppunud . . .", „Roos, ehk illiting ehk seet" jne.

On tähelepandav, et lookeste sündmused ning tegelased on valitud tõelisest ja kohalikust elust ning kujutavad oma aja rahvakombeid ja olusid. Kõik see ühes väljapaistva rahvasõbraliku meelsusega tegi „Saaremaa juturaamatu" väga populaarseks, eriti aga lähedaseks saarlastele, kes lugesid seda suure huviga, sellest hoolimata et esitatud jutupalad on võrdlemisi igavad ja targutlevad. Raamatu levikut aitas suurendada veel selle praktiline osa, mis püüdis otseselt maarahva elujärge parandada. Autori sooja suhtumist eesti rahvasse osutab raamatu II osa algul leiduv „Maenitsus":

Armas aus maarahvas!

Soovin, et teie käsi hästi käiks; ma tunnen teie olusid, sest olen teid näinud kirikuõpetajana, mõisavanemana ja arstina. Teie halb asi tuleb sellest, et te vanast liiga kinni hoiate. Mul on hale meel teie pärast.

Oma aja raskete olude kohta iseloomustav on ka puhtpraktiline raamat „Nõu ja abbi, kui waesus ja nälg käe on" (1818) oma nõuannetega maarahvale tema ihuhädas — näljas. Selles õpetatakse, kuidas näljahädas metsataimi kasutada toidule lisaks.

Luce toodangus leidub ka loodusekirjelduse algeid eesti proosakirjanduses. Viimast esineb jutukeses „Vana targa mehe kirjutatud paberilehtedest": „Taevas sai pilviseks, meie olime juba suures meres, maad ei näinud meie peaaegu mitte enam,

siis tõusis üks must pilv üles, see hakkas müristama ja välku heitma, torm hakkas uluma ja mässama, lained läksid nii väga üles kõrgesse, et meie iga silmapilkmises kartsime, et meie lodi ümber lööb."

Luce püüdis tõsta maarahva lugupidamist ka oma rahvuse ja keele vastu. Ta esines eesti keele veendunud kaitsjana, kui nurises, et tolle aja eesti soost haritlased ei armasta oma emakeelt kõnelda, ja sõitles neid, kes pidasid maarahva keelt inetuks, halvaks, alaväärtuslikuks ja edenemisvõimetuks. Ta ülistas eesti keelt koguni üheks maailma kõige ilusamaks keeleks. Eesti keele ja kirjanduse uurimiseks ja arendamiseks asutas ta a. 1817 Kuressaares „Ehstnische litterarische Gesellschaft'i" („Eesti Kirjanduse Seltsi"). See oli esimene sellelaadne selts kogu Baltimaades. Mahajäetumas kodumaanurgas ja eemal kultuurikeskustest ei suutnud selts väheste liikmete tõttu olla kuigi viljakas ja lõppes ühes selle asutaja surmaga.

Otto Reinhold von Holtz (1757—1828).

Ilukirjandusliku toodangu väärtuselt ületas eelnevaid kirjamehi Otto Reinhold von Holtz. Eestis sündinud ning üles kasvanud ja õppinud Saksamaa ülikoolides usuteadust, oli ta kuni surmani Keila koguduse õpetajaks ja Lääne-Harjumaa praostiks. Rahvasõbrana oli ta väga huvitatud eestlastele hariduse andmisest, mis otstarbel võttis osa Eestimaa rahvakoolide asutamise komisjoni tööst ja asutas omal eestvõttel Keilasse kaks rändkooli.

Holtzi tegevus on üsna mitmekülgne ja laialdane. Ta võttis osa talurahvaseaduste eelnõu väljatöötamisest ja tõlkis hea keeletundjana eesti keelde mitmed neist, nagu „Eestima Tallorahwa Seädus" (1805), „Eestima Tallorahwa Kohtoseädus ehk Walla-Kohto Käsiraamat"

(1817) jt., alustades sellega eesti kohtukeele ja juriidilise terminoloogia. Ta soetas tõlkimise teel talurahvale ka kaks arstiteaduslikku raamatut tervishoidlike näpunäidetega.

„Lugemised" Eestimaa talurahvale. Ilukirjanduses on ta võitnud tähelepanu omast ajast esileküündiva õpetliku rahvaraamatuga „Luggemisjed Eestima Tallorahwa Moistusje ja Süddame Juhhatamisjeks" (1817), mille õpetlikku eesmärki rõhutatakse juba sissejuhatuses: „Needsinatsed lugemised on seepärast üles pandud ja kokku korjatud, et nad meie maarahva mõistust ja südant seletaksid. Sest mõni vihkab õpetust, aga armastab juttu. Kirikusõna ei maksa tema meelest, aga küll muu kõnelemine. Ehk niisuguste lugemiste katte all tungib õpetus nende südamete sisse." See raamat sisaldab õpetliku sisuga *jutte*, mis on eelmiste autorite omadest tublisti pikemad, *valme*, *luuletusi* ja *mõistatusi*. Holtzi jutud ei erine sisult palju eelnevate kirjanike töist, ületavad aga need keelelt ja stiililt, tähistades neil aladel teatavat edusammu. Sündmustikusse on põimitud meeldiva vaheldusena ka *kauneid loodusekirjeldusi*. Tähelepandav on ka ta luuletus „Rutust kaob elu kära", milles esile tõstetakse elu ja surma vastandlikkus ja maise elu hääbumine.

Kõige huvitavam ja ilukirjanduslikult silmapaistvam on teos „Jut on je Koroke, Öppetus je Jwwa" (esmakordselt a. 1814, hiljem „Lugemistes" a. 1817), mille pealkirjas muide väljendub oma aja õpetliku suuna juhtmõte. See oma aja jutukirjanduse parim toode kujutab idüllilist, pisut sentimentaalset armastuslugu külanoorte vahel. Jutustuses idealiseeritakse tagasihoidlikkust („Kerge innimene kohhe walmis jutto aiama, agga aulik lööb kartma"), häbelikkust, ausust, sõnakuulelikkust, vagadust ja jumalakartlikkust. Siin maalitakse pilt rahulikust ja veetlevast maaelust, kusjuures sündmustiku areng on meeleoluliselt kooskõlastatud loodusekirjeldustega, milledes leiame juba isikupärast stiili ja subjektiivsemat, romantilist laadi elamust.

Otto Wilhelm Masing (1763—1832).

Rahvavalgustuslikku töösse ja kirjandusse tõi uut elu ja liikumist, aga ka teatavat pööret oma ajajärgu omapäraseim, iseseisvaim, mehiseim ja julgeim kuju — Otto Wilhelm Masing, energilisim ja ideelisim estofiil.

O. W. Masing sündis a. 1763 Tartumaal Lohusuus köstri pojana. Ta isa, kes kandis tol ajal nime Masick, oli eestlane, ema aga rootslane. Juba lapsepõlvest peale oskas ta eesti keelt.

Lõpetanud Saksamaal ülikooli, tegutses Masing algul lühemat aega Põhja-Eestis ühes aadliperekonnas koduõpetajana. Hiljem matkas ta ühes kirjanik krahv P. Manteuffel'iga kauemat aega Lääne-Euroopas. Kodumaale naasnud, valiti ta Lüganuse kirikuõpetajaks, kust siirdus seitsme aasta pärast Viru-Nigulasse. Viimasel kohal töötas Masing ligi kakskümmend aastat, veetes siin oma elu helgeimad ja õnnelikemad, aga ühtlasi ka kurvimad ja masendavaimad hetked. Olles õnnelikus abielus, kaotas ta surma läbi ühel aastal poja, naise ja tütre, lisaks hävitas tulikahju peaaegu kogu ta varanduse. Mehiselt talus energiline töömees need saatuslöögid ja püsis teguvõimsana ning vaimukana kõrge vanaduseni. Oma elu viimsed 17 aastat töötas Masing pastorina ning hiljem Tartumaa praostina Äksis, kus pühendus täie andumusega kirjanduslikule tegevusele. Ta suri Äksis a. 1832 ja maeti Tartu Jaani koguduse kalmistule Ehlertz'i kabelisse, mille seinale on paigutatud mälestustahvlid sellele julgele kultuuritegelasele, ideelisele rahvasõbrale ja rahvakirjanikule.

Masingi kirjanduslik tegevus. Masing hakkas pidevalt kirjandusega tegutsema võrdlemisi hilja — alles 50-aastasena. See tegevus aga oli siis täies meheeas seda viljakam, hoogsam ja mitmekesisem. Ta oli haruldaselt mitmekülgne: ta tegutses rahvakirjanikuna, arvustajana, ajakirjanikuna, keelemehena, kooli- ja vaimuliku kir-

janikuna, olles kogu aja Rosenplänteri „Beiträge" agaraim kaastööline.

Masingit ei rahuldanud ta kaasaegsete ja teda eelnevate kirjanike toodangu puudulik, vigane ja ebarahvapärane keel ja nende loodud lugemispalade igavus ja kuivus, aga teataval määral ka rahva alahindamine temale naiivse sisu pakkumisega.

Sellele vastukaaluks püüdis Masing luua sisukaid ja huvitavaid jutte ja lugusid. Ta rahvalikes väljaandeis pääsis kõlama üsna puhas, lopsakas, tabav ja paiguti humoristlik keel. Seejuures oskas ta õpetliku lugemismaterjali teha õige suupäraseks ja konkreetseks.

Ratsionalistina peab ta tähtsaimaks kõigepealt mõistuse arendamist ja silmaringi laiendamist, millisel otstarbel ta kirjutas loodus- ja maadeteadusliku sisuga raamatu „Pühhapäwa Wahheluggemisjed" (1818). See oma aja kohta väga huvitav raamat oma piltliku esitamisviisiga pakkus ohtrasti kirjeldusi kaugete maade eksootikast: imelistest loodusnähtustest ja loodusimedest, rahvaist ja loomadest (näit. jaanalinnust). Lihtsameelset lugejat huvitasid need põnevasisulised lood „murjanitest", laplastest, indiaanlastest, Aafrika palavusest, põhjamaade jääväljadest, Kamtšatka tulemägedest ja muude kaugete maade loodusest. Kõik see oli pakutud rahvalikus stiilis, lihtsas, arusaadavas ja heas keeles. Raamat sai väga populaarseks ja paljuloetavaks ning tegi Masingi nime rahvakirjanikuna kuulsaks.

„Maarahva Nädalaleht". Masing tegutses ka ajakirjanikuna, et pääseda rahvale veelgi ligemale tema harimisel ja haridusevalguse levitamisel. Kõigist vene valitsusvõimude poolt tekitatud takistustest ja kaastööliste puudusest hoolimata hakkas ta a. 1821 välja andma ajakirja „Marahwa Näddala-Leht", mida ilmus (vahepealse katkestusega a. 1824) neli aastakäiku. See oli tolle aja oludes ohvrimeelne ja raske ettevõte. Lehe eesmärk on rahvavalgustuslik, nagu nähtub selle programmist. Masingi „Maarahva Nädalaleht" lähenes juba

Marahwa

Näddala-Leht

mis

Otto Willem Masing

1821

wäljaandnud.

.....

Tartus

trükkitud, Schünmani kirjadega.

O. W. Masingi „Maarahva Nädalalehe“ tiitel.

ajalehele nüüdisaja mõistes. Leht ilmus iga „kahhe näddala taggant üks terve pogen, nenda et aasta õtsani kakskümmend ja viis poognid" välja anti väheldase raamatu kaustas, iga number kaheksa lehekülge.

Sisult oli leht oma aja kohta huvitav ja mitmekülgne. See sisaldas sõnumeid kodu- ja välismaalt, õpetlike loodusnähtuste ja -imede seletusi, ajaloolisi sündmusi, katkeid eesti kirjandusloost, kroonikat, turuhindu ja kuulutusi, aga vahelduseks toodi ka ladusaid ja rahvalikke jutukesi, luuletusi, mõistatusi ja vanasõnu. Täiesti aga puudusid poliitilised artiklid, mida tagurlik vene valitsusvõim ei lubanud lehes avaldada. Küll aga avaldati selles tihti arvamisi ja ettepanekuid kohapealsete haridus- ja majanduselu probleemide kohta.

Masing keeleuuendajana ja arvustajana. Masing oli ka kirjakeele arendaja. „Pühapäeva Vahelugemistes" võttis ta eesti kirjakeeles esmakordselt tarvitusele *õ*-tähe, mis siitpeale sai üldiseks. Ta eraldas ka rõhumärgiga teise silbi algul oleva lühikese konsonandi pikast (näit. „murre on südames" ja „mùrre on keeles") ja püüdis märkida konsonantide palatalisatsiooni. Elava rahvakeele tundjana eemaldas ta kirjakeelest palju võõrapäraseid kivinenud ütlusi, mis asendas elavate rahvakeelsete väljenduste ja kõnekäändudega. Ta on rikastanud ka eesti keele sõnavara, täiendanud kohtulikku ja matemaatika terminoloogiat ja rajanud eesti ajalehekeele. Ta oma keel on rahvalik, ladus, kujukas ja oma aja kohta uudselt värske, mis meelitas rahvast ta teoseid lugema. Keeleliste küsimuste arutamisest võttis ta „Beiträgede" veergudel elavasti osa ja nõudis eesti keelele suuremaid õigusi nii koolis, kohtus kui ka avalikus elus.

Masing soetas endale terava ja julge arvustamisega palju vaenlasi, kellede vastutöötamise tõttu nurjusid mitmed ta üritused. Nagu vastuseks oma vaenlastele ja halvustajaile, kes teda ei tahtnud mõista kui omast ajast ettejõudnud keelemeest ja ajakirjanikku, kirjutas ta rahvaliku mõistuluuletuse

„Päts" (1881), mis oli rahva seas niivõrd levinud, et see on kujunenud populaarseks, tuntud kogu Eestis lauldava lauluna nime all „Vändra metsas Pärnumaal". See keelelt rahvalik ja ladus, stiililt aga lame ja konarlike salmidega mõistuluuletus on loodud saksa kirjaniku Gellert'i valmi „Der Tanzbär" eeskujul, mille sisu on kohendatud meie oludele.

Masing nõudis rahvakeele tundmist kõigilt, kes eestlaste seas töötavad ja nendega kokku puutuvad. Seepärast ta kutsus baltisaksa haritlasi üles eesti keele õppimisele ja kasutamisele, milleks püüdis ka haritud lugejale pakkuda kohast lugemismaterjali. Sel otstarbel tä andis a. 1816 välja „Ehstnische Originalblätter für Deutsche", mis on esimeseks eestikeelseks esseekatseks. Teos sisaldab filosoofilisi arutlusi kirjanduslike, maailmavaateliste ja üldküsimuste kohta, kusjuures tuginetakse autoriteetseile Lääne-Euroopa ja antiikseile vaimuteadlastele (nagu Cicero, Seneca, Rousseau jt.) neid tsiteerides. Raamat on kirjutatud intelligentse maitse ja stiiliga ning oma aja kohta huvitava käsitlusviisiga. Sellega püüdis Masing tõendada eesti keele arenemisvõimelisust.

Masing on jätnud meie kirjandusse ja kultuuriellu tähelepandavaid jälgi ja ta tegevus on olnud teedrajava tähtsusega.

Krahv Peter Manteuffel (1768—1842).

Erandi oma ajajärgu kirjameestest, kes olid vaimuliku elukutsega, moodustab huvitav kuju meie kirjanduses — Masingi Lääne-Euroopa matkakaaslane krahv Peter Manteuffel, ainuke aadliseisusest rahvavalgustuslik kirjanik ja suur rahvasõber, kelle toodangki on tollé ajajärgu omast mitmeti erinev ja elulähedasem — realistlikum. Ka oma originaalselt iseloomult ja inimesena oli see rikas mitme mõisa omanik erandnähtus tolle aja tavalisest aadlist. Hoolimata tulisest ja tormakast tempera-

mendist oli ta hea südamega, helde ja abivalmis; ta oli paljude huvidega ja harrastas peale luuletamise ka kunsti ja teadusi; aastaid tegelnud ta leiutustega ja teinud koguni lendamiskatseid enda meisterdatud lennumasinaga — sada aastat enne lennuki leiutamist. Ta oli mõisahärra, kes talurahva saatusest südamega osa võttis ja teda hästi kohtles, võites seetõttu ka rahva poolt suure lugupidamise.

Krahv Manteuffel sündis Tallinnas, matkas palju välismail ja elas hiljem Ravila mõisas Kose kihelkonnas. Suri Tallinnas a. 1842.

Oma vanas eas ja jõudehetkil tegutses ta õpetlike juttude kirjutamisega eesti keeles. Ta jutustamisviis on tihti katkendlik ja tujukas, aga siiski vaba ja julge.

„Ajaviide peeru valgusel". Manteuffeli meeldivamaid juturaamatuid on „Aeawite peergo walgusſel" (1838). See kirjanduslikult tähelepandav teos pakkus rahvale mõnusat meelelahutust oma huvitava sisuga — salmidega ja hästiõnnestunud pikema rahvaelu kujutava jutuga „Jürri Tarwel". Viimases kujutatakse iseloomulikke hetki talupoegade elust, nagu rukkilõikust, kiigelkäimist, kihlust, pulmi jne., tabades seejuures hästi maarahva kombeid ja tolle aja rahvatüüpe (lobisev ja keelt peksev saunanaine Maret, varas ning kelm Taakel, hoolas sulane Tarvel jt.). Taluelu piltide maalimine on siin realistlikku laadi: autor kujutab tõsielu küllalt detailselt, asjalikult ja tõetruult, nähtavasti oma isiklike olbuste põhjal. Hea rahvaelu tundmine tõendab, et Manteuffel on arvatavasti talurahvaga palju kokku puutunud ja tema elu üksikasjalisemalt tundma õppinud, näinud tema viletsusi ja rõõme, milledele ta elab südame- ja meeleliigutusega kaasa. Autori suurt rahvasõbralikkust näitavad jutustuse lõppu paigutatud soojad pühendussõnad maarahvale: „Eesti-ma rahvas! Olgo se teile mällestuseks, et teie mo melest armsad ollete." See soojast südamest tulnud ja tõsielu olbustest ja nähtustest väljakasvanud juturaamat leidis ka rahva seas

haruldaselt sooja ja enneolematult menukat vastuvõttu, nii et aasta pärast ilmus sellest uus trükk.

„Villem Navi elupäevad". Proosajutustusena on veel tähelepandav eri raamatuna ilmunud „Willem Nawi ello-päwad" (1839), mis on üks esimesi täieliselt karskusküsimusele pühendatud eestikeelseid raamatuid. Karskusidee on siin esitatud väga kujukalt ja piltlikult. Jutustuse algul tuuakse dialoogiline lugu kärbsest, kes lõunauinakut suikuvale vanahärrale jagab üsna mõjuvalt karskuseõpetust. Alkoholi vastu võitlemiseks manatakse lugeja silme ette viinaorjade traagiline saatus ja kujutatakse mõistamisi joomise kahjulikkust.

Luuletused. Manteuffel on oma realistlikku laadi jutustusse „Jüri Tarvel" põiminud ka mõningaid luuletusi. Need on elurõõmsad ja värvikad töö- ja talgulaulud, millede loomisel ta võttis osalt eeskuju rahvalaulust (näit. assonantsi, alliteratsiooni ja parallelismi kasutamises) ja aineid rahvasuust. Parim ja ilmekaim näide neist on „Lõikuselaul".

Lõikuſelaul. 1838.

Sirriſe, ſirriſe, ſirbikenne,
kolliſe, kolliſe, kõwwer raud!
Kelle ſirp nüüd ette jouab
ſelle wasto peigmees ſouab.

Kaſſime kergeste koio pole,
lähhäme lauldes läbbi metſa.
Kelle heäl ſeäl ſelgeſt koſtab,
ſellel peigmees mütſi oſtab.

Jouame jookſtes ſoja ſauna,
wihhake wõttab wiimſe tolmo.
Illuſam hiilgawad lahtid juukſed,
parremad paiſtawad punnaſed palled.

7. NÄITEKIRJANDUSE ALGED.

Kui ilmliku jutukirjanduse vanim näide pärineb a. 1739, kunstlüürika esimene toode aga a. 1637, siis eesti näitekirjanduse

algus nihkub esimesest ligi sada aastat, teisest koguni kakssada aastat hiljemaks. Esimeste eestikeelsete näidendite sünni- ja ettekandekohaks oli tolleaegne jõukas maakonnalinn ja estofiilsuse keskkoht Pärnu, kus need tagasihoidlikud teatrikatsed tekkisid nähtavasti agara estofiili Rosenplänteri õhutusel. Viimase andmeil olevat Pärnus a. 1816 etendatud saksa soost teatritegelaste v. Kotzebue ja v. Knorringi ühevaatuselist saksa- ja eestikeelset näidendit „Der Talkus", lõbusasisulist teatritükki koori kaastegevusel ja eesti talgute motiividel, nagu seda osutab ka pealkirjaks olev saksastatud eesti laensõna. See oli esimeseks pooliti eestikeelseks teatrietenduseks, mille sõnaline tekst pole säilinud.

„Pärmi Jaagu unenägu". Puht-eestikeelse näidendi ajalugu aga algab a. 1824, millal samuti Pärnus kanti ette kolmevaatuseline naljamäng „Permi Jago unnenäggu", mille käsikirjaline tekst on säilinud. Selle esimese eestikeelse lavateose autoriks on Tallinna saksa teatri näitleja P. A. J. Steinsberg, kes koostas oma lustmängu saksa näitekirjaniku v. Kotzebue kahevaatuselise jandi „Lakard" (1805) järgi.

Teose õpetlik moraal on karskuslik. Peategelane — kehv talupoeg Pärmi Jaak uinub liigse napsitamise tagajärjel kõrtsiesisel, kus ta viiakse alkoholiuimastuses mõisa ja lastakse sealses toreduses ja külluses üks päev elada, rikkalikult süüa ja juua ning mängida paruni osa, kellena käitumine ja esinemine tekitab pealtnägijaile lõbusat koomikat. Hiljem jälle tuttava külakõrtsi ees vaese mehena ärganud, peab Pärmi Jaak läbielatud suurepärast seiklust unenäoks, mis on ilmutatud talle pahaendelise hoiatusena viinajoomine maha jätta. Selle peategelast vapustava ebahariliku ja unenäolise loo tagajärjel saabki joomarist karsklane.

Samalaadne teema on tuntud rahvusvahelise rändlookesena, mis jõudis esmakordselt eesti kirjandusse a. 1782 Willmanni läti keelest eestindatud jutustusega „Jonud tal-

lopoeg" (teoses „Jutud ja mõistatused"). Aga selle sündmustik ulatub mitmeti teisendatud kujul tagasi idamaa muinasjuttude kogusse „Tuhat ja üks öö", kus esineb sama motiiviga jutustus.

Näitleja Steinsbergi naljamäng „Pärmi Jaagu unenägu" ei ole orjalik Kotzebue jandi tõlge, vaid on selle vaba jäljendus ja mitmeti lühendatud ning lihtsustatud ja eesti oludega kohandatud ümbertöötus. Oma konarlikust keelest hoolimata on see näidend oma rahvamurde iseärasustega küllalt rahvalik ja seda olevat omal ajal esitatud suure menuga.

8. SENTIMENTAALSED RAHVARAAMATUD.

Rahvavalgustusliku kirjandusega käsikäes ja sellega ühel ajal hakkas Eestis vähehaaval ilmnema ka sentimentalismi mõju. Esimesed sentimentaalsed jutukesed jõudsid meile tõlgetena saksa rahvakirjandusest XVIII saj. lõpul.

Sentimentaalne rahvajutt pääsis rohkem mõjule alles XIX saj. algul peaaegu eranditult saksa keelest tõlgitud moraliseerivate teoste kaudu, oma hariastmele aga tõusis XIX saj. teisel veerandil, kui nende eestindamisele asusid juba eestlastest haritlased, peamiselt köstrid ja algkooliõpetajad. Need rahvaraamatud olid enamikus rahvusvaheliselt tuttavad „haruldased, kohutavad, väga haledad ja armsad ning tõestisündinud lood", milledest said eriti populaarseiks sentimentalistlikud jutud süütuist ja vooruslikest naiskannatajaist, nn. Jenovevalood.

Jenovevad. Legend tagakiusamise all süütult kannatanud ja oma väikese pojakesega kuus aastat sügavas metsas elanud õnnetust, aga vooruslikust Jenovevast on pärit keskajast ja on tekkinud Lõuna-Prantsusmaal, kust see levis mujale Lääne-Euroopasse, saades juba XVII saj. alates väga kuulsaks rahva-

raamatuks. Hiljemgi on sellest kannatusloost saanud inspiratsiooni ja seda kujutanud oma ilukirjanduslikes tooteis mitmed tuntud kirjanikud (Fr. Hebbel, L. Tieck jt.).

Eesti keelde tõlkis Jenoveva kannatusloo esimesena Fr. R. Kreutzwald 17-aastase noormehena (1820). See tõlge aga ei pääsnud kohe trükki, vaid ilmus alles paarkümmend aastat hiljem (1842) pealkirja all „Wagga Jenowewa ajalik ello-aeg". Vahepeal jõudis temast ette Pärnu Elisabeti koguduse köster Caspar Franz Lorenzsonn oma lühendatud väljaandega „Jenowewa elluſt" (1839). Paar aastat hiljem (1841) ilmus samalt autorilt juba täielisem väljaanne „Jenowewa, üks wägga armas ja halle luggeminne". Sel haledusvoolu kuulsaimal pärlil oli nii suur menu, et sellest ilmus üle kümne trüki, levides möödunud sajandil kümneis tuhandeis eksemplares rahva sekka, kus seda õhinal ja pisarsilmil loeti.

Sellest ajast (40-ndaist aastaist) peale algab Jenoveva-lugude suure menu mõjul sentimentaalsete ja „tõestisündinud haledate" jutustuste uputus. Neist on kuulsaimad Jenoveva-lugudele sisult väga lähedased vooruslike naiskangelaste Griseldise ja Hirlanda kannatused. Esimese avaldas eesti keeles Wilh. Nedatz pealkirja all „Griſeldis ja Markgraf Walter" (1843), teise — „Irlanda, ehk puhta ello wöit" (1844) tõlkis algkooliõpetaja Johann Thomasson.

Freundlich rahvaliku sentimentalistina. Tõlgete kõrval püüdis juba rohkem algupäraseid sentimentaalseid tooteid luua Muhu köster Carl Wilhelm Freundlich, kes saavutas teatavat tähelepanu rahvaliku luuletajana ja kirjamehena oma raamatuga „Siin on Magdeburri-linna hirmſaſt ärrarikkumisſeſt, Muhho-maa hundi jahhiſt, Jänneſe öhkamisſeſt ja Rehhepappiſt luggeda" (1837), mille mitmed palad kuuluvad siiski tõlkekirjanduse hulka. Näit. sellest kogust väga populaarseks saanud jänese traagilisest saatusest soojasti osavõttev laul „Jänneſe

õhkamisseſt" on tõlge saksa kirjanikult Curtmannilt. Juba algupärasemad on laul „Muhho-maa hundi jahhiſt" ja raamatu lõpus leiduv üsna tõetruult teomehe elujärge kujutav „Teomehhe elluluggu". Üldse oli Freundlich tuntud enam rahvalike ja lihtsate laulude improviseerijana kui jutukirjanikuna ja tõlkijana, kuigi ta sulest on ilmunud (1846) ka tüübiline sentimentaalne, väga keerulise ja põneva sündmustikuga jutustus „Appolonius, Tirusse ja Sidoni kuningas, üks wägga kaunis luggemine Jummala ſureſt abbiſt ja hallastusseſt" (1846), kus muide peategelasena esineb juba süütu ja kannatav meeskangelane.

Ent sentimentalism on ulatunud ka hilisemasse aega, seda leidub veel nii J. V. Jannseni kui ka Fr. R. Kreutzwaldi toodangus („Paar sammukest rändamise teed").

Suve Jaan (1777—1851).

Sentimentaalse ilmega õpetlikust rahvakirjandusest on osalt juba iseseisvam ja väärtuslikum Suve Jaani toodang.

Suve Jaan, kodanliku nimega Johann Sommer, sündis 12. detsembril a. 1777 Tallinnas, kus ta sai kohalikus vene kreiskoolis hariduse, mida hiljem jatkas Venemaal edasi õppides. Omandanud kreiskooliõpetaja kutse, töötas ta vene keele ja joonistamise õpetajana Rakveres, Viljandis ja Pärnus. Pensionil olles pühendas ta oma rahulikud vanaduspäevad sentimentaalse maitsega kirjanduse loomisele. Suve Jaan suri kõrges vanuses 6. jaanuaril a. 1851 ja maeti Pärnu alevikalmistule.

EX DIBL. UNIV

Suve Jaan on trükis avaldanud kaks pikemat ilukirjanduslikku teost — „Wenne ſüdda ja Wenne hing. Suwwe Jaani mällestamisseb ſureſt Wenne ja Prantſuſe ſõaſt" (1841) ja „Luige Laus. Suwwe Jaani ſõbradele" (1843). Nende tendentslike ja moraliseerivate jutustuste kirjutamisel on autorile eeskujuks olnud vene sentimentaalsed rahvaraamatud. Esimene

neist, mis on pühendatud „Sure ja auuliko hooste wäe Kindrali, Sandarmi pea-peäliko Krahw Benkendorwile", kujutab Napoleoni õnnetut sõjaretke Venemaale. Selles püütakse lugejat põrutavate efektidega ja „tõestisündinud lugudega" liigutada.

„Luige Laos". Enam tähelepanu on võitnud juba stiilikam ja kaasaegsema ainega „L u i g e L a o s", esimene pikem jutustus meie vanemas kirjanduses. Selles kujutatakse naiiv-heroiliselt Luige Laose äärmist vaprust ja sõjaväeteenistuses sooritatud kangelastegusid, aga ka suurt ja liigutavat vanematearmastust. Jutustuse peategelaseks on i d e a l i s e e r i t u d kangelane, kelleks on esmakordselt kirjandusliku kujuna eestlane. Eeskujuliku ja ohvrimeelse sõjasangari Luige Laose iseloomustamine ongi teose peamiseks ülesandeks. See õilis eesti noormees on oma aja mehevooruste ja sõdurivahvuse kehastus, keda peale vanematearmastuse ja äärmise julguse iseloomustab usklikkus, heasüdamlikkus, ennastsalgav ohvrimeel, kohusetruudus, suur teovõime ja ausus. Autor ütleb tema kohta: „Ta kuub on jäme ja must kui muld, aga kuue all on peen kuld."

Peaaegu kogu Luige Laose elukäik on täis kangelastegusid; juba varasest noorusest peale algab ta julgustükkide seeria, hiljem sooritab ta sõjaväelasena üha vägevamaid tegusid ja saab niivõrd kuulsaks, et teenib kõigi austuse ning üldise imetluse oma haruldase julguse ja vaprusega.

Jutustus on laialivalguv, k o m p o s i t s i o o n i l t e b a ü h t l a n e ja k a t k e n d l i k; see koosneb paljudest rahvusvaheliselt tuntud anekdoodilistest lugudest, ajalooliste sündmuste kirjeldustest, imelikest ning kinoliselt üllatavaist seiklustest ja episoodidest, mis on kõik nõrgalt seotud ühise peategelase ümber.

Kirjanduslikult väärtuslikum on selle teose kujukas, elav ja rahvalik stiil, mis kõige paremini avaldub hästi õnnestunud ü k s i k p i l t i d e s — dramaatilise elavusega kujutatud lahingustseenides, heades loodusekirjeldustes ja tegelaste siseelu kujutamises.

Suve Jaani teoses on aga kaugelt ülekaalus liialdatult hale ja ülepingutatud sentimentaalne stiil, mis ilmneb eriti tegelaste tugevasti rõhutatud tundeelus ja sageli pisaraini viivais meeleliigutustes, kus isegi mehisemad mehed pannakse nutma, kuigi see pole kooskõlas mehe- ja sõdurivaprusega, nagu näiteks:

„Tema oli noor, kahekümnekahe-aastane, tugev, julge, kärme ja rammus mees, aga ta kohkus väga, kui temale sellest kuulutati, ja nuttis kibedasti, kui ta pea paljaks aeti. Ta ei nutnud mitte sellepärast, et ta soldatiks pidi minema..." (lk. 11).

„Selle peale läks pealik paati ja suured pisarad veeresid tema põski mööda maha; ta nuttis haledasti oma armsa „Tuvikese" pärast" (lk. 41).

Suve Jaan on oma ladusa jutustusande ja rahvaliku keelega silmapaistvaim Jannseni eelkäija.

Kristian Jaak Peterson (1801—1822).

Uuestisündiva eestluse esimeseks tulihingeks ja esimeseks tõeliseks luuletajaks oli andekas nooruk Kristian Jaak Peterson, kelle lüürika ulatus üle kaasaja rahvakirjanduse taseme, kuigi sellel puudus alles täieline küpsus.

Kristian Jaak Peterson sündis 2. märtsil a. 1801 Riias, kuhu ta isa Kikka Jaak oli asunud Viljandimaalt Karula vallast Jakobi kiriku teenijaks. Õppinud algul kiriku- ja hiljem kreiskoolis, paistis see ärksa vaimuga kehvade vanemate poeg oma tähelepandava andekusega niivõrd silma, et tal võimaldus saada rahalist toetust gümnaasiumis õppimiseks, mille kursuse ta lõpetas võrdlemisi kiiresti — kolme aastaga. Ta omapärane karakter, andekus ja otsiv vaim avaldusid juba koolipõlves. Eriti silmapaistvalt andekas oli ta keelte alal, katsetades juba kuueteistkümne-aastase noorukina kirjutada rootsi keele gram-

matikat. Lugenud palju maailmakirjandust ja tutvunud eesti rahvalauludega, tundis ta kutsumust ka ise kajastada oma elamusi ja mõttevälgatusi luuletustes ja nii lõi ta juba koolipõlves eestikeelseid oode.

Lõpetanud gümnaasiumi, astus noor poeet Tartu ülikooli (1819), kus õppis algul oma toetajate soovil usuteadust. Et ta ei suutnud oma võrdlemisi vabameelset maailmavaadet ja veendumusi kooskõlastada tolleaegsete kirikudogmadega, loobus ta teoloogia õpinguist, pühendades sealtpeale oma huvi filosoofiale, keeleteadusele ja pedagoogikale. Kaotanud seeläbi toetuse, ei suutnud ta puudusega ja alatoitlusega võideldes kuigi kaua jatkata oma õpinguid filosoofiateaduskonnas, vaid pidi need katkestama juba järgmisel aastal (1820). Murtud meeleolus oma kodumaast lahkudes ja jala Tartust Riiga rännates luuletas ta teel kojuigatsust kajastava nukra ning südamliku hüvastijätulaulu oma isade maale.

Laul,

kui ma Tartust läksin Riia poole, oma vanemaid vaatama; tehtud on see laul Tuule kõrtsis.

Jumalaga nüüd, meie maa!
Ei ma nüüd kõnni
sinu kasemetsadessa,
kus lilled on õitsemas
ja laulemas linnud
ilusti puude varjulla.
Sagedasti istsin
tasase oja kaldal,
mõteldes teie peale,
mu hallid vanemad!

Sinu halli peake
tuleb ikka mu meele,
kui päike õitsemas üles,
kui päikse silm on minemas
suure Looja sülle,
armas isakene!
Emakene, vend ja õde,
teie juure nüüd tulen.
Jumalaga, meie maa,
ilusam päeva mulle paistab
hella vanemate majas.

Riias ta pühendus iseseisvaile keeleteaduslikele uurimustele, õppides isegi Aasia ja Ameerika pärisrahvaste keeli. Ta keelteanne oli otse haruldaseks nähtuseks; ta tundis peale emakeele veel saksa, prantsuse, inglise, vene, rootsi, soome, heebrea, kreeka ja ladina keelt. Hea keelemõistjana parandas ta suurt vene-saksa-prantsuse sõnastikku ja elatuski peamiselt keeletundide andmisest. Selle kõrval ta jatkas endiselt luuletamist, kogus rahvalaule ja tegi kaastööd Rosenplänteri ajakirjale „Beiträge", avaldades selles kirjutusi eesti kirjakeele, peamiselt süntaktiliste küsimuste kohta. Olles Herder'i mõjul huvitatud rahvaste omapärast, tõlkis ta saksa keelde Chr. Ganander'i „Soome mütoloogia", mis ilmus „Beiträge's" ja hiljem iseseisva raamatuna.

Kristian Jaak Peterson.

Noor luuletaja unistas paremast tulevikust: ta lootis oma iseseisva teenistuse ja intensiivse tööga koguda nii palju raha, et pääseda välismaale reisima või jatkata Tartu ülikoolis oma õpinguid. Üle jõu käiv töö ja rasked olud soodustasid kurnava kopsutiisikuse arenemist, mis murdis aatelise noorpoeedi elujõu. Pessimistlikus meeleolus loob ta kahaneva elujõu viimseil hetkil nukrutseva luuletuse — oma luigelaulu „Martin Lutheruse päeval", milles kajab ligineva surma eelaimus.

Surma varjule minema
peab maarahva laulja:
järele jäävad tema
laulud armsale rahvale...

Ja juba 23. juulil a. 1822 variseb ta maamulda keset teostamata unistusi kõige lootusrikkamais aastais, olles natuke üle 21 aasta vana.

Kr. J. Petersoni isik ja vaated ta päeviku põhjal. Selle traagilise saatusega, omal ajal täiesti tunnustamata jäetud ja hiljem unustusse vajunud luuletaja isik on nüüdisajal tõusnud teatavasse romantilisse aupaistusesse. Kr. J. Peterson on üks esimesi eesti haritlasi, kes julgesti tunnistas end igal pool ja avalikult eestlaseks.

Kaldudes filosoofilistesse mõtiskeludesse veetles teda Diogenese künism — olla vähenõudlik elu vastu ja leppida piskuga, otsida tõde ning tarkust, mõistes põhimõtteliselt hukka tühised moed ja kombed ning lükates põlglikult tagasi rikkuse ja selle maailma au, mis ei võimalda õnne saavutamist: „Õige õnn on minu arvates see kallis rahu, mis headusest tulles on igaühe meeles elamas. Aga kuidas see rahu neil võib olla, kui igaüks tühi asi, nõnda kui rikkus ja au ja kõik need tühjad kombekesed, nende meele segaseks teevad kui jõe, mis ei tea, kuhu ta peab jooksma."

Kr. J. Petersoni lüürika. Kr. J. Petersoni kirjanduslik toodang ilmus trükis alles sada aastat pärast ta surma — a. 1922 pealkirja all „Kristian Jaak Peterson: Laulud, päevaraamat ja kirjad". Ta lüürika, mis koosneb oodidest ja karjastelauludest ehk pastoraalidest, on loodud a. 1818 ja 1819 kestel.

Oodid. Väärtuslikema osa ta luuleloomingust moodustavad ülevad ja kõrgelennulised oodid, ülistuslaulud Jumalale, laulikule, inimese vaimule, emakeelele, sõprusele ja armastusele.

Nende kirjutamisel on talle eeskujudeks olnud ühelt poolt kreeka ja rooma klassikud, eesotsas oodide rajaja Pindarosega, teiselt poolt saksa pateetilised lüürikud ning esiromantikud (nagu Klopstock jt.). Seejuures ta ei olnud orjalik väliseeskujude jäljendaja, vaid püüdis olla iseseisev ja omapärane. Ta parimad oodid on „Jumalale", „Laulja", „Kuu", „Sügis", „Inimese vaim" ja „Sõprus".

Ood „Jumalale" ja loodusmotiivid. Kr. J. Petersoni esimene luuletus on ood „Jumalale", mis on pühendatud maailma ülimale vaimule, kelle vägevusest kõnelevad kõik loodusnähtused.

Nagu selles oodis, nii ka mujal („Päeva loojaminek", „Sügis" jt.) kujutatakse mägist ja ürgjõulist maastikku, mis on tüübiline romantikuile. Kr. J. Peterson maalib oma looduspildid heroilistes, suuris ning tugevais joonis, kasutades seejuures rikkalikult suurejoonelisi valgus- ja värviefekte: päikesetuld ja -kulda, koidupuna, taevasina, kuuhõbedat, tähtedesära. Teda võlub kõik hele, kõrge, jõuline, nagu mäetipud, kotka tuuline pesa, pikne, kõrgete kaljurahnude varisemine ja looduse ürgjõud. Loodus on ta tõeline ja suurim lemmik, mille suurejoonelisele taustale ta paigutab peaaegu kõik oma oodid.

Sügis. Kaunimaid looduspilte sisaldab nukrameeleoluline ood „Sügis", milles poeet andub närbuvat sügiseloodust vaadeldes kurvile mõtteile elukaduvusest. Aga poeet lohutab end optimistliku lootusega: kuigi maine ilu hääbub ja variseb hauda, jääb igavesti püsima inimese vaim.

„Inimese vaim". Samu mõtiskelusid ja meeleolusid sisaldab ka ood „Inimese vaim", mis on eelmisest pateetilisem oma veelgi teravama kontrastiga igavesti püsiva inimvaimu ja kõige hääbuva vahel. Ainult inimese vaim, Jumala vaimu võrdkuju, ei kao ega hävi kunagi.

„Kuu". Kõrglennulises oodis „Kuu" kajab selgesti rahvusromantiline joon — tiivustatud isamaa-armastusest ülistab

poeet e m a k e e l t. See väljendub parimini meile nii tuntud ja sageli tsiteeritud tunderõhutatud retoorilisis küsilauseis eesti keele igavesti püsimise kohta.

Kuu.

Kas laulullikas
külmas põhjatuules
minu rahva meelesse
oma kastet ei vala?
Kui siin lumises põhjas
ilusa lõhnaga mirdike
viluses kaljuorus
ei või õitseda kaunisti;
kas siis meie maa keel,
mis kui tasane ojake
oma ilu tundmata
läbi heinamaa sinise
taeva kullases tules
rahuga on jookslemas,
ja toreda häälega,
oma rammu tundmata,
taeva müristamisega
kui meri on hüüdmas;
kas siis selle maa keel
laulutules ei või
taevani tõustes üles
igavikku endale otsida?
Siis ma võtan teid,
selge, sinise taeva
tähed, maa pealt
kõrge isamaa poole
rõõmuga vaadates, laulda;
siis ma laulan sind,
öökuningas, kuu,
kes sa pilvede sülesta,
nii kui pungasta lilleke
lõbusa valge palgega
üles tõused taeva all,
kus tulised tähed
maha on langemas
sinu eest musta,
pimeda udu sisse.
Nõnda, inimeste vaim,
oled sa udus ujumas,
kui su mõte on otsimas
Jumalat tähtede alta.

„Laulja". See tähelennulise saatusega „maarahva laulik" igatseb romantiliselt tormises oodis „L a u l j a" valgusallikana

laulda oma rahvale, kes kuulaks vaimustatud harduses „vait kui merekaljud" laulu „tulist oja".

Laulja.

Nii kui vahuse jõe
mürisevad lained,
mis kalju pealta
langevad oru sisse,
nii kui taeva pikne
musta pilvede alla
hirmsasti kärgatab:
nõnda on jooksmas laulu
ilus tuline oja.
Nii kui valguse allikas
seisab austud laulja
oma vendade keske'ella.
Kärgatab pikne —
ja metsad on vait:
laulja on tõstamas
oma häält, valamas
hingesta laulukastet.
Ja tema ümber,
vait kui merekaljud,
rahvad on kuulamas.

Ta oodidest väärivad tähelepanu veel loodust kirjeldav „P ä e v a l o o j a m i n e k" ja igavest sõprust idealiseeriv „S õ p r u s".

Kr. J. Petersoni pateetilistel oodidel puudub kindel värsimõõt ja lõppriim. Need on kirjutatud lühikestes värsiridades, mille keskmine pikkus on 6—8 silpi, kusjuures rütmilised silbid vahelduvad vabamõõdulistega.

Vähem õnnestunud ja ebaküpsemad on Petersoni **pastoraalid** ehk k a r j a s t e l a u l u d, milledes noor luuletaja kaldub sentimentaalsesse maitselaadi. Ta ülistab neis õnneliku karjaste elu kujutamisega idüllilist ja lihtsat maaelu ning tagasipöördumist looduse rüppe. Ta on püüdnud olla oma pastoraalide vormis eestiline, järele aimates r a h v a l a u l u d e k e e l e l i s i j a s t i i l i l i s i e l e m e n t e. Nende v ä r s i m õ õ t on rahvalaulu taoliselt t r o h h e i l i n e ja puuduva riimi aset täidavad alliteratsioon ja assonants; esinevad isegi parallelismi katsed ja on jõutud karjalaste leelutuste jälgimiseni (karjaste-

laulus „Enn ja Ellu"). Näiteid alliteratsioonist, assonantsist ja trohheilisest värsimõõdust:

*E*llukene, hellakene
sügise *tuu*led *ju* tulevad.
Kirju karja keske'ella.

Kr. J. Peterson on meie kirjanduses üks esimesi, kes püüdis rahvalaulu vormi istutada kunstluulesse, kuigi see pole tal täiel määral õnnestunud.

Armastuslaulud. Vahepealse lüüriliste laulude liigi oodide ja karjastelaulude vahel moodustavad armastuslaulud, milledest osa sarnleb oma õrnas armastusidüllis pastoraalidega, osa oma üleva tooniga aga oodidega. Neis leidub rõõmsameelset armastatu võlude ülistamist kui ka eleegilist nukrutsemist ja lohutamatut leina ainsa sõbratari järele.

Varjus seisab minu maja,
leina varjus minu süda...
Sinu pärast nuttessagi
näen ma aga surmakuju
oru sees ja oja kaldal.
Kus on nüüd su kaunid silmad,
ilusad kui taevatähed?
(„Karjaste laul ehk Jaagu leinalaul").

Ainsa lohutuse leiab poeet igavesti kestvas armastuses:

Siiski jääb igavesti
armastuse valgus
minu ja Alo meelesse.
(„Martin Lutheruse päeval").

Kr. J. Peterson on tõlkinud ka mõned kreeka luuletaja Anakreoni elumõnusid ja lõbusid ülistavad laulud, nagu „Ma pean jooma" ja „Naised", mis omal ajal pahandasid O. W. Masingit ja kutsusid tema poolt välja üldse range arvustuse noore poeedi vastu.

Stiil Kr. J. Petersoni luules on kujukas ja elav, täis epiteete, metafoore ja personifikatsioone, nagu: kurvanäoline oja, murelik tamm, tuuline pesa, lumine Põhi, vilune org, hõbedane tulemeri, laulu tuline oja, päike — sinitaeva silm, öökuningas kuu, kotkas ujub päikesekullas, kurbuse udu ujumas sinu ümber, koidutäht näitab kuldse sõrmega teed, päev on leinamas, kuu mõseb oma palet oja kastes jne. Ta tugevamaks alaks on eriti loodusekirjeldused, sest nooruse tõttu polnud poeet hoolimata andekusest veel võimeline looma midagi sügavamat ja individuaalsemat. Ta toodang kajastab seepärast ta nooruslikku tunglemist ja see ei suutnud ta lühikese eluea tõttu veel täiel määral kristalliseeruda ning välja areneda.

Kr. J. Peterson on rajanud ka tee eesti mütoloogiasse, saades eesti rahvusliku romantismi kaudseks äratajaks oma „Soome mütoloogia" tõlkimisega, millega tutvustas meil esmakordselt vennasrahva muinasusku, mis andis Faehlmannile tõuke müütide loomiseks.

Kr. J. Peterson moodustab omast ajast erandi oma klassilis-romantilise suunaga, kuigi ta esineb ajalt enne viimaseid estofiile. Oma lüürikaga ei taotle ta enam õpetlikke ja rahvavalgustuslikke eesmärke, vaid selles on juba tõelist kunstihõngu ja elamust.

IV. Romantismi ajastu.

1. ÜLEVAADE ROMANTISMIST MAAILMAKIRJANDUSES.

Romantismi tunnused. Vastukaaluks ühekülgsele mõistuslikule ratsionalismile ja rangete reeglitega klassitsismile hakkas Lääne-Euroopas XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul mõjule pääsma uus kirjanduslik vool — romantism, mis haaras peale kirjanduse ka muud tähtsamad kultuurialad — filosoofia, kunsti ja isegi majandus- ja ühiskonnateaduse. See vool on eriti oma algstaadiumil väga lähedane sentimentalismile, millega ta evib osalt ühiseid tunnuseid, seda eriti tundmuste ülistamisel, loodusest vaimustumisel ja eleegilise meeleolu poolest. Romantism tõstis t u n d m u s e valitsevale ja juhtivale seisukohale. Tundmust peeti ülimaks hingevõimeks, mille abil võidi tungida niisuguseisse elusügavustesse, mis on mõistusele kättesaamatud. Otsiti jõulisi elamusi, ülistati suuri kirgi ja ihasid ning ideaalset armastust. Tundehella romantikut haaravad kõrged i d e a a l i d, millede järele ta tunneb võitmatut igatsust. Seepärast on romantiliste teoste tegelased ideelised kaunishinged, aateinimesed ja ideede eest võitlejad. Et reaalne elu ei ole kooskõlas romantikute unistustega ja ideaalid jäid kättesaamatuks, siis tõmbutakse väliselust tagasi oma s i s e e l l u, t u n n e t e m a a i l m a ja üksindusse. Olles pettunud kaasinimestes, oleviku kultuuris ja tsivilisatsioonis, tekkis romantikuil põlgus kaasaegse elu vastu ja tume, masendav ja arusaamatu kurbus — m e l a n h o o l i a (= maailmavalu). Kannatusest ja valust naudingu otsimine ja nukrameelsuse ihalemine juhtis romantiku ta teoses k u r v a l e ja p e t t u m u s l i k u l e l õ p p l a h e n d u s e l e. Sügis oma hääbumisega ja kaduvustundega on romantikute lemmikaastaajaks. Ometi igatseti kõige selle järele, mis inimvõimete piiratuse tõttu on saavutamatu.

Tung kõrguste poole ja igatsus ebamäärase lõpmatuse (absoluudi) järele kajab tihti üsna tugevasti nende luules. Ka poeedi isik tõsteti kõrgele. Teda peeti hulki valgustavaks ülimaks olendiks.

Et igapäevane argielu on romantikule oma halluses talumatu, siis ta põgeneb elukaugete tunnete ja fantaasiamaailma, aga ka kaugustesse nii ajas kui ka ruumis. Sellest on tingitud huvi kaugete ajalooliste sündmuste (keskaja) vastu ja mineviku idealiseerimine, teiselt poolt aga ka igatsus kaugete, eriti eksootiliste maade järele. Ülistati rahvaste muinasaega, mis näib romantikule oma hämaras ja fantastilises aegade kauguses „kuldse" ja õnneliku ajana. Sellega ühenduses tõusis suur huvi rahvaluule vastu, mida peeti „ehtsaks luuleks" oma originaalsuse, värskuse ja looduslähedu se tõttu. Rahvaluule mõju hakkas tungima ka kunstluulesse. Rahvaluuleharrastuse mõjul hakkasid rahvad tajuma nii eneste kui ka oma looduse erinevusi ja omapära. Püüti tõsta lugupidamist oma maa ja rahva, ta kultuuri ja selle mineviku vastu, eriti aga tõusis ausse põhjarahvaste muinasmaailm — tekkis rahvuslik uuestisünd, rahvustunde ärkamine. See kajastus romantilises kirjanduses rahvuslike joonte kujutamisega. Kirjandus, mis seni oli olnud rahvusvahelise värvinguga, muutus rahvuslikumaks.

Romantism tõstis esiplaanile inimese vaba isiksuse, rõhutades individualismi. Romantiline kirjanik armastab analüüsida oma siseelu ja sõeluda oma mina kallal, tõlgitsedes eeskätt oma tundmusi ja elamusi. Seega pole tähtis objektiivne kujutamine, vaid kirjaniku isiklik, subjektiivne mulje elust. Seetõttu ülistatakse suuri, tugevaid ja ideede eest võitlevaid isiksusi, kelledele tihti andestatakse tema patud ja pahed. Sellest ongi tingitud lemmiktegelaste heroiseerimine ja idealiseerimine — kangelaste kultus. Tihti armastatakse kujutada rahvuslikke kangelasi, kes väärivad hulkade tähele-

panu ja ülistamist. Romantikud ihkavad v a b a d u s t, nii isiklikku kui ka rahvuslikku. Seetõttu oli nende meelsaim aine süüdistus ühiskonna ja selle seaduste vastu, mis rõhuvad isiku vabadust, arengut ja õnneigatsust. Seetõttu t a u n i t i ka rangeid k l a s s i t s i s t l i k k e r e e g l e i d, mis tõkestasid kirjaniku või poeedi vaba loomingut. Üksikute rahvaste võitlus Napoleoni surve vastu tõstis nende vabaduspüüdeid ja patriotismi.

Tähelepandav on romantikute l o o d u s e ü l i s t u s. Nad imetlevad eriti metsikut või eksootilist ürgloodust ja jumaldavad maaelu keset rikkumatut looduslikku ümbrust. Loodus on nende arvates suurim iluallikas.

Romantikud püüavad taotella e r a k o r d s u s t. Seepärast nad kujutavad sageli harilikust erinevaid, ülivõimsaid ja suuri nähtusi (maru, äike, tormine meri, kaos, avarus, tähistaevas) ja jõulisi elamusi, nagu tormlevat ja kõike unustama panevat kirge ja suuri ihasid. Nad armastavad ä ä r m u s i, nagu mure — rõõm, valu — nauding, oja tasane vulin — vahutav kosk, koidang — loojumine, tulevikulootused — kaduvikumõtted. Neid võlub seiklusiha ja tarve üha uute elamuste järele.

Romantikuil on suur huvi sündmuste ja inimelu nähtuste vastu, milledes on midagi salapärast, hämarat, müstilist, mõistatuslikku ja seletamatut, mis aga on mõistusseaduste vastu. M ü s t i k a looritab sageli romantilist teost, seepärast käsitellakse meeleldi muinasloolisi, mütoloogilisi ja fantastilisi aineid. Romantikuid veetleb õhtu ja öö oma pimeduse ja õudusega, varemed, vari, metsade hämarus, hauad, udu, uni ja kõik unenäoline.

Palju müstilist ja tundelist pakkus ka usk, milles nähti poeesiat ja ilu. Seetõttu on u s k l i k k u s ja vaimustus keskaja ning gooti kirikute vastu sagedane nähtus romantilises kirjanduses.

Stiilis armastavad romantikud v a h e l d u s t ja v a b a d u s t. Sageli esineb selles indu, teravaid kontraste, p a a t o s t, r e t o o r i l i s i ning t u n d e r õ h u l i s i h ü ü a t u s i, viima-

seid eriti aadete, suurte igatsuste ja tundepuhangute väljendamisel. Lemmiktegelasi ja -alasid kujutatakse suuris üldjoonis ning idealiseerides ja ilustades. Harrastatakse eredavärvilisi epiteete (kuldne, hõbedane, violetne, purpurne, sinine — igatsuse ja nukruse lemmikvärv), salapäraseid ja tundelisi sõnu (kuuvalge, igatsus, hämar, igavik, torm, tuulte ulung, üksindus, tühjus, nukrameelsus, sünge, salapärane, võlu, hurm jt.), aga tihti ka ebamääraselt udust väljendust. Vormilt on romantilised teosed korrapäraseile ja viimisteldud klassilisile tooteile vastandiks ebaterviklikud, ebakorrapärased ja jätavad lõpetamata ning improviseeritult katkendliku, tihti hajuva mulje. Romantiliste teoste kompositsioonis puudub sageli kindlus ja selgus. Nende peaülesandeks on väljendada piiramatult oma tundmusi ja kajastada subjektiivseid elamusi.

Kirjandusliikidest suudab kõige paremini väljendada unelushella romantikat, tundmusi, elamusi ja vaba isiklikku inspiratsiooni just lüürika. Seepärast on romantilisel ajastul eriti moes lüüriline luuletus, eleegia ja hümn, viimane kõrgendatud patriootiliste tunnete väljendajana. Eepikast harrastatakse kõige meelsamini ballaadi ta fantastilise ning müstilise värvinguga ja üleloomuliku, muinasjutulise sisuga. Mineviku ülistamine, kangelaskujude kultus ja ärkav rahvustunne tõstsid esile nii kunst- kui ka rahvaeepose ja ajaloolise romaani. Väljapaistvaks sai ka romantiline poeem oma rohkete tundevalangute, kirjelduste ja lüürilise elemendiga.

Romantismi ideeliseks põhjendajaks on prantsuse kirjanik ja filosoof Jean Jacques Rousseau (žan žak russoo, 1712—1788), kes hakkas võitlema ühekülgselt mõistusliku ratsionalismi vastu. Selle eelromantiku omapäraseis teoseis, nagu näit. „Uus Héloïse", mis on küll kirjutatud sentimentaalses laadis ja kuulsa sentimentalisti Richardson'i eeskujul, puhkeb esile romantiku tundeelu: looduse jumaldamine, kire ja tunnete

ülistus, igatsus, üksindusse tõmbumine, kannatuste õilistamine ja siseellu süvenemine. Romantism ei pääsnud sellest hoolimata tollal (XVIII saj. keskel) valitsevale seisukohale. Üldiseks kujunes see üle Euroopa alles XIX saj. algul pärast rahvaste vabadusvõitlusi Napoleoni ikke vastu.

Romantism Saksamaal. Kõige jõulisemalt purskas romantism esile ja kujunes kõige tüübilisemaks ja idealistlikumaks Saksamaal, kus see lõi kirjanduses esimesena kooli XVIII saj. lõpul. Saksa romantika isa Johann Gottfried Herder oli suur rahvaluule ülistaja, andes a. 1778 välja „Rahvaste hääled lauludes", mis sisaldab kogu maailma rahvaste laule, muuseas ka eesti rahvalaulude tõlkeid. Enam romantilist vabadusiha, isikukultust ja individualismi taotlesid „tormlejad ja tunglejad" Johann Wolfgang Goethe (1749—1832) ja Friedrich Schiller (1759—1805). Goethe oli esimene suurim eelromantik saksa kirjanduses, esitades peale isikukultuse veel salapärase rahutuse ja süngete eelaimuste poeesiat. Ta varasemaist töist väärib peale „Noore Wertheri kannatuste" tähelepanu keskaega kujutav hoogus ja omal ajal vaimustav draama „Götz von Berlichingen", millega võideldi klassilise draama vastu. Tema „Faust" selleaegse otsiva ja juurdleva isiksuse kurbloolusega, nõidade stseeniga, mütoloogiliste olendite, traagilise ja koomilise seguga ning salapärase maailmaga on otsemaid näiteid juba klassika mõjust vabanenud romantilisest draamast. Schilleri nooruslikult hoogsais ja jõulistes draamades võitlevad romantiliselt salapärased ja rahutud kangelased vabaduse eest ja maailma ülekohtu vastu. Selliseist draamadest on tüübilisim „Röövlid" oma vabaduse-motiiviga ja romantilise, paiguti ülepingutatud ägeda paatosega. Filosoofiliselt põhjendasid individualismi ja lõpmatuse taotlust J. G. Fichte ja Fr. W. J. Schelling. Hiljem said romantikute kooli teoreetikuiks vennad Friedrich ja August Wilhelm Schlegel.

Teadlik romantism aga sündis Euroopa kirjanduses alles XVIII saj. viimsel kümnendil (1797) Wilhelm Heinrich Wackenroder'i („Kunstiarmastaja munga pihtimused") ja Ludvig Tieck'i („Püha Genoveva elu ja surm") teostega, milledes väljenduvad juba peamised saksa romantismi tunnused ja ideed, harras kunstikummardamine, tung lõpmatusse, tugev loodusetunne, usuline paatos, igatsus keskaja järele, patriotism, müstika, kuuvalguse romantika, individualism ja idealism. Saksa romantismi parimaks lüürikaks peetakse Novalis'e (Hardenberg'i) puht-tundmuslikke, müstilisi ja ülevaid luuletusi „Hümnid ööle". Romantism jõudis äärmustesse sama kirjaniku fantastilises ja elu unenäona kujutavas muinasjututaolises romaanis „Heinrich von Ofterdingen", mis on pühendatud luule ülistamisele.

Nooremaist saksa romantikuist on tähelepandavaim oma loomingu lähenemisega rahva vaimule Ludwig Achim v. Arnim (1781—1831), kes kirjutas üllas ja jõulises stiilis novelle, romaane („Kroonivalvurid") ja draamasid, kõik täis huumorit ja luulerikast omapära, aga ka igatsust imepärase ja ebareaalse järele. Suuresti innustunud rahvaluulest ja muinsusest, andis ta koos Clemens Brentano'ga välja kogu osalt silutud ja ilustatud saksa rahvalaule „Poisikese imepasun" (1806—1808), millel oli suur mõju saksa rahvusliku iseteadvuse tõusule. Saksa kirjanduses on oma taltsutamatult fantaasialt otse erakordseks nähtuseks Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (1776—1822), kes leidis säärasena kohe ihalejaid ja matkijaid ka väljaspool Saksamaa piire (eriti Prantsusmaal). Ta novellides (nagu „Öövembud") ja romaanides (nagu „Kuradi eliksiirid") valitsevad grotesksed ja painajalikud meeleolud, täis õudust, hirmu ja eredat äärmuslikku fantastikat. Tema toodanguga saavutas fantastika saksa romantilises kirjanduses oma ülima astme.

Romantismi mõjul tekkis Saksamaal ka huvi saksa rahvaluule, muistendite, vanade kangelaslugude ja muinasgermaani

mütoloogia vastu. Sel alal on suured teened vennastel Grimmidel (Jakob ja Wilhelm), kes kogusid ja avaldasid oma maailmakuulsaks saanud kogu saksa rahva muinasjutte „Laste- ja kodumuinasjutud" (1812—15) ja muistendite kogu „Saksa kangelassaagad" (1816—18).

Saksa romantika erineb palju teiste maade omast: see on idealistlikum, oma põhjenduselt filosoofilisem ja evib rohkem aateid, eesmärke ja uusi probleeme ning õhutab rahvustunnet ja tõulist iseteadvust. See on rajanud saksa keeleteaduse, rahvaluule ja rahvusliku vabadusliikumise.

Romantism Prantsusmaal. Prantsusmaal oli klassitsism visa taanduma. Siin õhutasid tundeelu kasvamist revolutsiooni vapustused, nagu maapagu, omaste ja sõprade mõrvamised ja viletsused, aga ka siia ulatusid XIX saj. algul väliskirjanduse, eriti saksa mõjud. Prantsuse romantismi teerajaja on kirjanik-emigrant Chateaubriand (šatobriaan), kes oma teoses „Kristluse geenius" (1801) ülistab katoliiklust hingeliste elamuste ja usu lohutava mõju pärast. Tung kaugete maade ja ainete poole ning looduse jumaldamine on leidnud tüübilise väljenduse ta romaanis „Atala", mis kujutab vastolu ja sisemist hingevõitlust usklikkuse ja maise armastuse vahel.

Prantsuse romantikute suureks juhiks aga tõusis Victor Hugo (ügoo, 1802—1885), kes kogus enda ümber 1830-ndate aastate prantsuse entusiastliku ja romantismist vaimustunud noorpõlve ja astus ägedasse võitlusse klassitsismi peakantsi — draama vastu oma kuulsa näidendi „Hernani" (1830) esietendusel, mis lõppes romantismi hiilgava võiduga. Hugo nõudis draamas kitsendavate reeglite asemele piiramatut vabadust, koha-, aja- ja tegevusühtsuse kaotamist ning ülistas inetu ja õudse ilu, kunstitõde ja õiglust ning propageeris koomilise ja traagilise kõrvutiesitamist. Ta näidendis esines kõigi klassiliste reeglite rikkumist: mängulisi efekte (tapmised näitelaval), ebaharilikke tegelasi (röövlid), kinolist kohavahetust ja romantilist kirevust ning salapärasust (salauksed, maa-alused käi-

gud jne.). Hugo lüürika on tormakas ja nägemuslik, elusügavikesse pürgiv ja loodusest vaimustatud. Ta romaanidest on tähtsaim „Jumalaema kirik Pariisis", milles kujutatakse ajaloolise (keskaja) Pariisi miljöö ja sajandite vaimu kandva monumentaalse katedraali taustal ebaharilikke, reaalelust väljaspool olevaid kangelasi, kellede kired ja tundehoovused on mõistusest tugevamad ja viivad nad hukkumisele. Hugo teoseis on juba ühiskondlikke elemente, humaansust, kaastundmust õnnetute ja elu vaestelaste vastu.

Romantism Inglismaal. Inglise romantika pole loonud mingisugust kooli ja sel pole kindlat teoreetilist ega ideelist ilmet, nagu sel oli Saksamaal ja hiljem Prantsusmaal. Eelromantikuist võib mainida Edward Young'i (jang'i) ta eleegilise öö, haua ja surma motiive kujutava lauludekoguga „Öö mõtted" ja šotlast Macpherson'i oma „Ossiani lauludega" (1760—1765) — keskaegsete rahvaballaadide jäljendustega, milledest õhkub põhjamaise maastiku võlu ja looduseihalust, õrnatundelisi unistusi ja eleegilist kaduvustunnet. Selle kogu innustusel tekkis rahvaluule- ja muinsuseharrastus, mis mõjustas romantilise vaimu levimist. Ent pärisromantika jõudis siin võidule alles XIX saj. esimesil aastakümneil. Selle tähelepandavam esindaja on Walter Scott oma väga loetavate ajalooliste romaanidega (nagu „Ivanhoe", „Klooster" jt.), milledes ülistatakse keskaega ja rüütliajastut selle kangelaslikkuse, imelike seikluste ja legendidega.

Kuulsaimaks ja tüübilisimaks romantikuks aga on oma kodumaal põlu alla sattunud Byron (bairon, 1788—1824), kes teeskluse vihkajana ja traditsioonide põlgajana on otse vastand tavalisele inglaslikule iseloomule. Tema lüürilist loomingut iseloomustab maailmavalu — melanhoolia, sünge meeleheide ja pettumus, mis on tingitud vastolust unistuste, ideaalide ja tõsielu vahel. Siit on pärit ta tegelaste põlgus tsivilisatsiooni ja kultuuri vastu, pettumine ühiskonnas ja elus, põgenemine loodusesse ja uhkesse üksin-

dusse, aga ka äärmine trotslik individualism ja tõkestamatu vabadusiha. Tekkis egoismi ja idealismi vahel lõhestunud hingeeluga uue aja kangelane. Selles mõttes on tüübiline Byroni esimene kuulsaim poeem „Childe Harold" (tšaild harold, 1812) oma salapärase rahulolematu maailmamuret põdeva ja uut elu januneva kangelasega, kes otsib oma pettumusele unustust järelejätmatuis rännakuis mööda kaugeid maid. Poeedi viimne poeem „Don Juan" on suurim inimelu satiir kõige alatu, vale ja teeskluse vastu. Selles piitsutatakse eriti valusalt Inglismaa vaimset väiklust, silmakirjalikkust, eelarvamustest kinnipidamist ja tahet nõrgemaid rahvaid alla suruda. Byroni maailmavaluluule levis hiljem byronismi nime all ka muudesse Euroopa maadesse.

Meile tuli romantism selle kõige jõulisemalt allikalt ja tüübilisemalt esinemismaalt — Saksamaalt, kaotades aga palju selle esialgsest ärksast ja eredast värvingust. Siia ta jõudis teatava hilinemisega, muutudes siin epigooniliseks. Eesti romantilise kirjanduse arengus võime eraldada kolm üksteisest erinevat ajajärku: 1) eelromantiline (umbes a. 1830—60), 2) rahvus- ehk kõrgromantiline (umbes a. 1860—80), 3) järelromantiline kirjandus (umbes a. 1880—90).

2. EELÄRKAMISAEG (1830—1860).

Eelromantiline kirjandus. Romantismi hilinenud sissetung Eestisse tõi 1830. aastate paiku kaasa teatava pöörde meie kirjanduslikes harrastustes ja kultuurielus. Siin löövad läbi, hoolimata rõõmutust ja hallist olukorrast, eelromantilise kirjandusvoolu esimesed puhangud: ennekõike mineviku idealiseerimine, rahvaluule-harrastus senisest suuremal määral ja sellega ühenduses tagasihoidlik rahvustundegi tõus. Selle muinsusromantilise voolu peapüüdeks oli

kujutada rahva hämarustekauget muinasaega ja muistset iseseisvust, rahva muinasusku (mütoloogiat) ilustatult ja võimalikult heledas valguses. Minevikuharrastuse tagajärjel vaimustuti ka rahvaluulest, milles leiti palju värsket, elamusrikast ja originaalset. Isegi saksa romantik Herder juhtis tähelepanu eesti rahvalaulude luuleväärtusele ja ilule. Seda hakati nüüd koguma, eeskujuks võtma ja jäljendama. Seejuures püüti sageli kogutud rahvaluuletki omakorda ilustada romantilise maitse kohaselt või seda ümber kujundada. Muinasaja heroiseerimine ja ülistamine müütides ning osalt selleks juba rahvaluulegi rakendamine viisid rahvusliku meelsusega romantikud oma aja suurimale rahvuskultuurilisele ja kirjanduslikule eesmärgile — rahvuseepose koostamisele. On loomulik, et sellisel isade pärandi harrastamisel ja muinsusromantikal on ka rahvuslik ja rahvuskultuuriline mõju: see äratas rahvustunnet ja rahvusteadvust. Oma rahvuse salgamist hakati pidama häbistavaks (J. V. Jannseni äratus). Eestlase muinaskultuuri kõrgust ja tema kultuurikõlvulisust näidates püüti tõsta lugupidamist oma rahva vastu. Aga ka rahva haridustaseme tõstmine oli üheks selle aja kultuuritegelaste ja rahvameeste peapüüdeks. Keele ja rahvaluule alal aga jatkavad eestlusele sümpatiseerivad saksa soost estofiilid veelgi oma tegevust, tõmbudes aga ilukirjanduses juba tagaplaanile. Nii näit. sai tähtsamaks rahvaluule uurijaks ja harrastajaks saksa haridustegelane Alexander Heinrich Neus oma kolmeandelise eesti rahvalaulude koguga („Ehstnische Volkslieder", 1850—1852), milles ta selgitas eesti rahvalaulu keelt ja värsiehitust ning süstematiseeris kogutud materjali. Ta soovitas kunstluule värskendamiseks võtta eeskuju rahvalaulust.

Eelärkamisaega kuulub ka meie õigekirjutuse uuendamine. Kirikuõpetaja Eduard Ahrens lõi oma eesti keele grammatikaga (1843) soome õigekirjutuse eeskuju, otstarbekohasuse põhimõtteid ning keele omapära jälgides eesti uue kirjaviisi, kus oli põhimõtteks lühikesi konsonante

ja vokaale kirjutada juba ühekordse, pikki aga kahekordse tähega. Uus, loomulikum kirjaviis hakkas maksvusele pääsma alles 60-ndate aastate lõpupoolel.

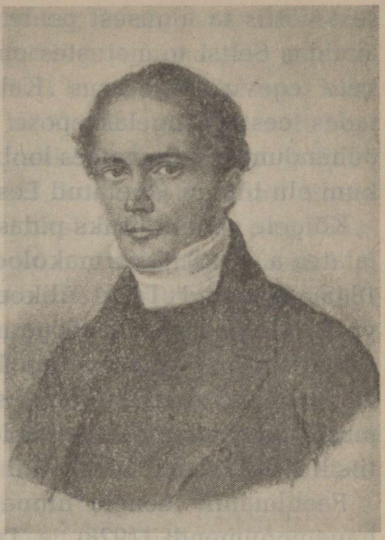
Friedrich Robert Faehlmann (1798—1850).

Järgneva ajajärgu rahvuslikuks julgustajaks, kirjanduslikuks mõjustajaks kui ka kõige eredamaks romantismi eelkäijaks ja rahvusliku ärkamise ettevalmistajaks on müütide looja Fr. R. Faehlmann.

Friedrich Robert Faehlmann sündis 21. detsembril a. 1798 Järvamaal Koeru kihelkonnas Hao mõisas, kus ta isa oli opmaniks. Faehlmann oli 7-aastane, kui ta ema suri tiisikusse. Siitpeale võttis heasüdamlik ja humaansete vaadetega mõisaomanik von Paykull vaeselapse oma perekonda kasvatada. Erksa vaimuga lapses avaldus varakult suur õpihimu. Olles sageli mõisa sõitva majaarsti või talupoegi raviva mõisapreili ravikülastuste kaaslaseks ja nende tegevuse jälgijaks, tõusis temas huvi arstiameti vastu. Poisike hakkas varsti oma mängudes kopeerima arsti, lõigates lõhki surnud hiiri või siile. Aga temas avaldus ka loomupärane huvi eesti rahvaluule vastu, mida ta mõisa peretoas käis ajaviiteks kuulamas.

Omandanud alghariduse Rakvere elementaar- ja kreiskoolis, astus Faehlmann aastal 1814 Tartu gümnaasiumi edasiõppimist jatkama. Et ta sai kodunt vähe ainelist toetust, pidi ta võitlema majandusliku kitsikusega ja elama karmi spartalikku eluviisi. Kange edasipüüdlikkus, erakordne tahtejõud ja suur teadusehimu aitasid tal võita kõik takistused, kuni ta lõpetas gümnaasiumi a. 1817 ja asus juba järgneva aasta algul Tartu ülikoolis arstiteaduse õpinguile, milledele andus suure huvi ja süvenemisega, nii et sai varsti parimate professorite lemmikõpilaseks. Aga oma eriala kõrval kuulas ta loenguid filosoofiast, esteetikast, kirjandusloost ja võrdlevast keeleteadusest

ning harrastas ilukirjanduse, eriti Goethe ja Schilleri lugemist. Õppetöö vaheaegadel viibis ta Hao mõisas von Paykullide pool, kus teda koheldi kui oma perekonnaliiget. Sealt ta käis vahel talutaredes ja külanoorte hulgas rahvajutte ja muinaslugusid kogumas.

Friedrich Robert Faehlmann.

Juba üliõpilaspõlves, alates aastast 1824, tegutses Faehlmann Tartus vaestearstina. Kaastundlik ja humaanne noormees andis sageli vaesemaile tasuta arstiabi, võites oma vastutulelikkuse ja sõbralikkusega suure poolehoiu. Aastal 1827 sooritas ta hiilgavalt lõppeksamid ja kaitses sama aasta lõpul oma doktori-väitekirja, omandades arstiteaduse doktori kraadi. Ta jatkas arstlikku tegevust Tartus ja oli varsti otsitavaim ja populaarseim arst kogu linnas ja selle ümbruskonnas. Kiindunud Eestisse, loobus ta professorikarjäärist, lükates tagasi kutse arstiteaduse-professori kohale Kaasani ülikoolis.

Aga Faehlmann ei piirdunud mitte ainult oma otsese erialaga — arstiteadusega, vaid teda kui veendunud eestlusе idee kandjat paelusid eesti keel ja kirjandus. Juba üliõpilasena hakkas ta vabul hetkil O. W. Masingi kirjandusliku tegevuse ja Fr. R. Kreutzwaldi sõpruse mõjul ja toetusel harrastama eesti keelt ja kirjandust. Tema algatusel asutati a. 1838 Õ p e t a t u d E e s t i S e l t s, et organiseerida kõiki eestisõbralikke haritlasi kavakindlamaks rahvaluule kogumiseks, eesti keele ja mineviku uurimiseks ning kirjanduse edendamiseks. Seltsi tegevu-

sest võttis ta algusest peale aktiivselt osa: pidas ettekandeid, avaldas Seltsi toimetustes oma töid, innustas teisi kirjanduslikule tegevusele ja asus „Kalevipoja"-ainete kogumisele, unistades eesti kangelaseepose kirjutamisest, millele täieliselt pühendumiseks kavatses loobuda arstitegevusest. Ta oli a. 1843 kuni elu lõpuni Õpetatud Eesti Seltsi esimeheks.

Kõigele sellele lisaks pidas ta eesti keele lektorina (alates a. 1842) ja farmakoloogia-professori asetäitjana (1843—1845) loenguid Tartu ülikoolis. Ta arstipraktika kasvas tal varsti üle pea. Ta oli tööga niivõrd üle koormatud, et pidi oma eriharrastuste jaoks võtma lisa öötundidest. Selline ülekoormav töö ja suured pingutused ilma hädavajaliku puhkuseta murdsid Faehlmanni tervise lõplikult. Ta suri 10. aprillil a. 1850 tiisikusse ja maeti 15. aprillil Jaani koguduse kalmistule Tartus.

Faehlmanni teeneid hinnates püstitas järelpõlv ta kalmule hauamonumendi (1928) ja Tartu Toomemäele ausamba (1930).

Ülevaade loomingust.

Kuigi Faehlmanni looming on ulatuselt väike, on sel kõrge väärtus ja suur tähtsus rahvusliku ärkamise ettevalmistamisel. Ta ilukirjanduslikku toodangusse kuuluvad 1) muinsusromantilised müüdid, 2) õpetlikud kalendrijutud ja humoristlikud vested, 3) eleegilise põhiheliga pateetilised luuletused.

Müüdid. Faehlmanni ilukirjanduslikus loomingus moodustavad tähelepandaivama ja tähtsaima osa ta müüdid, mis ilmusid a. 1840—52 saksa keeles. Need kaheksa rahvaluulelist laadi müüti on: „Emajõe sünd", „Vanemuise laul", „Keelte keetmine", „Koit ja Eha" (pealkirja all „Koit und Ämmarik"), „Loomine", „Vanemuise kosjakäik", „Endla järv ja Juta" ja „Vanemuise lahkumine". Nende kuulsus levis ja tekkis veendumus, et need on puht-rahvaluulelised tooted, sest Faehlmann ise esi-

tas need ehtsa rahvaloominguna, mis ta olevat rahvasuust kuulnud ja tõlkinud saksa keelde. Haritud lugejaskond otse jahmus, imestelles eesti muinasluule luuleliselt haaravat ja ülevalt kaunist pilti. Need äratasid laialdast tähelepanu mitte ainult Eestis, vaid ka välismaal. Aga varsti tekkis (eriti „Koidu ja Eha" puhul) kahtlus nende rahvapärasuses, kui leiti laenatud aineid ja rahvaluulele võõraid stiililisi ja kunstluulelisi võtteid. Tänapäeval ongi selgunud, et need müüdid on Faehlmanni i s i k l i k l o o m i n g, kirjaniku vaba fantaasia vili, kusjuures on kasutatud e e s t i r a h v a l u u l e ja peamiselt s o o m e m u i n a s u s u aineid ja tuginetud a n t i i k s e i l e ning s a k s a eeskujudele. Suureks mõjustajaks oli Kr. J. Petersoni poolt tõlgitud Chr. Ganander'i „Soome mütoloogia", mille ilmumise järel tekkis arvamine, et eesti-soome muinasmaailm on mõlemale rahvale ühine.

„Koit ja Eha". Faehlmanni müütidest on kõige rohkem imetlust ja ihalust äratanud „K o i t j a E h a". Selle loomiseks sai Faehlmann inspiratsiooni rahvasuus leiduvast motiivist, et jaanipäeva paiku koit ja eha hetkeks kohtavad ja annavad teineteisele kätt. Faehlmann kujundas vähesed rahvasuus liikuvad andmed individuaalselt ümber ja lõi niiviisi romantiliselt eredaima müüdi. Loodusnähted koit ja eha on siin isikustatud armastavaks noormeheks ja neiuks, millega tõstetakse müüdi ilu. Müüt, mis on loodud r a a m j u t u s t u s e kujul — vanakese jutustusena oma lastelastele, algab meeleoluka põhjamaise kevade meenutamisega. Sündmustiku vastu äratatakse intensiivset huvi r e t o o r i l i s t e k ü s i m u s t e g a, mida tavalises rahvamuistendis ei esine. Müüdis on palju romantilist: ebamaine sündmustik, kaunis põhjamaine suveöö, ööbikulaul, harukordne igavikku suunatud armastus. See m o t i i v igavesti k e s t v a s t n o o r e s t a r m a s t u s e s t on tüübilisemaid romantilisi kujutelmi kogu maailmakirjanduses. Müüdi sõnastus on vastavalt harukordsele sisule pidulik ja pateetiline, kõrgestiilne ja r ü t m i s t a t u d, nii et meenutab peaaegu luu-

letust proosas. Ei ole kahtlust, et see peent individuaalset maitset ja t i h e d a t kompositsiooninõuet osutav teos on Faehlmanni isiklik looming ega kuulu rahvaluule valda. Müüdi kuulsust tõendab selle mõju kujutavasse kunsti ja hilisemasse kirjandusse, aga ka paljud tõlked võõrkeelisse (saksa, soome, rootsi, vene keelde).

„Endla järv ja Juta". Faehlmanni isiklikuks loometööks on romantiliselt fantaasialt rikas müüt „E n d l a j ä r v j a J u t a", mis on õigupoolest müüdi „Vanemuise kosjakäik" lõpposa jatkamine. Selle müüdi tegevuspaigaks on Laiuse kihelkonnas asetsev Endla järv, mida kirjeldatakse muinasjutuliselt kaunina. Selles kehastub „Koidu ja Eha" kõrval romantikute tüübilisem unistus: kunstijumala Ilmarise kingitud fantastilise imeliniku läbi näha möödunud aega.

Üsna tunduvalt on s o o m e m ü t o l o o g i a s t mõjustatud müüdid „Loomine", „Vanemuise laul", „Vanemuise kosjakäik" ja „Vanemuise lahkumine".

„Loomine". „L o o m i s e s" jutustatakse maailma ja Kalevite loomisest Vanaisa poolt. Kui Vanaisa uinus, valmistas tark meister Ilmarine taevatelgi, Vanemuine ilustas maad lillede, lindude, laulu ja kandlemänguga. Lõbusatujuline Lämmeküne pillerkaaritas mööda metsi ja osav kütt Vibuane katsus oma laskeosavust. Kõik need tegelased — Vanemuine, Ilmarine, Lämmeküne ja Vibuane on pärit soome mütoloogiast ja meenutavad eepose „Kalevala" muinaskangelasi. Müüdi järgi oleksid muistsed eestlased monoteistid — ainujumala (Vanaisa) austajad. Alamate jumalate — Kalevite olemasolu meenutab kreeka Olümpi.

„Vanemuise laul". Omapärast idealiseeritud muinasaja idülli pakub fantastiline müüt „V a n e m u i s e l a u l", mille sündmustik toimub Tartus Toomemäel. Müüt on loodud „Kalevala"-aineil ja põhjeneb peamiselt Väinämöise laulul, aga laulu hurmav mõju on vähemal määral tuntud ka eesti rahvaluules. Laulul on siin maagiline mõju võluda kogu elavat ja elututki

loodust: „Emajõgi peatas oma jooksu, tuul unustas oma rutu, mets, loomad ja linnud jäid tähelepanelikult kuulatama ja kõversilm-metshaldjas vahtis puude vahelt välja."

„Vanemuise kosjakäik". Samuti on selgesti märgata soome mõju ka „Vanemuise kosjakäigus". Müüdi sissejuhatuses kirjeldatakse Tartu muistset kuldset aega ja jutustatakse veel kord Vanemuise laulu ja kandlemängu võlust: „Teadlikult ja tahtlikult oli ta kõige erisugusemaid toone oma kandle keeltesse kruvinud: kõue kaugelekostva kõmina kui ka lõo rõõmsa lõõrituse, — mere kohina ja tuule vingumise kui ka vagura tuvi kudrutamise, — hundi õudse uluna ja haavatud vaenlase soigumise kui ka ööbiku hurmavad helid. Ja kui ta kandlemängu alustas ja tõstis oma hääle, siis unustas õde südamevalu venna surma üle ja kosk peatas oma kukkumise."

Vanemuise laul võlub küll neiusid, kelledele ta läheb Vanaisa soovil kosja, kuid teda põlatakse liig vanaks ning ta kosimine lükatakse inimtütarde poolt tagasi. Suures kurbuses ja südamevalus peidab ta end metsaüksindusse. Oma noorust taga leinates satub Vanemuine viimaks Endla järve äärde, kus leiab äsjasündinud tütarlapse, kellest kasvab nägus neiu Juta, kes õppis „paeluva kõne kunsti" ja evis imepärase võluliniku. Müüt meenutab „Kalevalast" Väinämöise ja Aino episoodi.

„Vanemuise lahkumine". Teataval määral „Kalevala"-aineline on ka „Vanemuise lahkumine", mis meenutab Väinämöise lahkumist Soomest. Kui soome kangelaseeposes Väinämöinen põgeneb Marjatta poja eest, siis Faehlmanni müüdis vihastab vanapiiga oma inetu ja korduva lauluga niivõrd meie laulutarka, et see rebib raevus kandlekeeled ühe ropsuga katki ja lahkub. Selles müüdis on rahvapärane ainult vanapiiga laul „Soilt tuli Sulevipoega, kaugelta Kalevipoega".

Enamvähem rahvajuttudel põhinevad ja juba rahvapärasemad on tuntud müüdid „Emajõe sünd" ja „Keelte keetmine".

Faehlmanni müütide väärtus. Kuigi Faehlmanni müüdid ei sisalda puhast rahvaluulet, vaid on üldiselt ta isiklik looming, on neil siiski suur kultuuriline t ä h t s u s, kõrge kirjanduslik ja kunstiline v ä ä r t u s ja tähelepandav rahvuslik mõju. Need on esimesed ehtsad romantilised kunstitooted meie kirjanduses ja neil on olnud äratav ja inspireeriv mõju pärastisse, ärkamisaegsesse kirjandusse. Selline ilustatud ja heroiseeritud muinasluule tutvustas eestlasi teistele kultuurrahvastele väljaspool Eesti piire ja tõstis eestlaste vastu lugupidamist. Aga see tõstis ka eestlaste oma rahvuslikku enesetunnet, näidates, et eesti rahval on oma kõrge kunstiväärtusega vaimutooted ja oma muinaskangelased. Olemata küll ise ehtne rahvaluule, äratasid Faehlmanni müüdid h u v i r a h v a l u u l e v a s t u. Rahva teadvuses ongi need hiljem eesti keelde tõlgituna niivõrd levinud ja kodunenud, et need on kujunenud juba peaaegu rahvaluuleks. Parimad neist („Koit ja Eha", „Vanemuise laul", „Loomine", „Endla järv ja Juta") on nauditavad nüüdisajagi lugejale.

Faehlmanni eeltööd „Kalevipoja" koostamisel. Õnnestunud müütidel on olnud määrav tähtsus „Kalevipoja" sünnis. Need müüdid julgustasid ja õhutasid Faehlmanni ka „Kalevipoja" koostamisele.

Esmakordselt eesti kirjanduses esineb Kalevipoja nimi h i i u tähenduses H. Stahli jutlusraamatus „Võhikute peegel" (1647). Hiljem tutvustatakse teda (1790) A. W. Hupel'i poolt kui h i i g l a s t ja rahvalaulude koguja A. Knüpffer (1817) kirjeldab Kalevipoega kui hiiglajõuga v ä g i m e e s t, kes olevat puuadraga maad kündnud. Need olid vähesed andmed ja veel nähtavasti üsna rahvaehtsad, ilustamata kujul. Alles pärast soome rahvuseepose „Kalevala" ilmumist (1835) tõuseb suurem huvi Kalevipoja vastu. Aasta hiljem (1836) ilmub Jõelähtme kirikuõpetaja G. H. Schüdlöffel'i sulest pikem kirjutus Kalevipojast, kus viimast (Káalw's Sohn) kujutatakse juba eestlaste v õ i m s a k a n g e l a s e n a. Aga e e p o s e k o o s t a m i s e

mõte tekkis esimesena alles Faehlmannil, kes pidas Õpetatud Eesti Seltsis a. 1839 saksakeelse kõne Kalevipojast, kus on juba peajoones esitatud „Kalevipoja" sündmustik: vana Kalevi surm, Kalevi naise hauavalmistamine, Kalevipoja sünd, vendade kiviviskamine Saadjärvel, Kalevipoeg maad kündmas ja Peipsi tagant laudu toomas, ta võitlused sortsidega, mõõga varastamine sortsi poolt ja siili vahelooke, Assamalla lahing, sangari hobuse hukkumine, Kalevipoja taandumine laaneüksindusse ja raudmeeste saadikute käigud tema juurde, rahvuskangelase traagiline surm ojas lebava mõõga läbi ja ta saatus pärast surma, mille kohta Faehlmann ütleb järgmist: „Ta vaim, pääsnud murepaelust, lehvis üles õndsate jumalate elumajadesse, aga Vanaisa sai murelikuks: vägev mees oli teinud suuri tegusid ja võitnud palju vaenlasi ... temale pidi mingi amet antama. Temale anti siis ametiks põrgus korra järele valvata ja kuradit karistada, kui ta Vanaisa sõna ei taha kuulda."

Nii koondas Faehlmann suurema hulga laialt tuntud rahvamuistendeid üheks tervikuks, rajades „Kalevipoja" põhisündmustiku. Seejuures ta idealiseeris rahvuslikule muinsusromantikale vastavalt peategelase kuju antiiksete kangelaste eeskujul.

Aga huvi „Kalevipoja" lugude vastu oli Faehlmannil tekkinud juba varakult. Juba üliõpilaspõlves suvevaheaegadel Hao mõisas viibides käis ta selle ümbruskonnas, mis oli Kalevipojapärimustest võrdlemisi rikas, rahvaluulet kogumas. Saadud teadete põhjal koostas ta a. 1839 rahva muinasaega ilustades ja heroiseerides kavatsetava kangelasloo kavandi „Muinaslugu Kalevipojast" („Die Sage vom Kalevipoeg"). Loo sissejuhatuse moodustab eestluse kaitsekõne ja eestlaste sügavameelsuse kiitus, mille tõestusena on toodudki sellesse põimitud muistend. See on paigutatud novelli raamidesse: teetegijad on kogunenud metsas tule ümber, kus keegi vanake jutustab neile Kalevipoja kangelaslugudest ja seiklus-

test. Viimane — muistendi visandlik põhisündmustik moodustabki Faehlmanni ettekande Õpetatud Eesti Seltsis.

See on esimene ilukirjanduslik katse kujutada Kalevipoega kui muistset eestlaste jumaliku päritoluga kangelaskuningat, tema suuri vägitöid ja traagilist surma. Muide see kavand sisaldab peaaegu kõik tähtsamad rahvapärased „Kalevipoja" motiivid.

„Kalevipoja" eepose loomisele andis edasise tõuke ja äratavat mõju eestisõbralik saksa haritlane dr. Schultz-Bertram, kes oli äsja Soomes käinud ja toonud kaasa esimese eksemplari „Kalevalat". Selle suurest menust vaimustatud, pidas ta a. 1839 Õpetatud Eesti Seltsis innustava kõne, milles rõhutas eepose koostamise vajalikkust ja ajaloolist väärtust järgmiselt: „Mõtelge, millist ülendavat mõju avaldab mahatallatud rahvasse teadmine ta ajaloolisest olemasolust ja suurusest. Kas ei tundu see temale samuti nagu kerjusele, kellele äkki üteldakse: „Sa oled kuningapoeg!" ... Kui anname rahvale eepose ja ajaloo, on kõik võidetud". Siit sai konkreetsema kuju Kalevipoja muistendite liitmise mõte. See oli oma aja oludes julge idee, mille teostamine usaldati Õpetatud Eesti Seltsi poolt Faehlmannile.

Täielise „Kalevipoja" koostamiseks ei piisanud Faehlmanni arvates tema poolt juba varem kogutud ja eespool mainitud kavandisse liidetud puudulikust materjalist, vaid ta pöördus uute rahvaluuleliste ainete saamiseks haritlaste poole. See aga ei andnud kahjuks loodetud tulemusi ja „Kalevipoja" tegelik koostamistöö vaibus.

Faehlmanni jutud. Faehlmann avaldas eesti keeles maarahva kalendreis kaks õpetlikku proosapala: „Tühi jutt — tühi lori" ja „Vilets", aga ka kaks humoristlikku ajaviitejuttu: „Kriibus-Kraabus" ja „Kalendritegija kimbus".

Faehlmanni kõige iseseisvam ja algupärasem eestikeelne proosapala on õpetlikku laadi kalendrijutt „Tühi jutt —

tühi lori" (1842), milles ta võitleb ägedasti väljarändamise ja usuvahetuse kui venestusabinõu vastu.

Humoristlik jutt „Kriibus-Kraabus" (1845), milles kirjeldatakse naiivse talumehe kimbatust linnas, on kirjutatud saksa kirjaniku J. B. Hebel'i naljajutu eeskujul.

Oma huumorilt ning koomikalt huvitav on „Kalendritegija kimbus" (1846). See on küll algupärane Faehlmanni teos, aga mõned motiivid sellest — kaks sündmustikku põimitud anekdooti — on pärit saksa kirjandusest. Jutt on sisult Faehlmannile, kes Õpetatud Eesti Seltsi ülesandel ise koostas kalendreid, õige lähedane ja kajastab ta kalendritoimetamise kogemusi. Humoristliku loo sündmustik on dramaatiliselt ja koondatult üles ehitatud: kalendritegijalt tulevad aru pärima selle tarvitajad, kes esitavad väga erinevaid nõudeid: üks nõuab kalendris enam võru murret, teine kupulaskmiseõpetusi ja vanu tarkusi, kolmas enam jumalasõna, neljas pahandab, et miks kalendris viina laidetakse. Neist pääsmiseks vastab nupukas mees, et kalendritegijat pole kodus, palub aga neid pärast lõunat tagasi tulla. Hiljem kohanud üksteist samas ruumis, arvas igaüks teist kalendritegijaks ning nende vahel tekib äge vaidlus ja suur jagelemine, kusjuures lombak vanaeit peksab karguga kõik tülitsejad laiali.

Faehlmanni luuletused. Faehlmanni vähearvulised luuletused on „Suur on, Jumal, su ramm" ja „Piibujutt" ning mõned epigrammid, mis on tähelepandavad neis tarvitatud antiiksete värsi- ja stroofivormide poolest.

Pärast Faehlmanni surma (1852) trükis ilmunud (kirjutatud aga a. 1840 paiku) vaimulikus oodis „Suur on, Jumal, su ramm" on jälgitud antiikset oodiluulet ja rakendatud muinaskreeka lüüriku Asklepiadese värsimõõtu. Ood kajastab Faehlmanni religioosset maailmavaadet ja sisaldab ka õrnu romantilisi aineid: noorusmälestusi, minevikuleina ja ebamaist igatsust.

Suur on, Jumal, su ramm.

Suur on, Jumal, su ramm[1], suurem su helde meel.
Pikse marude hirm karistab patuseid,
aga Jumala heldust
kiidab taevas, ja mets, ja nurm.
Rõõm on põlanud mind. Uksi ma nutaksin,
kui ei mälestus veel, lootus ei tõstaks mind.
Taevas naeratab lootust,
aga mälestust mets ja nurm.
Tere mõnigi paik, armas ja kallis mul,
kus ma mõnigikord õnnega viibisin,
kuulsin ööbiku laulu,
kala mängimist vaatasin.
Tule tagasi veel — tagasi tule veel,
õnnis, õnnelik aeg kõige su rõõmuga! —
Silmapilkude vastu
eluaja ma annaksin.
Lootus, Jumala täht, sinna sa kutsud mind,
kuhu mõni ju läks rõõmuga hõisates:
„Tere! näen ma sind jälle,
tere, õnnistud isamaa!"

„Piibujutt". Faehlmanni isikupärasemaks luuletuseks (kuigi võib-olla selle kirjutamiseks on tõuget saadud saksa kirjandusest) on „P i i b u j u t t" (1846). See luuletus väärib tähelepanu ka värsitehniliselt õnnestunud eleegilise distihhoni tõttu, milles see on kirjutatud.

Selles luuletuses mõlguteleb autor pessimistlikke mõtteid maise õnne, sõpruse ja ilu kaduvusest, võrreldes seda hajuva piibusuitsuga:

[1] ramm — võim, jõud.

„Aga natuke tuult — otsas on suits nii kui õnn...
Kui on tubakal ots, otsas on sõbrad kui suits."

Luuletuse tundlikumad värsid aga on pühendatud noorelt manalasse varisenud ja läbi elu leinatud noorusarmastusele.

Epigrammid. Maarahva kalendris (1840) avaldas Faehlmann oma epigrammid pealkirja all „Järvamaa vanamehe õpetused". Neis ta püüab lühidalt ja tabavalt väljendada mitmesuguseid mõttekilde ja mõtteteri. Need on kirjutatud eleegilises kaksikvärsis ehk distihhonis, mida on rakendanud palju meisterlikumalt kui nende esmakordne eesti keeles kasutaja P. H. von Frey (a. 1813 „Beiträge's"). Näit. epigrammid „Kes on aus?" ja „Üks kui mõnigi teine".

Kes on aus?

Aus on see mees, kes õigust teeb ja Jumalat kardab,
olgu ta trooni peal, olgu ta hilpude sees.

Uks kui mõnigi teine.

Ukskord oli üks mees. Ta sündis, kosis ja suri,
enam ma temast ei tea. Aga see oli üks mees.

Kuigi Faehlmanni toodang pole suur, on see oma aja kohta küllalt väärtuslik ja suure mõjuga meie pärastisse ärkamisaegsesse kirjandusse.

Johann Voldemar Jannsen (1819—1890).

Mitmekülgne rahvuslik tegelane ja sünnipärane rahvakirjanik, kes Eestis rajas ka uueaegse ajakirjanduse, oli Johann Voldemar Jannsen.

Johann Voldemar Jannsen.

J. V. Jannsen sündis 4. mail a. 1819 Pärnumaal Vana-Vändra mõisa veskimajas möldri pojana, „kui eesti rahva priius oli 40 päeva vana". Jutukalt ja arukalt emalt pärandas ta elurõõmsa iseloomu, tugeva huumorimeele ja lopsakalt ladusa jutustamisande. Lapsepõlves viibis terane poiss tihti meeleldi Vana-Vändra veskitoas, kus kuulas huviga veskiliste naljatlusi ja jutuvestmist, õppides sel teel juba varakult tundma piltlikku rahvakeelt, omapäraseid kõnekäände, kohaliku rahva elu ja kombeid. Hiljem nimetas ta seda oma „suurkooliks".

Poisike oli seitsmeaastane, kui ta isa suri. Kümneaastaselt pandi ta karja Uue-Vändrasse Särghaua (kirjanik Ernst Särgava vanaisa) tallu. Sealt pääsis terane ja andekas poiss alles kaheteistkümne-aastasena Vändra kihelkonnakooli, kus sai vaeselapsena valla kulul hariduse. Hea lauluhääl ja andekus olid nähtavasti selleks tõukejõuks, miks Vändra koguduse õpetaja ja tolleaegne rahvakirjanik Karl Körber hakkas hoolsa noormehe vastu huvi tundma, võttes ta endale kutsariks.

Jannsen oli innustunud edasiõppimise mõttest, aga et see muul teel võimalik ei olnud, siis pühendus vabal ajal oma leivaisa kogust laenatud raamatute lugemisele, harjutas end orelija klaverimängus ja õppis saksa keelt. Seejuures sai ta Körberilt näpunäiteid ja juhatusi edasiõppimiseks. Suure hoolsuse ja andekusega õppides jõudis ta varsti muusikalises hariduses nii kaugele, et oli küps pidama köstriametit.

Juba 19-aastase noormehena valiti ta Vändrasse köstriks, kellena täitis ka kooliõpetaja kohuseid. Selle kõrval hakkas ta hiljem Körberi eeskujul ka kirjanduslikult tegutsema. Abiellunud endise Vändra köstri vennatütre Emilie Kochiga, kes oli haiglane ning närvlik, suurenesid perekonna kasvamisega noore köstri majanduslikud mured. Jannseni mitmekordsed püüded ajalehe luba saada ebaõnnestusid: tagurlik Vene valitsus pidas ajalehe kaudu vähemusrahvaste silmaringi laiendamist endale kardetavaks. Saanud heatahtlikult Vändra mõisnikult von Ditmar'ilt laenuks 300 rubla, hakkas ta (1848) välja andma perioodilist juttudekogu „Sannumetoja", millel oli rahva seas suur menu.

Aastal 1850 siirdus Jannsen Pärnu-Ülejõele kooliõpetajaks. Siin oli suurema keskkoha tõttu soodsamaid võimalusi kirjanduslikuks tegevuseks. Aga ka töökoorem oli seltskondliku tegevuse tõttu suurem.

„Pärnu Postimees". Lõppeks sai Jannsen loa ajalehe asutamiseks ja hakkas Pärnus a. **1857** toimetama „Perno Postimeest" — eesti esimest uueaegset ja suurimat ajalehte. Siitpeale sai alguse pidev ja püsiv eesti ajakirjanduse ilmumine, mis pole enam katkestunud. Toimetus- ja ajalehetöö pidi Jannsen tegema oma suure töökoorma kõrval peamiselt õhtuti ja öösiti. Leht oli kirjutatud värskelt ja hoogsalt, nii et see võitis üle maa suure poolehoiu. Ajalehe ülesandeist annab selge kujutluse selle esimeses numbris ilmunud juhtkirjataoline avaluuletus „Postimehhe essimenne terretaminne".

Perno Postimees ehk Näddalileht.

Postimehhe essimenne terretaminne. **1857.**

Terre, armas Eesti rahwas!
Minna, Perno Postimees,
Kulutama ollen wahwas
Keik, mis sünnib ilma sees,

Annan teäda sulle heaks,
Et ka sinno rahwas teaks,
Kuida keik ma-ilma maad
Ellawad ja teggewad.

Awwalikkud kulutussed,
Rigi käsjul: seädussed,
Sündind asjad, mällestussed
Ja keik teised teädussed
Sündko siin, ehk teises rikis,
Saad siin leida nende likis,
Mis se kirri teäda annab,
Iggamehhe kätte kannab.

Kirrikudest, laste kolist,
Pöllo-tööst ja harrimisest,
Mitmest asjast, iggast polist,
Ellajatte kaswatussest:
Nende terwist, arsti-rohto,
Hädda aial abbi-ohto
Luggedes sa leiad siit;
Agga mitte ebba wiit!

Andko nüüd siis Jummal sull'
Head meelt ja moistust ka,
Joudo, römo, toidust kül,
Wagga ello ellada;
Jummal saatko armust ka,
(Sedda pean sowima:)
Et, kui korra söbraks same —
Hästi kauaks söbraks **jäme!** —

Jannseni ajaleht oli ilma kindlama poliitilise jooneta, Vene valitsuse survel see ei tohtinudki kuuluda lehe eeskavasse. See teenis eeskätt rohkem teadetelehe ja rahvast harivaid ülesandeid. Sellele vastavalt toodi lehes teateid ja sõnumeid koduja välismaalt, anti näpunäiteid põllunduse, majanduse ja tervishoiu alal, õhutati rahvast haridus- ja kooliolusid parandama ning püüti rahvapärases vormis esitatud jutustuste kaudu äratada lugejais huvi kirjanduse vastu. „Pärnu Postimehes" hakati ka esimest korda meie rahva alahinnatud nimetuse „ma-rahvas" asemel tarvitama „Eesti" nime, millel oli osalt ühendav ja tõstev mõju. Jannsenist, endisest Vändra karjapoisist, sai nüüd just „Pärnu Postimehe" tõttu peaaegu ülemaalise kuulsuse ja mõjuga rahvamees ja esimene eesti avalik tegelane.

Ajalehe hea menu tõttu tuli Jannsen mõttele loobuda koolitööst ja pühenduda täieliselt ajakirjandusele. Selle idee kergemaks teostamiseks asus ta a. 1864 Eesti tolleaegse vaimse elu keskusesse — T a r t u. Siin hakkas Jannsen veel samal aastal

№ 1. 1857.

Perno Postimees ehk Näddalileht.

Pernus, kesknäddal sel 5mal Jani-ku päwal.

Postimehhe esimenne terretaminne.

Terre, armas Eesti rahwas!
Minna, Perno Postimees,
Kulutama ollen wahwas
Kelk, mis sünnib ilma sees,
Annan teäda sulle heaks,
Et ka sinno rahwas teaks,
Kuida keik ma-ilma maad
Ellawad ja teggewad.

Awwalikkud kulutused,
Nigi täsjud, seädused,
Sündind asjad, mälestused
Ja keik teised teäbused
Sündko siin eht teises kihis,
Saab siin leida nende likis
Mis se kirri teäda annab,
Iggamehhe kätte kannab.

Kirrikudest, laste kolist,
Pöllo-rööst ja harrimisest,
Mitmest asjast, iggast polist,
Ellajatte kaswatusest:
Nende terwist, orsti-rohto,
Hädda aial abi-ohto
Luggedes ja leiab süit;
Agga mitte ebba wiit!

Andko nüüd siis Jummal sull
Head meelt ja moistust ka,
Joudo-, römo, toidust kül,
Wagga ello ellada;
Jummal saatko armust ka,
(Sedda pean sowima:)
Et, kui korra sõbrate sõme —
Hästi kauaks sõbrate jäme! —

Sannumed ommalt maalt.

Tänno Jummalale, uus kewwade on jälle ká, päsokesed lendamas, lehhed puus, rohhi on tärkanud, lojuste kellad kõllawad waino peäl, karjatsed lõwad lulli ja käggo hüab otsa peält ka sekka; igga põllomees on omma semet lotusse peäle põldo külwanud ja kes Jummalat tundis ja kartis, on pärrast wimast äästamist weel mütsi kätte wahhele wõtnud ja öhkanud: Jõsand! nüüd on keik Sinno käes ja wääs. Minna tündsin ja külwasin, Sinna kasta ja kaswata; Sulle auuks ja mulle jouuks.

Jannseni „Pärnu Postimehe" esimese numbri esikülg.

välja andma ajalehte „Eesti Postimees". Lehe ülesandedki olid laienenud: lisaks kõigele endisele tuli juurde juba ilmekam rahvuslik joon. Ümberrahvustamise vastu ta kirjutas: „Eesti mees! Jää igas riides ja iga nime all Eesti meheks, siis oled aus mees ka oma rahva ees."

Lehe juures hakkas töötama ka ta luuletajast tütar Lydia ja varsti kujunes „Eesti Postimehe" toimetaja perekond ärkamisaegsete kirjanike ja haritlaste keskkohaks, aga ka tolleaegsete rahvuslike ürituste teostajaks. Nüüd algas ülikoolilinna vaimses õhkkonnas Jannseni elu viljakaim ajajärk ja tema poolt juhitud ärkamisaegne seltskondlik tegevus. Suure muusikasõbrana asutas ta a. 1865 eesti laulu- ja teatriseltsi „Vanemuine", kus ta ise juhtis muusikaelu ja mille lavale ta ise ja ta tütar Koidula kirjutasid esimesi näidendeid, kus esimesiks näitlejaiks olid tema oma perekonnaliikmed. Nii oli Jannseni perekond ka teerajajaks eesti algavale teatrile. Hiljem asutati Jannseni eestvõttel (1871) Eesti Põllumeeste Selts — esimene selletaoline Eestis.

Tema suurimaks ülemaaliseks rahvuslikuks ürituseks aga oli Tartus Toomemäel a. 1869 korraldatud esimene eesti laulupidu, mis kujunes haaravaks rahvuslikuks meeleavalduseks, millel oli suur rahvustunnet äratav ja hulki ühendav mõju. Kogunetud kõigist Eesti maanurgist ligi 15-tuhandeliseks laulvaks ja samu isamaalisi tundeid läbielavaks vaimustatud rahvamassiks, tunti end esimest korda ühise ja üksmeelse rahvusena.

Need aastad olid hariastmeks Jannseni kui rahvamehe elus; sealtpeale (umbes a. 1870) tuli tal rahvajuhi kohalt taanduda. Vahepeal esilekerkinud uus ärkamisaegne sugupõlv iseteadliku C. R. Jakobsoniga eesotsas nõudis energilisemat võitlust oma rahva õiguste eest, kui seda suutis Jannsen oma apoliitilise ja rahuarmastava iseloomuga. Tekkis lõhe uue voolu juhi C. R. Jakobsoni ja alalhoidlikuma Jannseni vahel, kusjuures

noor ja radikaalsem haritlaskond kaldus enamikus Jakobsoni poolele. Jannsen ja tema ajaleht tõrjuti varsti (alates a. 1870) juhtivalt esikohalt tagasi. See mõjus Jannsenisse masendavalt. Aastal 1880 murdus ka ta tervis: teda tabas halvatus, mistõttu pidi täiesti loobuma kirjanduslikust ja ajakirjanduslikust tööst, jäädes avalikust elust juba lõplikult eemale. Jannsen suri 1. juunil a. 1890 ja ta põrm sängitati tuhandepäise rahvahulga saatel Tartu-Maarja kalmistule, kuhu „Vanemuise" selts püstitas oma asutajale, kauaaegsele esimehele ja laulukoorijuhile marmorist hauasamba.

Oma kirjanduslikult tegevuselt on pietistlike vaadetega Jannsen väga lähedane õpetlik-sentimentaalsele ajajärgule. Ta ilukirjandusliku toodangu peamiseks eesmärgiks oli rahvast valgustada, õpetada ja kõlbeliselt kasvatada.

Jannseni luuletused. Kirjanduslikku tegevust algas Jannsen juba Vändras, avaldades a. 1845 saksa keelest tõlgitud vaimulike laulude kogu „Sioni-Lauło-Kannel", millele hiljem järgnes veel kaks annet (II ja III). Samuti peamiselt saksa eeskujul või saksa keelest tõlkides kirjutas Jannsen ilmlike laulude kogu „Eesti Laulik" (1860), mis oli mõeldud laulmise otstarbeks. Leidnud mõne meeldiva viisi, sobitas ta sellele vastavad sõnad või tõlkis võõra luuletuse vabalt eesti keelde. Juba järgmisel aastal andis ta välja eelmiste laulude viisid, mis olid samuti peamiselt saksa algupära, noodiraamatus „120 uut laulowiisi". Eesti koorilaulu algatajana avaldas Jannsen esimese eesti laulupidu puhul lauludekogu ühes viisidega pealkirja all „Eestirahwa 50-aastase Jubelipidoo-Laulud" (1869), mis sisaldas vaimulikke ja ilmlikke laule.

Jannsenist sai oma tõlkelüürikaga saksa sentimentaalsete loodus-, isamaa- ja armastuslaulude ümberistutaja meie ärkamisaja lüürikasse, aga ühtlasi ka saksa rahvalike lauluviiside levitaja Eestis.

Jannseni loodusluuletused, nagu näit. „Sa tuled, vaikne õhtu" jt., kujutavad saksa otsesel eeskujul sentimentaalseid

ja mahedalt idüllilisi pilte loodusest. Ta isamaalauludest on aga kõige populaarsem, jõulisem ja õnnestunum „Mo isſama, mo ön ja rööm" (1869), mida esimest korda lauldi eesti esimesel üldlaulupidul ja mis hiljem kujunes meie rahvushümniks. Selle on Jannsen loonud soome-rootsi luuletaja Runebergi luuletuse — meie hõimrahva soome hümni — „Maamme" („Meie maa") eeskujul, nähtavasti aga Reigi kirikuõpetaja G. F. Rinne „Hiома" vahetalitusel. Viisi sellele laenas ta saksa rahvusest soome heliloojalt F. Pacius'elt. Kuigi see oma isamaale kõige paremat sooviv luuletus on vormilt kehv ja sisuliseltki liig vähe rahvuslik, liig alandlik ja vähenõudlik, ei puudu tal ometi hümniline haarav meeleolu.[1]

Mo isſama, mo ön ja rööm. — 1869.

Mo isſama, mo ön ja rööm,
Kui kaunis olled ſa!
Ei leia minna ial teal
Se ſure laia ilma peal,
Mis mul ni armas olleks ka,
Kui ſa mo isſama!

Sa olled mind jo ſünnitand
Ja ülleskaswatand;
Sind tännan minna allati
Ja jään full' truiks ſurmani,
Mul kõige armſam olled ſa,
Mo kallis isſama!

So ülle Jummal walwago,
Mo armas isſama!
Ta olgo ſinno kaitſia,
Ja wötko rohkeſt önnista.
Mis ial ettewöttad ſa,
Mo kallis isſama!

Jutukirjandus. Silmapaistvam aga on Jannsen juba jutukirjanikuna, kus ta loomulik jutustusanne ja ladus, rahvalik väljendusviis enam läbi löövad kui lüürikas. Enamiku oma jut-

[1] A. Annist, „Meie hümni algupära", „Eesti Kirjandus" 1937, lk. 477—480.

tudest on ta laenanud saksa noorsoo- ja rahvakirjanikult W. O. Horn'ilt (W. Örtel'ilt). Osa neist tõlkis ta sõna-sõnalt, osa aga muutis vabalt ümber ja mugandas meie oludega, asendades tegelaste ja kohanimed eesti omadega. Seejuures ta lisas neile tubli annuse pietistlikke vaateid, moraaliõpetusi ja Jannsenile nii tüübilist rahvalikku nalja ning huumorit. Sellise jannsenliku jume tõttu on meie oludesse ümberistutatud ja laenatud jutte raske eraldada algupäraseist. Oma esimese õpetliku juturaamatu, perioodilise jutukogu „Sannumetoja", millest ilmus seitse annet (1848—60), väljaandmise mõttele tuli ta tutvudes Horn'i perioodilise rahvaraamatuga „Spinnstube", millest ta võttis enamiku jutte.

Tiivustatud „Sannumetoja" heast menust, andis Jannsen, samuti Horn'ilt laenates ja tõlkides (kasutades selle teost „Des alten Schmidt-Jakobs Geschichten"), välja teise juturaamatu „Püssipappa essimesseb külla=Juttub külla rahwale" (1854). Sellele lisaks on ta avaldanud hulga jutte ajaleheveergudel ja -lisades.

Ajaloolised jutud. Jannseni arvukat jututoodangut võime sisult liigitada kahte suurde rühma: 1) ajaloolisteks juttudeks, 2) külajuttudeks. Esimesed on tõlgitud peaaegu sõna-sõnaliselt ilma Jannseni-poolsete lisandusteta XIX saj. keskel Saksamaal moes olnud ajaloolise sisuga ajaviitekirjandusest. Selliste rahvapärases ja ladusas keeles jutustatud suurmeeste elulugude (nagu „Rootsi Raudpea", „Hannibal", „Julius Cäsar", „Priidik II elust" jt.) ja ajaloosündmuste kujutamisega pakkus Jannsen rahvale algelisi teadmisi ajaloost, aga need olid ka kaugeks teerajajaks järelromantikute Bornhöhe, Saali, Järve jt. ajaloolistele juttudele. Neid lihtsaid tõlkeid loeti heameelega, sest tol ajal puudus meil täiesti ajalookirjandus.

Külajutud. Väärtuselt langeb pearõhk Jannseni jututoodangus külajutule, mis väärib juba rohkem tähelepanu. Enamik neist on saksalaenulised. Ta väheseist algupäraseks peetud külajuttudest on parimad „Maatargad" ja „Uus variser

ehk ilma kõrtsita ja kõrtsiga küla", milledes leidub kõige enam sellele autorile tüübilisi jooni.

„Maatargad". Külajutus „Maatargad" (1857) piitsutatakse maaelu pahesid: rahva ebausku ja nõidust. Osavate petturite — külanõidade ja posijate mõjul langeb metsataguse Viisu küla ebausklik rahvas pettuse ohvriks. Autori peaeesmärk on rahvast selliste pahede eest hoiatada ja pettust paljastada. Tegelaste kõnelustes esinev tartu murre ning värvikas keel, tabavad rahvalikud võrdlused (näit. „Viso küla ... oli täis ebausku nagu koer kirpe") ja väljenduse lihtsus teevad jutustuse küllalt elavaks.

„Uus variser". Eelmisest külajutust on märksa parem pikem jutustus „Uus variser ehk ilma kõrtsita ja kõrtsiga küla" (1860). Jutu tendents on karskuslik: selles kirjeldatakse ühe küla moraalset hukkumist ja ainelist laostumist, mille põhjustajaks on viin.

Jutu puuduseks on tegelaste ühekülgne iseloomustamine: moraliseerivale tendentsile vastavalt esinevad kas ainult liialdatult positiivsed või negatiivsed kujud, kusjuures peategelane Jakob Võrk, kes on otse kurjuse ja pahelisuse kehastaja, on kujutatud küllalt ilmekalt ja elavalt.

Jutu väärtust tõstab selle ladus, kujukas ja pildirikas väljendusviis, see nn. jannsenlik stiil, mis on vürtsitatud rahvaliku nalja ja huumoriga ja millele on omane familiaarne ning südamlik ja isalik toon.

Näidendid. Jannseni tegevus laulu- ja mänguseltsis „Vanemuine" tõstis esile uue nõude — eestikeelsete näidendite muretsemise algavale teatrile. Selle rahuldamiseks ta kirjutas vastavate saksakeelsete näidendite järgi kolm kergesisulist naljamängu: „Pärmi Jaagu unenägu" (1873), „Kihlvedu 5000 rubla pääle ehk miljonär vangis" (1880), „Tuhalabida valitsus". Need jandid on ilma tõsisema kirjandusliku väärtuseta ega vääri tähelepanu peale „Pärmi Jaagu unenäo", mis oma pealkirjalt meenutab esimest eten-

datud eestikeelset näidendit — Steinsbergi samanimelist naljamängu, millega selle sündmustik üldjoontes sarnlebki.

Jannsen on oma aja tüübiline rahvakirjanik, kelle toodangus kajastuvad nii pietistlikud ning moraliseerivad vaated kui ka saksa eeskujudelt omandatud sentimentaalsus ja liigne idealiseerimine. Ent ta teoseisse tungib ka asjalikke realistlikke jooni ja tõsielu arvustamist, eriti külaelu pahede paljastamisel. Ta loomupärane kirjanikuanne avaldub kujukas ja lihtsas väljendusviisis, rikkalikus rahvapäraste kõnekäändude ja ütluste poetamises, tugevas maalähedases ja värskes huumoris ning ladususes.

Sellest hoolimata et Jannsen jatkab oma rahvapärase kirjandusliku tegevusega peamiselt rahvavalgustuslikku õpetlik-sentimentaalset suunda, kuulub ta esimese eesti rahvajuhina ja oma ühiskondlikelt ettevõtteilt juba ärkamisaega. Ta oli nii seltside asutamise kui ka oma ajakirjanikutegevuse kaudu eesti rahva ühiskondlik ärataja.

3. RAHVUSLIKU ÄRKAMISAJA KIRJANDUS (1860—1880).

Rahvusliku ärkamisaja üldiseloomustus. Möödunud sajandi 60-ndail aastail algas meie rahva uuestisünd, vaimne ärkamine — pidev tõus eesti ühiskondlikus kui ka kultuurilises elus ja kirjanduses.

Napoleoni sõdadele järgnenud rahvuslik ärkamislaine oli lõppeks jõudnud meilegi. Meil valmistasid seda ette estofiilid ja eelärkamisaegne kirjanikupõlv oma rahvaluule- ja minevikuharrastusega. Faehlmanni müüdid ja Kreutzwaldi „Kalevipoeg" äratasid usku oma rahvasse ja kultuurisse kõigepealt haritlastes, kes sisendasid seda ka rahvasse. Tõuke eestlaste vaimsele ärkamisele andis ka rahva olukorra paranemine (teoorjuse lõplik kaotamine a. 1868), mis võimaldas majanduslikult

juba iseseisvama talupojaklassi ja hiljem seetõttu ka eesti oma haritlaskonna tekkimise. Endine „maa rahvas" hakkas nüüd tajuma oma kokkukuuluvust ja end tundma ühise rahvusena, kes tahtis ka endale teiste hulgas nõuda eluõigust. Puhkes rahvuslik iseteadvus ja laiemaid hulki ühendav rahvustunne. Eesti rahvus, emakeel ja isamaa tunnustati pühaks ja taoteldi oma rahvuslikku kultuuri. Püüti pääseda ka seniseist kitsaist majanduslikest ja ühiskondlikest oludest ning kätte võita paremaid seisukohti. Selleks õhutati talude päriseksostmist ja hariduse omandamist ning püüti taotella poliitilisi ja ühiskondlikke õigusi, et võidelda peale tungima hakkava vene mõju vastu. Kogu ajajärku kandis idealism ja rahvuslik vaimustus.

Eesti rahvas tekkinud ühistunnet väljendab parimini ta aktiivne osavõtt avalikust elust ja ta püüd majanduslikule ja vaimsele isetegevusele. Sellega on seletatavad ka tolleaegsed rahvuslikud ühisettevõtted ning üritused — peamiselt seltside, ühingute, laulukooride jt. asutamine.

Esimeseks tähtsaks rahvuslikuks aktsiooniks kujunes a. 1860 Viljandimaal algatatud ülemaaline rahakorjamine eestikeelse keskkooli (nn. Aleksandrikooli) jaoks, mille heaks aastate jooksul kogutud suur summa tõestab rahva tugevat haridustahet. Hiljem kutsuti ellu rahvuslike eesmärkidega ja kultuuriliste ülesannetega seltsid. Nii asutati a. 1865 Tartus „Vanemuise" ja Tallinnas „Estonia" teatri- ja muusikaselts; a. 1868 algatati Eesti Kirjameeste Selts — esimene eesti kirjanduslik keskus, mis alustas oma kirjandus-kultuurilist tegevust küll aastaid hiljem (1872). Ärkamisaegsele talupojale oli eriti teretulnud põllumeeste seltside asutamine (nagu näiteks Tartu Eesti Põllumeeste Selts a. 1871). Selle aja majanduslikest huvidest annab tunnistust kaubalaevaseltsi „Linda" asutamine a. 1880.

Üheks suurimaks ja pidulikemaks sündmuseks aga oli Tartus a. 1869 peetud esimene eesti üldlaulupidu, mis haaras üle maa kogunenud suuri rahvahulki ühiste aadete ja

sügava rahvusliku vaimustusega. See vaimustus kandus hiljem ka kõigisse maanurkadesse, mõjudes äratavalt ja hulki ühendavalt.

Selle ajastu ideed ja mõtted, tunded ja unistuslikud tulevikulootused ning rahvuslikud aated kajastusid ka meie kirjanduses, kus pääsis mõjule romantiline vool, mis vastas kõige paremini selle aja meeleoludele. Domineerivale kohale tõusis lüürika oma patrioötilise vaimustusega ja pakitsevate meeleolude ning elamustega.

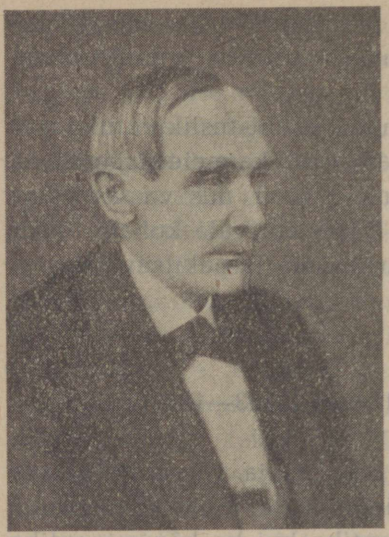
Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803—1882).

Oma aja suurim kirjanik ja ärkamisaja ideede tähtsaim kandja oli „Kalevipoja" looja Friedrich Reinhold Kreutzwald, kelle tegevus ulatub läbi eelromantika kui ka kõrgromantika ajastu.

Lapsepõlv. Friedrich Reinhold Kreutzwald sündis Virumaal Kadrina kihelkonnas Jõepere mõisas Ristmetsa[1] vabadikukoha muldkatusega madalas majakeses pärisorjuse ajal 14. detsembril a. 1803 mõisa kingsepa pojana. Ta lapsepõlv möödus üsna muretult Kaarli mõisas Rakvere lähedal, kuhu ta isa asus pool aastat pärast poja sündi mõisa aidameheks ja ema pereemandaks. Siin kuulas terane aidamehe poeg mõisas reheja vaimutoas peeruvalgel muinasjutte ja rahvalaule. Eriti veetlesid ja haarasid teda vanalt mõisateenrilt Kotlep'ilt kuuldud kangelasmuistendid ja hiljem nähtud Kalevipoja hobuse jäljed, kurnipakud ja peaase. Siit põlvnebki ta elav huvi rahvaluule vastu.

Kooliaastad ja noormehepõlv. Esimese õpetuse sai väike Friedrich oma emalt, kes harjutas poja Piibli abil lugema.

[1] Kreutzwald on mõnikord kirjanikunimena tarvitanud puht-eestikeelset nime Vidri Rein Ristmets, mis meenutab ta sünnikoha nime.

Friedrich Reinhold Kreutzwald.

Kreutzwaldi haridustee ei olnud kerge. Haridushimuline poisike, hiljem juba noormees, pidi selle mitugi korda katkestama vanemate vaesuse tõttu. Kaheteistkümne-aastaselt pääsis ta Rakvere elementaarkooli, nn. köster Gööck'i kooli, kus õpetus oli saksakeelne. Lõpetanud kooli poolteise aastaga, siirdus ta oma õpinguid jatkama Rakvere kreiskooli, kus ta oli üheks püüdlikemaks ja hoolsaimaks õpilaseks. Kuid hoolimata andekusest tuli kooliskäimine poolteise aasta pärast katkestada, sest kehvad vanemad ei suutnud enam kanda poja koolitamiskulusid. Pealegi olid vanemad asunud samal aastal (1818), kasutades kauase ustava teenistuse eest annetatud vabadust, Harjumaale Hageri kihelkonda Ohulepa mõisa, kus isa sai mõisavalitsejaks. Sealt viiski isa õpihimulise poja Tallinna ühte kaubanduskontorisse õpipoisiks. Et juurdleva ja mõlgutleva iseloomuga noormehel puudus anne ja tahe ärimehe-kutseks, kus ta osutus sobimatuks, siis pidi ta selle praktilise ala õppimise aasta pärast katkestama. Ta pöördus nukralt koju, haududes maailmavalulisi meeleolusid, mis tekkisid vastolude äratundmisest karmi reaalelu ja unistuste ning püüete vahel. Lohutust leidis ta rahvalaulude kogumises, mida ta oli alanud juba a. 1818 samas Ohulepa ümbruses. Seal leidis ta eest luuleandelise rauga „Toa-Jaagupi" (Jakob Fischeri), suure jutupuhuja, laulumehe ja viiuldaja, kes oma huvitavate lugude ja rahvalauludega ole-

vat temasse eriti haaravalt mõjunud ja kujundanud noormehe kirjanduslikkegi huve.

Õnneks avanes ootamatult jälle võimalus edasiõppimiseks. Noormehest pidi saama kavatsetava rahvakooliõpetajate-seminari õpetaja. Sellele kutsele valmistumiseks võimaldati tal prii korteri ja ülalpidamise andmisega jatkata õppimist Tallinna saksa kreiskoolis, mille ta lõpetas a. 1820. Eesti keelt õpetas talle Keila kirikuõpetaja ja kirjamees O. R. Holtz, kes laskis teha tõlkeharjutusi saksa klassikuist ja äratas huvi eesti keele ja kirjanduse vastu. Sellest noorusajast on pärit Kreutzwaldi esimene kirjanduslik katse — „Vaga Jenoveva eluloo" tõlge (1820) eesti keelde.

Kavatsetav seminar jäi aga asutamata ja noormehel loodetud koht saamata. Haridustee kõrgemale oli jälle suletud ja katkenud. Kreutzwald sooritas siiski algkooliõpetaja-eksami ja oli seejärel üle aasta õpetajaks Tallinna teises poistealgkoolis ja hiljem lühikest aega kodukooliõpetajaks Peterburis. Ent ta peaeesmärgiks oli ülikooli pääseda. Püüdlikul noormehel tuli nüüd samal ajal õpetada teisi ja ise edasi õppida, kuni ta a. 1825 eksternina lõpetas gümnaasiumi ja astus järgmise aasta algul Tartu ülikooli arstiteadust õppima. Peale oma eriala kuulas ta suure huviga loenguid kirjandusest ja esteetikast ning laiendas lugemisega oma kirjanduslikku silmaringi. Ühised huvid — eesti keele, kirjanduse ja rahvaluule armastus lähendasid teda Faehlmannile, kellega tal ülikooliaastail kujunes sügav sõprussuhe, mis kestis kuni viimase surmani. Puudusega võideldes ja kõigest jõust töötades jõudis Kreutzwald viimaks nii kaugele, et a. 1832 lõpetas ülikooli arstidiplomiga.

Tööaastad Võrus. Nüüd järgnesid pikad tööaastad Võrus, kuhu Kreutzwald valiti a. 1833 linnaarstiks. See vaikne linnake, tol ajal umbes 1500 elanikuga, meeldis oma looduselt kauni ümbrusega, aedade, puiesteedę ja veega eraklike ja filosoofiliste kalduvustega Kreutzwaldile. Seal olles ta abiellus

varsti sakslase — tinavalajameistri tütre Marie Elisabeth Saedler'iga, kes oli küll osav perenaine, ei suutnud aga mõista oma mehe vaimseid harrastusi ja rahvuslikku tegevust. Neil sündisid kaks tütart ja poeg, kelledest isa lemmikuks oli väga terane, andekas ja õrnatundeline noorem tütar Marie Ottilie. Suur oli Kreutzwaldi lein, kui juba viieteistkümne aasta vanuses murdus selle lapselikult südamliku tütarlapse elu. Kaotanud oma hingelise tasakaalu, sulgub Kreutzwald veel enam enesesse ja pühendub eneseunustamise otsinguis veel enam kirjanduslikule loomingule.

Võrus töötas Kreutzwald 44 aastat — oma parima meheea. Arstiametis oli ta väga hoolas ja ennastsalgav. Kohalikud Võru elanikud pidasid temast kui arstist väga lugu, sest ta oli alati vastutulelik ja abivalmis ning vaeseid ravis ta tihti hoopis tasuta, andes omalt poolt veel lisaks arstirohte. Väikelinna vaikuses pühendus Kreutzwald oma küllalt suurest töökoormast hoolimata kirjanduslikule tegevusele. Õhtuti siirdus ta heameelega oma malbesse ja lihtsasse, madala laega ning nukra valgusega väikesse ärklituppa, kus sageli nähti tuld põlevat kuni varase hommikuni. Siin lauluisa elas oma teist — vaimset, intensiivsemat ja isiklikumat elu, mis pakkus talle rahuldust: siin ta luges kirjandust, mõtiskeli, kirjutas muinasjutte, õpetlikke rahvaraamatuid ja lõi luuletusi, pühendus rahvaluuleharrastusele ja koostas eesti kangelaseepose „K a l e v i p o e g". Sellega ta tõusis väikese provintsilinna arstist lugupeetud Viru laulikuks ja „Kalevipoja" loojaks.

Vaimset rikastust ja vaheldust pakkus talle ka kirjavahetus nii kodu- kui ka välismaa kirjanike ja kultuuritegelastega. Erilise innuga pidas ta elavat k i r j a v a h e t u s t meie ärkamisaja vaimuka ja kõigi poolt jumaldatud naislüüriku K o i d u l a g a, mis sütitas vananevas Viru laulikus uut nooruslikku inspiratsiooni, jõudu ja vaimukust. Kreutzwald oli noorele kirjaneitsile heaks õpetajaks, nõuandjaks ja vaimseks sõbraks. See oma ajajärku üsna ergalt iseloomustav kahe väljapaist-

vaima kirjaniku erakirjade sari kajastab tükikest nende mõlema eluromaanist.

Vanadusaastad. Lahkunud a. 1877 vanaduse tõttu arstiametist, asus Kreutzwald elama Tartu oma vanema tütre ja väimehe juurde, kus ta jatkas oma kirjanduslikku tegevust, koostades oma arstikogemuste põhjal arstliku käsiraamatu „Kodutohter" ja viimistelles „Lembitut". Viru laulik suri ühel Peterburi reisil saadud külmetuse tagajärjel 13. augustil a. 1882 ja ta põrm sängitati Tartu Jaani koguduse kalmistule, kus ta hauda ehib lihtne musthall marmorrist. Hiljem püstitati „Kalevipoja" loojale Võrru ja Rakverre mälestussammas ning a. 1941 avati ta kauaaegses kodulinnas majasse, kus lauluisa oli arstina elanud ja kirjutanud oma rahvusliku suurteose, tema nimeline muuseum — esimene selletaoline kirjaniku mälestusmärk Eestis.

Kreutzwald on meie rahvuskirjanduse tähtsaim teerajaja ja ka meie kultuurielu mõjustaja ärkamisaja algul. Ta toodangus, eriti selle algupärases osas avaldub tugev isikupärane joon ja see on oma põhiolemuselt valdavas ülekaalus romantiline.

Rahvavalgustuslik kirjandus.

Rahva silmaringi laiendamiseks hakkas Kreutzwald välja andma meie esimest pildiajakirja „Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on" (1848—1849). See oli populaarteaduslik, annete kaupa (5 annet) ilmunud perioodiline väljaanne, mis sisaldab saksa aineist laenatud seletusi ja kirjeldusi kaugeist maadest ja loomadest, loodusimedest, leiutustest, taevakehadest jne. Et sel oli tolleaegses eesti lugejaskonnas vähe menu ta raskepärasuse tõttu, siis hakkas Kreutzwald välja andma saksa keelest tõlgitud reisiromaani taolist juba sisult põnevamat rahvaraamatut „Maa- ja merepildid" (I—III,

a. 1850—1861). Selles jutustatakse seikluslikke ja imelikke lugusid eksootilistest võõraist maadest, nagu Lõuna-Aafrikast, Tseiloni saarest ja kaugest Põhja-Jäämerest.

Usna rahvapärasena tundub õpetlike palade kogu „Sipelgas", mis ilmus kahes andes (I—II, a. 1843—1861). See jagab rahvale juba lihtsamal ja konkreetsemal kujul õpetusi põllundusest, tervishoiust ja ajaloost. Selle piibellik moto: „Mine sippelga juure, sina laisk, vaata tema majapidamist ja õpi" pidi õhutama lugejat virkusele ja usinusele. Muide rõhutatakse selles teoses ka meie rahvalaulude ja muinasjuttude väärtust: „Teie põlgate seda ainukest varandust, mis teie ... nimele võõra rahva keskel austust võib teha? Tännini ei ole Eestlastest veel midagi nii kuulsaks saanud, kui nende rahva laulud ... meie eesti rahvalaul jäägu kalliks päranduseks meile ja meie lastele." („Sipelgas II", lk. 25).

Arstikogemusist kasvas välja Kreutzwaldi kaks populaarteaduslikku tervishoiulise sisuga raamatut — „Lühikene õpetus tervise hoidmisest" (1852) ja „Kodutohter" (1879), mis olid arstiteadusliku terminoloogia alal teeavajaks. Saksa rahvakirjaniku J. H. D. Zschokke järgi tõlgitud karskusesihiline „Viinakatk" oli talt juba varem (1840) ilmunud.

Ilukirjanduslikud teosed.

Kreutzwaldi toodangus moodustab kõige tähtsama osa just puht-ilukirjanduslik looming, mis jaguneb 1) eepiliseks, 2) lüüriliseks, 3) dramaatiliseks. Seejuures on nii väärtuselt kui ka ulatuselt kaugelt ülekaalus eepilised teosed.

„Paar sammukest rändamisteed". Kõigepealt väärib tähelepanu tugeva romantilise värvinguga ja osalt kirjaniku sisemist olemust tõlgitsev poolalgupärane jutustus „Paar sammukest rändamisteed. Üks elupuu küljest murdunud oks" (1853), mille Kreutzwald on kirjutanud eelee-

gilises leinameeleolus oma vara surmalesuikunud armsama tütre mälestuseks. Seejuures on talle eeskujuks olnud saksa kirjaniku Jean Paul Richter'i idüllilis-romantiline mälestusteos („Rõõmsa koolmeistri Maria Wuzi elulugu Auenthalis"), millest Kreutzwald on tõlkinud 1/3 — selle algusest ja lõpust, peamiselt jutustuse lüürilisemad ja idüllilisemad kohad. Kreutzwaldi enda loodud aga on kogu teose peasündmustik: eleegiline ja idülliline jutustus õrnast, kõigi vastu imesteldavalt heasüdamlikust, erksast ja vaimselt varaarenenud ingellikust tütarlapsest Suntsi Marist, kes sureb vanemate lohutamatuks kurvastuseks viieteistkümne aasta vanuses ühel õitsval kevadeööl.

See sentimentaal-romantiline idüll on meie vanemas proosas tähelepandav oma tundeküllusega, harda meeleoluga, mõtiskeluga inimelust ja kaduvusest. See on nii sisult kui ka kujundirikkalt stiililt uudiseks ja esimeseks psühholoogiliselt häälestatud teoseks tolleaegses eesti kirjanduses. Kreutzwald on suutnud tõlgitud osa niivõrd hästi ümber valada, võõra olustiku eestiliseks kohendada ning tihedasti sulatada isikliku loometööga, et teos näib tervikuna olevat algupärane.

Kreutzwaldi ilukirjanduslike tõlgete hulgas väärivad mainimist veel Goethe „Reinecke Fuchs'i" järgi eestipärastatud proosaümberjutustus „Reinuvader Rebane", mis ilmus osade kaupa Kreutzwaldi toimetatud „Maarahva Kasulises Kalendris" (1845—1875), ja saksa rahvaraamatu „Die Schildbürger" järgi tõlgitud satiiriline teos „Kilplased" (1857). Mõlemad püsisid kaua aega väga loetavate rahvaraamatuina.

„Kalevipoeg".

Saamislugu. Kogu ajajärgu tähtsaimaks ja üldse esimeseks eesti kirjanduse suurimaks algupäraseks teoseks on Kreutz-

waldi rahvaluulevormiline eepos „Kalevipoeg", mida tuleb pidada autori elutööks.

Juba lapsepõlves nii Kaarlis kui ka Ohulepal kuulnud eesti rahvalaule, rahvajutte ja nähtavasti ka väheseid lugusid Kalevipojast, tekkis Kreutzwaldil huvi seda laadi aine vastu.

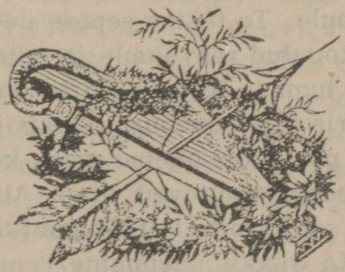
„Kalevipoja" idee algatajaks ja selle põhisündmustiku rajajaks oli teatavasti Faehlmann, kes ei saanud täide viia oma lemmiktööd, sest surm tabas teda enne (1850). See usaldati nüüd Õpetatud Eesti Seltsi poolt Kreutzwaldile, kes pidi selle kui oma aja parim rahvaluuletundja lõpuni viima. Talle anti sellekohased käsikirjalised kogud, Faehlmanni sepitsetud saksakeelne algvisand Kalevipoja lugudest ja eepost sissejuhatavad salmid, nn. „Soovituseks" (algussõnadega „Leih mir deine Harfe, Wainemoinen!" jne.). Kreutzwald asus innuga tööle, ent olemasolevat materjali oli kangelaseepose kirjutamiseks liig vähe. Seepärast ta hakkas kõigepealt „Kalevipoja" ainestikku koguma. Selleks ta korraldas uurimisretki Võru- ja Setumaale ja õhutas teisi „Kalevipoja" ainete täiendavale kogumisele. Lisamaterjali sai ta avaldatud üleskutse peale eriti Schultz-Bertram'ilt ja mõnest Tartumaa kihelkonnast (Kodaverest, Laiuselt, Palamuselt ja Tormast) ja Viljandist, mis kõik ei olnud aga rahvapärasuse suhtes ehtsad. Soomest sai ta ainestikku Lönnrot'ilt.

Kangelasloo kavatses Kreutzwald algul kirjutada osalt proosas, osalt värssides, aga Setumaal rahvaluulet korjates tuli ta ekslikult arvamisele, et Kalevipoja lugu pidi sajandite eest rahvasuus elama mingi tervikliku rahvalauluna, millest on järele jäänud (kellegi rahvalauliku ütluse järgi) ainult vähesed „vanna vägga pikka laulo sõnnad". Seepärast ta pidas „Kalevipoega" lagunenud hooneks, ahervaremeiks, mis on tarvis uuesti üles ehitada. Seetõttu ta püüdis nüüd liita vanad rahvalaulud ja -jutud üheks tervikuks, täites lüngad puht-isikliku loominguga. Ta moodustas mõõga kandjal lasuvast needu-

Kalewi poeg.

Üks ennemuistene Eesti jut,

Kaheskümnes laulus.

Kuopio linnas, Soome maal,
Trükitud P. Aschani ja C:i kirjadega, 1862.

„Kalevipoja" tiitel.

sest psühholoogilise sõlme ja lisas „Kalevala" Kullervo eeskujul traagilise Saarepiiga eksitamisloo. Saadud alusele ta hakkas üles ehitama eepose järgnevat sündmustikku, kusjuures kasutas peale Faehlmanni „Kalevipoja" loo põhikavandi veel rahvalaule, muinasjutte, mütoloogilisi ja etnograafilisi teateid, soome „Kalevala" aineid, rahvusvahelisi muinasjutte ja ajaloolisi andmeid. Puuduva vahematerjali ja mitmed osad pidi ta ise looma. Kogu loo värsistas ta ümber rahvaluule vormi.

Aastal 1853 valmiski „Kalevipoeg" esialgsel kujul. See nn. „Alg-Kalevipoeg" koosnes ainult kaheteistkümnest laulust (ligikaudu 1200 värsist), mille ette oli lisatud peale osade „Soovituseks" ja „Sissejuhatuseks" veel „Esiandeks", milles olid värsistatud kõik Faehlmanni müüdid, kuigi neil polnud midagi ühist „Kalevipojaga". Selle väljaande käsikiri jäi trükis avaldamata, sest Kreutzwald ei jäänud sellega rahule. Ta töötas eepose uuesti ümber, vahele liites hulga uusi kogutud rahvalaule ja mitmeid lugusid (näit. Salme ning Linda lugu ja Kalevipoja retk maailma otsa jm.). Täiendatud käsikirja trükkiandmisel tekkis juba alguses takistusi vene tsensori poolt, kes tõmbas maha kõik muistsesse iseseisvusse ja õnneaega puutuvad osad. Alles hiljem avanes võimalus trükkida see kärpimatult kui puht-teaduslik väljaanne vihkude kaupa. Ka trükkitoimetamine venis pikale. Ilmunud osade arvustuse mõjul töötas Kreutzwald olemasoleva käsikirja lõpposa veelgi uuesti ümber. Uus täiendatud „Kalevipoeg" ilmus pärast lugematuid takistusi ja pikka kirjavahetust trükis a. **1857**—1861 vahel Õpetatud Eesti Seltsi toimetustes (nr. IV—V) koos saksakeelse kõrvutitõlkega. See oli „Alg-Kalevipojast", millest oli välja jäetud „Esiandeks", umbes kolmandiku võrra suurem ja koosnes kahekümnest loost (19 047 värsist). See väljaanne oli kallis ja lihtrahvale kättesaamatu. Puht-eestikeelne rahvaväljaanne ilmus a. **1862** Kuopios. Eesti raamatu 400. juubeliaastal

(1935) anti „Kalevipoeg" Eesti Kirjanduse Seltsi poolt illustreeritult välja.

Ainestik. On selgunud, et „Kalevipoeg" pole rahvaeepos, vaid Kreutzwaldi isiklik looming, kunsteepos, milleks on kasutatud rahvasuust kogutud laule ja muinasjutte, aga tarvitatud ka mütoloogilisi ja etnograafilisi andmeid ning ajaloolisi teateid. Rahvasuust korjatud aineist on ülekaalus muinasjutud (rahvajutud), mis on poeetiliselt ümber kujundatud ja värsistatud, kõige vähem leidub eeposes aga muutmatut rahvalaulu. Ja viimaseiski oli rahvasuus vähe juttu Kalevipojast või Kalevist. Proosamuistendite aineist on loodud näiteks Kalevi matmine ja Ülemiste järve tekkimine, Linda röövimine, vendade kiviviskamine, Kalevipoja kündmine ja ta hobuse hukkumine, lauatoomised, Kalevipoja magamine, võitlus sortsidega, siili õpetus jm. Rahvalaulude aineil põhinevad näiteks Salme ja Linda kosjalugu, suure tamme raiumine jt. Rahvusvahelistest muinasjuttudest on pärit põrguskäikude kirjeldused ja maailma otsa sõidu kujutus. Rahvasuust kogutud ained on näiteks hiiulood, kus Kalevipoega kujutatakse sageli toore, vähearuka ja kardetava hiiglasena.

Vähestes rahvalauludes leiduvad ka nimetused *Kalev*[1], *Kalevipoeg* ning *Kalevine*. „Võib arvata, et Kalevite, Kaleviste (algupäraselt sing. vist *Kalõvainen*) ja Kalevipoegade nimetust tarvitati meie varasemal muinasiseseisvuse ajal kaua aega mingi tähtsama sugukonna või ka teatava kaupmeestekilla liikmete kohta, nagu seda olid viikingiaegsed varjaagid, kes tegid kauba- ja röövretki Venemaale, Konstantinoopolisse jm. Nende vägilaspärimustega liitusid hiljem igasugu hiiulood ja muinasjutumotiivid."[2]

---

[1] Isegi muistses Tallinna nimes *Kolõvan* peitub (Vene kroonikais XIII saj.) sõna *Kalev*. *Kolõvan* kõlaks nüüdiskeelsena *Kalevan*, kusjuures *n* on vana gen. lõpp (nagu sõnas *maantee*).

[2] A. Annist, „Kalevipoeg" 1935, lk. 291.

On arusaadav, et rahvasuus puudus kokkuvõtlik pikem lugu sellest muistsest ülimusest, loodushiiust või muinasjutuvägilasest. Kreutzwaldil tuli eepos luua alles saadud riismete ja väga mitmekesise ning suuresti erineva — tihti otse vastuoksusliku materjali põhjal, kusjuures enamik ainestikku tuli alles värssidesse valada.

Kokku võttes on „Kalevipoeg" Kreutzwaldi poolt rahvaluule ja muinasjuttude motiividest vabalt ümber töötatud, osalt aga ta enda loodud. Aga valdav osa ainestikust on siiski rahvalt ja sellesse on liidetud hulk rahvalaule. Seega võib teda nimetada rahvaluulepäraseks (peajoonis muinasjutuliseks) rahvuslikuks kangelaseeposeks, kuigi kaugelt vähemal määral kui „Kalevalat"[1], mis sisaldab rohkem ehtsat rahvaluulet. Kreutzwald ise ei peagi „Kalevipoega" rahvaeeposeks, vaid nimetab seda tagasihoidlikult „eesti ennemuistseks jutuks".

Sündmustik ja ülesehitus. „Kalevipoeg" algab kompositsioonilt lahtiste osadega — „Soovituseks" ja „Sissejuhatuseks", milledel ei ole midagi ühist eepose sündmustikuga. Lüürilises sissejuhatuses „Soovituseks" pöördub Kreutzwald klassilistel eeskujudel laulujumal Vanemuise poole, et see laenaks laulikule kandle muistseist lugudest ja vahvaist meestest laulmiseks. Selle neli esimest salmi on vaba ümbertöötus ja tõlge Faehlmanni vastavast saksakeelsest luuletusest. „Soovituse" viimseis salmides kõlab juba tugev subjektiivne ja eleegiline joon — Kreutzwaldi melanhoolia ja üksindustunne:

Üksinda lindu laulan ma lusti,
kukun üksi kurba kägu,
häälitsen üksi igatsusi,
kuni närtsin nurmedella.

[1] A. Annist, „Kalevipoeg" 1935, lk. 295.

„Sissejuhatuses" meenutatakse minevikupõue vajunud muinasmälestusi ja kurdetakse kõige kaduvuse üle, leinates taga muistset aega. Laulik kirjeldab muistseid kalme ja neil nähtud nägemust: muistsete eestlaste ja kangelaste tõusu südaööl hauast. Lõppeks heidetakse valgust kangelaseepose loomissaladustesse, kui jutustatakse, kust on saadud selleks looks aineid:

Laulik luues lugusida,
veerevaida värssisida,
võtab pihu võltsivallast,
tüki teise tõsitalust,
kolmanda veel kuulukülast,
laenab lisa meelelaekast,
mõttemõisa magasista.
Mis mulle puistand pihlakasta,
tulnud teised toomingasta,
Taara tamme tüvikusta,
vanasti sõlmitud sõnasta,
vanasti juurdunud jutusta,
Vanemuinese vöösta,
Juta hiuksesalkadesta!
Mis sealt riismeid riisusin,
jälilt kokku korjasin,
laululõngaksi ketrasin,
lõuendiksi lõksutasin,
Kalevi kangaksi kudusin.

„Kalevipoja" algus e moodustavad I ja II lugu, milledes tutvume Kalevipoja vanematega. Kalev, Kalevipoja isa, tuleb kaugest põhjast Viru randa, abiellub siin sündinud Lindaga, hiljem haigestub ja sureb. Linda kogub leinates kive Kalevi kalmule ja nutab Ülemiste järve. Pärast mehe surma sünnib „leina lepituseks" noorim perekonnavõsu — Kalevipoeg.

Eepose pärissündmustik algab kolmanda looga ja ulatub läbi kogu eepose kuni XX loo keskpaigani. Siitpeale algavad nüüd esimesed vastolud ja võitlused, aga ka õnnetused kangelase elus. Kalevipoeg läheb koos vendadega jahile, kust naastes ei leia enam ema eest. Ema otsimisel ta ujub Soome, eksitades teel Saarepiiga, kes enda uputab. Soomes tapab vägilane ema röövija — Tuuslari ja soome sepalt tellitud mõõgaga

sepa poja, kellega oli sattunud sõnavahetusse. Sepp neab oma poja mõrvari. Nii kutsub Kalevipoja neimaretk Soome esile kahekordse veresüü ning mõõga needuse endale tõmbamise. See emaotsimise episood (III—VII looni) moodustabki eepose psühholoogilise sõlme, mis loob „Kalevipoja" lõdvas kompositsioonis teatava ühendava sideme esimese ja lõpposa sündmuste vahele.

Sealtpeale on Kalevipoja saatus määratud, kuigi ta vahepeal rahva valitsejana võitleb sortsidega, Sarvikuga ja teiste vaenlastega ning teeb rahulikku ülesehitavat tööd.

VIII ja IX loos leiame Kalevipoja juba kuningana ja rahvale eeskuju andva põllumehena, kes puhastab muide ka metsi huntidest, kes olid murdnud ta hobuse. Aga juba kostab vanarauk Uku suust, kes ilmub talle öise tundmatu võõrana, süngeid hoiatusi mõõga needusest. Järgmine lugude seeria X—XV esitab Kalevipoja sekelduse vetevaimuga Mustapallil, võitlusi sortside ja sarvikutega. Naasnud Peipsi tagant laudadega Eesti-poolsele kaldale, heidab Kalevipoeg puhkama. Selle aja jooksul varastavad sortsid ta mõõga. Kui ta seda enam kätte ei saa, lausub ta, tahtes sortsile neimata, oma raevus saatuslikud sõnad:

Kui aga juhtub kõndidessa
jalakanda pistma jõkke,
kes sind enne ise kannud:
siisap, mõõka, sõbrakene,
murra jalad tal mõlemad! (XI, 698)

Seega ta tõmbas needuse endale, ise soovides endale surma oma lemmikmõõga läbi. See on samm lähemale ta tulevasele traagilisele saatusele.

Vahepealne tegevus esitab mitmeid Kalevipoja seiklusi. XIII—XV looni tutvume Kalevipoja esimese põrguskäiguga, kus ta võitleb Sarvikuga, kes päästab end vägimehe eest põgenedes. Kangelane naaseb maa peale suure

saagiga — kullakottide ja kolme neiuga, kelledest saavad Kalevipoja sõprade — Alevi-, Olevi- ja Sulevipoja kaasad.

Järgnev osa (XVI lugu) esitab kauni ning haarava fantastilise loo — r e i s i m a a i l m a o t s a. See retk „Lennuk"-laeval põhjapiirile meenutab oma seiklustega mitmeti „Odüsseia" lugu, millega see teataval määral sarnleb.

Edasi (XVII loos) võitleb Kalevipoeg A s s a m a l l a l a h i n g u s maaletunginud vaenlaste vastu, neid hävitades või minema kihutades. Hiljem (XVIII—XIX loos) tungib Kalevipoeg t e i s t k o r d a p õ r g u s s e, hävitab põrgu tohutu kaitseväe ja võidab Sarviku lõplikult, aheldades ta kalju külge. Siin moodustavad Kalevipoja teod ja seiklused h a r i a s t m e : kangelase seljataga on suur võit, ees aga on juba märgata l a n g u s e t e n d e n t s i. Pärast põrguskäiku korraldas ta Lindanisas oma kaaslaste seltsis suure ja lustilise võidupidu, kus ta joobnud päi lubab muistse priiusraamatu Lapu targale Varrakule. Dissonantsiks rõõmsale joomapidule järgnevad hirmutavad sõjasõnumid raudmeeste maaletulekust.

Viimses (XX) loos meenutatakse Kalevipojale pahaendelist saatust — ennustatud surma mõõga läbi. Võitlus raudmeestega kujuneb väga ägedaks, siis võideldakse Pihkva poolt sissetunginud poolakate, tatarlaste, leedulaste ja lõppeks tohutute venelaste hulkade vastu. Kuid vahvusest hoolimata jääb Kalevipoeg juba teises lahingus kaotajaks. Sangaritena langevad lahingus ka ta parimad sõbrad ja töökaaslased Sulevipoeg ja Alevipoeg. Siitpeale sünnib eepose tegevustikus j ä r s k l a n g u s — lähenemine lõpplahendusele.

E e p o s e l õ p p l a h e n d u s algab XX loo teise poolega. Läbielatud sündmused — raudmeeste maaletulek ning asjata võitlus nendega ja sõprade surm mõjusid Kalevipojasse masendavalt, nii et ta loobus valitsemisest, jättes selle Olevipoja hoolde, ja taandus laaneüksindusse. Viimaks ta juhtus sammuma läbi K ä ä p a j õ e, kus lebav mõõk lõikas tal soome sepa sajatuse ning ta enese needuse mõjul jalad põlvini maha.

Kangelane saadeti taevaliste tarkade otsusel valge ratsu seljas põrgu väravavahiks, käsi kätketud kaljusse. Nüüd ta oli surmaga lunastanud oma süü. Selle traagilise lõpplahenduse masendavust ja süngust aitavad leevendada eesti rahvale lootusrikast tulevikku ennustavad lõppread, mis haaravad eepose laialivalguvad sündmused ja juhtumused ühte tulipunkti:

Aga ükskord algab aega,
kus kõik piirud kahel otsal
lausa löövad lõkendama;
lausa tuleleeki lõikab
käe kaljukammitsasta —
küll siis Kalev jõuab koju
oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

Kreutzwald on püüdnud taotella kaht teineteisele vastukäivat eesmärki: koguda ja välja anda eesti rahva luulevarasid, nagu need tõesti esinevad, ja teiseks esitada nad ometi ühtlasi kunstiliselt mõjuva tervikuna. Algul on Kreutzwald olnud juhitud rohkem teisest, hiljem arvustuse survel enam esimesest, s. o. rahvapärasuse taotlusest. Lõpuks viis see täiesti ühtesulatamata episoodide vahelekiilumiseni (nagu näit. Kõue tütar, Kalevipoeg ja vaenelaps, ussisõnade õppimine, reis maailma otsa jt.). Õnneks rajas Kreutzwald eepose alguse (kuni VIII looni) enam Faehlmanni vaimus — julge ainete ühtesulatamise ja ümbertöötamise meetodiga, hiljem aga püüdis ta rahvaluule värsse enamvähem rida-realt ühte ja vahele liita.[1]

Kogu eepost iseloomustab sirgjoonelise ja ühtlase arengu ja kõiki osi ühendava peasündmustiku puudumine. Seetõttu on teose kompositsioon laialivalguv ja katkendlik.

---

[1] A. Annist, „Kalevipoja saamislugu", lk. 203—204.

Häirivalt mõjub ka proportsiooni puudus: ebaolulistele vahepaladele või kõrvalseikadele on pühendatud pahatihti rohkem ruumi ja tähelepanu kui tähtsaile ja peamistele sündmustele, nagu kogu rahva saatust haaravast Võhandu lahingust (XX loos) möödutakse vaid lühikese (47-realise) mainimisega, aga kõrvaltegelase — Kalevite kannupoisi tühisele öisele seiklusele IX loos ohverdatakse üle 170 värsi. Segavalt mõjub ka Kalevipoja kahekordne põrguskäik, millele on pühendatud liig palju ruumi (üle neljandiku eeposest) ja milles märkame teatavat vastuoksust: esimesel leiab kangelane eest (välja arvatud kolm piigat ja üks vanaeit) peaaegu tühjuse, teisel retkel aga tohutuid põrgulaste malevaid. Üldse võib „Kalevipojas" märgata üksikute osade suurekspaisumist terviku kulul.

Nii ei ole „Kalevipoeg" kompositsioonilt mingi ühtlane, orgaaniline tervik, vaid eepiline mosaiikteos — lõdvalt seotud lugudekogu, kus eraldiolevaid episoode on püütud liita ühise peategelase ümber.

Kompositsioonilisi õnnestumisi võib märgata ainult üksikuis lugudes omaette. Nii näiteks on parimini välja töötatud III lugu oma sümmeetrilise ühtsusega, mis annab loole tervikliku ilme. Nii selle loo algul kui ka lõpul viibib Kalevipoeg mererannal lainete liuglemist vaatlemas. Vahepealse sündmustiku — vendade jahilkäigu kujutlemisel kasutatakse üsna õnnestunult antiteesi (vendade ülekeevale laulurõõmule järgneb kontrastiks masendav mure ja kurbus ema kadumise pärast) ja astmelist tõusu (vendade laulustseenis). Küllalt sirgjooneliselt areneb ka pildirikas XVI lugu — retk maailma otsa, mis on üks huvitavamaid ja ilusamaid kogu eeposes. Osalt ka sisutihedam ja dramaatilisem on XX lugu — „Kalevipoja" lõppsündmused. Sellised üksiklood aitavad leevendada teose üldkompositsioonilisi puudusi.

„Kalevipoja" jutustuslaadis paistab paiguti silma subjektiivsus. Kreutzwald on eeposesse põiminud oma isiklikke

meeleolusid (nukrutsemisi) ja vaateid, mis ei sobi muinaseepose miljöösse.

„Kalevipojas" puudub kahjuks objektiivne pilt Muinas-Eesti miljööst, tolleaegsest avalikust ja eraelust, vaateist ja kombeist.

Kalevipoja iseloomustus. Eepose peategelase Kalevipoja iseloomus leidub palju vastolulist ja juhuslikku: ta on ühelt poolt primitiivne ohjeldamatu jõuvägilane, teiseks on aga püütud samasse iseloomu sulatada osalt karahvussangari jooni, kui teda kujutatakse rahvavalitsejana, kuningana. Nähtavasti püüdis Kreutzwald Faehlmanni kui ka algul osalt ta enese poolt idealiseeritud rahvusheerost ja rahvajuttude taltsutamatut hiidvägilast kokku sobitada ja sulatada ühte isikusse.

Kreutzwald ise ütleb „Kalevipoja" esimese trüki eessõnas (1857): „Kaleviid pole mingi sangar klassilisest antiikajast, kust meie luuletajad oma ideaale laenavad. Antiigi koolist väljakasvanud nüüdisaeg ei oskaks üldse joonistada niisugust abitut, enneveeuputusaegset koletist, nagu rahvasaaga kujutab eesti rahvussangarit, kelle kehajõud ületab iga mõõdu ja usutavuse, kuna ta vaimsed võimed on nii piiratud, et ta näit. nõu küsib lindudelt ja väikesilt neljajalgseilt loomadelt kõige lihtsamais asjus, mida need iseendast mõistavad..."

Tõepoolest, Kalevipojal on kaugelt rohkem kehalist jõudu kui vaimuteravust, mille puudus tuleb nii mõnelgi puhul nähtavale. Ka ei evi ta küllalt enesevalitsemist: ta satub kergesti raevuhoogu, mille mõjul toimib taltsutamatult ja enesele aru andmata, kaates koguni mõrvu.

See iseloomujoon saabki Kalevipojale saatuslikuks, tõmmates endale kaela kahekordse veresüü.

Aga kõigi nende negatiivsete külgede kõrval on Kalevipojal ka küllalt väärtuslikke iseloomujooni. Kõigepealt paistab silma ta suur tööarmastus. Ta harib hoolega põldu, viljastab metsi ning puhastab neid kiskjaist ja kannab Peipsi tagant lin-

nade ehitamiseks laudu. Ta on sügavalt kiindunud oma vanemaisse, keda armastab enam kui ta vanemad vennad, nagu näeme väsimatust emaotsingust ning isa haual käimisest.

Olles kaastundlik nõrgemate vastu, püüab ta neid igati aidata. Oma heategijaile on ta tänulik (siili lugu). Antud sõna peab ta ka siis, kui see talle kahju toob (lugu Varrakuga). Üldse paistab kogu ta tegevuses silma karm mehisus.

Tähelepandav on ta kahetsus- ja süütunne pärast mõrva kaatmist, ausus ja õiglus, aga ka tugev isamaaarmastus.

Ideestik. „Kalevipoja" peamine eesmärk oli mõjuda rahvuslikult, äratada eesti rahvas rahvuslikku iseteadvust ja isamaa-armastust, nagu Kreutzwald ise seda rõhutab: „Kalewi poeg olgu Eestlastele üks wana aea mälestus, tema süttitagu meie südames paremat waimu, et oma sugu ja isamaad kallimaks hakkaksime pidama kui seie saadik oleme pidanud" („Sipelgas II" lk. 27). Kreutzwald ise peab seda eesmärki ka hiljemini kõige tähtsamaks, seades üles nõude, et eestlased ümber ei rahvustuks, vaid ka haritlased jääksid truuks oma rahvale ja oleksid selle üle isegi uhked: „Eestirahwa seie aeani jalgade alla tallatud ja mitmel wiisil sõimatud nimi on nende wana mälestuste läbi ühekorraga aunimeks saanud, mis kui ükskord rahwas targemaks läheb: neid saab tõstma ja seks tegema, et tõlplaste kombel oma sugu ja sündimist ei hakka teiste ees ära salgama."[1] Ka „Kalevipoja" eessõnast nähtub, et Kreutzwaldi peaideeks on olnud kujutada oma eeposes eestlaste muistset kangelasaega, millal rahval tuli alatasa võitlusi pidada oma vabaduse ja julgeoleku eest. Selle peategelane Kalevipoeg ongi vabadusidee kehastaja, kes kuningana kaitseb oma rahvast ja maad nii välisvaenlaste kui ka sisevaenlaste — sortside vastu.

---

[1] Kreutzwaldi kiri Koidulale 17. III 1868.

Nende ideedega on ühenduses k o d u a r m a s t u s e i d e e, mis väljendub parimini sõnus:

Omal maal õitseb õnni,
kodus kasvab kasu parem!
(XVI, 1120.)

Sellega Kreutzwald hoiatab rahvast kergemeelse Venemaale väljarändamise eest.

Eleegilise põhitooni annab eeposele selles läbiviidud s a a t u s e i d e e, mis teeb Kalevipojast traagilise kangelase. Saatuslik kahekordne veresüü määrab ta elukäigu, ilma et ta suudaks oma tahte järgi seda kujundada. Ent seejuures on tähelepandav liigne rangus peategelase suhtes: kui kangelane juba surmaga oma veresüü on lunastanud, karistatakse teda teiskordselt — taevaliste hulgast väljasaatmisega põrgusse ja kättpidi kaljusse kütkestamisega. See on sangarile ebakohane tasu varem maises elus sooritatud vägitööde eest.

Kogu eepost läbib veel tähelepandav n e i m a - i d e e: kuritegu ei jää tasumata, vaid varem või hiljem järgneb sellele kättemaks või karistus. Seda väljendavad parimini Uku sõnad ta öisel Kalevipoja külastamisel: „Veri ihkab vere hinda, ülekohtul pole uinu, kurjal tööl ei kinnitusta". Soome sepp neab oma poja mõrvari, paludes mõõka sellele kätte tasuda. Kalevipoeg ise tapab neimaks ema röövija, hävitab oma hobuse surma eest kättemaksuks hunte ja künnab ümber Põhja põlde.

Lõppeks märgitagu veel, et k a t a r k u s ja teadmishimu leiavad „Kalevipojas" tunnustust ja hindamist, nagu seda väljendavad järgmised värsid:

Ülemaks kui hõbevara,
kallimaks kui kullakoormad
tuleb tarkus tunnistada...
(XVI, 1079).

„Kalevipojas" võib veel mujalgi leida kohti, kus autor ratsionalistina võitleb rumaluse ja südamekanguse vastu.

Keel. „Kalevipoeg" on keelelt ebaühtlane ja vigane. On loomulik, et vana rahvalaulu värsiehitus ja stiil nõuavad võimalikult rohkesti vanu pikemaid vorme. Kreutzwaldi püüdeks oli küll kirjutada oma eepos vanas rahvalaulu keeles, aga seda mitte küllaldaselt osates on ta tarvitanud palju ka oma aja tavalist kirjakeelt või valesti moodustanud vanu lõppe ja vorme.

Häirivamad eksimused ehtsa rahvalaulu keele vastu vormiõpetuse alal on:

1) **-da** vääriti esinemine ains. nimetavas, omastavas, sisseütlevas, seesütlevas ja mitm. nimetavas: see on sinu isa*da* (= sinu isa), üle viru*da* (= üle viru), seie talu*da* (= siia taluje), jõge*da*d (= jõed);

2) **-na** nimetava, omastava, osastava, sisseütleva, seesütleva jne. tähenduses: *verena* (= veri), kasvis *mehena* kõrguseks (= mehe kõrguseks) jne.;

3) **-ne** — sõna- ja käändelõpu vahel: sõda*ne*sse (= sõdaje, sõtta), koda*ne*si (= kodasid, kode) jne.;

4) **-ksa** saava käände lõpuks **-ksi** asemel: tugi*ksa* (= toeksi), vanema*ksa* (= vanemaksi) jne.;

5) **i-** ja **d-** mitmuse üheaegne tarvitamine ühes ja samas sõnas: paiku*de*sta (= paikadesta e. paigusta), käsi*de*la (= käsilla e. kätella);

6) väär **-maies** lõpp **-massa** asemel: tõuse*maies* (= tõusemassa), vaata*maies* (= vaatamassa) jne.;

7) **-nessa** lõpp mingisuguse universaallõpuna paljude verbivormide tähenduses: mängi*nessa* (= mängisin), tehta*nessa* (= tehti), paista*nessa* (= paistab), ei tehta*nessa* (= ei tehta), helki*nessa* (= helkima), oota*nessa* (= oodata), kosta*nessa* (= kostvat), jõuda*nessa* (= jõudes), kodu poole käida*nessa* (= käimist);

8) **ta-** liite vääresinemine intransitiivseis verbes: riiki kohe raja*ta*nud (= rajanud), ehi*ta*nud (= ehtinud), katsu*ta*nud (= katsunud) jne.;

9) väär **-tie** lõpp **-tas** asemel lihtminevikus: naera*tie* (= naeratas) jne.

Neid imelikke eritunnuste liitmise teel moodustatud segivorme, pikendusliiteid ja enese tehtud sõnamoondisi (tänu*dus* = tänu) on Kreutzwald moodustanud selleks, et täita värsimõõtu, ometigi suutmata sel teel värsivigu vältida. Rahvalaululiste vormide kõrval aga leidub ka jämedaid keelevigu tolleaegse kirjakeele seisukohalt, nagu tugevaastmelise vormi asendamine nõrgaga (näit. *toade* pro tubade, *luhadele* pro luhtadelle) ja ümberpöördult, mit. tunnuse **-te** asemel **-de** (*tuulede* pro tuulte), mitm. part. -aid ja -eid asemel *-sid* (*mõttesid* pro mõtteid) tarvitamine jne.

Tunduvaid puudusi esineb ka süntaksi alal, nagu näit. objektivigu: *lapulista* (= lapuline) võeti laeva, viskas varekse *poegada* (= poja) jne.

Värsiehitus. Kreutzwald on „Kalevipoja" kirjutanud küll 4-jalgses trohheilises värsimõõdus, kuid see erineb üsna palju ehtsa rahvalaulu omast ega ole kaugeltki nn. ideaalne Kalevala-värsimõõt, milles on loodud meie parimad põhja-eesti rahvalaulud. Rahvalaulu värsimõõdu reegleid mitte tundes paigutas Kreutzwald rõhulised sõnasilbid peaaegu alati värsitõusudesse. Nii on enamik „Kalevipoja" värsse sõnarõhulised. Seepärast pole neis seda rütmilist nõtkust, vaheldust ja ilu, mis on omane ehtsale rahvalaulule. Samuti ei vasta enamik „Kalevipoja" värsse ka muile rahvalaulu värsi põhinõudeile.

Silmapaistvamad erinevused ja vead „Kalevipoja" värsiehituses on järgmised:

1) Pikk esimene silp esineb sageli värsirõhuta kohas:

Kalevipoja *kil*jatus.
Isamaa ilu *hoi*eldes,
vaenlaste *vas*tu *või*deldes...

2) Lühike esimene sõnasilp esineb tihti värsirõhulises kohas:

Uks *neid* ema *i*metanud.
Kalevite *va*nem venda
seadis *sõ*na sõudevalle...

3) Esineb ülearuste silpidega värsse (näit. viis värsijalga nelja asemel jne.):

Laena mulle kannelt, Vanemuine!

4) Leidub üsna tihti ka puuduvate silpidega värsse:

Andis taalri targale,
tõotas teise arstile.

5) Pikemad, neljasilbilised sõnad on paigutatud tihti värsi keskele (II ja III värsijalga):

Kaotas *kolmandama* päeva...

Kokku võttes on „Kalevipoja" värss lihtsama, vabama struktuuriga ja rahvalaulu omast erinev värsivorm (midagi rahvalaulu ja uueaegse värsivormi vahepealset), mis aga on vähem ilus ja väiksema kunstilise väärtusega.

Stiil. „Kalevipoeg" on ka stiililt ebaühtlane teos, milles puudub ilmekas muinasluule vaim. Kreutzwald on „Kalevipojas" kasutanud rohkesti rahvalaulu stiili elemente (nagu alliteratsiooni, assonantsi, parallelismi jm.), aga pole siiski suutnud seda täiel määral jäljendada. Kõige lähemale on ta jõudnud ehtsale rahvalaulu stiilile eeskätt IX loo sõjakulleri laulus ja XX loo Kalevipoja sõjahüüus. Näit. katkend:

Sõitsin suisa Soome silda,
vesikaare vaskiteeda,
vikerkaare vihmateeda
kihutes kiiruse käsku;
kuninga käsk mul kukkarus,

vanema käsud vammukses,
pealiku käsud kübara all,
salasõnum suu sopis.
(IX, 873)

Eeposes on kaugelt ülekaalus ja esikohal K r e u t z w a l d i i s i k u l i n e s t i i l, mis alati ei taotle lihtsat, rahvapärast väljendusviisi ega eepilist laadi objektiivset kujutamist. Kohati on see väga isikupärane oma nukrameelselt mõtiskeleva ja vaikselt unistava eleegilise lüürikaga, aga ka puht-kreutzwaldlike pikkade perioodidega, mis ulatuvad läbi mitme värsi, olles võõrad ehtsale rahvalaulule, kus iga rida moodustab omaette mõttelise terviku. Näit.:

Võidu määraks oli võetud,
sihiks järve laius seatud:
kelle kivi kergel lennul
järsku üle laia järve
teistest tüki kaugemalle
vete taha maha veereb,
seda pidi seadust mööda
valitsejaks värvatama.

Kadund isa käskusida
tõotati tõrkumata
täielikult toimetada:
kaks neist pidid kauge'elle
võõramaale veeremaie,
kolmas venda kodumaale
valitsejaks jälle jääma...
(VIII, 272)

Tundelise lüürika kõrval esineb selle vastandina ka kuiva, proosalist sündmuste r e f e r e e r i m i s t. Lisaks liialdab Kreutzwald paralleelvärsside kuhjamisega, suurendades väheütlevate kordamistega veelgi enam stiili puisuse ja venivuse muljet, kuigi ta teisal jälle kunstluule eeskujul loobub täiesti paralleelvärssidest. Näide paralleelvärsside kuhjamisest:

Hakkas sooda sahkamaie,
kuiva maada kündemaie,
arupinda pööramaie.
Kündis põrmuks mullapinna,
segas kivid sõmeraksi,
segas savi seemnekandjaks,
põrmu idu-imetajaks;
kündis paigad põllumaaksi,

vägevaksi viljamaaksi,
teised kohad karjamaaksi...
Kündis kohad metsamaaksi,
laiad paigad laanemaaksi...
Kündis maada kerkivalle,
kerkivalle, koheville,
kündis väljad vöötidesse...

Kalevite kallim poega
kündis päeva, kündis kaksi,
kündis kolmandama päeva;
kündis vara udu jälil,
kündis hilja kaste piirdel,
kündis lausa lõuna ajal.

(VIII, 651)

Kreutzwaldi enda loodud osadest on õnnestunuimad üksikud lüürilised kohad, nagu „Sissejuhatuses" „Rõõm ja mure kaksikvennad", „Isamaa ilu hoieldes" ja III loo lõpust „Laine veereb laine jälil", mis on eepose kauneimaid kohti. Viimases esineb elu ja merelainete lüüriline võrdlus:

Laine veereb laine jälil,
vetevooge veeretusel,
kiigel kalda kalju vastu,
lõhkeb vahtu vastu kallast.
Meie elu-lainekesed
veeretavad õhtu vilul
kõikudelles kalmukünka,
mätta-muru vaiba alla.

(III, 835)

Kahtlemata on „Kalevipojas" kui muinasloolise ainega teoses suures ülekaalus romantilised stiilitunnused. Nukker igatsus, kaduvusmeeleolu, üksindustunne kajavad vahetevahel selle eepilise teose veergudelt, andes sellele romantiliselt eleegilise värvingu. Näiteid sellekohaseist romantilist melanhooliat kujutavaist katkendeist:

Kiirest kaovad meie päevad,
tuhatnelja elu tunnid
ruttes Kalmu küngastelle,
lendes rahulepikusse,
kolletava koolja sängi...

(„Sissejuhatuseks", 54)

Mis ma kukun, kurba lindu, kolletanud kanarbikku,
mis ma laulan, närtsind nokka? leinakase lehtedesse.
Noorus närtsinud nõmmessa, (I, 18)

Eriti „Sissejuhatuses" pääseb kõige vabamalt mõjule Kreutzwaldi *isiklik romantiline maitse* ja *minevikuihalus*: siin valitseb kalmude, udude ja minevikuvarjude ähmane õhustik piltidega muistseist sammaldunud sängidest ning nägemustest, aga ka sünge melanhoolia, milles võib märgata Ossiani laulude mõju. Näiteks katkeid „Sissejuhatusest":

Lehvi muistseid mälestusi, kus need varjud vaikusella,
Kalevite kuulutusi pikad piinad peitusella,
kalmukünkaist kerkimaie, kurnatused kaane alla
udu-aurust paisumaie, põrmu põues põõnutavad,
hämarikust ärkamaie, Uku hõlmassa uinuvad,
kanarbikust kasvamaie, Maarja rüpessa magavad!"
samblasoosta suitsemaie, („Siss.", 1)

Kuulin Mardust kiljatavat, piinatuse pisaraida,
laane nurgas nuttevada, kurnatuse kustutusi:
metsa kaisus kaebavada... mis on taevas tarretanud,
Mardus leinab langu verda, pilvi pilul palistanud.
langu verda, häda härda, („Siss.", 128)

Paiguti märkame ka romantiliselt *õrna tundelisust*, nagu näit.:

Lõokene lõõritelles,
kukulindu lõksatelles,
kulla kägu kukutelles,
öö ja õnned metsa viib. („Siss.", 50)

Romantiline paatoski pääseb mõnikord retooriliste hüüdlausete kaudu mõjule, näit.:

Noored mehed, meeste pojad,
Viru- ja Järvamaa võsud,
Harju armsamad õed,
Pärnu paremad piigad,
Lääne lähemad langud,
kuulge, oh kuulge mu kõnet! („Siss.", 288)

Peale romantiliste joonte leidub „Kalevipojas" ka realistlikke, koguni vulgaar-rahvapäraseid väljendusi, eriti söömise, magamise ja norskamise kujutamisega (näit.: „Kalevite kange poega / vajutas vatsa rebevale, / kõhu kuhjal kerkimaie").

„Kalevipoja" mitmekesine ja erinev ainestik on ka stiililt ühte sulatamata: see pole kaugeltki eesti rahvalaulu oma, vaid on ebaühtlane, paiguti konarliku ja proosalise Kreutzwaldi-aegse kunstluule stiil, segatud mõningate rahvalaulu stiili elementidega. Nii jäid — nagu peategelase kujusse — ka eepose sõnastusse püsima tugevad sisemised vastolud ja ebaühtlus.

„Kalevipoja" tähtsus ja järelmõju. Kõigist sisulistest, kompositsioonilistest ja stiililistest puudustest ja ebaühtlustest hoolimata on „Kalevipojal" olnud omal ajal suur kirjanduslik ja kultuuriline tähtsus. See oli meie rahvuskirjanduse esimene ja mõjuvaim suurteos ja oma ajajärgu kirjanduse kõrgsaavutus. Kujutades rahva muistset iseseisvust ja vabadust ning äratades uduseid tulevikulootusigi, tõstis see rahvuslikku enesetunnet ja iseteadvust. „Kalevipoega" peeti mitte ainult Kreutzwaldi, vaid kogu eesti rahvusromantismi tähtsaimaks ja suurimaks teoseks, mis eriti möödunud sajandil innustas meie haritlaskonda rahvuslikult äratavale tegevusele. Osalt selle mõjul tõusis uus elu — rahva ärkamisaeg.

Peale rahvuskultuurilise tähtsuse on „Kalevipojal" veel põhiline kirjanduslooline väärtus: ta avas eesti kirjanduses uue perioodi — rahvusromantilise ajajärgu, tõstes eriti ausse minevikuromantika. Ta istutas kirjandussegi rahvuslikku joont, püüet kõige eestilise ja omapärase poole,

tuues sellesse uusi motiive ja aineid rahva mineviku ja muistse iseseisvuse kujutamisega, ja õhutas ka rahvaluule aineid ja vormi kasutama kunstlüürikas. See andis mitmeti hoogu uuele rahvaluulekogumisele ja tõstis lugupidamist rahvaluule vastu. Ärkamisajal oli „Kalevipoeg" otse jumaldamise ja imetluse eseme ks, ei leidnud aga kirjanduses otseseid jäljendajaid, küll aga selle ainete kasutajaid lüürikas (Kuhlbars, Veske, Kunder).

Tähelepandav on „Kalevipoja" mõju ka meie maali-, kujutava ja helikunsti alal. Sellest on eesti maalijad, kujurid ja helikunstnikud ammendanud inspiratsiooni ja ainet oma loominguks. Eriti kunstnik Kr. Raud on põhjalikult süvenenud Eesti muinasmaailmasse ja loonud oma kompositsioonide ja söejoonistega Kalevipojast esmakordselt kindla väljakujundatud isiku — tahumatult loodusjõulise ja ürgse kangelastüübi. Tähelepandavad on veel A. Promet'i ja N. Triigi maalingud „Kalevipoja" aineil. Muusika alal on mitmed meie komponistid (K. A. Hermann, M. Saar, K. Türnpu, M. Härma jt.) loonud viisid eepose laulukatkendeile. Viimaseist kuulsaim on K. A. Hermanni loodud pateetiline viis „Isamaa ilu hoieldes".

„Kalevipoeg" on tutvustanud meie nime välismaalgi, saades seal eesti kirjandusele kõige esindavamaks teoseks, mis on seni täieliselt või osaliselt tõlgitud enam kui tosinasse keelde.

„Eesti rahva ennemuistsed jutud". Peale „Kalevipoja" annab Kreutzwaldi rahvaluuleharrastusest tunnistust ka ta pikem muinasjutukogu „Eestirahva Ennemuistesed jutud" (1866), mille ained on osalt pärit rahvasuust, osalt aga laenatud võõrsilt, peamiselt vennaste Grimmide kogudest.

Kreutzwaldi kogu on oma huvitavalt ja haaravalt sisult ning tundekuselt veel nüüdisajalgi loetav ja kuulub meie parimate muinasjutukogude hulka. Mitmed ta muinasjutud on leidnud tee meie noorsoo lektüüri (nagu „Vaeselapse käsikivi", „Helde puuraiuja", „Udumäe kuningas" jt.). Kohalikest muistendeist on tuntuimad „Miks Tallinn iial valmis ei tohi saada" ja „Porkuni preili", vii-

mane oma kuulsa, meie kirjanduses mitmekordselt (O. W. Masingi, M. Underi ja Aino Kallase poolt) käsiteldud motiiviga.

Lüürika. Kreutzwaldi noorpõlve lüürika on saksakeelne. Sellesse kuuluvad ta sõpradele või tütreile pühendatud juhusluuletused, peamiselt isamajast unistuslikke ja idüllilisi mõtiskelusid kajastav elamuslüürika ja mitmesugused ballaadid.

Hiljem hakkas Kreutzwald saksakeelse lüürika kõrval harrastama ka eestikeelsete luuletuste kirjutamist. Temalt ilmus a. 1861 väike, 16-leheküljeline luuletusvihikuke „Angervaksad", mis sisaldab tõlkeid saksa suurilt klassikuilt — Schillerilt ja Goethelt, aga ka ainsa algupärase luuletuse — „Viru laulik", milles autor üles seab klassikaliselt selges ning rahulikus sõnastuses oma luuletajaideaali.

Viru laulik.

Kellel' taevas kallist kinki,
lausa lauluannet annud,
mõisterikkust pähe pannud,
seda istutagem pinki
pajataja laua taha,
et ta laulu lahutelles,
õilmekesi otsutelles
lepitaks maailma paha.

Laulu loodi siia ilma
inimeste laste iluks!
Läheb elutuul meil viluks,
tõstkem taeva poole silma,
vaatkem sätendavat karja:
päike, kuu ja taevatähed —
need'ap Looja laululehed
kosutavad laulja sarja.

Kes, kas päeval, keskel ööl
taevakirja tähendelles,
murevaeva vähendelles
troostiks tuleb meile tööl:
see on sündind õnnekaimu,
keda Jumal ehitanud,
ilma peale lehitanud
sütitama meie vaimu.

Kreutzwaldi teises luuletuskogus „Viru lauliku laulud" (1865), mis sisaldab ka eelmise kogu luuletused uuesti trükituina, on samuti rõhuvas ülekaalus tõlked, peamiselt saksa romantilisilt lüürikuilt (Schillerilt, Goethelt, Lenau'lt, Houwald'ilt, Klopstock'ilt, Hauff'ilt, Bürger'ilt jt.). Võru nukrameelse filosoofi ja üksildase unistaja meelelaadile vastas kõige enam saksa kirjaniku N. Lenau rahutut kurbust, kaduvus- ja surmameeleolusid kajastav lüürika, mida seepärast ongi tõlgitud kõige rohkem (19 luuletust), nii et see annab kogu raamatule romantiliselt melanhoolse ilme.

Kreutzwaldi vähesest algupärasest lüürikast on selles kogus tähelepandavamad elu kaduvust ja nukrameelsust tõlgitsevad luuletused „Tolm ja põrm" ja „Närtsinud lillele". Esimeses kujutab luuletaja õitsva rukkipõllu vaatlemisel tekkinud mõtiskelusid elu tärkamisest ja selle hääbumisest.

Sügav-eleegilist leinameeleolu väljendab luuletus „Närtsinud lillele", mille loomiseks on arvatavasti Kreutzwaldile tõuget andnud ta lemmiktütre Marie Ottilie valus kaotus selle varases nooruses. Ainult mitmed keelevead, mis muide üldse omased on Kreutzwaldile, häirivad selle muidu ilusa luuletuse mõju.

Närtsinud lillele.

Sa varisesid, armas lille,
ka vara sinna hauale,
kus minu rõõmud kärsitille
kõik närtsind külma surmale.
Sind, õitserikka luha ilu,
on taevas jootnud kastega,
nüüd lõppend õilmepõlv, ja vilu
tuul mängib sinu lehtega.
Kus selle maikuu kuldne päike,
mis sind su tupest puhetand,

ja taevast paistev armuläike
mul õnnel südant paisutand?
Ma näen sind veel, kui Tiiu rinnas
sa ehteks olid kinnitud —
ja armas mälestusevinnas
mul laulud üles ärganud.
Oh vaiki, vaiki! kandlekeeled!
Ei ole enam kevade,
kus südant täitsid armumeeled —
seal lootuspuu nüüd õilmeta.
Oh puistke, tuuled, lilleriismed
mu armastuse põrmule,
kus ükskord väsind sammud viimsed
mind viivad vaikse rahusse.

Kreutzwaldi parimad ja tuntuimad luuletõlked on „Laul" („Ma teretan sind, hommik"), „Möödaläinud aeg" („Ehatäht, sa kahvatanud") ja „Priiusele". Saksa kirjaniku E. v. Houwald'i („Das Lied") järgi eestindatud kerge, sujuva rütmiga ja meeleolurikas luuletus „Ma teretan sind, hommik", mida seni ümbritses teatav algupärasuse sära, tõlgitseb suvehommiku meeleolu ja selle vastukaja nukra ja üksioleva luuletaja hinges.

Laul.

(E. v. Houwald'i järgi.)

Ma teretan sind, hommik,
sind, kaste, suve õhk!
Sind, vaikne metsa kohin,
sind, sinitaeva võlv!

Ma küsin, õrnad lilled:
Kas mulle õitsete?
Ma küsin, linnukesed:
Kas mulle laulate?

Kes teretab mind jälle
sui õhus, kaste sees?
Kes vaatab, kui ma ohkan,
mis minul silmades?
Kes ütleb mulle: Lille,
pead mulle õitsema?
Kes küsib, kui ma laulan:
Kas laulad mulle sa?

Jää rahul', süda, keda
ei ükski tereta!
Ja laula rõõmsaid laule,
ehk küll ei sunnita!
Lill tahab üksnes õitsta,
lind laulab endale,
seepärast õitse, laula
ka sina endale.

Nukkerromantilise looduspildi loob ja valulist leina kadunud päevade järele kujutab „E h a t ä h t, s a k a h v a t a n u d", mis on üks huvitavaimaid ja tüübilisimaid Lenau'lt tõlgitud luuletusi.

Möödaläinud aeg.

(Lenau järgi.)

Ehatäht, sa kahvatanud,
pilgud, vaatad kurvasti;
jälle on üks päev meil läinud
vaikse surma rahusse.
Kerged õhtupilvekesed
ruttavad kuupaistele,
koovad kahvad roosikesed
surnupärjaks päevale.
Matus uinund päevadelle,
vaikiv möödaläinud aeg!
Sina matad südamelle
kurbust kõik ja õnnistust.

Kreutzwaldi väheseist i s a m a a l u u l e t u s t e s t on tähelepandav üsna tundeküllane, pateetiline ja hoogus „P r i i u-

s e l e", mis on väheste ümberkohendustega eesti oludele laenatud saksa hilisemalt romantikult Hauff'ilt.

Peale lüüriliste luuletuste on Kreutzwaldilt ilmunud veel usundlike laulude kogu „R a h u n u r m e l i l l e d" (1871—1875), mis on tõlgitud J. H. W. Witscheli järgi. Omal ajal aga köitis suurt tähelepanu Viru lauliku viimne teos, pärast ta surma (1885) ilmunud lüürilis-eepiline poeem „L e m b i t u", mis kujutab Eesti muistset vabadussõda ja selle juhi — filosofeeriva Lembitu altruistlikust maailmavaatest lähtunud hingelisi siseheitlusi. Kreutzwald kirjutas selle oma aja moodsa maailmavaate-eepose šveitsi kirjaniku J. V. Widmanni filosoofilise poeemi „Buddha" eeskujul, seda vabalt tõlkides, teisendades, oma vaateile ja eesti miljööle kohandades, nii et seda peeti kaua aega Kreutzwaldi algupäraseks teoseks. Oma luigelauluga püüdis Kreutzwald luua juba enam mõttetihedat ja kõrgema kunstitasemega kirjandust ja seda meil täiesti uudses värsivormis — oktaavstantsides. Näiteks paar salmi „Lembitust":

Mu laul! sa luige, kelle pehmed tiivad
meid üles kandvad pilve piirteni,
ja viimaks kõrge Taara kotta viivad,
kus Vanemuine tuleb tagasi —
kui eesti pojad ükskord sihti näevad,
mis tema sõrm neile ette rajanud:
kes kõrgemale püüdnud ööd ja päevad,
neid tulevik ei mata unustud...

Kui ma nüüd tean, et jumalad ei anna —
ei unenäoski meile kingitust,
ja inimesel muud ei jää kui: „Kanna
sa ise hoolt, ehk leia lõpetust!"
Siis tahan mõtteid selle peale panna,
kust tulevik võib loota kergitust.
Meil seisvad abimehed p e a s ja p õ u e s:
neid peame tarvitama elu õues."

Kuigi Kreutzwaldi luuletused on enamikult tõlked, väljendub siiski juba nende valikus (ühes väheste algupärastega) luuletaja isikupärane tundetoon, ta elutunne ja filosoofiline mõttelaad. Kreutzwaldi luuletuste peatähtsus oli ärkamisajal väärtusliku Lääne-Euroopa lüürika tutvustamises ja ta ergutavas ning innustavas mõjus.

Kreutzwald on tegutsenud ka *dramaatikuna*, andes välja kaks E. v. Houwald'i järgi tõlgitud saatustragöödiat värssides — „Tuletorn" (1871) ja „*Vanne ja õnnistus*" (1875). Need on vähese väärtusega ilmetud romantiliste teoste tõlked.

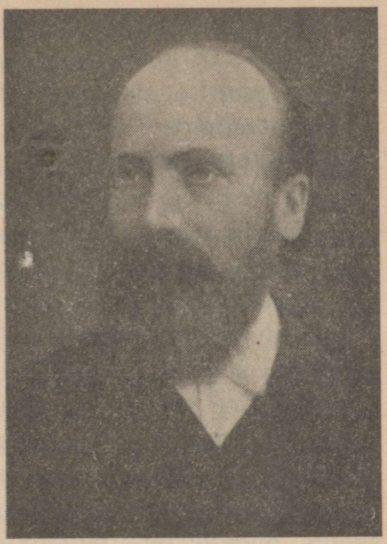
Kreutzwaldi tähtsus. Kreutzwald oli rahvusliku ärkamisaja kesksemaks ja suurimaks kujuks, kes suutis innustada uut, pealekasvavat kirjanikupõlve, jagades sellele oma kirjanduslikke kogemusi ja õpetusi. Tänapäeval on Kreutzwaldi algupärase kirjaniku aupaiste kahanenud paljude tõlgete avastustega tema loomingu alal. Siiski jääb üheks tema teeneks rahvuskirjanduse rajamine („Kalevipoja" ja muinasjuttudega), uue romantilise voolu algatamine ja tõukeandmine rahvuslikule ärkamisele.

Jakob Hurt (1839—1906).

Ärkamisaja rahvuslik tegelane ja eesti suurim vanavara korjaja ning uurija Jakob Hurt sündis 10. juulil a. 1839 Võrumaal Põlva kihelkonnas Himmaste külas rahvakooliõpetaja pojana. Esimese hariduse sai ta pietistlikult ja uskliku meelsusega isalt, õppis hiljem Põlva kihelkonnakoolis, Tartu kreiskoolis ja gümnaasiumis. Kuigi ainelise olemasolu mured tekitasid raskusi hariduse omandamisel, lõpetas püüdlik noormees gümnaasiumi *cum laudega* ja astus a. 1859 Tartu ülikooli usuteadust õppima.

Juba varakult hakkas ta huvi tundma rahvaluule vastu, mille harrastamiseks ta sai hiljem uut tõuget „Kalevipoega" lugedes, millest ta oli sügavalt innustunud. Üliõpilaspõlves ta pühendus

vabul suvevaheaegadel vaimse vanavara kogumisele ja õhutas selleks teisigi. Lõpetanud a. 1865 ülikooli, töötas ta seejärel mõned aastad Tartus gümnaasiumiõpetajana, ühtlasi võttis ta energiliselt osa ärkamisaegsest rahvuslikust liikumisest, olles aktiivne tegelane ja suunaandja tolleaegseis vaimseis üritusis. Ta esines eesti esimesel laulupidul (1869) vaimustava aktusekõnega, mis sisaldas eestluse programmi. Ka õhutas ta Eesti Aleksandrikooli peakomitee presidendina (1870—1883) emakeelse kooli asutamise mõtet ja ergutas rahvast ülemaalisele rahakogumisele selle heaks. Ta valiti (1872) äsjaasutatud Eesti Kirjameeste Seltsi esimeseks esimeheks, millisel kohal olles hakkas juhtima ja õhutama süstemaatilist rahvaluulekogumist ning propageeris uue kirjaviisi tarvitamist. Hurt tõusis neil aastail üldiselt tunnustatud rahvameheks ja ärkamisaja ideoloogiks.

Jakob Hurt.

Hiljem (1872) õnnestus Hurdal saada Otepääle kirikuõpetajaks, kust siirdus kaheksa aasta pärast (1880) Peterburi Jaani koguduse hingekarjaseks. Ta tegutses muuseas ka eesti keele uurimise alal, tõustes keeleteaduse doktoriks (1886) Helsingi ülikooli juures ja kirjutas idealiseerivas toonis esimese eestikeelse ajaloolise teose „Pildid isamaa sündinud asjust" (1879), mis on võrdlemisi õnnestunud katse pakkuda ülevaadet eesti ajaloo tähtsamaist sündmustest.

Oma elu viimseil aastail taandus ta avalikust tegevusest ja loobus (1901) ka kirikuõpetaja-ametist, et pühenduda täiesti

oma suurele elutööle — rahvaluule kogumisele ja korraldamisele. Hurt suri külmetamise ja mürgituse tagajärjel Peterburis 31. detsembril a. 1906 ja ta sängitati määratu suure rahvahulga saatel maamulda Tartu Maarja kalmistule.

Hurda tegevus rahvaluule kogujana ja korraldajana. Hurt ei ole ilukirjanduse alal esinenud küll loova vaimuna, välja arvatud mõnede algupäraste luuletuste kirjutamine, vaid tema peateeneks on suurejooneline rahvaluulekogumine, milles ta on teinud kolossaalse töö, nii et teda võidi täie õigusega nimetada eesti vanavara kuningaks. Olles oma ideest tõsiselt innustunud, saatis ta oma sugulasi, tuttavaid ja üliõpilasi tihti omal kulul suulise vanavara kogumisele ja käis ise isiklikult, peamiselt Setumaal, rahvalaule kogumas. Ühtlasi selgitas ta rahvaluule tähtsust meie vaimse kultuuri elus ja avaldas üleskutseid selle kogumiseks nii ajalehis, kalendreis kui ka erakirjades. Ta seadis endale laiaulatusliku ja meil esmakordse ülesande: „süstemaatiliselt terve maa läbi korjata, kihelkonnast kihelkonda, külast külasse üles kirjutada kõik, mis rahvas mäletab oma pärimustest."[1] Jõudnud viimaks veendumusele, et ainult kitsamate haritlaste ringidega sellele tööle pühendudes ei suudeta päästa kuigi palju suulist vanavara, vaid tuleb kaasa tõmmata kogu rahva laiemad hulgad, avaldas ta a. 1888 oma kuulsa üleskutse eesti ajalehis, milles ta õhutab kõiki suurele rahvuslikule ühisaktsioonile — rahva vaimse loomingu päästmisele.

Sel üleskutsel oli ootamatu suur vastukõla: rahvaluulekogumine muutus 80-ndail ja 90-ndail aastail otse massiliseks ja sai venestussurve all oma eluavaldustes pidurdatud rahvale ainsaks rahvuslikuks aktsiooniks ja suurejooneliseks eneseteostamise vahendiks. Seetõttu kogunes materjali üle ootuste erakordselt palju ja Hurdal tuli mõne aja pärast juhatada ligi tuhandepäist vanavarakorjajate peret. Kui enne Hurta oli meil kogutud ainult mõni tuhat lehekülge rahvaluulet, siis tõusis

[1] Jakob Hurt, „Vana Kannel" I, lk. XI—XII.

mõne aastakümne jooksul tema rahvaluulekogu oma 114 695 leheküljega (milles on üle veerand miljoni numbri vanavara) üheks kõige suuremaks mitte ainult Eestis, vaid kogu maailmas.

Hurda rahvalaulude antoloogiad. Hurda kogus leidus mitmesugust folkloristlikku materjali: rahvalaule ja vanu mänge, vanasõnu ja kõnekäände, mõistatusi, muinasjutte, muistendeid, uskumusi ja kombeid. Kogutud ainestiku korraldas ta kindla kava järgi, lastes käsikirjad kausta järgi kokku köita ning iga köite varustada järjekorranumbri ja märksõnaga *Eesti Vanavara*. Ta asus ka kogutud rahvaluulet teaduslikult läbi töötama ja trükki toimetama. Kõige rohkem oli ta huvitatud vanadest rahvalauludest, milledest ta andis a. 1875 välja kogu „Vana Kannel" I, mis sisaldas ta enese poolt kodukihelkonnast Põlvast kogutud laule. „Vana Kandle" II köide — kogu Kolga-Jaani kihelkonna rahvalaule — ilmus a. 1886. Hurdal oli kavatsus „Vana Kandle" nime all välja anda ka ülejäänud vanad rahvalaulud, kuid pidi rahapuudusel jätma oma plaani teostamata. Alles hiljem avanes tal võimalus oma rauga-aastail Soome Kirjanduse Seltsi kulul trükki toimetada Setumaalt kogutud rahvalaulud kolmes mahukas köites pealkirja all „Setukeste laulud" (I—III, 1904—1907), milledest viimne köide ilmus alles pärast suure rahvaluulekoguja surma. Kõik see on ainult väike murdosa Hurda poolt kogutud määratu suurest materjalist. Eeskujuliku süsteemi ja laulude täpse ülesmärkimise tõttu on need monumentaalsed kogud teadusliku väärtusega ja põhilise tähtsusega eesti rahvaluule uurimise alal.

Carl Robert Jakobson (1841—1882).

Ärkamisaja ühiskondlik tegelane ja rahvuslik ärataja Carl Robert Jakobson sündis 14. juulil a. 1841 Tartus rätsepa pojana. Ta kasvas üles Tormas, kuhu ta edasipüüdlik isa, olnud vahe-

Carl Robert Jakobson.

peal ülikooli teener, sai hiljem köstriks ja kihelkonnakooliõpetajaks. Saanud alghariduse isalt kohalikus kihelkonnakoolis, jatkas ta õppimist Valga õpetajateseminaris, kus ta omandas iseseisva mõtlemise ja luges innuga saksa kirjandust, eriti Schillerit, kes meeldis talle oma vabadusaatega. Aga enne, kui poeg oli õpingud lõpetanud, suri ta isa. Et viimane oli ümbruskonna rahva poolt väga hinnatud ja lugupeetud, jäi kogudus ootama, kuni noorest Jakobsonist sai isa ameti järglane (1859). Aastal 1861 lahkus ta Tormast ja asus Jamburgi saksa asunduse kösterkooliõpetajaks. Sealt ta siirdus paari aasta pärast (1863) Peterburisse, kus ta töötas pärast vastava eksami õiendamist gümnaasiumi saksa keele õpetajana. Seal sai ta äratust vabameelselt eesti patrioodilt kunstnik prof. J. Kölerilt ja ta hakkas varsti oma vaateid avaldama „Eesti Postimehes", nõudes eestlastele kõigepealt rahvuslikku kasvatust: „Eesti noorsugu peab kasvatatama eesti meeles ja eesti keeles, et ta jääks truuks oma rahvusele." Ka nõudis ta ajakirjanikuna ja pedagoogina mahajäänud kooliolude parandamist. Et rahvakoolides õppevahendid peaaegu täiesti puudusid, lõi energiline koolimees oma paljude õpperaamatutega, eriti lugemikuga „Kooli Lugemise raamat" (1867), mis peale muu sisaldas ka rea Koidula isamaalisi luuletusi, oma aja kohta väärtusliku koolikirjanduse.

Järk-järgult siirdus Jakobson üha enam üldpoliitiliste ja ühiskondlike uuenduste nõudmisele, mis parandaksid eestlaste olu-

korda. Tuletungaldena sütitavalt mõjus rahvasse a. 1870 trükis avaldatud ja varem „Vanemuises" peetud Jakobsoni „K o l m i s a m a a k õ n e t", milles tahetakse üksikute kodumaa ajaloopiltide näitamise kaudu äratada eestlases rahvustunnet. Nende mõju oli omal ajal suur.

Et oma iseseisvat ajalehte välja andma hakata ja olla tihedamas kontaktis rahvaga, naasis (1871) Jakobson kodumaale. Ta elas algul Tallinnas, kust asus Vändrasse ajutiselt vallakirjutajaks ja tegelikuks põllumeheks, ostes endale sinna keset metsi kauni K u r g j a t a l u. Ta peapüüdeks oli nüüd äratada laiemaid rahvahulki ühiskondlikule tegevusele: nii ta õhutas põllumeeste seltside asutamist ja kirjutas sellega ühenduses põllumajandusliku sisuga teoseid, et tõsta põlluharimise taset; ta algatas Eesti Kirjameeste Seltsi (1871), mille esimeheks ta hiljem oli (1881), ja tegutses Eesti Aleksandrikooli asutamise komitees. Energilise põllumeeste organiseerijana valiti ta Pärnu ja hiljem ka Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi esimeheks.

Viimaks sai Jakobson a. 1878 ammuoodatud leheloa ja hakkas samal aastal Viljandis toimetama „S a k a l a t", millel oli rahva hulgas suur menu ja mille ümber koondus tolleaegne noorem haritlaskond. Nüüd algas Jakobsoni elus kõige töörikkam ajajärk: ta hoogus avalik ja ajakirjanduslik tegevus. Oma ajalehes nõudis ta rahvale senisest suuremaid õigusi nii majanduslikul, ühiskondlikul, poliitilisel kui ka hariduslikul alal. Tema ideaaliks oli, et kõik seisused ja rahvad teeksid ühel meelel ja ühesuguste õigustega ühise kodumaa kasuks tööd. Oma julge tooniga võitis ta enda poole rahva enamiku, kujunedes pärast Hurda avalikust elust taandumist tunnustatud rahvajuhiks. Siis aga, jõudnud oma kuulsuse tipule, suri ta kõigile ootamatult 7. märtsil a. 1882 täies meheeas soetõppe. Ta maeti suure rahvahulga osavõtul ta enda asutatud kalmistule — oma talu krundile Kurgjal. Viimseks austusavalduseks helistati talle üle kogu maa kirikukelli ja ta sõber ning vaadete

pooldaja luuletaja Mihkel Veske pühendas ta mälestuseks liigutava leinaluuletuse.

C. R. Jakobsoni mälestuseks.

Vändra jõe haljal kaldal
kerkib küngas puude all,
liivasõmer teda matab,
haljas muru kinni katab,
keda leinab Eestimaa.

Rändaja seal silmaveega
kaebab künka ääressa:
„Oh, miks lahkusid sa ära,
oh, miks läksid meilt nii vara!
Poolel' jätsid eesti tööl"

Leske kaebab pisar-palgel,
langeb künka najale:
„Kodus laste nutukisa:
„„Kunas tuleb koju isa,
võtab Linda põlvele?""

Mil' siis jõuab koju kaasa,
lapsi hüüdma naerule?
Tule koju, armastaja!
Pooleli on jäänud maja,
lesk ja lapsed varjuta!"

Kuula, ladvult vaikne kahin
hüüab hilju: „Rändaja!
Heldest' ehita mu maja,
vaigista sa nutukaja,
edenda mu eesti tööd!"

Vastu kostab kallimale
kõik see Eesti mets ja maa:
„Heldest' ehita mu maja,
vaigista sa nutukaja,
edenda mu eesti tööd!"

Lüürika. Rahvuspoliitilise ja ühiskondliku tegevuse kõrval on Jakobson rikastanud ka meie ilukirjandust. Nooremas eas harrastas ta saksa klassikute Goethe ja Schilleri luuleteoste tõlkimist. Eriti meeldisid talle Schilleri pateetilised ja vabadusaatest kantud luuletused. Hiljem hakkas ta, osalt „Kalevipoja" ärataval mõjul, looma algupäraseid luuletusi, mis avaldas koos saksa klassikute tõlgetega peamiselt oma luuletuskogus pealkirjaga „C. R. Linnutaja laulud" (1870). Ta luuletused, sisult küll mõttekad, aga vähese tundesügavusega, on enamikus kantud rahvuslikust vaimust ja neis on märgata Kreutzwaldi ja Koidula isamaalüürika mõju. Neist parim ja populaarseim on tugevast rahvustundest õhkuv luuletus „Veel pole

kadund kõik", mis sai käsikirjas juba enne trükis avaldamist rahvale tuttavaks.

Veel pole kadund kõik.

Mull' lapsepõlves rääkis
küll isa mitmel ööl,
kuis eesti priiuspõlve
on vihand nende meel;
kuis eesti rahva vaimu
nad muljund mudasse,
ja rahva orjakütkel
siis heitnud hädasse.

Siis läks mu meel nii härdaks,
et nuttes hüüdis hääl:
Te, Taara muistsed tuuled,
oh tõuske jälle tääl!
Nüüd magab isa mullas
ja meheks sirgund ma;
ei enam kurbuskeelil
nüüd taha kaevata.

Sest Taara tammikutes
ma kuulen kanget häält:
kõik ennemuistsed tuuled
ei ole kadund säält!

Näitekirjandus. Jakobson on tegutsenud ka dramaatikuna, avaldades a. 1872 ühiskondliku näidendi „Arthur ja Anna ehk vana ja uue aja inimesed". Näidendis abiellub noor vabameelne mõisnik haritud eesti talutütrega, hoolimata vanameelse ja seisuseuhke mõisnikkonna vastuseisust. Rõhutades tugevasti inimväärtust laseb Jakobson seisuste vaheseintel langeda ja rahvakihte teineteisele läheneda. Näidendi peamiseks nõrkuseks on liig silmapaistev tendentslikkus, positiivsete tegelaste liialdatud idealiseerimine ja sellest johtuv ilmetus.

Koidula (1843—1886).

Eesti rahvusliku ärkamisaja isamaaliste meeleolude ja rahva kauneimate igatsuste tõlgitseja ning kehastaja oli meie esimene naislüürik Koidula.

Koidula.

Lapsepõlv ja kooliaastad. J. V. Jannseni vanim tütar Lydia Emilie Florentine, pärastise kirjanikunimega Koidula, sündis 12. detsembril a. 1843 Pärnumaal Vändra köstrimajas. Emalt omandas Koidula saksa keele oskuse oma esimesil eluaastail. Hiljem puutus ta kokku talulastega ja õppis isa kaasabil juba väikese tütarlapsena kõnelema ka eesti keeli.

Oma seitsmendal eluaastal asus Koidula koos vanematega elama Pärnu Ülejõele. Pärnu Ülejõel oli Koidulal harva vabu hetki. Enamasti pidi ta oma õe Eugeniega nooremaid vendi hoidma ja haiglasele emale köögis abiks olema. Koidulat ei huvitanud sugugi majapidamine, mida ta püüdis jätta oma noorema õe hooleks, rohkem aga rahuldas teda vendade hoidmine, milleks ta evis loomupäraseid kalduvusi. Eriti innukalt luges ta raamatuid.

Juba varakult avaldus Koidula olemuses midagi iseäralikku, mis pärines nagu teisest maailmast. Terashallid silmad väljendasid kord iseteadvust ja kõrkust, kord unistuslikkust ja nukrust. Kasvueas oli ta pikk ning kõhn ja ta kahvatu nägu jättis haiglase tütarlapse mulje.

1854. a. augustikuus astus Koidula Pärnu linna saksakeelsesse tütarlastekooli, et jatkata isa Jannsenilt saadud kodust õpetust. Koolis kuulus ta parimate õpilaste hulka, kelle õppeedukus jättis vaid üksikjuhtudel soovida. Nii leidusid ta koolitunnistustel heade ja väga heade hinnete kõr-

val säärased märkused, nagu „Kui usinus andeile vastaks, oleks edu suurem", „Kodune hoolsus võiks parem olla" jne.

Väikesed tagasiminekud Koidula õppimises olid tingitud ta koduseist kõrvaltöödest ja seal valitsevast raskest ainelisest seisundist. Pealegi põdes Koidula esimesil kooliaastail rasket närvipalavikku, mis tekitas vaimset loidust ja pidurdas edukat õppimist. Viimseil õppeaastail, millal Koidula oli tervenenud, imetlesid õpetajad ta hoolsust ja usinust. Ta lõputunnistusel olid kõik ained hinnatud väga heaks. Koidula harukordsed võimed avaldusid kirjalikes töis, mis olid meisterlikult kirjutatud. Kord loeti tema kirjand kogu klassile ette ja kooliõpetaja tähendas: „Siin sa näitad, mis võid."

Koidula oli koolitüdrukuna lihtsalt riietatud ja endassesüvenenud. Ta oli lähedas kontaktis nende kaasõpilastega, kes evisid vaimseid huve ja olid kirjandusest innustunud. Lühikest aega sõbrutses Koidulaga Lilly Suburg, kes laenutas kirjandushuvilisele Lydiale raamatuid ja muid koolitarbeid ning käis teda külastamas. Ühel õhtul viibis Suburg oma kooliõe juures Ülejõe koolimajas. Tütarlapsed istusid vanal rudiseval sohval ja siin luges Koidula sõbrannale ette oma esimese saksakeelse luuletuse, kuid lähem hingeline kooskõla puudus Koidula ja Suburgi vahel. Olud, milledes nad elasid, ja iseloomud olid neil niivõrd erinevad, et nende vahekord ei saanud südamlikuks sõpruseks kujunedagi.

Kui pühapäeviti koolimajasse kogunes ümbruskonna noori ja vanu, siis viibis ka Koidula nende hulgas, olles elavalt huvitatud kaasmaalaste elust ja püüdeist. Taluinimestesse suhtus ta nagu isa Jannsengi sõbralikult ja lahkesti. Kokkupuutumistel lihtrahvaga õppis Koidula üha rohkem tundma selle keelt ja raskeid ühiskondlikke olusid.

1861. a. detsembris lõpetas Koidula Pärnu tütarlastekooli ja aasta pärast omandas ta Tartus õiendatud eksami kaudu kodukooliõpetaja õigused. Koidulat ei huvitanud eriliselt pedagoogiline tegevus ja isa nõuandel pühendus ta ajakirjanduslikule

tööle. Juba a. 1860 hakkas ta oma isa abistama „Perno Postimehe" toimetamisel. Esialgu kirjutas ta oma isa töid puhtalt ümber või pani neid etteütluse järgi kirja. Vanemaks saanud, pidi ta juba iseseisvalt ajalehesõnumeid koostama ja saksakeelsete teoste eeskujul jutte looma. Esimese pikema sulesünnitusena ilmus Koidulalt tõlkelaenuline lühijutt „Ojamölder ja tema minia" (1863) „eesti rahva rõõmuks ja õpetuseks."

Tööaastad Tartus ja matk Soome. Koidula pingerikas kirjanduslik tegevus algas 1863. a. lõpul Tartus, kus ta ühes isaga toimetas ülemaalist nädalalehte „Eesti Postimees". Et Jannseni parem käsi oli haige, jäi suurem osa lehe toimetus- ja talitustöödest Koidula õlgadele. Ta koostas artikleid ja teateid, parandas trükipoognaid, pidas kirjavahetust lehe kaastööliste ja tellijatega, kirjutas käsitsi aadresse ja saatis lehti postiasutusse. Sageli tuli tal hommiku kell kuuest kesköönі puhkamata töötada.

Üle jõu käiva töö tagajärjel lebas Koidula vahetevahel haigevoodis. Aga ta ei lakanud töötamast, sest ta hellitas endas suursugust mõtet, et elu kohustab tegutsema ühiskonna heaoluks. „On olemas tõsine jumalanna, kelle mustad käskivad silmad võivad vaadata ometi nii rõõmsasti: kohustus. Need silmad, — nad vaatavad mind juba mõni aeg nii väga tõsiselt", — nõnda kirjutas tööst tüdimatu Koidula, olles haaratud kohusetundest.

Samal ajal kui Koidula väsimatult töötas „Eesti Postimehe" talitustoas, muutus rahvuslik liikumine järjest elavamaks. Rahva majanduslik seisund paranes ja isamaaline ühtekuuluvuse tunne haaras laiemaid hulki. Tulihingeline Koidula, kes seisis lähedases kokkupuutes oma rahva rõõmude ja muredega, ei suutnud vaikides pealt vaadata sündmuste arenemist, vaid ta tundis sisemist kutsumust sõnastada eestlaste elevuslikud meeleolud ja igatsused lauludes, mis ilmusid anonüümselt kahes värsiraamatukeses „Vainulilled" (1866) ja „Emajõe ööbik" (1867). C. R. Jakobson avaldas neist paar luu-

letust oma lugemisraamatus, andes noorele laulikneiule kirjanikunimeks Koidula.

Kõigist ärkamisaegseist üldalgatustest võttis Koidula agarasti osa. Ta aitas oma isa esimese laulupidu korraldamistöis ja elas sellele rahvuslikule suurpäevale kogu oma tuleleegilise olemusega kaasa. Samuti oli ta innukalt tegev lauluseltsis „Vanemuine", mille ettekandeõhtuiks ta koostas näidendeid, juhatas nende ettekandmist ja mängis etenduste ajal lauluosadele klaveril kaasa. Oma isa kodus, mis oli kujunenud eesti rahvuslike tegelaste kogunemiskohaks, võttis ka Koidula nii kodu- kui ka välismaisi külalisi vastu ja ta vestlus nendega äratas tähelepanu oma harukordse vaimukusega. Ta tulihingeline loomus oli ise kiiresti süttiv kõrgeist aateist ja võimeline teisigi sütitama. Ta vaatas kaugele Eesti tulevikku,— sinna ta juhtis ka teiste pilgud.

Koidula oli neiupõlves väga ilus ja väljapaistvate vaimsete omadustega. Tal oli austajaid palju, aga ükski neist ei julgenud talle otsustavalt läheneda. Teda imeteldi kaugusest, sellepärast jäid laulikneiu armastustunded kaua ärkamata. Koidula armastas esimest korda 26-aastasena, aga õnnetult. Armastuse möödumisel tundis ta end väsinuna ja mahajäetuna, nagu ta ise kirjutab: „Minu kevad on möödas, ja suvetormid on palju, palju õisi hävitanud, — tunnen enese nüüd sageli nii väsinud, nii ütlemata mahajäetud olevat..."

Esimesest üldlaulupidust võtsid osa ka soome hõimutegelased, kes kutsusid Koidula ja Jannseni vastukülaskäigule Soome. See matk teispoole lahte teostus 1871. a. suvel. Koidulat ja Jannsenit tervitasid Helsingis südamlikult selle aja väljapaistvaimad soome rahvusliku liikumise juhid, nagu Lönnrot, Snellman, Almberg jt. Külaliste auks korraldati suurejooneline pidu, mille puhul peetud kõnedes hinnati ülistavalt Koidula ja Jannseni isamaalist tegevust. Siis sõideti Sise-Soome, kus vaadeldi sealseid töötusettevõtteid ja suurejoonelist järvemaastikku. Kogu matka kestel oli Koidula üli-

lõbusas ja kõrgendatud meeleolus. Soomest koju saabunud, luuletas ta neljaosalise tunderikka hõimulaulu „Soome sild“:

Jälle tõused minu ette,
Kaljuvalla kaunis rand,
jälle purjed lahe vette
mälestuse lootsik kann'd!
— — — — — — — —
Soomi, Soomi, ei sa kao
meelest ega südamest!
Sulle õrnema ma jao
jätsin hinge iludest.

Koidula matkamuljed olid niivõrd elavad, et ta aina mõtles Soome järvedele, kaljudele, männimetsadele ja sõbralikele soomlastele. Eriti vangistas laulikneiu meeli „Uusi Suometari“ toimetaja Antti Almberg, kellesse ta sel reisil oli kiindunud armastusest tulvil südamega. Luuletaja lähetas Almbergile südamliku kirja, millele jäi kärsitusega vastust ootama. Kuid ta kaunid unistused purunesid, kui saabus Almbergi tagasihoidlik kiri.

Kroonlinnas. Koidula, kelle südames hellitatud harmoonilise armastuse lootused olid nurjunud, otsis hingelises tasakaalutuses väljapääsu ajalehe toimetustoa hallide seinte vahelt, kus ta parimad neiupõlve-aastad olid möödunud. Kõigi kodumaa sõprade üllatuseks abiellus ta a. 1873 lätlase Eduard Michelsoniga, kes oli ametilt sõjaväearst, ja sõitis ühes abikaasaga sõjasadamasse Kroonlinna, lahkudes kauemaks ajaks oma armastatud kodumaalt.

Kroonlinna kasarmlik õhkkond ja peamiselt sõjaväelastest koosnev vaimutu seltskond ei suutnud sisemiselt rahuldada Koidula ärgast hinge. Luuletaja tundis end võõrana ja kodutuna.

Rahustavat lohutust oleks Koidula kahtlemata leidnud perekondlikust elust, kui see oleks olnud täiuslik. Aga abikaasade ellusuhtumine oli niivõrd erinev, et lähedama teineteise mõist-

miseni ei jõutud. Mehele jäidki võõraks Koidula mõttemaailma sügavus, ta püüded ja rahvuslikud harrastused.

Ainsaks õnnesädeluseks Kroonlinna üksluises elus olid Koidulale ta lapsed. Luuletaja kasvatas neid emaliku hoole ja armastusega ning jälgis heldimusega nende arenemist. Kahjuks suri ta ainus poeg Hans-Voldemar juba varases lapseeas.

Perenaise pingutavad ülesanded ja emakohused sundisid Koidulat tükiks ajaks eemale jääma kirjanduse lugemisest ja luuletuste loomisest.

Suurt vaheldust pakkus luuletajale muljeterohke välismaareis, mille ta teostas a. 1876—79 koos mehega, kes sai stipendiumi edasiõppimiseks Saksa tähtsamais ülikoolides. Sel matkal jälgis Koidula haruldase tähelepanelikkuse ja süvenemisega Saksamaa mitmepalgelist ja värviküllast maastikku, väärtuslike maalingutega sisustatud kunstimuuseume, ajaloolisi monumente jm. ning oli tihedas kokkupuutes saksa kõrgetasemelise kultuurieluga.

Enne ja pärast välismaamatka viibis Koidula oma isakodus Tartus, kus ta jälle agarasti osa võttis kõigist isamaalistest üritustest. See oli talle suureks vaimseks kosutuseks.

Tagasi jõudnud Kroonlinna, tundis Koidula esialgu end õnnelikuna ja rahuldatuna. Siis aga saabusid teated kodumaal tekkinud poliitilistest lahkhelidest, mis kibestasid luuletaja rahvuslikku tunnet.

Kroonlinna elu mõjus halvavalt Koidula tervislikku seisundisse. Luuletaja haigestus a. 1881 emalt päritud vähktõppe, mis muutis ta viimsed eluaastad väga kannatusrikkaks. Aga tal jatkus meelekindlust vaikseks kannatamiseks. Isegi suurimail valuhetkil ei kustunud ta hinges igatsus kodumaa järele, samuti olid tal alati tütred meeles. Luuletaja sooviks oli, et ta tütred õpiksid hästi majapidamist tundma, milles tal endal oli võrdlemisi vähe teadmisi.

Koidula suri 30. juulil a. 1886 ja maeti Kroonlinna surnuaiale, kus ta praegugi vastu oma südamesoove puh-

kab. Tänuliku eesti seltskonna poolt püstitati Koidula mälestuseks a. 1929 Pärnu mälestussammas.

Enne surma kirjutas Koidula värisevi käsi pliiatsiga lahkumisluuletuse oma südamest armastatud isamaale.

Enne surma Eestimaale.

Issand, surres jätan maha
sinu hoolde isamaa!
Lahkuda ei süda taha
raske hirmuohuga:
piiravad su ümber paelu,
Eesti pind, et jälle nad
tagudes sull' kirstunaelu
mullasse sind matavad!

Ära lahku, ära lange,
eesti ühendatud hulk!
Ühenduses oled kange,
tõde sinu sõjatulk.
Vennad! Õed! Meie põrmus
sirgugu teil tugevus!
Isamaale saagu sõrmus:
lootus, usk ja armastus!

Raske tegu maha rusus
tugevamaid enne mind:
nüüdki mina vaikses uusus
koju lendan, väsind lind!
Hinge pisaratest sulle
pärga püüdsin kududa:
hõlmad lahti hoia mulle,
hinge ilu — Eestimaa!

Aga sinu aukrooni
vaimusilmil aiman ma:
kasvad, Eesti, sugust sooni
laste suguharuna!
Lahutades laiad tiivad
üle ühendatud maa
sinu lahked tuuled viivad
rahu kõigi lastela!

Kirjavahetus Kreutzwaldiga.

Koidula oli mitmete kodu- ja välismaa kirjanike ja teadlastega kirjavahetuses. Erilist tähelepanu pälvib ta kirjavahetus Kreutzwaldiga, mis kestis ligi seitse aastat (1867—73), kuni Koidula abiellumiseni.

Juba kauemat aega oli avara pilguga ja valgustatud mõtteviisiga Võru arst vaenulises vahekorras kitsapiirilise „Eesti

Postimehe" toimetaja J. V. Jannseniga, keda ta ei saanud hurjutamata jätta tema kirikliku vagaduse ja vana kirjaviisi tarvitamise pärast. Kui ilmusid trükis Koidula luuletuskogud „Vainulilled" ja „Emajõe ööbik", riivas Kreutzwald oma toimetatud kalendri sabas pilkavalt naiskirjanikke, soovitades noormeestele eemale hoiduda kirjaneitseist, kes hülgavad nõela, sukavarda ning leemekulbi ja pühenduvad orjavitsalisele raamatukirjutamisele.

Koidula, tol ajal ainus naiskirjanik Eestis, oli sellest kirjutusest solvunud ja mõnenädalase kõhklemise järel usaldas ta 7. novembril 1867 kirjutada esimese kirja Kreutzwaldile omapoolseks seletuseks, ühtlasi täis lapselikku imetlust ning austust Viru lauliku vastu, paludes otsust oma luuleande kohta. Kreutzwald vastas laulikneiule sõbralikult, tunnustades noort annet ja teatades, et tal mingit vaenu pole ei Koidula ega Jannseni vastu, vaid ta ainult kahetseb, et „Eesti Postimehes" pole seni suudetud vana kirjaviisi kammitsaist vabaneda.

Esialgu tunneb Koidula end Kreutzwaldi õpilasena ja Viru laulik pole sugugi kitsi õpetuse andmisega. Ta arvustab pikemalt „Emajõe ööbikut", selgitab laulikneiule värsitehnilisi ja sõnavaralisi libastamisi, avaldab kiitust ta õnnestunud luuletuste puhul ja imetleb ta vaimukust ning tundesoojust. Nende kirjavahetus nihkub üha rohkem isiklike elamuste ringi ja omandab järjest südamlikuma tooni.

1868. a. ülestõusmispühade aegu sõitis Kreutzwald Tartu Koidulale külla. Mõlemaile kirjavahetajaile näis kaua igatsetud kokkusaamine suursündmusena. Pärast külaskäiku jäi neile tunne, nagu oleksid nad jõudnud teineteise vastastikuse mõistmiseni. „Teie olete ainus, kes mind tõesti on tundnud ja minust aru saanud," kirjutas Kreutzwald.

Ehkki Koidula vastukülaskäik Võrru tõi mõlemale tuska teiste inimeste arusaamatuse ning kitsarinnalisuse tõttu ja katkestas kirjavahetuse kolmveerand aastaks, algas see hiljem kahe sugulashinge vahel uuesti.

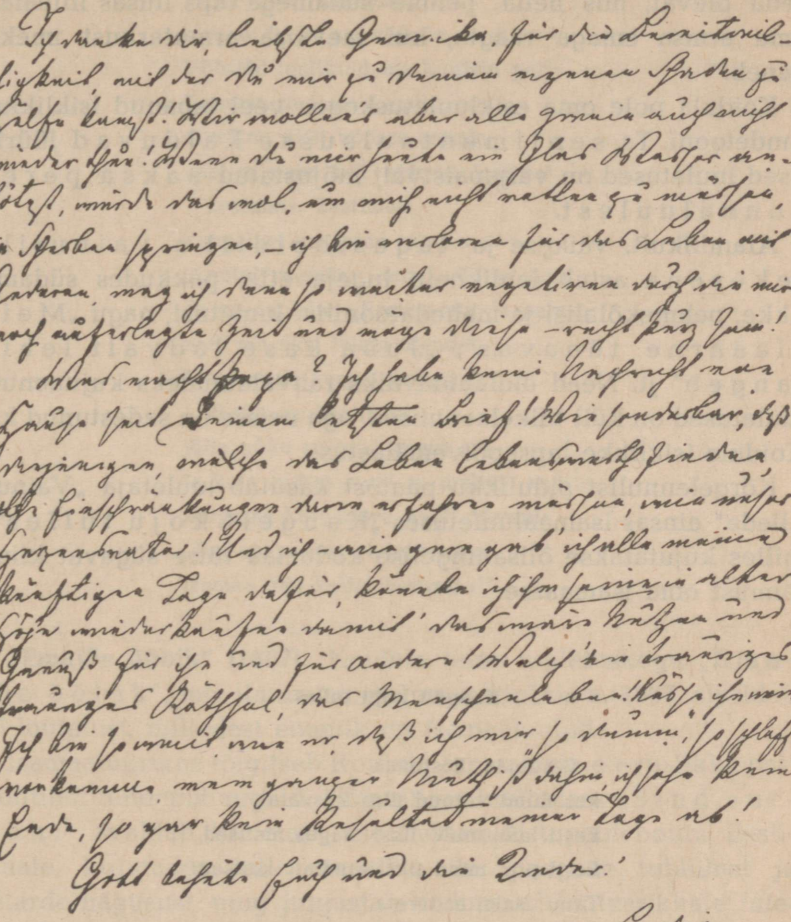
Kirjavahetus Kreutzwaldiga avaldas tähelepandavat mõju Koidula kirjanikuande ja vaimse isiksuse kujunemisse. Kreutzwald tegi laulikneiu teadlikuks ta võimeist, aga õpetas teda nägema ka oma puudusi ning sammuma enesearendamises tõusuteed. Lauluisa poolt loodud vaimne õhkkond rajas soodsa pinna Koidula mõttemaailma, rahvusliku vaatesuuna ja kirjandusliku maitse küpsemiseks.

See kirjavahetus avab pilgu ka Koidula psüühikasse. Siit peegeldub vastu ta kõrge vaim, haruldaselt tugev intellekt. Näeme teda kui emantsipeerunud naist iseseisvaid mõtteid avaldavat kirjanduse, poliitika ja Eesti oleviku ning tuleviku kohta. Liigutav on ta südamlik side isamaaga, mis kinnitab ta luuletustes väljendatud patriootilise tunde ehtsust.

Koidula lüürika.

Esimene luuleperiood. Koidula sõnastas oma esimesed värsikatsed kooliaastail saksa keeles nagu Kreutzwaldki. Alles ülikoolilinnas Tartus hakkas ta pidevalt eestikeelseid luuletusi looma. Koidula esimene luuleperiood, mis kestab kuus aastat (1865—1871), langeb eesti rahvusliku ärkamise kõrgaega. See paljutõotav ajajärk oli eriti soodus isamaalisteks tundeavaldusteks. Rahvusaatest süttisid kõik noored kirjanikud, esimesena aga tulihingeline Koidula. Ta isamaaluuletustes, mis ilmusid luuletuskogudes „Vainulilled" ja „Emajõe ööbik" ning „Eesti Postimehe" väljaandeis, väljendusid rahvuslikud meeleolud kõige tundepärasemalt ja mõjusamalt.

„Vainulilled" (1866). Juba 22-aastase neiuna seadis Koidula trükivalmis oma esikluuletuskogu „Vainulilled", mis ilmus anonüümsena a. 1866. Isa Jannsen kirjutas „Eesti Postimehes" südamliku soovituse oma tütre värsiraamatule: „Me oleme need 34 laulu enamasti kaks korda järgemööda läbi luge-

Koidula käekirja näide.

nud ja peame tunnistama: oleks ometi meie noorte inimeste käes enam niisuguseid! Needsinased „Vainulilled" ... näitavad seda olevat, mis hella, pehme südamega laps ilusas lilleaias oma armsa emaga räägib, kui taevaisa armutarkust imeks paneb."

Koidula pole oma esikluuletuskogus veel tabanud isiklikku tundetooni. Ta sentimentaalsusse kalduvad lüürilised luuletused on väljapaistvalt mõjustatud saksa perekonnaluulest.

Alandlikult, väikese ja tagasihoidliku vainulillekesena astub laulikneiu lugeja ette, pakkudes südamlikke, pehmekõlalisi ja mahedatoonilisi luuletusi, nagu „Meil aiaäärne tänavas", „Juba kase ladvalt lehti langeb" jt. Need üldlauldavaiks rahvalauludeks kujunenud luuletused on küll tõlkelaenulised, aga neisse on sadestunud ka Koidula isiklikke lapsepõlvemälestusi.

Kõrgelennulist pidulikku paatost kasutab luuletaja „Vainulillede" ainsas isamaaluuletuses „Kaugelt koju tulles", milles kujutatakse õilsahingelise kodumaa tütre sügavat kiindumust oma isamaasse.

Kaugelt koju tulles.

Eestimaa, Eestimaa,
kes mind võtnud üles kasvata!
Eesti leib, mull' üksi magus maitsed,
Eesti piir, mind üksi kindlalt kaitsed!
Tänu Isale, et tereta
võin sind jälle, kallis isamaa!
Eestimaa, Eestimaa,
ei ma kauem võinud kannata!
Oh, kui külmalt võõras päike paistab,
kuis nii kangelt võõras sõna kostab! —

Igal pool sind nägin, kuulsin ma,
minu õitsev, lõhnav isamaa.
Eestimaa, Eestimaa,
kuis su häält ma võiksin unusta!
Võõraid laulikuid ma kuulsin palju,
Vanemuise laste kandle vastu
ei võind üksi võõras astuda,
veel ta vaim sull' jäänud, isamaa!
Eestimaa, Eestimaa,
kaugel ei su pojad rahu saa!
„Laula!" meelitas mind võõras neiu.
Ja ma laulsin: „Eesti pruut ja peiu,
neid ma üksi tahan ülenda!
Minu armu varjab isamaa."
Eestimaa, Eestimaa,
jälle nüüd su piiri nägin ma,
ja kuis nuttes suud su mullal' andsin,
kõrgesse kätt taeva poolt tõstsin:
„Iial enam sust ei lahku ma,
isamaa, mu kallis Eestimaa!"

„Emajõe ööbik" (1867). Koidula teine luuletuskogu „Emajõe ööbik", mis ilmus anonüümsena trükis a. 1867, sisaldab 45 luuletust, milledest enamik on isamaalaulud.

Isamaalüürikas tõlgitseb Koidula ärkamisaja elevuslikke patriootilisi tundepuhanguid. Hümnilises luuletuses „Sind surmani" avaldab luuletaja soojasüdamelist poolehoidu Eestimaale, kujutades selle maastiku ilu, poegade tublidust ja tütarde nägusust, ning julgustab kodumaad lootusrikkale tulevikule püsti päi vastu sammuma: „Käi kindlalt! Pea kõrges! Aeg annab arutust!"

Koidula isikustab kodumaad luuletuses „Mu isamaa on minu arm", jagades temaga andunult oma rõõme ja kannatusi.

Mu isamaa on minu arm.

Mu isamaa on minu arm,
kel südant annud ma.
Sull' laulan ma, mu ülem õnn,
mu õitsev Eestimaa!
Su valu südames mul keeb,
su õnn ja rõõm mind rõõmsaks teeb,
mu isamaa!

Mu isamaa on minu arm,
ei teda jäta ma,
ja peaks sada surma ma
seepärast surema!
Kas laimab võõra kadedus,
sa siiski elad südames,
mu isamaa!

Mu isamaa on minu arm,
ja tahan puhata,
su rüppe heidan unele,
mu püha Eestimaa!
Su linnud und mull' laulavad,
mu põrmust lilled õitsevad,
mu isamaa!

Luuletuses „Su priiust olid matnud" võrreldakse isamaa vabadust ristilöödud Kristusega, kes hauda maetakse ja kellele ingel avab haua, et rahvas võiks tervitada koiduna säravat uut vabadust.

Koidula pühimaiks aardeiks jäävad isamaa, rahvas ja usk vabadusrohkesse tulevikku:

Su isamaa, su usk, su rahvas —
kas tunned kuskil kallimat?
Kas tead sõna, mis veel tungi
võib südamesse kangemalt?
Su isamaa, su usk, su rahvas!
See sinu ülem varandus
ei ööd sul, päeva meelest mingu,
ei õnnetuses, õnne sees!

Emmajõe Öpik.

I.

Tartus 1866.
Trükkitud H. Laakmanni kullu ja kirjadega

„Emajõe ööbiku“ tiitel.

„Emajõe ööbiku" isamaaluuletustes domineerivad järgmised motiivid: sügav isamaa-armastus, eesti keele ülistus, tööle pühendumine Eesti kasuks, rahva kannatus Vene valitsuse ikke all, kaastundmus ja lohutus kodumaale, lootuste äratamine paremale tulevikule, igatsus puhata kodumaa mullas jne. Need motiivid korduvad ka Koidula hilisemas lüürikas, aga teisendatud kujul.

Värsivihus „Emajõe ööbik" leidub Koidula üldtuntud tundehell emaarmastust käsitlev luuletus „Ema süda", mis pole algupärane, vaid on tõlge saksakeelsest luuletusest „Mutterherz", millega ta tutvus juba oma koolipõlves.

Koidula rikkalik luuletoodang ei mahtunud kahte väikesse värsivalimikku. Isa Jannseni nõuandel avaldas ta oma luuletusi ka „Eesti Postimehe" lisalehes ja kalendris. Nii levisid ta luuletused hõlpsamini rahva hulka. Osa Koidula esimese loomingujärgu luuletusi ilmus M. J. Eiseni luuleantoloogias „Eesti luuletused" (1881). Peale isamaalaulude ilmus neis väljaandeis laulikneiult ka loodus- ja armastuslüürikat.

Koidula põhjatu isamaaline armastus leiab tunderikka väljenduse laulus „Eesti muld ja eesti süda". Selles on nagu alateadvusest voolavana väljendatud rahvusliku loomingu printsiip: kõik luuletaja olemuses on sündinud isamaast kui emast ja kogu oma loomingu pühendab ta isamaale. Surmgi ei suuda teda lahutada armsast kodumaast.

Isikustatud luuletuses „Miks sa nutad, lillekene?" kutsub laulikneiu esile isamaa muistse mineviku.

Miks sa nutad, lillekene?

Miks sa nutad, lillekene?
Nupud sul täis pisaraid!
Kas sa rasket hingevalu,
hellake, ka tunda said?

Ons sull' Eesti pind ka rääkind,
vaikne öö sull' teada ann'd
ennemuistsest rõõmupõlvest?
Kadund õnnest pajatand?

Tõsta pead, oh õiekene!
Koit on saanud isandaks!
Oma terad hiilg'valt saadab,
et nad nutu kuivataks!

Kui ta lõunavalgust puistab
üle õitsva Eestimaa,
oh, kuis tahame tall' tänu,
õis, siis vastu õhata!

Hoogsalt tervitab Koidula luuletuse „T e r e t u s" rütmikais värses töökaid ja tarmukaid eesti poegi, kes võitlevad tõe ja õilsate ideaalide nimel. Meeldivate kodumälestuste taustal kujutab ta isamaa-armastuse kustumatut mõju luuletuses „K a e b u s" ja avaldab, et kodumaa looduse ilu on olnud ta üheks luule inspiratsiooniallikaks.

Koidula l o o d u s l ü ü r i k a paremikku esindavad kunstiliselt õnnestunud luuletused „Ööbik" ja „Üürikene". Kõlarikkas luuletuses „Ö ö b i k" helisevad loodushääled ja -hõisked, kuldkeeltena kajades südamesse. Vaikinud on vainud, puud ja puhmad — kõik kuulavad imetlusväärset hõbehelinat.

Üks hõiskehääl, üksainuke,
ööbik, ööbik,
käib läbi kõige looduse,
ööbik, ööbik,
ja ohvrileegi süda ka
on pannud põues põlema,
ööbik, ööbik!
Tark Taara linnuke!

K. Türnpu meloodilise viisiga on üldtuntuks saanud kaduvusmeeleoluline luuletus „Ü ü r i k e n e", millest kurdetakse õitsemis- ja ilutsemisaja kiire möödumise üle, sest sügis, kõige hääbuva sümbol, on märkamatult liginemas niihästi lillele ja linnule kui ka laulikneiule.

Üürikene.

Õieke, õieke,
ära nii hellasti õilmitse!
Lilleke, lilleke,
kiire on kaduma kevade!
Köidab kord külmade uha mind.
Täna veel võidab mind luhapind:
üürike elu! sind teretan ma
õilmetega!

Lõoke, lõoke,
hõiskamist unustad aegsasti!
Linnuke, linnuke,
salaja sammumas sügise!
Saagu siis seotud korra keel,
suveviis südames, hõiskan veel!
Üürike elu! sind teretan ma
lauludega!

Põueke, põueke,
tungi su tuksumist tagasi!
Inime, inime,
tiib pandud aastatel' õlale!
Magus, jah, magada mullassa;
täna veel laske mind hõisata!
Üürike elu: veel hoiab ta mind, —
helise, rind!

Koidula armastusluuletused, nagu „Kaks selget silma", on loodud selle motiivi moesoleku tõukel ega evi isikliku tunde põhja, mispärast nad ei ole haaravad.

Esimesel loomingujärgul kajastas Koidula oma isamaalüürikas rahvusliku uuestisünni elevust ja innustust tundeküllases meeleolus. Ta sõnastas luulevormis ärkamisaja aatelised ja patriootilised igatsused, eeskujuna kasutades saksa isamaaluulet ja Kreutzwaldi luuletusi.

Isamaalüürikas avaldus Koidula luuletajasuurus. Siin saavutas ta tundelise hoogsuse, värskuse ja huvitavuse, mis sütitas laiemaid rahvahulki.

Teine luuleperiood. Isikliku saatuse sündmused sundisid Koidulat mõneks ajaks loobuma luuletuste loomisest. Veel Soome külaskäigu järel kirjutas ta pateetilisi hõimulaule, aga pärast

abiellumist ja kodumaalt lahkumist jäi ta kirjanduslik tegevus soiku.

Oma kodumaaga on Koidula surmani ühte kasvanud. Isegi murerohkeil ja kannatusrikkail haigusaastail Kroonlinnas ei saa ta unustada oma südamearmast isamaad. Luuletaja on mures Eestimaa tuleviku pärast, sest kodupinnal on puhkenud ühiskondlikud lahkhelid, mis rahvuslikku üksmeelt halvavad. Püüdes neid ebakõlasid hajutada manitseb Koidula rahvajuhte leppimisele ja õhutab kõiki rahvaliikmeid ühisele tööle kodumaa heaoluks, näit. luuletuses „Ülesse unest!" ja sonetis „Laulu kohus". Viimane avaldab ka luuletajakutsumust: teenida isamaad, eriti raskel ajal.

Laulu kohus.

Nad taovad su tüve sisse talva,
mu Eestimaa! Ei lillelaulu luua,
mul enam sünni teretusi tuua
ei lindudele! Hüüa, sarv, ja valva!
Kui enne sa ei ehitanud halva:
kus nüüd nad rahvaelu üdi juua,
su paleusi püüdvad võlla puua, —
mu nõder luule, helise ja salva!
Miks värised, et väeti sa ja vaene?
Kui sinus kiirgab tõsiduse loit,
siis sinu säde nagu ehalaine:
tal taevast tärkab noore elu toit!
Ei võida enam pimeduse paine —
vaid üle ilma lendab kõrge koit!

Kroonlinnas püüab luuletaja kindlana üle saada kõigist eluraskustest ja ebameeldivustest, aga raske on tal mõtelda sellele,

et ta peab võõrsil elama, vaevlema vaimulagedas ümbruskonnas. Kustumatus kojuigatsuses pöördub ta luuletustes „J u t t" ja „I g a t s u s" tuule, pilve, linnu ja kevade poole, et nad jutustaksid talle kodumaast, lohutaksid ta kaeblikku meelt ja kannaksid ta armastatud pinnale.

Igatsus.

Tule, oh kevade, tule ja too mind!
Elu siin külmab ja uhke maailm,
tarretand tiivaga väriseb voolind,
tarretand laulud tal, sumine silm.
Miks ma siis otsisin võõralta ilu,
võõralta varju, tuge ja nõu?
Marudeks kasvanud kodune vilu,
imeb mul soontest noorusejõu.
Iga mull' pilveke sinises taevas
kõneleb kodumaa päikese teed,
kus aga laineke rajakest kaevas,
kuulen ma kohavat Eestimaa veed.
Vaata, kui loodus leinates õhkab,
temaga närtsin isegi pea.
Igatsus õitseb, viletsus lehkab,
lootuse lille ma kuskil ei tea.
Tule siis, kevade, tule ja too mind!
Kus minu armastus idanes:
anna sa aset mull', Eestimaa soopind,
elu, ilmu mu südames!

Koidula viimseis luuletustes puudub ärkamisaegne kõrgelennuline vaimustus, nad sisaldavad kaebeid ja raskemeelsust, olles enam isiklikku laadi. Kujundiliselt on need kaebus- ja

igatsuslaulud, mis pärinevad ta teisest loomingujärgust (1872—1886), täiuslikud ja kunstiväärtuslikud.

Koidula lüürika kujundiline külg. Koidula esimesed värsikatsed, mis ilmusid kogus „V a i n u l i l l e d", olid vormilt puudulikud ja abitud.

Luuletegevuse algul kasutab Koidula peamiselt t r o h h e i l i s t ja j a m b i l i s t värsimõõtu. Ta värsid kõlavad monotoonselt, neis ei esine rütmilist liikuvust ega hoogu. Samuti olid r i i m i d Koidula luuletustes algul ebatäpsed ja vähekõlalised.

Saanud hea koolituse Kreutzwaldilt, tegi Koidula värsimõõdu ja riimitehnika alal suuri edusamme. T e i s e l l o o m i n g u j ä r g u l sõnastas ta luuletusi säärases k i n d l a s r ü t m i s ja t ä i s k õ l a l i s t e s täis- ja l i i t r i i m i d e s, mis tundusid enneolematuina meie luules, nagu „põud" — „jõud", „muld" — „kuld", „valva" — „salva", „too mind" — „voolind" — „soopind" jt.

A l l i t e r a t s i o o n e ning a s s o n a n t s e ja muid kõlalisi ilustamisvahendeid viljeleb Koidula mõõdukal määral, et saavutada luuletustes tagasihoidlikku meloodilist ilu.

Üldiselt on Koidula luuletuste s t i i l h o o g u s, t ä i s m õ t t e l e n d u ja t u n d e p a i s u t u s t. Ta lüürikas on rohkesti meeleoluavaldusi: õnnehõiskeid, rõõmuhüüdeid, ülevat vaimustust, kaebusi, kurtmisi, igatsusi jm. See tunneterohkus annab ta luuletustele tugeva sisendusjõu ja mõjuvuse.

Salmikujundeilt pakub Koidula hilisem luule väga mitmepalgelist pilti. Varasemate neljarealiste salmide kõrval esineb siin väljapaistvalt kuue- ja kaheksavärsilisi stroofe, mis võimaldavad aine detailsemat ja süvendatumat käsitelu. Ta loob vormikindlaid s o n e t t e.

Kogusummas on Koidula loonud **275** luuletust. Suur osa ta lauludest on tänapäevalgi nauditavad. Koidula laulud ei ole mitte tühjad kõmisevad sõnad, vaid soojad, südamest tulevad soovid, igatsused ja lootused. Nad jäävad kalliks päranduseks meie rahva koidikult.

Koidula dramaatilise huvi tärkamine oli seotud tegelike nõuetega. Jannseni poolt asutatud „Vanemuise" teatri ettekandeiks valiti lavateoseid, millede soetamisele meie ärkamisaja suurlüürik pühendus. Esimesena tõlkis ta eesti keelde Th. Körneri ühevaatuselise külajandi „Der Vetter aus Bremen", mis ilmus trükis a. 1870 pealkirjaga „Saaremaa onupoeg". Seda külajanti etendasid suure menuga Koidula juhtimisel ta vennad ja mõned üliõpilased esmakordselt „Vanemuise" viie aasta juubeli puhul. Samal aastal dramatiseeris ta Jannseni tõlgitud jutu „Naabri tütred" pealkirjaga „Kosjakased", mis kui võõrsilt laenatud aine ja tegelastega ning viimistelemata ülesehitusega näidend on tänini säilinud vaid käsikirjas.

„Säärane mulk". Aastal 1872 ilmus trükis Koidula kolmevaatuseline naljamäng „Säärane mulk" ehk „Sada vakka tangusoola", mis on eesti esimene algupärane näidend.

Selle näidendi aine alglätteks on „Perno Postimehes" a. 1861 ilmunud anekdoodiline sõnum „Kasin mõistus teeb kahju", milles jutustatakse ühe saarlase äpardusest kaubahindade väärmõistmise tõttu. Et lugu muuta rabavamaks, suurendas Koidula müügile viidud tangude hulka saja vakani ja tõstis tunduvalt tangusoola hinda. Selle kõrvalteema ühendas autor talukohtade päriseksostmisel tekkinud mulkide ja tartlaste vahelise vihavaenuga ja põimis teosesse armastusintriigi ning haridusprobleemi.

„Säärase mulgi" sündmustikku, mis areneb Mäeotsa peretoas mõne päeva kestel, kannavad vastandlike iseloomujoontega tegelaskujud. Peategelaste paaris esindab sääraseks mulgiks nimetatud Männiku Märt ideaalset kosilast, kes on heasüdameline, arukas, karske, tubli ja haridusesõbralik, meenutades oma meeldiva välimusega metsauhkust kuuske. Tema

võistleja Erastu Enn aga on täiesti antipaatne inimpeletis: rõugetanud näoga ja punaste juustega, salakaval, rahaahne, kohusetundetu ja teesklev perepoeg. Näidendi dramaatilises võitluses esineb ülekaalukalt Männiku Märt koos kõrvaltegelaskonnaga, kuhu kuuluvad nägus talutütar Maie, hoolas, aga enesekiitleja perenaine Anne, terane Jüts-poiss, isamees Kure-Aadu ja vallakirjutaja, kes seisavad kõlbeliselt ja vaimuomadustelt märksa kõrgemal kui vastaspoole tegelased — Erastu Enn ühes haridust hülgava ja piiratud arusaamisega taluperemehe Peeter Pindiga, kes on alguses mulkide verivaenlane. See võitlus laheneb idealiseeritud tegelaste armastusigatsuste täitumisega — Männiku Märt kosib Maie. Negatiivsete tegelaste ettevõtted nurjuvad — Peeter Pindi tangumüük äpardub ja Erastu Enn vahistatakse. Näidendi aktuaalsete probleemide lahendamisel õigustatakse majanduslikel kaalutlustel talude päriseksostmist, tõstetakse esile haridusе tarvilikkus ja näidatakse, et tartlaste ja mulkide vaheline vihavaen põhines vaid arusaamatusel ning lühinägelikkusel.

„Säärane mulk" on iseloomulik vanaromantiline külajant, milles ei taotelda tõelisuse efekti, vaid kaldutakse kujutamisel äärmusse ja ebausutavale pinnale. Teose tegelased, harilikud liht-taluinimesed, kõnelevad vastu ootust pikki monolooge. Oma kodukoha murret nad ei kasuta. Nende elav dialoog on siiski rahvapärane ja huvitav. Tegelaste vahel toimuv võitluskäik pole psühholoogiliselt tarvilisel määral põhjendatud ega püsi tervenisti tõsielu taustal.

Hoolimata mõningaist puudusist oli „Säärane mulk" meie algavas näitekirjanduses küllaltki väljapaistev ja elulise teemarakendusega lavateos. See lõbusasisuline naljamäng tähistab eesti omapärase näitekirjanduse ajaloo algust.

Koidula viimne näidend „Kosjaviinad", mis ainult käsikirjas on säilinud, on autori nõrgim lavateos.

Jututoodangus sammus Koidula isa Jannseni poolt ettetallatud rada, jatkates rahvavalgustusliku kirjanduse tendentslikke taotlusi. Ainsa eri raamatuna on ilmunud ta varaseim jutt „Ojamölder ja tema minia" (1863), mis hiljem osutus umbkaudseks tõlkeks saksa kirjaniku L. Würdigi jutustuse „Auf der Grabenmühle oder Gold und Herz" järgi. Teised Koidula jutustused „Enne ukse lukutamist" (1868), „Ainuke" (1868), „Liisu" (1878) ja „Loigu perenaine" (1881), mida peetakse algupärandeiks, pääsid trükki „Eesti Postimehe" väljaandeis.

Psühholoogiliselt väheveenvas jutus „Enne ukse lukutamist" kujutatakse väljarändamise ebasoovitavust ja avaldatakse lootusi, et rahvas ei lase end petlikest meelitusist kaasa kiskuda ja jääb elama sünnimaale. Romantilisse meeleolutsemisse kalduvas jutustuses „Ainuke" käsitellakse kentsakat kosjalugu. Luhasaare Andres läheb eesti vana kombe järgi tundmatule neiule kosja, aga leiab juhuslikult oma õige mõrsja. Enne eesmärgile jõudmist tuleb tal ettetulnud takistused võita. „Loigu perenaises" esineb rändmotiiv hädaajal antud tõotusest ja sellest loobumisest ohu möödumisel.

Koidula jutustuste tegevustik ei arene tõsielulisel taustal, vaid toimub mõttekujutuslikus ümbruses ja olustikus, kus tähtsat osa etendab juhuslikkus. Ta jututegelased on kas idealiseeritud õiliskujud või jälle paheliste kalduvustega negatiivsed tüübid, kellede hingemaailma autor lähemalt ei valgusta.

Kui jutukirjanduses tuli Koidulal leppida keskpäraste tulemustega, siis eesti näidendi ja lüürika arendamisel oli tal täita uusi suundi üritav ülesanne. Virgutatud tegelikest teatrinõudeist, algatas ta meie algupärase näitekirjanduse ajaloo ja tõlgitsedes ärkamisaja aateid lõi ta eesti rahvuslik-romantilise lüürika, mille mõjupiirkonda jäi meie luule kuni XIX sajandi lõpuni.

Friedrich Kuhlbars (1841—1924).

Koidula kaasaegne, ärkamisaja teine lüürik Friedrich Kuhlbars, kirjanikunimega Villi Andi, sündis 5. augustil a. 1841 külakoolmeistri pojana Sangaste-Laatre kihelkonnas Uniküla koolimajas. Ta isa oli asutanud koolimaja ümber ilusa aia, mis Kuhlbarsis varakult tärgatas ilutunde.

Esimese õpetuse sai Kuhlbars oma isalt. Siis õppis ta Tartu elementaar- ja kreiskoolis. Lõpetanud kreiskooli, valis Kuhlbars isa eeskujul endale elukutseks kooliõpetaja-ameti ja astus Tartu seminari. Seminariõpilasena jälgis ta huviga kreeka ja saksa kirjandust. Suvevaheaegadel luges tulevane kirjanik õhinal Faehlmanni ja Kreutzwaldi teoseid, tutvudes eesti muistse ajaga, mis tema tähelepanu eriliselt köitis.

1862. a. sügisel asus Kuhlbars 21-aastasena Viljandis koolipõllule. Samal ajal algas ta pidev kirjanduslik tegevus. Hommikupooliti õpetas ta koolis õpilasi ja õhtuti luuletas ta laule eesti ja saksa keeli.

Koolijuhatajana kavatses Kuhlbars abielluda, aga ta mõrsja sai õnnetult surma Tamme mäekünkal Viljandi läheduses, jäädes ümberläinud saani alla. Kuhlbars kirjutas oma kadunud armastatu mälestuseks saksakeelse luuletuse „Das Kreuz am Hügel" („Rist mäekünkal") ja loobus lõplikult abiellumisest.

Viljandis töötas Kuhlbars algkooli juhataja-õpetajana järgemööda 33 aastat. Tema koolis omandasid alghariduse mitmed eesti pärastised poliitika- ja haridustegelased, nagu V. Reiman, J. Tõnisson, H. Koppel jt. Kuhlbars oli oma õpilastele mitte ainult hea ja tubli õpetaja, vaid ühtlasi isalik kasvataja.

Aastal 1895 vallandati Kuhlbars vene keele oskamatuse tõttu kooliõpetaja-ametist. Ta jäi elama armsaks saanud Viljandisse ja veetis seal oma vanaduspäevad. Rahalist toetust sai ta paiukina Viljandi linnalt ja riigilt ning annetustena eraisikuilt ja

kultuurasutustelt. Luuletamise kõrval pühendus Kuhlbars kohanimede kogumisele ja uurimisele. Nagu oma lapsepõlve, nii veetis Kuhlbars ka vanadusaastad üksinduses.

Haruldaselt hea tervis võimaldas talle — tähtsale ärkamisaegsele laulikule — näha Eesti iseseisvust, millest ta noormehena ei usaldanud unistadagi. Kuhlbars suri 28. jaan. 1924. a. ja maeti Viljandis luteri koguduse kalmistule. Ta pärandas Viljandi Eesti Haridusseltsile 250 000 senti vaestelaste ja varjupaikade toetamiseks, oma käsikirjad ja suure raamatukogu.

Kuhlbars debüteeris lüürikuna õige varakult. Ta lõunamurdeline anonüümne esikluuletuskogu „Vastse laulo ja kannel" ilmus a. 1863, enne Koidula värsiraamatuid. Selles kogus avalduvad 22-aastase noorkirjaniku isiklikud meeleolud ja romantilised ilutsemised, mis on sõnastatud lihtsatoimses murdekeeles.

Esileküündivamas luuletuses „Häitsme-mehe" käsitleb Kuhlbars allegooriliselt luule õilistavat mõju ja luuletajate kõrget kutsumust. Õitsvad lilled, mida joodab üle heinamaa laotuv udumeri, avavad öösel kuuvalgusel huuled ja loovad laule. Põlised lossimüürid teavad aga laulda muistseist aegadest ja tornid võivad kuulutada tulevasi sündmusi. Häitsmemehed ise, kes on lillelise aasa oru pojad, aga kõrgete maade kuningad, kannavad inimesi oma taevahõnguga lillemägedele, kust kuuleme neid helisid, mis ei pärine maa pealt.

Häitsme-mehe.

Sääl, kos ne vana tamme saisva,
sääl om üits ilus hainamaa,
ning selle hainamaa pääl paistva
ka häitsmeis rohu häitsmeta.
Na kõneleva kuldsest ajast,
na kõneleva kurjast tööst,

autroonist ja ka puhtast pajast
ning omast jumalikust öost.
Na omma selle oru poja,
ent kõrge maade kuninga,
neid joodap kuldse mäki oja,
kui meie läte kuivava.
Na kandva lillemäki pääle
meid oma taiva-hõnguga,
ning meile kõmava siis hääle,
mis ilm es jõvva sünnita.
Na palmitseva närtsva krooni
meil' närtsimata lillega;
na ehitava elu trooni,
kes surm es lase elada.
Na toova meile suuri andit,
mis meie maa ei valmista;
nad lõpetava kurje vandit,
ke meid siin surma sunniva.
Ent satap üits neist häitsme-mehist —
nii või ma neid küll nimeta —
siis katva krantsi tammelehist
neid neide häitsva havvaga.
Verd ikva söame ning silma;
ei teda nema näta saa;
ent tema hõng käib üle ilma,
ta nimi peap elama!

Jannseni „Eesti lauliku" eeskujul hakkas Kuhlbars järgmistes luuletuskogudes laule välja andma ühes viisidega, mis ta enamasti laenas saksa noodikirjandusest. Noorsoole ja lastele koostas ta lauluraamatu „Laulik koolis ja kodus" (1868), mis sisaldab saksa aineil loodud mahedaid ja pehmekõlalisi lastelaule, nagu „Teele, teele, kurekesed, üle metsa,

maa!", „Hüüavad pasunad, tõuske üles, magajad", „Uinu, mu laps" jt.

Isamaalüüriku kuulsuse omandas Kuhlbars oma kõige algupärasema luuletuskoguga „Vanemuine ehk neljakordne laululõng", mis ilmus a. 1870 ühes viisidega meeskooridele. Selle värsiraamatu motoks on rahvuslik tunnuslause „Isamaa — üldse ja igapidi ilus".

Kuhlbarsi isamaalüürikas domineerivad muinasloolised ained, mis pärinevad Faehlmanni müütidest ja Kreutzwaldi „Kalevipojast". Luuletaja kujutab ilustavalt kodumaa kauget minevikku ja idealiseerib eesti muinaskangelasi. Pidulik meeleolu ja optimistlik tundetoon on iseloomulikud Kuhlbarsi isamaalüürikale.

Ta muinasloolistest isamaaluuletustest on saanud üldlauldavaiks rahvalikeks lauludeks „Kui Kungla rahvas kuldsel a'al" ja „Sealt Läänemere kalda pealt". Mõlemad luuletused on lihtsavõitu väljendusviisiga, aga üsna meeleolulised ja kujutlusrikkad. Vähem tuntakse Kuhlbarsi lüürilist luuletust „Vanemuise laul", mis on loodud Faehlmanni müüdi „Endla järv ja Juta" aineil. Selles luuletuses peitub eleegiline tundetoon, mis mõjub paiguti üsna sugestiivselt.

Ma kõndsin kord Endla vee ääres
nii nukra meelega:
mu kannel kaebas ja nuttis,
kõik künkad kaebasid ka.

Seal leidsin kalda äärest
ma lapse rohu seest;
ta oli ainuüksi
ja nuttis südamest...

Kuhlbarsi väheseist isamaaluuletustest on kujunenud meie rahvuslikuks aktuselauluks „Eestimaa, mu isamaa", mis kätkeb endas jõulisust, hoogsust ja pidulikkust. Esmakordselt lauldi seda haaravat patriootilist luuletust esimesel Eesti üldlaulupidul.

Eestimaa, mu isamaa.

Eestimaa, mu isamaa,
kuis mull' armas oled sa!
Murravad ka tormid, tuuled
Taara viimsed tammepuud,
siiski hüüavad mu huuled:
„Eestimaa, sull' annan suud!"

Eesti vaprad vanemad
vaimuvallast vaatavad;
peas neil pärjad, pärlikroonid,
võidulaulud nendel suus;
kojas kuninglikud troonid,
kuldsed kandled palmipuus!

Eestimaa, su mehe meel
pole mitte surnud veel.
Nõuab surm ka rohket lõikust
suure sõjakäraga,
truuks jääme isamaale
viimse veretilgani!

Pärast isamaalaulude valimiku ilmumist tekkis Kuhlbarsi loomingus ligi 30-aastane vaheaeg. Uut luuleajastut alustas ta lastelauludega, milledele hiljem järgnesid loodus-, kodu- ja isamaaluuletused.

Mahedatoonilistes loodusluuletustes kujutab Kuhlbars idüllilisi pilte kodumaastikust, kasutades oma lapsepõlve mälestusi kaunist Uniküla ümbrusest. Kuhlbarsi südamehäälselt hingestatud loodus- ja kodulüürikat esindavad „Õhtu laul" („Öö nüüd jõuab jälle oma rahuga"), „Suve õhtul" jt., milledes avalduvad õhtused unelevad meeleolud.

Läbi õrna õhtu õhu
üle laane latvade
valab kuu nüüd hõbevaagnast
valgust välja vainule.

Põllu ääres, järve kaldal,
hõiskab ööbikute keel;
uduvaiksed unetiivad
valendavad vete teel...

Kuhlbars viljeles ka armastuslüürikat ja iseseisvuse algaastail sepitses hümnilisi rahvusluuletusi, mis kunstiliselt aga on vähese väärtusega.

Ärkamisaegsele lüürikale iseloomulikud peamotiivid — isamaa, loodus ja armastus, mis esinesid Koidula luuletoodangus, domineerivad ka Kuhlbarsi luuletustes, aga hoopis teises tundetoonis. Kuhlbarsi isamaalüürikas ei leidu seda kangelaslikku paatost ja valulikku kaebetooni, mis läbib peagu kõiki Koidula isamaaluuletusi. Uudisteemana toob Kuhlbars ärkamisaegsesse luulesse muinasloolised kangelased ja müüdilised ained. Kujundiliselt on ta lüürika ilukõlaline, mängleva rütmiga, rahvalaululise trohheilise värsimõõduga ja alliteratsioonide- ning assonantside-rikas.

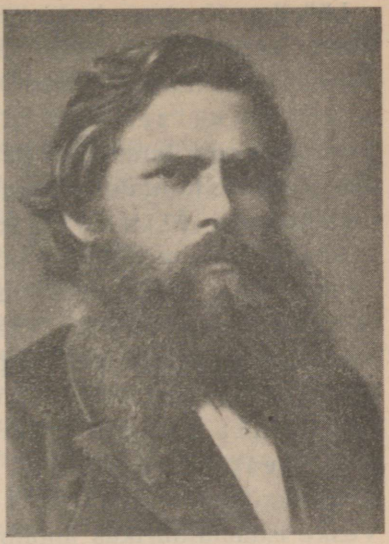
Kuhlbarsi isamaaluuletused ja lastelaulud on saanud üldlauldavate lauludena haruldaselt populaarseks. Ta luuletoodangu paremik on ilmunud värsivalimikus Villi Andi „Luuletused" I—III (1921—1923).

Mihkel Veske (1843—1890).

Romantilise ärkamisaja tähelepandavamaid ja rahvalikumaid lüürikuid on Mihkel Veske, kellest kujunes ka esimene eestlasest õpetlane soome-ugri keelte alal.

Mihkel Veske sündis 16. jaanuaril a. 1843 Viljandimaal Paistu kihelkonnas Holstre vallas kehvas ja lasterohkes taluniku perekonnas. Juba kuueaastaselt tuli tal hakata karjaskäimisega endale ise ülalpidamist teenima. Hiljem õppis ta Paistu kihelkonnakoolis, kus paistis oma andekuse ja hoolsusega niivõrd silma, et kohalik kirikuõpetaja tuli mõttele koolitada Veskest välismisjonär. Nii pääsis vaesusega võitlev õpihimuline noormees Tartu gümnaasiumi ja hiljem (1866) Leipzigi misjonikooli. Varsti aga jõudis ta otsusele, et toetajate poolt temale valitud elukutse ei ole kooskõlas ta maailmavaatega. Seepärast ta lahkus misjonikoolist ja hakkas õppima võrdlevat keeleteadust Leipzigi ülikoolis, mille lõpetas (1872) doktori-astmega, kaitstes väitekirja soome sugu keelte võrdleva grammatika alal.

Saabunud kodumaale (1873), võitles noor keeleteadlane algul aineliste raskustega, elatudes vaid juhuslikust ajakirjanikutööst ja tundide andmisest. Aastal 1874 valiti Veske Tartu ülikooli eesti keele lektoriks ja nelja aasta pärast ka Tartu õpetajateseminari esimeseks eesti keele õpetajaks. Suviti ja vabal ajal matkas ta maal rahva hulgas, korjates murdeid ja kogudes rahvalaule. Ta võttis elavasti osa ka rahvuskultuurilisist üritusist ja seltskondlikust tegevusest, olles tulisemaid Jakobsoni pooldajaid. Aastal 1884 asutas ta kirjandusliku ja teadusliku ajakirja „Oma Maa". Hiljem saadeti Veske keeleteaduslikuks stipendiaadiks Ungarisse, kus töötas ligi kaks aastat.

Mihkel Veske.

Naasnud kodumaale, määrati ta (1886) Kaasani ülikooli soome sugu keelte professoriks. Kurbuses Eestist lahkudes võttis ta võõrsile kaasa peotäie kodumaa mulda. Suure andumusega asus ta Kaasanis teaduslikule tööle, uurides lähikonnas asuvate soome-ugri rahvaste, meie kaugemate hõimlaste keelt ja rahvaluulet. Ta tegi uurimistööd nii suure innuga, et magas vaid 4 tundi ööpäeva jooksul või töötas isegi magamatult, sellest hoolimata et senine kehv elu oli nõrgestanud ta tervist. Keset pingsat tööd murdis südamerabandus 4. mail a. 1890 silmapaistva teadlase ja luuletaja elu. Veel samal aastal toodi ta põrm Eestisse ja maeti Tartu ülikooli kalmistule, kuhu hiljem püstitati meie ärkamisaja laulikule ja esimesele soome sugu keelte professorile mälestusmärk.

Lüürika. Keeleteadusliku töö ja rahvaluule kogumise kõrval tundis kergesti vaimustuv ja tundeline Veske sisemist tarvet väljenduda lüürikas. Temalt on ilmunud kaks kogu luuletusi: „Laulud viisidega" (1874) ja „Dr. Veske laulud". Viimane kogu ilmus alles pärast luuletaja surma a. 1899. Täielise ülevaate ta luuletoodangust pakub alles a. 1931 väljaantud luuletuskogu „Mihkel Veske: Laulud".

Veske luule peaaineks on isamaa, kodu, loodus ja armastus. Hoolimata luuletajat ta elus tabanud paljudest raskustest on ta lüürika, vastandiks Kreutzwaldi omale, optimistlikult elujaatav, hele ja päikesepaisteline. Ta tuntuimad ja õnnestunuimad isamaalaulud on „Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt", „Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt", „Minge üles mägedele" ja priiust ülistav „Minu isa ütles mulle" („Isa sõnad"). Veske isamaalüürikas annab tundeile ülevama lennu looduse rakendamine patriootilise ja vabadusaate teenistusse, nagu näeme seda jõulises hümnitaolises luuletuses „Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt" („Päikesele").

Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt.

Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt
keerutab ülesse, kerkib kiirelt!
Tõuseb kas veerema veremeri,
paneb ehk põlema taevakeri?
Ole ei möllamas veremeri,
tulede kiiretes taevakeri:
kuldsem see kuningas, tõusev päike,
laotab seal laiali oma läike.
Valguse välkuvat merd ja jõge
voolab ta välja ja eluväge,
lainetab laiali Eedeni elu,

ilmutab ilmale taeva ilu.
Kõrves ta paistusel lamab lõvi,
vetes ta valgusel mängib havi,
laanes ta soojal kõik loodus liigub,
õhus ta paistel kõik lendab, kiigub.
Päike, küll tunned sa Eesti lugu,
nägid küll vanade vaba sugu!
Nägid küll eestlaste endist võitlust,
mõõkade, odade möllu, heitlust;
nägid, kui lahingus Lembit langes,
kuidas seal surnute kehad hanges;
nägid küll saarlaste laevu, võitu,
kuidas nad sõitlesid võõra sõitu.
Päike, sa nägid, kui käsud kanti
hommikust, vabadust meile anti!
Näed ju uuesti elu algust,
näed, et rahvas ihkab valgust,
raiub ja kaevab ja künnab vahvast'...
Päike, oh õnnista eesti rahvast!
Kaob kord eestlaste keele kõla —
ära siis sinagi tõuse ja ela!

Veske üsna populaarne ja haarav isamaalaul on ülevast meeleolust ja innustusest kantud pidulik luuletus „Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt" („Kodumaa"), mille loomisel on nähtavasti eeskujuks olnud Normandiat ülistav prantsuse luuletaja Frédéric Bréat (breaa) isamaalaul.

Kas tunned maad.

Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt
käib Läänemere rannale,
ja Munamäe metsalt, murult

käib lahke Soome lahele?
See on see maa, kus minu häll
kord kiikus ja mu isadel.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka:
See ilus maa on minu kodumaa!

Siin teretavad metsa ladvad
nii lahkelt järvi, rohumaid.
Siin taevavihmal oras võrsub
ja päike paistab viljapäid.
See on see maa, kus minu häll
kord kiikus ja mu isadel.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka:
See ilus maa on minu kodumaa!

Siin kasvab eesti meeste sugu
ja sammub vabadusele.
Siin kasvab priskelt eesti neiu
ja sirgub eesti mehele.
See on see maa, kus minu häll
kord kiikus ja mu isadel.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka:
See ilus maa on minu kodumaa!

Siin tõstab rahvas põllurammu
ja matab endist viletsust;
siin püüab rahvas vaimuvalgust
ja võidab võimsalt pimedust.
Oh tõotagem südamest
me mehed olla igavest'!
Ja laulgem nüüd ja lõpmata:
Sa kosu, kasva, kallis kodumaa!

Samuti on saanud üldtuntuks Veske hoogus ja meeleolukas isamaalaul „Minge üles mägedele" („Ilus oled, isamaa"), mis on luuletatud saksa (B. Sigismundi) aineil.

Vesket võib pidada meie k o d u l u u l e rajajaks. Ta on loonud helge meeleoluga luuletusi oma kodukoha kaunist ümbrusest, madalast talumajast, kasest ja allikast selle lähedal, karjaskäimisest ja õitsilolekust ning kojuigatsusest, kaldudes seejuures sageli sentimentalismi. Luuletaja idealiseerib eriti idüllilist karjasepõlve oma paljudes karjastelauludes („M a o l e n k a r j a p o i s i k e" jt.). Kõige enam aga on luuletajat kaugel võõrsil viibides vallanud piinav kojuigatsus („I g a t s u s k o d u p o o l e", „K o d u k a s k" jt.). Parim ja isikupäraselt intiimseim ta kodulauludest on südamlik hüvastijätt oma isataluga „K u i m u k a l l i s t i s a t a l u" („Isatalust lahkumine"), mida loorib härras meeleolu.

Isatalust lahkumine.

Kui mu kallist isatalu
jumalaga jätsin ma,
tundis minu süda valu,
mis ei või ma ütelda.
Väravalt ma üle välja
sõitsin venna saatmisel,
sõitsin üle nurmeselja,
kust veel kodu nähtaval.

Vend mull' ütles: „Ära nuta,
ära enam kaeba nii!"
Mina vastu: „Ära rutta,
siit näen kodu viimati.
Hoia hobust kinni vähe,
las' ma vaatan tagasi,
ehk ei saa ma enam näha
isatalu iialgi!"

Jumalaga, isamaja,
nurm, ja niit, ja karjamaa!
Taevas anna, mis teil vaja,
Jumal teid küll õnnista!

Veske l o o d u s l a u l u d, milledes leidub paiguti ehtsat ja isikupärast elamust, väljendavad sügavat loodusearmastust, nagu see väljendub luuletuses „V a i k n e õ h t u, l i n d e i h ü ü a" („Sügisesed mõtted").

Sügisesed mõtted.

Vaikne õhtu. Lind ei hüüa,
mets on vaik ja võsa vaik.
Ei nüüd karjasarve lüüa,
rõõmu näita keegi paik.

Puudelt lehed pudenenud;
kask on ilma ehteta,
härm ta oksa sugenenud;
külm ja kare on kõik maa.

Ära kaeba, ära vaeva
südant musta murega!
Tõsta silmad, vaata taeva —
tähed hakand särama.

Uleval, seal kõrgel, kaugel
igavene helde vaim.
Und ei iialgi ta laugel,
tema hoolel iga taim.

Vaata ometi ja märka:
oras uinub lume all —
eks ta ikka jälle tärka
kevadel, sel tuleval.

Vahest mure püüab matta
meie eesti rahvast, maad;
vaimuorast püüdvad katta,
lämmastada pahad a'ad.

Aga ära meelt sa heida!
Mehine sul olgu meel!
Lõikust saab siis ükskord leida —
vana Jumal elab veel!

Silmapaistvaim Veske loodusluuletus on vaikset õhtuidülli kujutav „Õhtuõhud sõudvad sala" („Uinuselaul neiule"). See heldivas meeleolus loodud luuletus on oma õnnestunud häälikuliselt ilukõlalt ja sujuvalt sõnastuselt kaunimaid ärkamisaja looduslaule. Luuletuse kõlaline külg on siin kooskõlas kujutatava suvise õhtu sordiinsete häältega ja uneleva meeleoluga.

Uinuselaul neiule.

Õhtuõhud sõudvad sala
lepalehti libistes.
Lustil laksu lööb nüüd kala
järvepinna selguses;
pea jääb ta hingama.

Maga sa
rahuga,
helde, ilus neiuke!
Head ööd soovin sinule!

Orust tõuseb õhtuvilu
udus üles hiljuk'si.
Õitsitule hele ilu
vilgub kaugel vagusi;
pea saab ta kustuma.
Maga sa...

Iga lind nüüd hingab rahul
puie laiul latvadel,
kasemetsa lehk'val lahul
üksi ööbik hüüab veel;
pea jääb ta uinuma.
Maga sa...

Veski silmast sorab maha
vesi ikka vile'ste.
Kaldal pajupõõsa taha
sirab allik jõele.
Laul, nii hilju hüüa ka:
Maga sa...

Eha helgib veel nüüd vähe,
ehatäht nii heledast'.
Minu silm ei kinni lähe,
ei ta vaibu valvamast;
kaua veel küll valvab ta.
Maga sa
rahuga,
helde, ilus neiuke!
Head ööd soovin sinule!

Madalamal tasemel on Veske jutustavat laadi armastuslaulud. Luuletaja tõlgitseb neis tundmusi kaudselt, varjatud kujul ning tihti naljatlevalt. Neist armastuslauludest on kõige tuttavam lihtne tundeküllane luuletus „Kui kallist kodust läksin" („Armuvanne allikal"). Tüübilisim humoristliku varjundiga jutustavat laadi armastuslaul on „Saaniga sõitsin ma sohinal" („Kadunud kinnas").

Kadunud kinnas.

Saaniga sõitsin ma sohinal
küjast läbi kiirega;
ära mul kinnas siis kadus seal,
läksin kinnast otsima.

Talule sisse ma sammusin —
vastu tuli neiuke.
„Neiu, kas nägid üht kinnast maas?
Ütle mulle, hellake!"

„„Ei ole näinud,"" ta kostis mull';
„„tahan teistelt küsida.""
Neiu mult häbenedes ära läks;
pea tuli jälle ta.
„„Külamees, keegi su kinnast ei näin'd,
palun, võta vastu s e e !""
Kinda ma võtsin ja sõitsin sealt,
sinna jätsin südame.
Sõites sealt läbi siis iga kord
oli minul äpardust:
rattapulk kadus või kukkus piits,
ikka leidsin viivitust. —
„Isa, oh kunas mull' talu saab?
Mil' võin tuua armukse?
Neiu mul nägus ja lõbus on,
tahab pea mehele.
Nägu tal naerul, tal valge pea,
silmad helded, sinised.
Mõnuslik mini sest neiust saab,
talitab, mis tarvitsed."

Veske luuletusi iseloomustab südamlik lihtsus, otsekohesus, vormiline ja keeleline ladusus, aga sageli ka rahvaluulelaadiline väljendusviis, mis annab neile ärkamisaja lüürikas kõige eestilisema ilme. Seetõttu said need rahva seas üldtuntuiks ja isegi lauldavaiks, nii et mitmed neist kujunesid peaaegu uuteks rahvalauludeks.

Jakob Pärn (1843—1916).

Ainukeseks romantismi kõrgaja tähelepandavamaks p u h t - p r o o s a k i r j a n i k u k s on Jakob Pärn, kelle toodangus kõige selgemini kajastuvad ärkamisaja majanduslikud, ühiskondlikud ja hariduslikud ideaalid.

Jakob Pärn sündis 18. oktoobril a. 1843 Põhja-Tartumaal Tormas talurentniku pojana. Käis Torma kihelkonnakoolis, kus õpetajaks oli algul ärkamisaegne muusika- ja seltskonnategelane Adam Jakobson ja hiljemini selle poeg — Pärna lapsepõlvesõber Carl Robert Jakobson, kellelt ta omandas oma rahvusliku meelsuse ja ühiskondlikud vaated.

Lõpetanud Tartu õpetajateseminari (1869), kuhu tal õnnestus pääseda, oli ta algkooliõpetajaks paar aastat Põltsamaal, siis seejärel üksteist aastat algkooli juhatajaks Lihulas. Aastal 1883 sai ta Hurda eestkostel kihelkonnakooli juhatajaks Otepääle, kus ta töötas pidevalt 25 aastat. Sealt ta kutsuti (1908) Volmari seminari eesti keele ja usuõpetuse õpetajaks. Kõrges vanuses a. 1916 kohalt lahkunud, asus ta Elvasse, kus ta suri sama aasta 5. oktoobril ja maeti Tartu Maarja kalmistule.

Jututoodang. Pärna jututoodanguga jääb meie kirjanduses tükiks ajaks muinasjutuline ja kangelaslik minevikuromantika tagaplaanile. Selle asemele astub olevik oma aktuaalsete ärkamisaja ideedega, mis on kõigepealt majanduslikud, haridus-likud ja natsionaal-patriootilised. Oma teoseis propageerib ja õhutab Pärn rahvuslikku meelsust, hariduse omandamist, talukohtade päriseksostmist ja muud majanduslikku heaolu (näit. hoiupankade asutamist). Aga ta toodangus pääseb esile ka teisi tendentse, nagu karskusaade, jumalakartlikkus ja kõlbeline idealism.

Peale paljude moraliseeriva tendentsiga laste- ning noorsooraamatute on Pärn kirjutanud ärkamisaja elust rea pikemaid jutustusi, milledest tähelepandavaimad ja parimad on „Oma tuba, oma luba" ja „Must kuub".

„Oma tuba, oma luba". Oma kirjanduslike võimete haripunktile jõuab Pärn külajutus „Oma tuba, oma luba" (1879), mille peateemaks on ärkamisaegne põletavaim päevaprobleem — talude päriseksostmine. Jutustuses kujutatakse hoolsa ja eeskujuliku põllumehe Lahvardi Kristjani pärisperemeheks saamist. Teose aine on kirjanik üldjoonis võtnud oma kodu-

kohast, peamiselt oma isa — endise Lahvardi talu rentniku Kristjan Pärna elust, kusjuures nimedki on mõnel juhul jäetud muutmata. Jutu peaideeks on iseseisva kauni kodu asutamine, „oma toa, oma loa" loomine, mille kaudu saavutatakse majanduslik heaolu ja teatav vaimnegi iseteadvus. Lisaks sellele esitatakse siin ka hariduse, isamaaluse ja karskuse idee. Kirjaniku peaülesandeks ongi rakendada kogu tegelaskond ja sündmustik nende ideede kandjaiks ja nende elulisuse veenvaiks tõestajaiks.

Romantikuna kujutab Pärn oma tegelasi sihilikult ühekülgselt ja liialdatult: ühed on vooruste ja ideede kehastajad, teisi seevastu lastakse paista liig halvas ja pahelises valguses. Nii näiteks on peategelane Lahvardi Kristjan üks Pärna täiuslikemaid ideaalkujusid: ta on ettevõtlik, energiline ja töökas, arukas, leidlik, iseteadlik, edasipüüdlik, haridust hindav, heasüdameline, jumalakartlik, rahvusmeelne ja õiglane. Temast on loodud ärkamisaja talupoja eeskuju. Kuigi Lahvardi Kristjanil on ka vaevalt-märgatavaid puudusi, nagu ninakus, omakasupüüdlike eesmärkide taotlemine ja teatav saamatus, on ta täiesti väärtuslik kuju, autori ideede kandja, nagu seda on ka Metsavahi Leenu.

Kristjanile ja Leenule on vastandiks Kördi Andres ja ta poeg Saul, kes on läbi ja läbi negatiivseiks kujudeks hariduse, rahvusluse ja edasipüüdmise eitamisega kui ka lohakuse, laiskuse, joomise ja südametusega. Kõige reljeefsemalt ja tõetruumalt on kujutatud metsavaht Tõmmu — oma võimuga hooplevat ja uhkustavat mõisateenijat, kellel leidub ka positiivseid ja sümpaatseid iseloomujooni, nagu leplikkust, arusaamist oma eksimustest jne.

Teost loorib optimistlik ärkamisaegne meeleolu: näidatakse igatsetud ideaalide võidukäiku ja kõige positiivse pealejäämist halva ja inetu üle.

Teose tendentslikkust on paiguti tunda isegi selle kompositsioonis: selle sündmustiku algusse kui ka lõppu on

paiguťatud üldist laadi moraliseerivaid targutusi või mõttemõlgutusi meie ajaloo üle, mis mõjuvad häirivalt ja tunduvad liiglihana. Pärn on rutanud ka teose lõpplahendusega: Kristjanil lastakse jõuda oma eesmärgile — päristalu ostmisele — liig kiiresti ja kergesti ja seda mitte täiesti omal jõul, vaid metsavaht Tõmmu abil, kes tasub talul lasuva ostuvõla. Sündmustik areneb siiski küllalt elavalt ja põnevalt, nii et see haarab huviga lugema.

Pärna stiilil puudub isikupärane ilme. See on v ä r v i t u, a r g i p ä e v a n e, liigselt k u i v ja paiguti maitsetu, kuigi see on ladus, lihtne ja teataval määral rahvapärane. Oma väljenduse kujukuselt jääb Pärn maha Kreutzwaldist, Koidulast ja Jannsenist, läheneb kõige enam aga viimase rahvapärasele realismi-lähedasele stiilile.

„Oma tuba, oma luba" pakub oma aktuaalse aine ja ideestikuga üsna tõetruu pildi meie ärkamisaegsest külaelust ja kuulub sellisena meie esimeste külanovellide hulka.

„Must kuub". Pärna pikimaks teoseks on romaanitaoline „M u s t k u u b" (1883), milles taotellakse vaheseina kaotamist eestlaste ja sakslaste vahel. Selles näidatakse ärkamisaegse unistuse teostumist: eesti pärisperemehest on saanud juba mõisnik, kelle ülikooliharidusega pojad ja gümnaasiumi lõpetanud tütred suhtlevad saksa mõisnike lastega, tõustes viimastega võrdsele hariduslikule ja ühiskondlikule tasemele. Sel teel kõrgemale astmele jõutud ning saksa mõisnike poolt ühevääarseks tunnustatud, jäädakse siiski iseteadlikult eestlaseks, „musta kuue" kandjaks ega seguneta teiste rahvustega. Näiteks abiellub eesti soost arst dr. Visnapuu omasuguse haritud eesti neiuga, kuigi temasse, oma elu päästjasse, on armunud saksa mõisniku tütar Ada.

„Must kuub" sai omal ajal populaarseimaks Pärna teoseks rohkem tema suurejoonelise ja veetleva ideestiku kui kunstilise külje tõttu, mis on nõrgem „Oma toa, oma loa" omast. Pakkudes juba mitme perekonna saatust haarava sündmustikuga

laiema raami, on see eesti kirjanduses esimeseks algeliseks romaanikatseks.

Pärn on hea fabuleerija ja juba elulähedasem ja mitmekülgsem rahva elu kujutaja. Ta on oma paljuloetavate jutustustega suutnud tugevasti mõjustada rahva ideoloogiat, õhutades tolleaegset eesti ühiskonda taotlema peamiselt majanduslikku heaolu (talumajanduse tõusu) ja suuremat haridust.

Johann Kunder (1852—1888).

Ärkamisaja algupärase näitekirjanduse edendajaks ja sellel alal Koidula töö jatkajaks on näitekirjanik ning õpetaja Johann Kunder. Ta sündis 14. detsembril a. 1852 Holstre vallas Viljandimaal taluniku perekonnas. Lõpetanud Tartu õpetajateseminari, oli ta seejärel õpetajaks Tartus ja Rakveres, kus ta spetsialiseerus eriti loodusteaduse alal. Hiljem ta täiendas oma haridust Kaasanis ja Peterburi õpetajateinstituudis, kus suri enne viimset lõppeksamit 12. aprillil a. 1888 tüüfusse.

Kõige silmapaistvam ja viljakam oli Kunder näitekirjanduse alal. Ta näidendid on lihtsad rahvatükid, mis kujutavad kirjaniku kaasaegset elu. Neis ta paljastab pahesid meie tolleaegses külaühiskonnas: juba tuntud vastolu mulkide ja tartlaste vahel („Mulgi mõistus ja tartlase tarkus" 1874), naabrite tülihimu ja väiklast kadedust, ahnust ja harimatust ning pimedat usumäratsemist („Mõrsja ja määratsejad" 1887). Ta näidendite tugevaks küljeks on rahvalik huumor ja elavad rahvatüübid.

„Kroonu onu". Kunderi näidendeist on parimini õnnestunud kahevaatuseline naljamäng „Kroonu onu" (1885), mis sai omal ajal paljumängitavaks rahvatükiks. Selles Kunder naeruvääristab jõuka pärisperemehe rikkuseuhkust, rahaahnust ja kõrki upsakust vaesemate inimeste vastu. Aga selle peaainega on ühendatud Romeo ja Juulia aine meie külaoludes: vane-

mate — kahe naabri — vastastikune vihkamine ja riid, samal ajal aga nende laste kiindumus teineteisesse ja vastastikune armastus. Oma rikkusega hooplev rikas peremees Metsa Priidu ei taha anda oma tütart Elsat vaese rentniku Jõepära Madise pojale Aadule, olgugi et noored teineteist väga armastavad. Rahaahne isa ideaaliks on rikas kosilane — kaupmees ja kahe talu pidaja Põder. See saabki tõusikule saatuslikuks ning ta uhkus satub naeru alla: selgub, et ihaldatud kosilane pole keegi muu kui naeruväärne ja alatu kaubajuut Mooses Hersch, kelleks oli end maskeerinud erru lastud vana sõdur Aabram Sikk, et sel teel noori aidata. Näidendis on rõhutatud ärkamisajal rahva seas esinevat tungi hariduse poole, mis vähendab pimedat varanduseahnust ja aitab kaasa edumeelsete vaadete kujunemisele. Näidendi ülesehituses, eriti komöödia sõlme kunstlikus lahenduses (Aabram Siku kaudu) on küll puudusi, aga neid korvavad rahvapärased dialoogid, ladus ja lihtne stiil. Näidendi peaväärtuseks aga on hästi kujutatud rahvatüübid, eriti erusoldat Siku kuju ja suurepärane sõnakoomika (juudi ja vene keele naeruvääristamine).

Kunder on veel tegelnud luuletajana, meie esimese tähelepandava arvustajana ja kirjandusloolasena, kirjutades kaasaegsete eesti kirjanike kohta rea arvustusi, mis ilmusid pärast ta surma teoses „Eesti kirjandus koolile ja kodule" (1890).

4. JÄRELROMANTILINE KIRJANDUS.

Eesti järelromantilise kirjanduse arenemine langeb XIX sajandi viimsesse veerandisse (1880—1895), millal meie kodumaa ühiskondlikus elus valitses surutusmeeleolu. Keiser Aleksander III-nda troonile astumisega a. 1881 hakati siin teostama plaanikindlat venestamispoliitikat. Eestlased taheti muuta venelasteks. Selle eesmärgi taotlemiseks viidi vene keel

kõigisse koolidesse ja ametiasutustesse. Ja mis veel kõige kurvem — Eesti Aleksandrikool, mille asutamiseks oli rahvas kokku pannud suuri rahasummasid (ligi 100 000 rubla), avati venekeelsena. Täiesti aga lõpetati a. 1893 meie suurima kultuurilise ettevõtte Eesti Kirjameeste Seltsi tegevus. Tehti koguni takistusi sõna „Eesti" tarvitamiseks. Vene keele oskamatuse pärast vallandati ametist mitusada vallakirjutajat ja koolmeistrit. Sellega kaotas eesti küla oma rahvuslikud tegelased ja sattus venemeelsete juhtide mõju alla.

Venestussurvele ei suudetud avaldada tõhusat vastupanu, sest puudusid mõjuvõimsad rahvajuhid. Ärkamisaja kandvamad jõud varisesid venestusajal maamulda või olid oma tegevuses takistatud. Lauluisa Kreutzwald ja poliitiline võitleja C. R. Jakobson surid samal aastal (1882). Jannsen veetis oma vanaduspäevad haigena ja suri mõni kuu pärast luuletaja M. Veske surma (1890). Isamaalüürik Koidula kurtis Kroonlinna üksinduses ja suri võõrsil (1886).

Uued rahvajuhid, poliitiliselt tooniandvamate ajalehtede väljaandjad, aga polnud küllalt aktiivsed ega üksmeelsed rahvuspoliitilistes küsimustes. „Valguse" toimetaja Jakob K õ r v kaldus täiesti venestuse sõiduvette, eitades eesti iseseisva rahvusliku kultuuri võimalusi. „Oleviku" väljaandja Ado G r e n z s t e i n jäi rahvuspoliitiliste küsimuste otsustamisel kõhklustesse takerduma ega käsitelnud alates aastast 1888 patriootilisi probleeme üldse ajalehe veergudel. „Postimehe" toimetaja Karl August H e r m a n n oli passiivne eestlaste huvide kaitseks ja võitluseks venestamise vastu. Ümberrahvustuse vastane, „Virulase" väljaandja Jaak J ä r v, kes julges kaitsta emakeelset kooli ja propageerida rahvuslikku meelsust, saadeti aga maalt välja. Rahvas ise suhtus venestusajal loiult isamaalistesse üritustesse, tegeldes rohkem majanduslikul alal.

Sel ahistaval surveajal, mil kõiki ilmuvaid trükitooteid tsensor jälgis, oli kirjanduse arenemine suletud kitsaisse raamesse. Ajajärku iseloomustavad rusutud pettumusmeeleolud levisid

kirjandusteoseisse, milledes vabamad tundepuhangud kajastusid vaid minevikusündmuste taustal. Nagu ühiskondlikke eluavaldusi oli tabanud tagasiminek, nii muutus kirjanduski möödunud sajandi 80-ndail aastail epigooniliseks.

Lüürikas jäljendasid järelromantikud tüütuseni ärkamisaja luule motiive, pakkudes võrdlemisi vähe isikupärast ja elamusehtsat. Uusi tundevarjundeid sugenes nende toodangusse peamiselt muutunud olukordade ja ajavaimu mõjul. Järelromantilise lüürika viljelejaist väärivad nimetamist A. Grenzstein, K. A. Hermann, M. Lipp jt.

Ado Grenzstein (1864—1916), luuletajanimega Piirikivi, on tuntud niihästi tundelüürikuna kui ka rohkete mõttesalmide sepitsejana. Lüürilistes luuletustes kordab ta pinnaliselt rahvusromantilisi lemmikteemasid, saavutades südamliku tundetooni vaid üksikuis eleegilistes ja loodusmeeleolulistes lauludes, nagu „Üksinda, üksinda pean võõrsil rändama", „Palvetund looduses" jne. Mõttesalmides aga esitab ta tulusaid juhtmõtteid eluks, nagu „Õpi elust enesest, ta on tõsi igavest", ja kujutab pilkelises kõverpeeglis oma poliitiliste vastaste virildatud kujusid.

Muusikamees **Karl August Hermann** (1861—1909) kirjutas vähenõudlikke luuletusi laulmise otstarbel, näit. „Priius, kallis anne", „Nüüd valju talve valitsus" jm., kasutades lamedat stiili ja konarlikku värsirakendust.

Kirikuõpetaja **Martin Lipp** (1854—1923) on loonud rea üldlauldavaid patriootilisi luuletusi, nagu „Vaatke, kuidas hommik koidab" ja „Ehitagem Eesti kojad", isiklikke muljeid sisaldavaid idüllilisi loodusluuletusi ja saksa järelromantilisest luulest inspireeritud armastuslüürikat. Ta luuletused peidavad küll endis lüürilist elevust, aga nende tundesisu jääb pinnapealseks ega tihene haaravaks elamuseks.

Järelromantiline näitekirjandus, milles elustati Faehlmanni müütide aineid, oli niisama sisuvaene ja kujundiliselt viimistlemata kui selleaegne lüürika.

Kui lüürika ja näitekirjandus jäid venestusajal rahvus- ja muinsusromantiliste teoste peamotiivide jäljendusvahendiks, siis eepikas, eriti ajaloolistes jutustustes ja ballaadides, taoteldi uut ainekäsitlust ja saavutati hinnatavaid tulemusi.

5. AJALOOLINE JUTUKIRJANDUS.

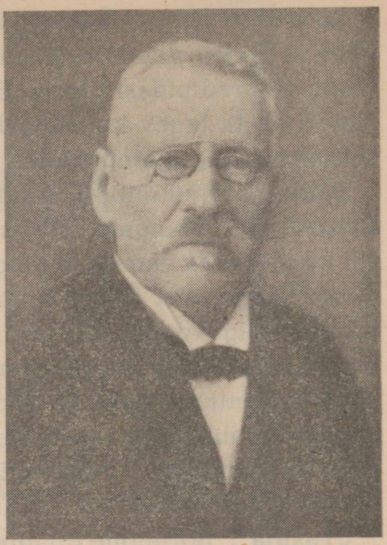
Eesti ajalooline jutukirjandus tekkis venestusajal eeskätt kirjanduslikel mõjudel. Nagu eespool võisime tähele panna, tunti ärkamisajal elavat huvi ajalooliste küsimuste vastu. Kodumaa ajalugu käsiteldi niihästi puht-ajaloolisis teoseis, nagu C. R. Jakobsoni „Kolm isamaa kõnet" ja J. Hurda „Pildid isamaa sündinud asjust", kui ka ilukirjanduslikes tooteis, näit. „Kalevipojas" ja ärkamisaja isamaalüürikas. Peale nimetatud teoste ilmus J. Jungilt ajalooraamatute seeria „Kodumaalt" (1874—79) ja tõlge meie tuntuimast kroonikast „Läti Hinrek ja tema ajaraamat" (1881—83).

Kodumaise kirjanduse kõrval saadi äratust ajalooliste jutustuste kirjutamiseks väliskirjandusest. Saksas olid sellal moes ajaloolised romaanid, mis pakkusid head eeskuju ajalooliste ainete käsitlemiseks.

Eduard Bornhöhe (1862—1923).

Eesti ajalooliste jutustuste algataja Eduard Bornhöhe, kodanliku nimega Brunberg, sündis 5. veebruaril a. 1862 Rakvere lähedal Kullaaru mõisas aidamehe pojana. Oma emalt, kirjanik Eduard Vilde tädilt, päris ta ilumeele ja kunstianded. Laste koolitamise otstarbel kolisid vanemad Tallinna. Siin õppis Bornhöhe Kentmanni saksa algkoolis ja hiljem saksakeelses kreiskoolis, mille lõpetas auhinnaga. Eriti paistis ta koolis silma kirjanditega ja hea joonistamisoskusega. Juba

koolipõlves avaldus Bornhöhe rännukirg. Kahe teise poisiga tegi ta kord katset sõita väikese kalapaadiga Ameerikasse, aga kalurid tõid poisid lainetavalt merelt tagasi. Kreiskooliõpilasena kirjutas ta oma esimese jutukatse „Röövel ja mõisnik" (1878).

Eduard Bornhöhe.

Pärast kreiskooli lõpetamist algasid Bornhöhe ammuigatsetud rännuaastad. Ta vahetas sageli oma teenistuskohta, töötades Venemaa mitmeis linnades ja olles eri ameteis. Kuskil tal polnud kauemat aega püsi. Kui ta endale oli natuke raha kogunud, loobus ta teenistuskohast ja matkas jälle uude asukohta. Rännakuil kodumaale jõudes oli ta tavaliselt rahata, nälginud ja puruväsinud. Matkade vaheaegadel jatkas Bornhöhe oma õpinguid. Ta omandas eksternina gümnaasiumi lõputunnistuse ja õppis lühikest aega Tartu ülikoolis keeleteadust. Bornhöhe huvitavamaid ja pikemaid välismaareise oli matk Palestiinasse, kus tal oli seiklusi beduiinide ja araablastega.

Alatisest matkamisest lõppeks tüdinud, asus ta a. 1893 Tallinnas ringkonnakohtu arhivaari ametisse ja abiellus mõne aasta pärast oma kaugelt sugulase Constance Brunbergiga.

Tallinnast siirdus Bornhöhe oma perekonnaga Jõhvi, kus ta sai talurahvakohtu eesistujaks. Jõhvi vaikne elu ei meeldinud elavaloomulisele kirjanikule. Ta kolis Narva ja käis sealt Jõhvis kohtuistungeil. Oma vanadusaastad veetis Bornhöhe kohtutegelasena Tallinnas.

Bornhöhe oli tähelepandavate annetega: mängis viiulit, klaverit ja orelit; joonistas hästi ja oskas vene, saksa ja prantsuse keelt. Sõbrad pidasid teda „Elavaks leksikoniks". Ka vanaduspäevil oli ta tegev kirjanduslikul alal, tehes kaastööd eesti- ja saksakeelseile ajalehtedele.

Tallinna rahukohtunikuna käis Bornhöhe vahetevahel Kuressaares kohtuistungeil. Tagasisõidul Kuressaarest 1923. a. sügisel külmetas ta ennast ja haigestus raskesti, sest ta oli viibinud peagu kogu reisi kestel külmaga laevalael, vaadeldes tormist merd. Haigevoodis elustus Bornhöhes jälle matkahimu. Kui õde talle jutustas oma viibimisest Roomas, siis niiskusid hallpäise kirjaniku silmad, et ta peab haigena voodis lebama. Paranemise puhul lubas ta otsekohe sõita lõunamaile. Ta südamesoov ei teostunud. Kirjanik E. Bornhöhe suri 17. novembril 1923 ja maeti Tallinna Kopli kalmistule arvurikka õpilaspere saatel.

„Tasuja". Bornhöhe oli alles 17-aastane noormees, kui ta kirjutas eesti esimese ajaloolise jutustuse „T a s u j a", selle ainestikuna kasutades ajaloolisi kroonikaid ja isiklikke mõttekujutusi eestlaste kaugest minevikust. Teos ilmus a. 1880 trükis.

Kuigi autor „Tasuja" sissejuhatuses lubab kõiki sündmusi jutustada ajaloo alusel, nimetades teost „jutustuseks Eestimaa vanast ajast", leidub tegelikult ajaloolisi sündmusi ainult jutustuse sissejuhatuses ja lõpposas. Suurem osa teose tegevustikust, samuti kõik tegelaskujud aga on Bornhöhe enda välja mõeldud.

„Tasuja" peateemaks on 1343. a. jüriöö sündmused, mis leidsid aset Taanile kuuluval Harjumaal. Teose peategevuskohta — Lodijärve lossi — tuleb otsida Padise kloostri lähedusest. Arvatavasti vastab Lodijärvele Klooga mõis ja selle lähem ümbrus ühes järvega. Kõrvalteemana arendatakse jutustuses peategelase Jaanuse ja lossipreili Emiilia armastust.

„Tasuja" peategelane Jaanus on vaba talumehe poeg. Autor on teda kujutanud muistse rahvuskangelasena, kes on mehine, julge, vapper, suuremeelne, arukas, osav, viisakas, rüütellik ja kõrgete kõlbeliste ja isamaaliste tõekspidamistega. Idealiseeri-

Taluja.

Jutustus

Eestimaa wanast ajast.

C. Bornhöhe.

Tallinnas.

Trükitud A. G. Brandt'i kulu ja kirjadega.

1880.

„Tasuja" tiitel.

tud tegelaskujuna äratab Jaanus kõigis kaastegelastes imetlust. Ainult harvul üksikjuhtumeil avalduvad ta negatiivsed omadused, näiteks ägedus.

Jaanuse vanaisa Vahur ja ta isa Tambet on täiesti vastandid. Vahur, kel on hiiglaslik kehajõud, ei taha olla teiste käsualune, vaid igatseb vabamehe põlve, mille ta saavutabki. Tambet on agar põllumees, seejuures väga tagasihoidlik ja rahuarmastaja.

Kontrastsust võib märgata ka aadlike tegelaste hulgas. Õilsameelseid, õiglasi ja heasüdamlikke aadlikke esindavad vana lossihärra Konrad v. Raupen ja ta tütar Emiilia. Eitavaid iseloomujooni aga kehastab noor lossiomanik Oodo v. Raupen, kes on ülbe, seisuseuhke ja ebarüütellik.

Bornhöhe iseloomustab „Tasuja" tegelasi üsna usutavalt, eluliselt ja ilmekalt. Romantikuna püüab ta ühtesid tegelaskujusid idealiseerida, teisi jälle kujutada puhtnegatiivsete tüüpidena. Ehkki ei tuntud ühtki ajaloolist Metsa Jaanust, siiski on selline kuju ajalooliselt võimalik, sest pidi olema Jüriöö mässu organiseerivaid isikuid.

Ülesehituselt moodustab „Tasuja" tervikliku jutustuse, hoolimata mõningaist tühikuist ja kõrvalepõikeist, mida selles esineb. Teose sündmustik areneb dramaatiliselt astmelise tõusu suunas. Kokkupõrked vastaspoolte vahel järjest suurenevad ja teravnevad ning ühes sellega kasvab jutustuse põnevus ja haaravus.

Sõnastuselt on „Tasuja" õnnestunud ja kujundirikas teos. Siin kohtame elavat, värsket, jõulist, lopsakat ja omapärast väljendusviisi. Samuti „Tasuja" üldkäsitluses, eriti ilustavais loodusekirjeldustes, õudsete nägemuste esiletõstmises ja tegelaste õilsaid eesmärke taotleva sangarliku võitluse kujutamises kasutatakse romantilisi stiilivõtteid. Nii osutub Bornhöhe ajalooline esikjutustus romantiliseks teoseks.

Paljuloetud teosena on „Tasuja" äratanud rahvuslikku meelsust tuhandeis eestlasis.

Aastal 1890 ilmus Bornhöhelt teine ajalooline jutustus pealkirja all „Villu võitlused" (uues trükis „Viljandi mäss"), milles käsitellakse teist episoodi 1345. a. vabadusvõitlusest, nimelt toomapäeva sündmusi Viljandi lossis. „Villu võitlused" on küll kirjanduskunstiliselt parem kui „Tasuja", kuid ta on tavalisem ja lihtsajoonelisem viimasest.

Oma kolmandas ajaloolises jutustuses „Vürst Gabriel" (1893) kujutab Bornhöhe ajaloolise usutavusega üht järku Vene-Liivi sõjast, nimelt võitlusi Tallinna all ja Pirita kloostri hävimislugu.

Bornhöhe teeneks jääb ajalooliste jutustuste algatus. Ta teosed olid sisult huvitavamad ja kunstiliselt ehtsamad kui teiste kirjanike samalaadsed jutustused.

Ajalooliste jutustuste kõrval avaldas Bornhöhe lõbusasisulise jutukogu „Tallinna narrid ja narrikesed" (1892), mis sisaldab järgmisi humoristlikke lühijutte: „Kuulsuse narrid", „Raha narrid", „Armastuse narrid" ja „Narride narr". Pealkirjade kohaselt naeruvääristab autor neis juttudes pilkeliselt koomilisi inimveidrikke, kes on sattunud mõne kire küüsi. Eriti väärib tähelepanu vaimukast huumorist sädelev lühijutt „Kuulsuse narrid", milles Vesipruuli isikus karikeeritakse neid möödunud sajandi lõpu isehakanud andetuid luuletajaid, kes ilma igasuguste vaimsete eeldusteta püüdsid saada maailmakuulsaiks luulemeistreiks.

Andres Saal (1861—1931).

Ajalooliste jutustuste autor Andres Saal sündis 9. mail 1861 Pärnumaal Toris taluperemehe pojana. Ta lõpetas Tori kihelkonnakooli, oli tegev Tori Selja koolis õpetajana ja töötas Tartus „Oleviku" toimetuses. Aastal 1897 lahkus Saal kodumaalt. Ta oli kauemat aega Jaava saarel topograafina Hollandi riigi

teenistuses. Saal suri 23. aprillil 1931 Los Angeleses ja ta urn põrmuga toodi Tartu Maarja kiriku muuseumi.

Saali ajaloolisest jututoodangust väärtuslikuma osa moodustavad jutustused „V a m b o l a" (1889), „H i l d a" (1890), „A i t a" (1891) ja „L e i l i" (1892—93), mille aineks on eesti muistne vabadussõda. „Aitas" kujutatakse sakslaste tulekut Läänemeremaale. „Leilis" jutustatakse, kuidas Kaupo siirdus sakslaste leeri. „Vambolas" kirjeldatakse Lembitu-aegseid võitlusi Ümera jõel, Viljandis ja mujal. „Hilda" sündmustik on nagu „Tasuja" omagi seotud 1343-nda aasta Jüriöö mässuga.

Saali ajaloolised jutustused on tegevus- ja seiklusrohked. Neis esineb palju tegelasi, aga veel rohkem üksiksündmusi, millede vahel lähem side puudub. Seetõttu tunduvad Saali jutustused laialivalguvaina ja ebausutavaina. Ka patustavad nad sageli ajaloolise tõepärasuse ja täpsuse vastu.

Andres Saali ajaloolisi jutustusi tuleb hinnata kui kergesti loetavaid rahvaraamatuid, mis rahva laiemaisse hulkadesse on mõjunud rahvustunnet tõstvalt.

6. LUULEKIRJANDUS.

Järelromantilised luuletajad Jaan B e r g m a n n, Jakob T a m m ja Jakob L i i v viljelesid edukalt eepilist luulekirjandust — b a l l a a d e, v a l m e ja m õ t t e l u u l e t, arendades nende luuleliikide kaudu peamiselt meie värsskirjanduse v o r m i l i s t k ü l g e, mis rahvusromantilises lüürikas jäi tagaplaanile.

Jaan Bergmann (1856—1916).

Luuletaja ja kirikuõpetaja J a a n B e r g m a n n sündis 17. detsembril 1856 Viljandimaal K o l g a - J a a n i kihelkonnas

ja oli aastast 1884 Paistu kirikuõpetajaks kuni oma surmani a. 1916.

Bergmann on tunnustuse võitnud eepikuna. Jutustav luule vastas ta rahulikule meelelaadile ja vaatlevale ellusuhtumusele; sel alal on ta andnud oma parima. Ta eepiline luuletoodang pole küll arvuliselt suur, aga selles esineb väljapaistvaid ballaade.

Ballaadide ainestiku hankis Bergmann kas eesti ajaloost või rahvajuttudest. Minevikuteemalistes ballaadides, nagu „U s t a v Ülo" ja „T a a r a p i d u d t a g a s e l j a", käsitles ta eestlaste muistset vabadusvõitlust ja meie esivanemate muinasusundilisi traditsioone. Ballaadist „Taara pidud tagaselja", mis on loodud saksa kirjaniku E. Geibeli luuletuse „Mustlaste elu" eeskujul, esitatagu algussalm amfibrahhilise värsi näitena.

Hiis haljendab, tammikus tuhiseb tuul,
sees kihab ja kohab ja sosistab huul.
Näe, tuluke tõuseb ja lainetab leek,
ning leegissa rehitseb roostetand mõõk.

Muistendilises ballaadis „L u u p a i n a j a" käsitellakse üsna dramaatiliselt usundiliste rahvajuttude põhjal kinnipüütud luupainaja abielu.

Bergmann taotles oma ballaadides õnnestunult klassilisi vormivahendeid — k o r r a p ä r a s t v ä r s i m õ õ t u, s t i i l i ü h t l u s t ja s e l g u s t. Seega edendas ta tähelepandavalt meie luule vormilist külge, mida seni oli vähe arendatud. Tema ballaadidega muutus meie luulekeel ilukõlalisemaks, painduvamaks ja sõnarikkamaks.

Kunstinõudeid rahuldavad ka Bergmanni lihtsatoimsed m õ t t e l u u l e t u s e d ja v a l m i d, mis jätavad osalt pinnalise mulje. Toome näiteks mõtteluuletuse „Lese silmapisar".

Lese silmapisar.

Üks rikas kaupmees seisis
kord vaekausi ees
ja vaese lese kuldtükk
tal vaagis kausi sees.

See lese viimne vara,
mis mehelt pärinud:
nüüd laste nutukisa
ta siia ajanud.

„Kuldtükk on taksist kergem,
ei jookse enam ta:
ei või tast rohkem anda
kui paljalt poole ma!"

„Ei see või õige olla:
ta terve täiesti!
Ma palun, kulla härra:
teist korda kaaluge!"

Ta palav pisar veeris
kuldtüki kausisse.
Kuid kaupmees kostis külmalt:
„Vaev tühi tõesti!"

Ta siiski kaalus jälle
ja vaagis teravalt.
Ja vaata: kuldtükk vajus
vaepommist raskemalt.

Siis maksis täie hinna
ta sõnalausmata.
Oh, lese silmapisar,
kui palju kaalud sa!

Hoopis varju jäävad Bergmanni ballaadide kõrval ta *lüürilised laulud*, mis on tundekehvad ja pealiskaudsed. Need osutavad autori abitust lüüriliste meeleolude tõlgitsemisel.

Bergmann oli oma aja kohta hea värsimeister ja keeletundja. Heade tulemustega tõlkis Bergmann ka kreeka- ja saksakeelset luulet eesti keelde. Nii eestindas ta Homerose „*Odüsseia*" 5 laulu ja „*Batrachomyomachia* ehk *Hiirte ja konnade sõja*", Schilleri „*Kellalaulu*", Goethe „*Udumäe kuninga*" jt.

Jakob Tamm (1861—1907).

Luuletaja ja koolitegelane *Jakob Tamm* sündis 25. aprillil 1861 Tartumaal Nõo kihelkonnas Mõtsküla karjamõisas, kus ta isa oli moonamees. Ta lõpetas Tartu õpetajateseminari, kus

eesti keele õpetajaks oli keelemees Mihkel Veske, kes teda esimesena tutvustas eesti kirjandustoodetega.

Seminari lõpetanud, sai Tamm a. 1890 Põltsamaa Aleksandrikooli eesti keele õpetajaks. Aastal 1893 kutsuti Tamm Väike-Maarja kihelkonnakooli juhatajaks. Oma paljuköitelise raamatukogu kaudu virgutas Tamm õpilasi kirjandust lugema. Selle tagajärjel oli Väike-Maarja õpilaste kirjanduslik huvi väljapaistev. Tamme kirjandushuvilisemaks õpilaseks oli A. Hansen, pärastine kirjanik Tammsaare. Koolitöö kõrval oli Tamm Väike-Maarjas agarasti tegev luuletajana. Ta kirjanduslikku tegevust elustas sagedane kokkupuutumine sealsete luuletajate Jakob Liivi ja Peeter Jakobsoniga. Vanadusaastail tegeles Tamm spiritismiga ja mõtiskeli sageli müstiliste probleemide üle.

Koolijuhataja ja kirjanik Jakob Tamm suri 13. juulil 1907 ja ta maeti Väike-Maarja kalmistule, kuhu hiljem püstitati monument.

Tamme luulelooming algas a. 1881 ja kestis kuni vanadusaastaini. Osa ta luuletusi ilmus kogudes „Ärganud hääled" I ja II (1892), enamik ta luuletooteid jäi aga kirjaniku poolt trükis välja andmata. Seni on ilmunud ta jutustavate luuletuste kogu pealkirjaga „Jakob Tamme Lugulaulud" (1914).

Suurem osa Tamme luuletoodangust kuulub eepikasse. Ta on luuletanud umbes 70 algupärast lugulaulu, millede ainestiku on autor laenanud eesti rahvajuttudest, ajaloost ja rahva igapäevasest elust.

Rahvajuttude aineil põhineb Tamme kunstiliselt õnnestunuimate ballaadide „Odavad orjad" ja „Vesineitsi" motiivistik. „Odavates orjades" kujutatakse ahnet taluperemeest, kes isegi suurima rikkuse puhul ei rahuldu oma ainelise olukorraga ja ahnitseb ikka uusi varasid, ja „Vesineitsis" kirjeldatakse noormeeste sagedast uppumist jõe neelukohas, mis toimub nagu vesineitsi ahvatlusel.

Ballaadis „Ärkvel" arendatakse ajaloolist teemat — Lembitu katset oma rahvast päästa võõra võimu alt. Selle peamotiiviga ühendatakse jaaniööl õitsva sõnajala motiiv. Arvatakse, et see ballaad pole algupärane, vaid on loodud saksa luuletaja Zedlitzi laulu eeskujul.

Ärkvel.

Sarv kõlab öösi salaväes,
kui õitseb sõnajalg;
mõõk kerkib Kääpa voolu käes,
teel paistab tähe palg.

Ja Pala verevälja pääl
saab elavaks kõik siis:
väe hüüab üles sarvehääl,
viib välja, nagu viis.

Rood kohe roodu kõrva läeb
seal sõjakorra sees;
kõik aga ootusele jääb,
sest ootel esimees.

Seal sõidab ligi udu alt
üks saadik nagu tuul...
„Mis nägid teel?" nii küsib talt
nüüd esimehe huul, —

„Ons aeg ju muuta mulju-ööd —
sest jutusta, mis tead!
Kas otsib rahvas rahutööd
ja inimlikku head?"

„Ei tunne rahvas ennast veel,
oh Lembitu, kuis viis!"
Nii kostab ratsaniku keel;
hulk kärsituses siis.

Ja seistes muremõtte sõul
sääl hüüab esimees:
„Aeg juhtigu veel vaeseid jõul —
teed pole tehtud ees!"

Nii hüüab ta, ja sarvehäält
toob jälle tuulehoog:
kõik vägi kaob välja päält,
viib mõõga Kääpa voog.

Teel paistab alles tähe palg,
ilm näeb alles und,
kuid kurvalt seisab sõnajalg:
talt läind on õitsmetund.

Üldtuntud ballaadis „Eksituses", mis algab värsiga „Lintsi Juhan lumeteega", käsitellakse „äranõidumise" teemat. Möldriga tülliläinud veskiline satub tagasisõidul pimeduses õigelt teelt kõrvale. See ballaad on rütmikas, jõuliste riimidega ja keskendatud sündmustikuga.

Vastavalt oma romantilis-müstilisele hingelaadile rõhutab Tamm jutustavas luules müstilist ja salapärast joont. Tamme ballaadide ülesehitus ja värsirakendus pole nii korrapärane kui Bergmanni oma. Enamik ta lugulauludest on ebaühtse kompositsiooniga, nende sündmustik on venitatud ega ole küllaldaselt hingestatud.

Jakob Tamm on kirjutanud ka mõned algupärased valmid, nagu „Punik", „Kägu ja pääsuke" jt., milledes ta mõistamisi paljastas ühiskondlikke väärnähtusi.

Punik.

Kord Päitsik puskis Punikut,
kes teab mis tulu sellest saada ihkas?
Võib-olla et ta Punikut ehk vihkas,
või vaigistas ehk muidu südant võimikut,
ta oli Punikust ju kõvem palju.
Ja kus näib teine nõdrem ees,
seal iga kergatski on mees!
Mis tegi aga Punik? Hoobi sai ta valju —
see oli tarvis kätte tasuda,
kuid kuidas õiendada kangemaga:
ei või ju vastu hakata!
Ta vaatas ümber: ees tal Kirjak vaga...
See oli nõdrem temast — seda teadis ta —
ja selle kallale siis tormas tuhinaga.
Ma ütlen lisaks veel:
Nii pole üksi aasal karja hulgas lugu,
kus trooni peal on tõpra meel. —
Vaid sealgi juhtub nii, kus inimeste sugu:
et see, kes kangem, rusub kehvemat,
ja kehvem — jälle kehvemat.

Peale ballaadide ja valmide luuletas Tamm rohkesti lüürilisi luuletusi. Enamik ta lüürikast on tundekehv, sügavamat meeleolu on ta tabanud mõnedes loodus- ja armastusluuletustes.

Nõnda kujutab ta oma õnnestunuimas loodusluuletuses „Kilin-kõlin" kevadisi helinaid ja hõiskeid.

Kilin-kõlin.

Täis õiehiilgust aas on nüüd
ja igal pool on hõiskehüüd:
ilm virvendab ja voogab.
Ma vaatan, kuulan aasa pääl:
kõik õhk on nagu ainus hääl,
ta heliseb ja hoogab.

Mis kõrv mul kuuleb, silm mul näeb,
see lennul hinge sisse lä'eb:
sääl kilin, kõlin, sära.
See elukõllus rusub mind;
mul lahti, lahti tikub rind,
et koormat heita ära.

Hääl hinge põhjast üles keeb,
vaim ilukoorma lauluks teeb;
laul välja saata vaja...
Ja häältega, mis aasa pääl,
nüüd sulab kokku minu hääl:
üks kilin, kõlin, kaja.

Tamme armastusluuletustest väärib esiletõstmist sonett, milles ta väljendab oma tundeid armastatud neiu vastu.

Sonett.

Su valgejuukseline ilus pea,
su sõstrasilmad ja su vaade lahe,
su punahuuled ja su hääl nii mahe —
ei nende sarnaseid ma teisi tea.
Ja sinu süda, oh ta oli hea,
ei olnud iial minu vastu jahe...
Ma unustasin vanaduse vahe,
mu süda sinule läks lahti pea.
Oh, see ei olnud möödaminev tuju:
ma igatsesin ikka näha sind,
ja sinuta nii üksik olin mina.
Mu südames said valitsejaks sina
ja täiusele ligistasid mind...
Mu soovis juhtis sinu armas kuju.

Jakob Tamm on tõlkinud niihästi saksa kui ka vene luulet eesti keelde üsna heade tulemustega. Seda võõrmõju võib märgata ta omas luuletoodangus.

Jakob Liiv (1859—1938).

Luuletaja ja koolitegelane Jakob Liiv, temast kuulsama kirjaniku Juhan Liivi vend, sündis 16. veebruaril a. 1859 Alatskivil Veskerahva talus rentniku pojana. Omandanud kooliõpetaja kutsetunnistuse, töötas Liiv algkooliõpetajana Triigi-Avispeal ja Pandiveres. Käesoleva sajandi algul pidas ta Väike-Maarjas raamatukauplust ja a. 1913 asus Rakverre elama, kus oli esiteks pangaametnik, siis linnapea ja lõpuks algkooliõpetaja. Ta suri kõrges vanuses 17. jaanuaril 1938 ja maeti Rakvere kalmistule.

Jakob Liivi toodang on üsna suur. Ta sulest on ilmunud lüürilisi luuletusi, lugulaule, näidendeid, lühijutte ja memuaarteoseid. Väärtuslikuma osa Liivi toodangust moodustavad lüürilised ja eepilised luuletused.

Jakob Liivi lüüriline luuletoodang on ilmunud mitmes värsivalimikus, milledest olgu nimetatud „Viru kannel" I—III (1886—1900), „Jakob Liivi kirjatööd" I (1906), „Lüürilised laulud" (1929) jt.

Lüürilistes lauludes kordab Jakob Liiv ärkamisaja luule peamotiive, luues isamaa-, loodus- ja armastusluuletusi. Isamaalauludes kasutab ta allegoorilist väljendusviisi, et valitsusvõimu teadmata õhutada eestlasi vastupanule venestussurve vastu. Ta loodusluuletused on pehmekõlalised ja idüllilised, armastusluuletused aga eleegilise põhitooniga.

Kõigis lüürilistes luuletustes taotleb Liiv vormi puhtust ja korrektsust. Ta luule kujundiline korrapärasus ja ilu paistab eriti silma sonettides. Siin saavutab Liiv tundesügavuse ja elamusliku elevuse luuletustes „Kallid kohad", „Sügisetuuled", „Luuleteel" jt., milledes ta tagasihoidlikus toonis kujutab kas idüllilisi looduspilte kodumälestuste taustal või jälle omaenda vaevalist luuleteed.

Luuleteel.

Ma luule kõrgusesse tahtsin jõuda,
mul oli armas ka ta sügavus...
Ta saladuste-maale püüdsin sõuda,
mul saatja puudus — puudus geenius.

Nii üksi rännates, hing tundis põuda,
teel mitu kord mind piinas väsimus.
Ju vahel tahtsin teistelt otsust nõuda,
ehk on mu vaev kõik tühi jampsimus.

Nüüd sõba silmas, kortsud juba laugel...
Kui kerjaja all trepi astmetel
ma kuulan, kuidas teised üles läe'vad...

See püha paik, nii ohkab hing, on kaugel,
kust luule paistab oma täiusel,
ta ilu selgitatud silmad näevad.

Vähem tähtsad on Jakob Liivi pikemad lugulaulud, milledes käsitellakse kas kõlbelisi probleeme või rahvuspoliitilisi päevaküsimusi. Aastal 1900 ilmus lugulaul „Püha kuju", kus näidatakse, kuidas halb kasvatus võib põhjustada inimese kõlbelist langust. „Kõrve lõvis" (1896) kujutatakse allegooriliselt J. Hurda ja C. R. Jakobsoni rahvuspoliitilist võitlust ning maailmavaatelist vastakust. Lugulaulus „Vaimude org" (1906) loob autor haarava pildi 1905-nda aasta revolutsiooni kahjulikkusest eesti rahvusaatele. „Ülemjärve vanakeses" (1918) lastakse aimata kodumaa tulevast vabadust. Hoopis uude ainevaldkonda juhib meid „Revolutsioon" I—II (1927—37), milles valgustatakse usulisi tõekspidamisi.

Ühes J. Bergmanni ja J. Tammega arendas Jakob Liiv venestusajal luulekirjanduse keelt, riimi ja värsiehitust. Selle tagajärjel muutus meie luule väljendusviis ilmekamaks, kõlalisemaks ja rütmikamaks.

V. Lühike ülevaade tähtsamaist eepostest maailmakirjanduses.

Eepika olemusmõiste. Eepika ehk jutustav kirjandus on üks ilukirjanduse põhiliike, mille sisuks on sündmuste jutustamine, kuna autori isiklikud elamused (tema mina) jäävad tagaplaanile. Seejuures sündmuste käik toimub peamiselt möödunud ajal, minevikus. Eepiliste ehk jutustavate teoste hulka kuuluvad eeposed, poeemid, valmid, ballaadid, muinasjutud, jutustused, novellid, romaanid jt.

Eepose mõiste. Eepos (epopöa) on laiema ulatusega ja pikem jutustava ehk eepilise sisuga värsimõõduline teos. Tekkimise järgi jaotatakse eeposed kahte liiki: 1) kangelas- ehk rahvaeepos, 2) kunsteepos.

Kangelas- ehk rahvaeepos põhineb peamiselt rahvalikel kangelaslugudel ja aineil ning selles jutustatakse tavaliselt mingist suurest rahva meeli valdavast (tihti muinasjutulisest) kangelasest ja kujutatakse rahva elu ning tegevust muinasajal või rahva kaugemas minevikus. Rahvaeeposte tegelasteks on sageli peale rahvuskangelaste veel jumalad ja vaimud. Tegelastele, keda kujutatakse primitiivselt, on tihti omased tugevad vaistud ja nende hingeelus puudub keerulisus. Eeposte sündmustik on suurejooneliselt lihtne ja kujutamine sünnib suurte ning tüübiliste joontega.

Tänapäeval peetakse kangelaseepost algselt ühe tundmatu autori teoseks, mis aegade kestel suust suhu rännates on muutunud ja saanud lisandusi järelpõlve laulikute poolt, nii et seda võib teataval määral pidada kogu rahva ühisloominguks.

Üldtuntuimad kangelaseeposed on muinaskreeka „Ilias" ja „Odüsseia", prantsuse „Rolandi laul", saksa „Nibelungide laul",

islandi „Edda", soome „Kalevala" jt. Meie kangelaseepos Kreutzwaldi „Kalevipoeg" evib enam kunsteepose tunnuseid.

Kunsteepos on osalt kangelas- ehk rahvaeepose järelеaimamine ja selles tarvitatakse viimase kunstilisi võtteid. Selle loojaks on üksainus teatav nime järgi tuntud kindel autor, kes on kujundanud eepose ainestiku juba mitmekesisemaks ja uuelaadsemaks. Kunsteepos kajastab vähem rahva muinasaja ning mineviku pärimusi, elu, kombeid ja maailmavaadet.

Tuntuimad kunsteeposed on rooma luuletaja Vergiliuse „Aeneis" (ääne'is), itaalia kirjaniku T. Tasso „Vabastatud Jeruusalem", saksa poeedi Wolfram von Eschenbachi „Parzival", prantsuse kirjaniku Voltaire'i „Henriade", inglise kirjaniku J. Milton'i „Kadunud paradiis" jt. Meie tähelepandavam kunsteepos on Kreutzwaldi „Lembitu", mis on ümber töötatud J. V. Widmanni „Buddha'st".

Kreeka eeposed.

Euroopa kirjanduse hälliks on Vana-Kreeka, kus juba IX sajandil e. Kr. leiame imesteldavaid meistriteoseid, nagu seda on „Ilias". See energiaküllane heroiline võitluseepos ja tema järg „Odüsseia" on loodud arvatavasti kollektiivselt paljude muistsete rändlaulikute (nn. aoidide) poolt IX saj. e. Kr., lõplikul kujul aga pandi kirja alles VI saj. e. Kr. Mõlemad eeposed omistati Vana-Kreekas siiski Homerosele (umbes IX saj. e. Kr.), kes oli legendaarne isik, kujuteldud pimeda laulikraugana. Nii „Ilias" kui ka „Odüsseia" kajastavad parimini muistsete kreeklaste usulisi vaateid, kombeid ja vaimset elu ning nende kaudu omandas kreeka mütoloogia kindlad raamid.

Mõlemad eeposed, mis on jagatud kaheksümne neljaks lauluks — esimene 15 000, teine 12 000 värsiga, on loodud

heksameetervärssides. Näide Homerose värsist („Odüsseias"):

> Meest mulle nimeta, muus, seda kogemusrikast, kes palju eksles, kui Trooja püha kantsi ta rüüstanud oli.
> Paljude linnu ta nägi ja võõraste rahvaste mõtteid tundis ja kannatas merel südames paljugi valu...

„Ilias".

On möödunud juba kümme aastat, kui kreeklaste laevastik on jõudnud Väike-Aasia loodekaldale, et vallutada Trooja ehk Ilioni[1] linn kättetasuks sealse kuninga Priamose poja Parise alatu teo eest — Sparta kuninga Menelaose abikaasa ilusa Helena röövimisele. Pikaleveninud sõjakäiku pikendab veelgi kreeklaste kuulsaima sangari Ahhilleus'e loobumine võitlusest vastolu tõttu sõjaväe ülemjuhi Agamemnoniga, kes oli võtnud temalt armsaima naisorja Briseise. Solvunud kangelase puudumine võitlusest annab end varsti tunda. Agamemnon saab nüüd, kaotanud jumalate poolehoiu ja tõmmanud endale Ahhilleuse viha, lahingus troojalaste käest lüüa. Kaotuse mõjul läkitab oma uhkusest taltunud Agamemnon saadikud kingitustega Ahhilleuse juurde lepitust sobitama. Viimane aga keeldub sellest otsustavalt. Sellest masendunud kreeklased võtavad järgmisel päeval vastu uue lahingu, kus kuningas Agamemnon võtab isiklikult vägitegusid sooritades võitlusest osa, saab aga haavata. Sama saatus tabab ka kreeklaste poolel eriti silmapaistvat kangelast Diomedest ja osavat Itaka kuningat Odüsseust. Kreeklaste jõud nõrkeb. Troojalased kuningapoeg Hektoriga eesotsas ründavad tagasitõrjumatult kreeklasi, kes on sunnitud põgenema. Troojalased murravad kreeka leeri ja tungivad kuni nende laevadeni,

[1] Sellest linnast ongi eepos saanud oma nime „Ilias".

ähvardades tuletungaldega süüdata selle nende viimse kantsi. Aga nüüd ei suuda Ahhilleus taluda oma kodumaalaste laevastiku hävingut. Ta annab oma parimale sõbrale Patroklosele oma hiilgava sõjarüü ja relvad, et see tõrjuks vaenlase eemale laevade asukohast. Arvates, et Ahhilleus ise sööstab võitlusse, löövad troojalased kohkuma ja põgenevad. Kuulsusihast ahvateldud, ajab Patroklos vaenlased kuni Trooja müürideni, kus ta ise langeb Hektori käe läbi, kelle saagiks jäävad ka Ahhilleuse relvad. Sõbra surm sütitab Ahhilleuse viha troojalaste vastu, neimahimu täidab kangelase rinda. Saanud Hefaistose sepikojast uued võimsad relvad, sööstab ta võitlusse. Ahhilleuse vägev mõõk laastab halastamatult vaenlaste ridu, surmates muuseas ka kaks Priamose poega. Ülejäänud troojalased põgenevad, pääsedes vaevu linna väravate taha varjule. Ainult Hektor jääb lahingutandrele, kuid langeb kahevõitluses Ahhilleuse vastu viimase odast. Võitja seob neimaks oma sõbra surmamise eest oma vastase elutu keha sõjavankri külge ja kihutab sellega mööda tolmavat teed kreeka laagrisse. Seal ta pühitseb suurejoonelise pidutsemisega, võitlusmängude ja ohverdamisega Patroklose matust, teda kurbusega taga leinates. Pärast matust tuleb ühel ööl leinav vanake — Trooja kuningas Priamos ise Ahhilleuse telki ja palub ta ees põlvitades oma poja laiba väljaandmist. Ahhilleus ei suuda meelehärduse mõjul palju kaotusi kannatanud raugale seda keelata. Järgneb Hektori pidulik matus ja troojalaste sügav kurbus oma kangelase ja kõigi võidulootuste kaotamise pärast.

„Odüsseia".

Paremini üles ehitatud ja kompositsioonilt terviklikum kui „Ilias" on selle sündmustiku osaline jatkaja „Odüsseia". Kui „Ilias" kujutas sõdivat Kreekat, siis peegeldub „Odüsseias" mitmeti kreeklaste rahuaegne elu ja olukord.

„Odüsseia" sisuks on Trooja sõja kangelase Itaka kuninga Odüsseuse eksirännakud, enne kui ta jõudis tagasi oma kodusaarele.

On möödunud juba kümme aastat sellest, kui Odüsseus lahkus Trooja alt, aga ta pole ikka veel jõudnud koduranda, vaid teda hoiab juba pikemat aega enda juures Ogügia saarel nümf K a l ü p s o, kes on kangelasse armunud. Zeusi käsul vabastab nümf Odüsseuse, kes ehitab ise endale parve ja sõidab ulgumerele, kus vetejumal Poseidon purustab kohutava tormiga õnnetu ränduri sõiduki. Suuri vaevu pääsnud kaldale, satub ta f a i a a k i d e kuninga juurde, kes võtab võõra lahkesti vastu ja korraldab tema auks pidustuse võistlusmängude ja muusikaliste ettekannetega, kus pime aoid laulab Trooja sõjast ning muuseas ka Odüsseusest enesest, nii et sel tulevad pisarad silmi. Kuninga palve peale nimetab seni tundmatuks jäänud võõras oma nime ja jutustab oma muinasjutuliselt põnevaist seiklustest ja eksirännakuist. Ta oli Trooja alt oma laevadega purjetanud Traakiasse, kus vallutas oma kaaslastega k i k o n i t e linna. Sealt pärismaalaste kallaletungi eest põgenenud, tahab ta sõita oma laevastikuga ümber Pelloponnesose lõunaranniku põhja poole, kuid äge torm paiskab ta kaugele lõunasse — muinasjutulistesse maadesse. Kõigepealt satub ta l o t o f a a g i d e riiki, kus toiduks on magus lootoslill, mis paneb sööjad unustama edasisõidu ja oma kodumaa. Sealt vaevalt pääsnud, satuvad kojusõitjad kükloopide — ühesilmaliste hiiglaste maale. Inimesesööja P o l ü f e e m o s suleb nad seal oma kaljukoopasse, kus neelab iga päev kaks meest Odüsseuse kaaslastest endale toiduks. Leidlik Odüsseus joodab koletise purju ja torkab tal siis tulise vaiaga ainsa silma peast. Siis ta jõuab tuultekuninga A i o l o s e juurde, kes kingib talle kinniseotud kotis kõik ebasoodsad tuuled, et need ei takistaks ta kojusõitu. Juba nähakse kaugelt kodusaare Itaka vahitulesid, kui rammestunud Odüsseus muretult uinub. Ta kaaslased aga avavad uudishimust aetuina kotisuu ja märatsevad tuuled pais-

kavad rändurid uuesti kaugele ulgumerele. Sattunud nüüd inimesesööjate hiiglaste l a i s t r ü g o o n l a s t e maale, kaotab Odüsseus kõik oma laevad ühes meeskonnaga peale ühe, millel ta pääseb ühes väheste kaaslastega põgenema. Tuul viib ta laeva Aiaie saarele, kus satub oma meestega ilusa nõiatari K i r k e võrku, kelle juures veedab, unustanud oma kodu ja isamaa, terve aasta. Sealt ta käib allmaailmas, et teada saada ennustajalt oma saatust. Kirkelt saadud õpetuste varal pääsis ta oma meestega, toppides nende kõrvad vahaga kinni, sireenidest mööda, kes oma hurmava ja kütkestava lauluga möödasõitjaid eneste juurde meelitasid, ja hiljem ka läbi ahtast merekitsusest hädaohtlike koletiste S k ü l l a ja C h a r ü b d i s e vahelt. Kuid päikesejumal Heliose saarel tabas neid õnnetus: keelust hoolimata tapavad nälginud laevamehed mõned jumalale pühendatud härjad, mistõttu torm purustab nende laeva. Ainult Odüsseus üksinda pääseb surmaga võideldes masti rusul Ogügia saarele nümf Kalüpso juurde.

Põneva loo jutustajale ja paljukannatanud rändajale annavad nüüd faiaagid lahkesti oma kaasabi ja viivad ta laevaga tema kodumaale — Itakasse. Läheneva Odüsseuse tunneb ära ainult ta vana truu koer, kes sureb suurest rõõmust peremehe tagasituleku üle. Ilmunud tundmatuna — näruse kerjusena — oma majasse, kus kosilased valitsevad, kes tema äraoleku ajal olid tülitanud leseks peetud kuningannat, oma abikaasale truud Penelopet, ja pillanud tema varandust, maksab kangelane neile kätte, hävitades oma kodu laostajad viimse meheni oma kuulsa vibuga. Odüsseus võib end jälle tunda peremehena oma lossis ja oma rahva õnneliku valitsejana.

Rooma rahvuslik eepos „Aeneis".

Homerose eeposte jäljendus on rooma rahvuslik eepos „Aeneis" (ääne'is). Selle looja, rooma luuletaja V e r g i l i u s,

kes elas I saj. e. Kr. rooma kirjanduse „kuldsel ajastul" keiser Augustuse valitsuse ajal, töötas oma eepose kallal üle kümne aasta (29—19. a. e. Kr.), kuid surm takistas poeedil oma teost lõpuni viimistlemast. Sellest hoolimata sai „Aeneis" rooma kirjanduse kuulsaimaks teoseks ja ta lugemist harrastati veel keskajalgi.

See eepos on rajatud kreeka legendile Aeneasest (äneeas), keda peetakse roomlaste ja nende suurte valitsejate esiisaks. „Aeneis", mis ka on kirjutatud heksameetreis, koosneb 12 laulust, s. o. ligi 10 000 värsist. Selle esimesel kuuel laulul, mis jutustavad Aenease eksisõitudest uue kodumaa otsimisel, on palju ühist „Odüsseiaga", kuna aga viimased kuus, mis kirjeldavad peasangari võitlusi Itaalias, meenutavad „Iliast". Vergiliuse „Aeneis" kuulub nn. rahvuslike kunsteeposte hulka.

Pääsnud põlevast Troojast, eksib Aeneas, troojalase Anchisese ja armastusjumalanna Veenuse poeg, purjetades mööda maailma meresid, kuni torm paiskab ta Aafrika kaldaile Liibüa randa. Ta satub seal ehitatavasse Kartaagosse, kus kuninganna Dido võtab ta lahkesti vastu. Viimase palvel jutustab Aeneas oma raskeist elamustest ja reisiseiklustest: traagilisest Trooja hukkumisest, oma põgenemisest öisest tulikahjumöllust, uue kodumaa otsimisest ja seda takistavaist eksirännakuist. Paljukannatanud sangarisse armub Dido, kes ei suuda endas maha suruda tema vastu süttinud tunnetelõõma. Ent Jupiteri käsul peab Aeneas temast lahkuma ja sõitma Itaaliasse — täitma oma ajaloolist kutsumust. Meeleheitel palub kuninganna teda jääda. Kui päikese tõustes troojalaste laevastik Aafrika rannast eemaldub, surmab hingepiinu kannatav kuninganna enda tuleriidal Aenease mõõgaga, huulil kirglikud kaebed ja needed. Unes ilmunud isa vaimu soovitusel laskub Aeneas Itaalias allmaailma, kuhu talle teed näitab preestrinna Sibülla. Aeneas möödub, ületanud manala jõe, haigutavast põrgusügavikust, kus piinatakse roimareid, ja saabub viimaks Elüüsiumi väljadele — õndsate asupaika, kus isa Anchises

ennustab pojale ja ta suguvõsale hiilgavat tulevikku, näidates talle tema kuninglike järeltulijate, tulevaste rooma kangelaste ja kuulsate keisrite hingi kuni Augustuse ja Marcelluseni. Allmaailmast naasnud purjetab Aeneas Tiberi jõe suudmesse, kus teda kuningas Latinus sõbralikult vastu võtab ja pakub talle oma tütre Lavinia naiseks. Kuid troojalaste kangelasega võistleb neiut asjata kosinud ruutullaste kuningas Turnus, kes astub Juuno õhutusel troojalaste vastu sõtta. Aeneas ruttab nüüd arkaadlaste kuninga ja etruskide poole abi otsima ning saab tulejumal Vulkaanuse sepipajas taotud hiilgavad relvad. Kuid Turnus tungib Aenease ära olles trooja laagrisse ja süütab nende laevad, mis aga muutuvad merinümfideks; puhkeb metsik võitlus, kus erilist vahvust osutab Aenease poeg Askanius (Julus). Vaevu suudab troojalaste laager kauakestvale piiramisele vastu panna. Toetusvägedega saabunud Aeneas lööb vaenlastele raskeid kaotusi ja ajab nad põgenema. Kui Aeneas on saanud üldlahingus käest haavata, kutsub Turnus ta otsustavale kahevõitlusele. Ent ruttu oma haavast tervenenud, surmab Aeneas ruutullaste kuninga ja rajab tee tulevasele Rooma kuulsusele.

Prantsuse rahvuseepos „Rolandi laul".

Kuulsaim ning ühtlasi vanim nüüdisajani säilinud prantsuse kangelaseepos on „Rolandi laul", mis on loodud tundmatu rändlauliku (truvääri) poolt XI saj. lõpul, aga oma sisult kuulub franki-karolingi, seega üldiselt germaani kangelaslugude tsüklisse. Selle kangelaslaulu aluseks on ajalooline sündmus aastast 778, millal baskid hävitasid Hispaaniast kojutuleva Prantsuse järelväe, kusjuures lahingus ülekaaluka vaenlase vastu sai kangelassurma Karl Suure väejuht ja vapper rüütel Roland. Eeposes on baskidest tehtud paganlikud saratseenid, kes ründavad äraandja õhutusel Rolandi vähest male-

vat. Sellele lihtsale ja sirgjoonelise sündmustikuga lugulaulule annavad omapärase pitseri ülevad vägiteod, rüütlitruudus kuni surmani ja kristlik vaim. „Rolandi laulu" vanim üleskirjutus, mis on pärit a. 1170, sisaldab 4000 värssi.

Karl Suur on kogu Hispaania kuni Saragossani alistanud, kus temale veel visalt vastu paneb paganlik saratseenide kuningas Marsilius. Et Karl Suure vägilaste laagris hakkab pärast seitse aastat kestnud võitlust maad võtma tüdimus sõjast, võetakse vastu saratseenide alistumise ja senisest usust pöördumise ettepanek, hoolimata õigustatud umbusaldusest. Kihutatuna hädaohu võlust pakub end teiste aadlike hulgas ka Roland seda teadet vaenlase laagrisse viima. Keiser aga ei taha teda kaotada. Lõppeks määratakse otsust edasi toimetama Rolandi ettepanekul tema võõrasisa Ganelon, kellele see aga tundub nüüd alandusena. Rolandi sõnust loeb ta välja enese haavamist ja vana vaen nende vahel puhkeb lõkkele.

Saragossas hakkab Ganelon, pimestatuna kättemaksuihast Rolandi vastu, saratseenide nõusse. Koos Marsiliusega plaanitseb ta lõksu, mille ohvriks peab Roland langema. Rikkalike kingituste ja Saragossa võtmetega pöördub siis Ganelon tagasi oma keisri väelaagrisse. Et nüüd sõda on lõppenud, marsivad Karl Suure väed kodu poole tagasi. Kuid 400 000 relvastatud saratseeni varitseb Pürenee metsades prantslaste järelväge, kelle juhiks läbi mäekitsuste oli Ganeloni ettepanekul Roland määratud. Suured ja ülekaalukad saratseenide hulgad langevad Roncesvalles'i (ronssevall'i) orus prantslaste väikese järelväe peale. Veelgi ei usu Roland Ganeloni reetmist ja keeldub sarvepuhumisega peavägesid appi kutsumast. Hädaohtu ja surma põlates alustab ta mehist ebavõrdset võitlust. Kohutavas lahingus hõrenevad meeste read. Ainult kuuskümmend prantsuse vahvaimat rüütlit on veel järel. Roland ise on haavatud, aga ta julgus ei alane, kuigi võidulootus kaob. Suurimas hädas puhub Roland viimaks oma sõjasarve, mille hääl kõlab sellise hooga, et puhujal endal meelekohad lõhkevad, mäed ja orud

kõmavad. Seda kuuldakse üle kogu kuningriigi ja ka kaugel eemal keisri laagris. Nüüd pöördub Karl Suur Hispaaniasse tagasi, kuid ta saabub liig hilja. Järgemööda on langenud viimsed kangelased. Roland tunneb oma surma lähenemist, kuid veel tapab ta ühe hiiglase saratseeni, kes tahab talt mõõga röövida. Kui keisri väed jõuavad oma vägilaste märtrisurma paigale, pikeneb ime läbi päev, et saadaks lahingut jatkata. Karl Suure esimeseks püüdeks on kättemaks ja vaenlaste tagaajamine. Siis maetakse langenud kangelased ja peetakse kohut reetur Ganeloni üle.

Saksa rahvaeepos „Nibelungide laul".

Saksa rahva suurimaks ja kuulsaimaks eeposeks on „Nibelungide laul", mis on koostatud vanadest frangi, burgundi ja ida-gooti saagadest umbes 1190. ja 1210. a. vahel lõuna-saksa tundmatu autori poolt. Saagad Siegfriedist ja Kriemhildi kättemaksust olid üksikute lauludena rahvasuus liikunud küll juba sajandeid varem. Meie ajani on „Nibelungide laul" ulatunud kümnes käsikirjas, milledest kolm kuulsaimat on pärgamendist ning pärit XIII sajandist. Selle eepose vanimaist aineist põlvneb ka ühisgermaani kangelaslugu „E d d a".

„Nibelungide laulu" aines leidub kolm eri ajajärku kuuluvat kihti: 1) germaani ürgaega iseloomustav m ü t o l o o g i l i n e element, 2) ajaloolised andmed germaani paganlusest rahvasterändamise ajal (sealt on pärit tegelased, nagu *Dietrich* = Teoderich Suur, *Gunther* = kuningas Gundikar ja *Etsel* = Attila, ning burgundide riigi hävitamine hunnide poolt), 3) keskaeg oma rüütliseisuse vaadete ja kommete kajastusega, nagu see ilmneb turniirides, pidustustes, vapruse ja t r u u d u s e i d e a l i s e e r i m i s e s. Kogu eepos, mille juhtivaks peamõtteks on germaanlastele omane t r u u d u s, näitab selle noore ja terve rahva vaimsete ja füüsiliste jõudude küllust.

Eepos koosneb 39 laulust — 2440 neljavärsilisest stroofist. Sisult jaguneb eepos kahte ossa: esimeses on keskpunktiks Siegfried ja ta surm, teises Kriemhildi kättemaks oma mehe mõrvajale.

Kangelane Siegfried, kuningas Siegmundi ja kuningatar Sieglinde poeg, on juba varasest noorusest peale korda saatnud rea kuulsusrikkaid vägitöid. Võitnud võimsa kääbuse Alberichi ja võttes sellelt nägematuks tegeva võlukübara, on ta saanud tohutu nibelungide aarde peremeheks ja nibelungide kuningaks. Nüüd sõidab ta koos oma kangelastega Wormsi kosima kuningas Guntheri õde — imekaunist Kriemhildi. See võib saada tema omaks aga alles siis, kui Siegfried on aidanud Guntheril abikaasaks võita Isenlandi kuninganna, vägeva Brunhildi, ületades selle nii osavuses kui ka jõus. Kahekordsel pulmapidul aga puudub rõõm Brunhildi palgel. Hiljem tekib temas armukadedus Kriemhildi ja kahtlus Siegfriedi vastu. See lööb lõkkele avalikus tülis ja sõnavahetuses mõlema naise vahel. Ilmneb, et mitte Gunther, vaid Siegfried oma võlukübara abil nägematuks tehtuna on olnud tõeliseks Brunhildi võitjaks. Brunhild haub kättemaksu, milles teda abistab Hagen. Teeseldud sõjasõnumi puhul reedab Kriemhild Hagenile Siegfriedi saladuse. Kümmelnud tapetud lohe veres, on Siegfriedi keha muutunud küll haavamatuks, kuid koht turjal, kuhu oli juhuslikult kleepunud lõhmuseleht, on jäänud haavatavaks. Selle ohtliku koha märgib Kriemhild siidist tikitud ristiga Siegfriedi kuuele, et Hagen teda sõjas teaks kaitsta. Sõjaretke asemel aga korraldatakse nüüd jaht. Kui Siegfried jooksust õhetavana kummardub metsaallikale jooma, tabab õela Hageni viskoda teda märgitud kohast seljal. Ööpimeduse katte all toimetatakse Siegfriedi laip üle Reini tema abikaasa ukse taha. Kriemhild otsustab nüüd oma mehe mõrvareile armutult kätte maksta.

Kolmteistkümmend aastat veedab Kriemhild sügavasti leinates Wormsis. Et teda lohutada, laseb Gunther nibelungide aarde

Wormsi toimetada, kuid tige Hagen uputab selle Reini jõkke. Kriemhild abiellub hunnide kuninga Etseliga (Attilaga), et hõlbustada kättemaksu teostamist. Alles kolmteistkümmend aastat hiljem laseb Kriemhild Etselil oma vennad koos Hageniga enda poole külla kutsuda. Pärast meeldivat reisi ootab neid Etseli kuningakoja saalis verine taplus. Palju sangareid langeb nii ühel kui ka teisel poolel. Lõpuks õnnestub Dietrichil, idagootide kuningal, ka Gunther ja Hagen seotuna Kriemhildi ette toimetada. Kumbki neist ei reeda siiski nibelungide aarde peidupaika. Mitte kinni pidades oma lubadusest laseb Kriemhild raiuda Guntheril pea ja, haaranud Siegfriedi mõõga, lööb oma käega Hagenil pea otsast. Seda nähes tapab Dietrichi relvakaaslane vana Hildebrand ka Kriemhildi enda. Needus, mis kleepus kulla küljes, on täitunud. Valjud kaebed langenute pärast täidavad kuningakoda.

Wolfram von Eschenbach'i „Parzival".

Keskajal, XII ja XIII sajandil, rüütluse õitseajal, tekkis Põhja-Prantsusmaal ja Saksamaal rüütlieeposi, milledes rüütlite vägitegusid, seiklusi ja püüdlusi kujutati. Neist on kõige tähelepanuväärsem saksa luuletaja Wolfram von Eschenbach'i (umbes 1160—1217) suur 25 000-st värsist koosnev eepos „Parzival", mis on kirjutatud aastate 1200 ja 1210 vahel.

„Parzivaliga" on seotud püha Graali legend ja Artuse ümarlaua rüütelkonna muistend. Graal oli legendi järgi smaragdikivist astmeliselt lihvitud karikas, mida Kristus olevat tarvitanud oma viimsel õhtusöömaajal ja millesse hiljem Joosep Arimatiast kogunud ta verd. See karikas, mil oli imetegev võim, arvati säilivat Montsalvage'i (monsalvaaž'i) mäel toredas templis, kus Graali rüütlid teda hoiavad. Nende õndsasse ringi pääseb ainult jumalikul juhatusel. Artus (ehk Artur) oli müüdiline kelti kuningas, kes kaitsis oma maad ja ristiusku pa-

ganuse vastu. Ta kaaslasiks oli kaksteistkümmend nn. „ümara laua" rüütlit, kellede ringi pääseda peeti rüütlile ülimaks auks.

„Parzivali" sisu on järgmine:

Parzivali ema Herzeloide kasvatab oma poega metsaüksinduses, et teda hoida maailma hädaohtude ja eriti rüütliks saamise eest. Kuid poeg, rüütliks saamise ihast aetud, lahkub siiski ema juurest, kes sureb südamevalust. Rüütliks saanud, elab ta läbi mitmesuguseid seiklusi ja jõuab viimaks Graali lossi, kus lossi valitseja ning Graali hoidja on suremas haige ja kannatab hirmsaid piinu. Oma endise õppemeistri Gurnemanzi õpetuste mõjul ei küsi Parzival Anfortase tervisliku seisukorra järele. Kui ta seda oleks teinud, siis ta oleks ise saanud Graali kuningaks ja Anfortas oleks paranenud. Sealtpeale jälgib teda Graali needus. Sellepärast peab ta lahkuma ka Artuse ümarlaua rüütelkonnast, kus ta oli vastu võetud. Aastaid eksleb ta ümber, lahus ka oma abikaasast Condviramurist. Kibestus ja trots Jumala vastu täidavad teda. Kuid ühe vaga eraku õpetuste ja manitsuste mõjul alandab ta oma meelt ja puhastub hingeliselt. Olles näidanud oma üleolekut võitluses ühe teise Artuse rüütliga Gawan'iga ja võitnud kuulsa paganliku sangari Feirefiz'i, võetakse ta uuesti Artuse ümarlaudkonda vastu. Varsti kutsutakse ta ka Graali rüütliks ja kuningaks. Palvetamise ja küsimiste varal ta päästab nüüd Anfortase kannatustest. Seejärel leiab ta ka oma truu abikaasa Condviramuri üles. Ta poeg Lohengrin saab hiljem ta järglaseks Graali hoidjana.

Allikaks selle rüütlieepose koostamisel on Wolfram von Eschenbachile olnud prantslase Chretien de Troye (kretjään dö trua) samanimeline teos, kuid oma eelkäija jämedakoelisest seiklusmaterjali kogust on saksa luuletaja loonud sügavasisulise teose, mis on kantud kõrgeist kõlbelisist ning ülevaist aateist ja kristlik-müstilisest vaimust. Selles eeposes on tahetud esitada vaimset ja üllast rüütlust. Seda graalirüütlust on hiljem aidanud tuttavaks teha Richard Wagner oma ooperitega „Parsifal" (1882) ja „Lohengrin" (1848).

VI. Peatükke stilistikast.

Teadust, mis vaatleb stiili kujundamise vahendeid ja võtteid, kutsutakse stilistikaks. Stilistika alla kuuluvad luulekeel, meetrika ehk värsiõpetus ja temaatika (teose ainestikuline koostis)[1].

LUULEKEEL.

Luulekeel erineb tavalisest praktilises elus ja teaduslikes töis tarvitatavast keelest väljenduse ilmekuse, värvikuse ja meeleolulise varjundiga. Luulestiilis tarvitatakse seepärast rohkem kui kaines proosastiilis sellekohaseid võtteid. Viimased on 1) kõne-, 2) lause-, 3) kõlakujundid.

Kõnekujundid.

Tähtsaimad kõnekujundid on võrdlus, metafoor, personifikatsioon, epiteet, metonüümia ja luuleline liialdus (hüperbool, litootes).

Võrdlus on sõnakujund, kus kõrvutatakse esemed või olukorrad sarnasuse alusel. See muudab väljenduse piltlikumaks, tabavamaks ja ilmekamaks. Näiteid:

Pääsuke lendas kui peiupoiss, kes saaja tulemist kuulutab (Holtz).
Paksud pilved katsid taeva kui musta linaga kinni (Suve Jaan).

Metafooris (e. ülekandes) asendatakse otsene väljendus temaga sarnase piltlikuma ülekantud väljendiga. Metafoori peetakse ka lühendatud võrdluseks. Näiteid:

---

[1] Temaatikat käsitellakse järgmise (gümnaasiumi IV) klassi kirjandusloo õpikus.

Kotkas ujub päeva kullas (Kr. J. Peterson).

Udusein rebenes kaheks (Fr. Tuglas).

Läbi puude lõikasid päikese mõõgad (Fr. Tuglas).

Igatsus õitseb, viletsus lehkab,
lootuse lille ma kuskil ei tea (L. Koidula).

Metafoorid jaotatakse vastavalt sõnaliikidele:

1) nimisõnalisteks, näit.: Meri tantsis surmatantsu (Suve Jaan). Looja minemas ... oled sa, sinitaeva silm (Kr. J. Peterson);

2) omadussõnalisteks, näit.: Meest vaevasid tinased mõtted. Selga mööda jooksis pinnuline kibin (E. Vilde);

3) verbaalseiks, näit.: Jõe mudased harud vajusid uniselt ja raskelt mere poole (Fr. Tuglas). Ladinal ja vulinal hakkas (vanaeit) juttu viskama (Fr. R. Faehlmann). Siiski helises ühe rikkus (Juh. Liiv).

Personifikatsioonis e. **isikustamises** omistatakse elutuile esemeile või olukordadele elusate olendite omadused ja tegevused. Näiteid:

Jäid siis nõmmed nuttemaie,
heinamaad helisemaie,
põllud silmi pühkimaie (Rahvalaul).
Kena päike, kas sa väsind oled,
pikkamisi pead ju tõstad sa? (L. Koidula).

Epiteet on poeetiline kirjeldav või kaunistav lisandsõna, mis tõstab esile põhisõna iseloomulikke või põhilisi omadusi. See annab väljendile tundelise või meeleolulise varjundi ja näitab autori suhtumist asjusse. Epiteet võib olla sageli lähedane omadussõnalisele metafoorile (näit. hõbedased juuksed). Epiteedi näiteid:

Maha langemas on kotka tuuline pesa. Sügise kanged vihmad kurvanäolise oja lainete peale maha on tulemas (Kr. J. Peterson).

Uju, uju, kõrge kuu! (L. Koidula).

Heledalt vilguvad kaugete külade hilised tuled
põigiti unelevat lumist ja kiirgavat maad (V. Ridala).

Metonüümias (e. ümbernimetuses) vahetatakse ühe eseme või nähtuse nimetus teisega mitte sarnasuse, vaid mingi k i n d l a s u h t e (põhjusliku, ruumilise või ajalise) alusel, mis on sellega kuidagi ühenduses. Nii näiteks nimetatakse ainet temast valmistatava asja asemel, autorit tema teoste, tööriista töö või asukohta selle elanike asemel jne. Näiteid:

Kogu t a l u oli väljas. Ma loen E d u a r d V i l d e t. P õ l d on valmis lõikuseks. See mees elab s u l e s t. Toeta ikka ka p u u (s. o. istme) peale! (Juh. Liiv). Nagu kotkapesa kaljutipul, nii valitses l o s s üle linna ja maa (Fr. Tuglas).

Antud näiteis esineb talurahva asemel t a l u. Vilde t e o s t e asemel Vilde, v i l j a asemel p õ l d, k i r j u t a m i s e asemel s u l g, i s t m e asemel p u u, lossi e l a n i k e asemel l o s s.

Sünekdohh (mis on üks metonüümia alaliik) on kõnekujund, milles t e r v i k vahetatakse o s a g a või m i t m u s a i n s u s e g a. Näiteid:

Sina kasvad mõisa'assa,
s a a b a s s ä ä r i e seassa,
t u h v e l j a l g a d e toassa (Rahvalaul).
Seal oli koos palju tarku p ä i d (Rahvasuust).
Mis kaebad sa,
Eestimaa tütre helisev h u u l?
Oh, kui külmalt võõras päike paistab,
kuis nii kangelt v õ õ r a s s õ n a kostab! (L. Koidula).
L i n l a n e magab, suletud veel luugid (H. Visnapuu).

Neis näiteis esineb inimese asemel kehaosa, riide või jalanõu nimetus (nagu „saabassäärad, tuhveljalad, tark pea" jne.) või mitme eseme asemel üks (näit.: „huul, võõras sõna, linlane"). Eriti rikas on rahvalaul n e i u t kujutavaist sünekdohhidest, nagu „sinisilm (siniste silmadega neiu), lestasjalg, ubasuu, kuldapärg, kudruskael, kardavanik, tinapiht" jne.

Luuleline liialdus on kahesugune: 1) ilmsesti ebausutava suurendamise suunas — **hüperbool,** 2) liigne vähendamine — **litootes.**

Näiteid hüperboolist:

Oh anna tuhat keelt sa mulle
ja tuhatkordseks tee mu suu! (Kirikulaul).
Laulan mäed ma meredeksi,
merepõhja kuivemaksi...
Kuhu hääli kuulunekse,
sinna metsa murdunekse. (Rahvalaul).

Näiteid litootesest:

Tegi toa tuule peale,
maja marjavarre peale,
koja kobrulehe peale (Rahvalaul).

Litooteseks nimetatakse ka vastandi eitamist vastupidisuse esiletõstmiseks. Näiteid:

See ei ole halb (= see on hea). Ei ole vähe neid, kes nii arvavad (= paljud arvavad nii).

Lausekujundid.

Tähtsaimad lausekujundid on inversioon, kordus, refrään, parallelism, antitees, kliimaks ehk gradatsioon ja tunderõhulised laused.

Inversioon on ebatavaline sõnade järjekord lauses. Sellega taotellakse kas uudust, tähtsamaks peetava esiletõstmist või värsi rütmi ja riimi, seepärast esinebki seda kõige sagedamini värsilises kirjanduses. Näiteid:

Oo õde murumadala,
taputilka tillukene,
sõsar sõrme suurukene! (Rahvalaul).

Ojake läbi heinamaa sinise rahuga on jookslemas. Maga, maga, isa kallis! (Kr. J. Peterson).

Paistab päike puhas, helge,
veri viirub soontes selge (G. Suits).

Kordus on lausekujund, milles sõna, lause või värsi osa jälletoomisega tõstetakse väljenduse hoogsust ja jõulisust. Sellega tahetakse saavutada sügavamat tundeelamust ja see aitab tõsta lüürilist paatost. Kõige sagedamini esineb see rahvalauludes ja tundelüürikas. Näiteid:

Veere, veere, päevakene,
veere looja vetta mööda! (Rahvalaul).
Õieke, õieke,
ära nii hellasti õilmitse!
Lilleke, lilleke —
kiire on kaduma kevade! (L. Koidula).

Refrään on sõna või värsi korrapärane kordumine stroofi algul või lõpul. See väljendab teatavat tundeküllast elamust või meeleolu, sageli ka paatost. Refrään on üks korduse alaliik. Näiteid:

Kuristiku kõrval laulab linnuke,
tasa, tasa,
südame kõrval pistab pinnuke,
tasa, tasa (L. Koidula).
Ilus, ilus, õed ja noored!
Kaske, kaske!
Ilus laulda õhtu'ella!
Kaske, kaske! (Rahvalaul).

Ka M. Veske tuntud luuletuse „Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt" stroofide lõpul esineb refrään, mis kuulub:

Sest laulgem nüüd ja ikka ka:
see ilus maa on minu kodumaa!

Parallelism (e. mõtteriim) on sama mõtte kordamine erisuguste sõnadega. See on eesti-soome rahvalaulus sageli esinev ja seda iseloomustav lausekujund. Näiteid:

Hüüa vastu, hiisi suuri,
laula vastu, laasi laia,
kuku vastu, kuusemetsa,
paugu vastu, palgimetsa!

Antitees (e. vastuseade) on mingi mõtte kõrvutamine hoopis vastupidise mõtte või väitega. Näiteid:

Muud istvad ilumäe'ella,
ilupilli neil pe'ossa,
ilupilli neil e'essa...
ma istun muremäe'ella,
murepilli mul pe'ossa,
murelauda mul e'essa... (Rahvalaul).
Rõõm ja mure kaksikvennad,
kaksiklapsed looduskojas (Fr. R. Kreutzwald).
Sa kõige armsam mulle,
kuid siiski vihkan sind.
Võin haavu lüüa sulle,
kuid endal lõhkeb rind (A. Haava).

Antitees on lähedane kontrastile — tugevasti erinevate omaduste või nähtuste vastastikku asetamisele. Näiteid:

Must — valge. Ees on uued teed ja uued mered seal mühavad: ehk on see elu, ehk on see nüüd surm! (Fr. Tuglas).

Kliimaks e. **gradatsioon** on lausekujund, mis tähendab väljenduse järk-järgulist tõusu. Näiteid:

Ta on minust kaugel, väga kaugel, saja uue tundmuse ja mõtte taga, teispool tuhandeid uusi elamusi (Fr. Tuglas).

Tunderõhulised laused väljendavad hüüete või küsimuste kujul eriliselt hoogsaid ning sügavaid tundeelamusi. Need esinevad kõige sagedamini pateetilises sõnastuses (eriti oodides ja isamaa-hümnides) ja algavad tihti hüüdsõnaga **oh** ja **ah.** Näiteid:

Päike, oh õnnista eesti rahvast! (M. Veske).
Oh igatsused, salajad soovid soode sees,
oh unenäod, mis korraga kaovad tühjuses! (G. Suits).

Küsimus, millega tahetakse tõsta põnevust või äratada huvi, on retooriline küsimus. Retooriline küsimus ei nõua vastust, sest ta on õigupoolest mingi väite väljendus küsimuse kujul. Näiteid:

Kas siis selle maa keel
laulutules ei või
taevani tõustes üles
igavikku endale otsida? (Kr. J. Peterson).

Kõlakujundid.

Kõlakujundid on helijäljendus e. onomatopöa, alliteratsioon ja assonants.

Helijäljendus ehk **onomatopöa** on sõna, mis püüab järele aimata looduses esinevaid helisid ja hääli. Need aitavad väljendust ilmestada ja elustada. Onomatopoeetilisi sõnu on palju eriti eesti keeles, näit. „tuhisema, vuhisema, sahisema, kahisema, vuhama, uhama, nagisema, pagisema, pragisema, praksuma, raksuma" jne. Näiteid onomatopöa esinemisest kirjanduses:

Miski palkides pagiseb,
laes naksub ja nagiseb,
põrandalaudades pragiseb,
korstnas lööb kimedat pilli (H. Adamson).

Popi käpad tegid kripa-krõpa ruudulisel põrandal (Fr. Tuglas). Siin luisatakse vikatit vinn-võnn, vett-vätt ja niidetakse ikka siuh ja säuh (E. Enno).

Alliteratsioon on sama konsonandi kordumine sõnade algul. Näiteid:

Nutt siin **l**epikutes **l**iigub,
kurbus **k**õnnib **k**aasikus (L. Koidula).

Assonants on vokaalide kordumine sõnade pearõhulises silbis. Näiteid:

Õhtu **õ**hud **sõ**udvad sala
lepalehti libistes (M. Veske).

Alliteratsioon ja assonants esinevad sageli kõrvuti ühes ja samas värsis või lauses. Näiteid:

T*u*le, t*u*le, t*uu*lekene! (Rahvalaul).
Taevas oli täis p*i*kki p*i*lulisi p*i*lvi kui linnutiibu (Fr. Tuglas).

VÄRSIÕPETUS.

Värss on luuletuse rida. Iga värss alustatakse uuest reast.

Stroof ehk salm on kokkukuuluvate ja teatavat vormilist tervikut moodustavate värsside rühm.

Värss koosneb värsijalgadest, värsijalg silpidest.

Värsimõõt määrab ära, missugune silp värsijalas on rõhuline ja missugune silp või silbid on rõhuta.

Rõhuliste ja rõhuta silpide süsteemipärane järgnemine värsis moodustab värsi rütmi, mis annabki sellele teatava ilu ja selle eraldab proosast.

Värsimõõtu kujutatakse skemaatiliste kriipsukeste ja loogakestega, kusjuures kriips (—) märgib rõhulist ja loogake (⏑) rõhuta silpi. Värsijalad eraldatakse tarbe korral püstjoontega.

Tuntuimad värsimõõdud on järgmised kolm:

1. Trohheus: — ⏑, s. o. värsijalg koosneb kahest silbist, milledest esimene on rõhuline, teine rõhuta. Näide:

Minge üles mägedele

2. Jamb: ⏑ —, s. o. värsijala esimene silp on rõhuta, teine rõhuline. Näide:

Aeg annab arutust.

3. Daktül: — ⏑ ⏑, s. o. värsijalg koosneb kolmest silbist, milledest esimene on rõhuline, muud kaks rõhuta. Näide:

Mis mulle jutustad, koidiku tuul?

Peale nende kolme mainitagu veel järgmisi kaht kui vähem tähtsat:

6. Anapest: ⏑ ⏑ —, mis on ümberpöördud daktül: esimesed kaks silpi on rõhuta, kolmas on rõhuline. Näide:

Seda kaua ju otsinud olen

7. Amfibrahh: ⏑ — ⏑, s. o. kolmesilbiline värsijalg, mille keskmine silp on rõhuline, esimene ja kolmas rõhuta. Näide:

Me sõprusest aasta ju möödas

Õigupoolest kõlavad anapestilised ja amfibrahhilised värsid nagu daktülilised; vahe on ainult selles, et värsi algussilbid või silp on rõhuta (vt. lk. 218, märkus 3).

Peale kahesilbiliste (trohheus, jamb) ja kolmesilbiliste värsijalgade esineb ka veel neljasilbilisi, mida aga vanemas ärkamisaegses luules peagu sugugi ei tarvitata.

Värsi viimne jalg võib ka poolik olla, s. o. silbi (või silpide puudumisega). Näiteid:

Kus on kõlisev ta keel? (Viimses värsijalas puudub rõhuta silp).

Sind surmani küll tahan (Viimses värsijalas puudub rõhuline silp).

või:

⏑ | — ⏑ | — ⏑ | — ⏑

Nii oleks jambiline värsimõõt sama, mis trohheiline, anapestiline ja amfibrahhiline sama, mis daktüliline.

V ä r s i s k e e m. — Värsiskeemiks nimetatakse värsi rütmi (rõhuliste ja rõhuta silpide) märkimist vastavalt kriipsukeste ja loogakestega, nagu seda on ülalpool toodud näidevärsside all osutatud.

M ä r k u s 1. — Teatavasti on pikemail (3-, 4-, 5-silbilistel) sõnadel peale esimesel silbil oleva p e a r õ h u veel k õ r v a l r õ h u d, mis asetsevad harilikult 3-ndal, 4-ndal, 5-ndal silbil, mõnedel aga ka 2-sel ja 4-ndal silbil, näit.: kánnatlikkusèga, kártlikulè. Luuletustes võetakse sageli ka need kõrvalrõhud värsirõhkudena arvesse. Ü h e s i l b i l i s e d s õ n a d võivad esineda niihästi värsirõhulises kui ka värsirõhuta kohas, sedamööda kus nad asetsevad. Kolmesilbilised sõnad võivad esineda daktülitena (näit.: Kaugele kadusid: — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑) või trohheustena (näit.: Kaugele siis kadusid nad: — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑). Kuna mitmesilbiliste eestikeelsete sõnade esimene silp on rõhuline, siis jambilised värsid algavad reeglipäraselt ühesilbilise sõnaga („ja, see, ka, ta, mets, lind" jne.).

M ä r k u s 2. — Nimetused trohheus, jamb, daktül on pärit kreeka keelest. Kreeka ja ka ladina värsimõõdus ei moodustanud värsirütmi mitte sõnade rõhud, vaid silpide pikkus ja lühidus, s. o. pikkade ja lühikeste silpide süsteemipärane järgnemine, kusjuures siis värsirõhud osalt erinesid sõnarõhkudest, mis tekitas nn. skandeeriva lugemise. Kuna eesti uueaegses luules silpide vältust ei arvestata, vaid ainult rõhku, siis tähendab meie värsimõõdu skemaatilises kujutuses kriips (—) vaid rõhku ja loogake (⏑) rõhu puudumist.

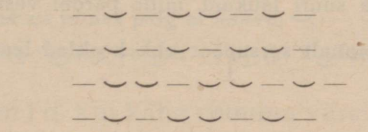
M ä r k u s 3. — Arvestades ainult värsirütmi rõhulist printsiipi ja ka seda, et eestipärased sõnad algavad rõhulise silbiga, võiks eesti luuletustes täie värsijala algust lugeda rõhulisest silbist. Selle järgi värsijalad eesti luuletustes oleksid k a h e l i s e d (— ⏑), k o l m e l i s e d (— ⏑ ⏑), n e l j a l i s e d (— ⏑ ⏑ ⏑). Üks või kaks rõhuta silpi värsi alguses oleks niisugusel korral poolik värsijalg.

V ä r s i r ü t m i ü h t s u s. — Rütmi suhtes on mingi luuletuse (või luuletuse stroofi) värsid kas ü h e v ä r s i m õ õ d u l i-

sed või segavärsimõõdulised. Ühevärsimõõdulised on värsid, mis koosnevad kas ainult trohheustest või ainult jambidest (puht-kaheline rütm) või ainult daktülitest (puht-kolmeline rütm) jne. Segavärsimõõdulised on värsid, milledes osa värsijalgu on kahelised (trohheilised, jambilised), osa kolmelised (daktül, amfibrahh, anapest). Samuti on värsid ebaühtsed ka siis, kui näit. kahelise rütmiga värssides ühed algavad rõhulise silbiga (trohheus), teised rõhuta silbiga (jamb).

Segavärsimõõdulised värsid jagunevad omakorda kindlasegavärsimõõdulisteks ja vabasegavärsimõõdulisteks.

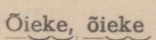
Kindlasegavärsimõõdulised värsid on need, milledes ainult teatavas kindlas värsijalas või värsijalgades (näit. teises) on erinev rütm, nagu näiteks järgmises skeemis:

Vabasegavärsimõõduliste värssidega on kirjutatud näit. K. E. Söödi luuletus „Metsateel" ja J. Bergmanni „Luupainaja".

Värsside pikkus. — Värsi pikkust mõõdetakse värsijalgadega, kusjuures arvestatakse ka need värsi lõpul olevad poolikud värsijalad, mis sisaldavad rõhulise silbi. Näiteid:

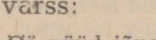
Kahejalgne värss:

Õieke, õieke

(Koidula luuletuse „Üürike" algusvärss)

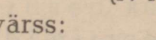
Kolmejalgne värss:

Öö nüüd jõuab jälle

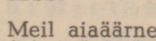
(F. Kuhlbarsi luuletuse „Õhtulaul" algusvärss)

Neljajalgne värss:

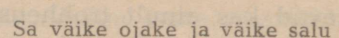
Meil aiaäärne tänavas

või:

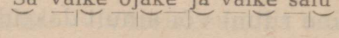
(L. Koidula luuletuse „Kodu" algusvärss)

Viiejalgne värss:

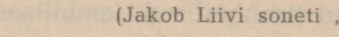
Sa väike ojake ja väike salu

või:

(Jakob Liivi soneti „Kallid kohad" algusvärss)

Kuuejalgne värss:

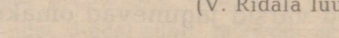
Õhtumaile vajub päike verevana

(V. Ridala luuletuse „Luitel" algusvärss)

Vanemas luules ei tarvitatud harilikult kuuejalgseist pikemaid värsse, kuid uuemad luuletajad on kirjutanud sageli ka 7- ja 8-jalgseid, vahel veelgi pikemaid. Nii koosneb V. Ridala luuletus „Rannamaastik" 10- ja 9-jalgseist värssidest:

Teispool metsa suuri laukaid, mille pardal vesiätsed õilmitsevad,

mille vagalt pinnalt sorsapaar ehk kosklad lendu sahisevad...

Riim.

Riim on kahe või rohkema värsi lõpu häälikuline ühesarnasus. Riim algab värsijala rõhulise silbi vokaalist; sellest vokaalist alates peavad kõik häälikud samased olema. Selle vokaali eel olev konsonant on harilikult erinev.

Märkus 1. — Kui esineb ainult vokaalide samasus, siis see on assonantsriim; näit.: kurb — muld.

Märkus 2. — Skeemis eri riimide asend märgitakse tähtedega (vt. allpool).

Pikkuselt on riimid:

1) Ühesilbilised ehk meesriimid: *sind* — *rind*; lugema — otsida; elanud — saadetud.

2) Kahesilbilised ehk naisriimid: *rinda* — *hinda*; tulevale — heledale.

3- ja 4-silbilised riimid on haruldused: *rumalad* — *humalad*; *karastada* — *varastada*.

Paigutuselt on riimid:

1) P a a r i s - ehk k õ r v u t i r i i m i d, kui üksteisele vahetult järgnevad värsid riimuvad; skeem aa bb; näide:

Oh Kalev, et nii vara sa
ju pidid surmas närtsima!
Ma olen üksi ilmas nüüd,
ei olnud mul ei sinul süüd. (F. Kuhlbars)

2) R i s t r i i m i d, kui värsid riimuvad üle värsi; skeem abab; näide:

Kus on rahvas vaik ja vahva,
kus on kõlisev ta keel?
Kus ka piinas palg ei kahva,
vana voorus valvab veel? (L. Koidula)

3) S ü l i r i i m i d, kui kahe riimuva värsi vahel on kaks paarisriimidega värssi; skeem: abba; näide:

Sa väike ojake ja väike salu,
ei ma teid iial unustada või;
sealt ema mulle kauneid lilli tõi,
kui paterdasin õues palja jalu. (Jakob Liiv)

Kahe riimuva värsi vahel võib esineda ka kolm värssi, mille skeem on siis: abbba.

Mõned uuemad luuletajad on tarvitanud veelgi kaugemaid riime, kus kahe riimuva värsi vahel on neli, koguni viis värssi.

A r v u l t on riimid:

1) k a h e k o r d s e d, kui ainult kaks värssi riimub;

2) k o l m e k o r d s e d, kui kolm värssi riimub;

3) n e l j a k o r d s e d, kui neli värssi riimub.

Neljakordsed riimid on haruldused; esinevad muuseas sonetis (vt. lk. 228).

Puhtuselt on riimid:

1) puhtad riimid, kus kõik riimihäälikud alates vokaalist on vastavalt samased nii oma laadilt kui ka vältuselt:

pind — sind; *kuuled — tuuled — huuled*;

2) ebapuhtad riimid, kus riimi vokaalis või koguni konsonandis on erinevus:

vili — süli; *väed — söed*; *käes — pääs*; *ees — jääs*; *vait — paik*.

Märkus. — Kuna eesti keel on võrdlemisi riimivaene, siis tarvitavad meie luuletajad vahel ka ebapuhtaid riime. Seejuures on tähtis, et riimi erinevad algusvokaalid oleksid vähimalt lähivokaalid, nagu e — ä, ä — ö, i — ü jne. Sel puhul tähendatagu, et riimimulje tekkimiseks on palju olulisem järghäälikute samasus kui riimi algusvokaali oma, mis häda korral võib erinev olla. Seega näit. *marjad — härjad* enam riim kui *marjad — karjas*. Niisuguseid poolikuid või ligikaudseid riime, mida mõned uuemad luuletajad tahtlikult harrastavad, on hakatud nimetama irdriimiks. „Irdriimi" ühe sõna lõpus võib olla koguni konsonant või konsonante, mida teises riimsõnas ei ole, näit.: pea — reas; kinnas — hännast. Kuigi irdriimid teevad luuletamise tehniliselt märksa kergemaks, on nad siiski alaväärsed võrreldes puhaste ja koguni ebapuhaste riimidega.

Pealeselle eraldatakse riime veel nende kõlavuselt: ühed riimid on kõlavamad, teised vähemkõlavad ehk kahvatud. Riimi kõlavus oleneb häälikute laadist ja ühendist. Täissõnalised riimid (nagu *kulda — mulda*) on üldiselt kõlavamad kui lühikestest sõnalõppudest koosnevad riimid (*-ta — -ga*; *-le — -se*; *-nud — -tud* jne.). Veel halvem on, kui sama lõppu korratakse riimina, näit.: kuula*nud* — vasta*nud*.

Kõneldakse ka kulunud riimidest, mida liig palju on tarvitatud, nagu *mind — sind, päike — läike* jne., ja uudseist või haruldastest riimidest, milledel on enam värskust ja mõjuvust. Kuid veel tähtsam kui uudus on riimide puhul see, et nad saabuksid loomulikult, s. o. oleksid luuletuse sisulise külje teenistuses ja sellest tingitud ning välja kasvanud, aga mitte rii-

mideks riimide pärast, mis tekitab sageli paiksõnalise või nn. kistud riimi. Viimased vähendavad luuletuse mõjuvust ja ilu. Halvasti mõjuvad ka riimid, mis keelevea läbi või sõnavormi ebakohase lühendamise teel on saavutatud, nagu seda nii mõnigikord meie luules, eriti vanemas luules võib leida.

Riimideta värsid. — Riimid võivad luuletustes ja üldse värssteoseis ka hoopis puududa, millisel korral rütmiline külg on see, mis vormiliselt eraldab värsid proosast. Nii on mitmed värssdraamad kirjutatud riimideta. Luuletustes riimitakse sageli vaid paarisarvulised värsid, kuna paarituarvulised on riimideta. Riimide skeem on niisugusel korral järgmine: xaxa (x tähendab riimita värssi). See moodus oli meie järelärkamisaja lüürikas, eriti Söödil ja Anna Haaval, väga sagedane.

Tähendatagu ka, et vana kreeka ja rooma luuleteoseis puudus riiminõue ja samuti ka meie rahvalaulus.

Mõned tähtsamad kindlakujulised värsid.

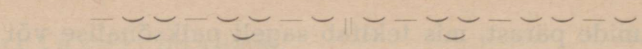
Heksameeter koosneb kuuest värsijalast, milledest viis on daktülid ja kuues trohheus; daktülite asemel võivad olla ka trohheused, välja arvatud viiendas värsijalas, kus peab alati olema daktül. Skeem:

— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑

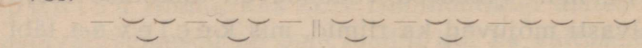
Näide:

Kuule, mu kuldaväärt tütar, sull' määrand ma midagi teha.

Tsesuur. — Tsesuur ehk lõige on peatus värsi keskel sõnade vahel, kus ka mõtteliselt võib olla väike peatus. Skeemis märgitakse tsesuur kahe püstjoonega. Heksameetris on tsesuur harilikult kolmandas värsijalas:

või:

Näiteid:

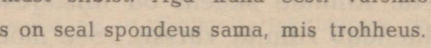
Kuju mull' kangaste kangas, || nii ilus kui iganes oskad...
Kangas ei olnud just pikk, || ei olnud ka lühike aiva.

Tsesuur võib aga olla kahes kohas, teises ja neljandas värsijalas.

Märkus. — Kreeka ja rooma luules võis daktüli asemel olla spondeus, mis koosneb kahest pikast silbist. Aga kuna eesti värsimõõdus silpide pikkust ei arvestata, siis on seal spondeus sama, mis trohheus.

Heksameetervärssides on kirjutatud kreeka ja rooma jutustava luule teosed, nagu Homerose eeposed „Ilias" ja „Odüsseia" ning Vergiliuse „Äneis" (vt. lk. 201). Saksa luules on heksameetrit kasutanud eriti Goethe ja Schiller (mainitagu näit. Goethe teos „Hermann und Dorothea").

Viiejalgne jamb ehk kvinaar on saanud dramaatilise luule värsiks. Selles on oma värssdraamad kirjutanud vanad kreeka traagikud, nagu Sophokles, ja hiljem Shakespeare, Goethe ja Schiller. Kreeka eeskujul on dramaatilises teoses värsid harilikult riimideta. Viienda värsijala järel võib esineda poolik värsijalg rõhuta silbi kujul. Näide:

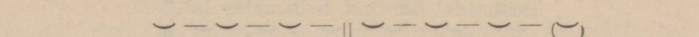

(Schiller, „Wilhelm Tell")

Viiejalgset jambi tarvitatakse harilikult ka stantsis, tertsiinis ja sonetis, aga sageli ka muus lüürilises luules.

Aleksandriin on kuuejalgne jambiline värss tsesuuriga kolmanda ja neljanda värsi vahel. Kuuenda värsi järel võib

olla rõhuta lisasilp naisriimi võimaldamiseks. Aleksandriinvärssidel on harilikult paarisriimid, kusjuures meesriimid vahelduvad naisriimidega. Skeem:

Aleksandriini on rohkesti tarvitatud prantsuse luules, kus ta on kujunenud mingisuguseks universaalvärsiks.

Eesti luules tarvitas esmakordselt aleksandriinvärsse XVII sajandil R. Brocmann (vt. lk. 20).

Stroof.

Stroofi ehk salmi k u j u oleneb värsside arvust, üksikute värsside pikkusest ja riimisüsteemist.

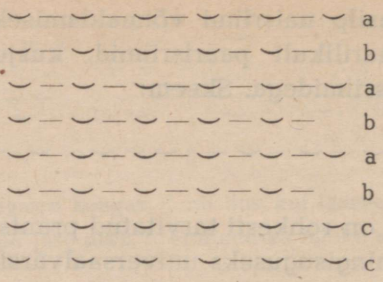
Värsside arvult võivad stroofid olla 2- kuni 12-värsilised; kõige harilikum värsside arv stroofis on 4 kuni 6.

Reeglipäraselt konstrueeritud luuletuses on stroofid harilikult s ü m m e e t r i l i s e d, s. o. ühesugused värsside arvult, vastavate värsside pikkuselt ja riimisüsteemilt, teiste sõnadega, nad on koostatud ühesuguse skeemi järgi, nagu seda on näit. Koidula luuletus „Kaebus" (lk. 294).

Uuemad luuletajad ei pea iga kord kinni sellest sümmeetrianõudest: nende luuletustes esineb stroofe, millede skeemid enam või vähem erinevad omavahel.

Mõned erilised stroofikujud ja luuletusvormid.

Stants ehk **oktaav** on kaheksast viiejalgsest jambilisest värsist koosnev stroof riimisüsteemiga abababcc, kusjuures a ja c on kahesilbilised riimid, b aga ühesilbiline. Kahesilbilise riimi puhul on värsil üks rõhuta lisasilp. Skeem:

Näide:

Kui tuleriida olivad nad teinud
ja surnukeha pannud riida pääl',
kõik preestri ohverdused mööda läinud
ja vaikseks kustund kaebav lauluhääl,
siis olid tuleleegid läbi käinud,
ei jäänud muud kui paljast tuhka sääl,
mis potti korjatud nüüd maha maeti
ja küngas kalmu varjuks pääle kaeti.

(Fr. R. Kreutzwaldi „Lembitu" 4-nda laulu lõppstroof)

Stants on itaalia päritolu. Stantsides on loodud itaalia luuletajate Ariosto (1474—1533) ja Torquato Tasso (1544—1595) kuulsad eepilised teosed: Ariosto „Raevutsev Roland", Tasso „Vabastatud Jeruusalem". Ka Kreutzwaldi „Lembitu" on kirjutatud stantsides.

Oma range vormi ja kolmekordsete riimide tõttu kuulub stants värsitehniliselt raskete stroofivormide hulka.

Lihtsustatud kujul esineb stants kuuevärsilise stroofina riimisüsteemiga ababcc.

Tertsiinid on kolmest viiejalgsest jambilisest värsist koosnevad stroofid. Riimisüsteem on järgmine: aba bcb cdc dcd jne. v x v x. Riimid on kolmekordsed ristriimid peale esimese ja viimse, mis on kahekordsed. Viimsele stroofile järgneb üksik lisavärss selleks, et viimse stroofi keskmine värss ei jääks riimita. Näide:

Tuulemaa I.

Ju roobitsenud pärtlipäeva rajud
puud esimestest koltund lehtedest;
maast käinud üle ranged, külmad sajud.

Nüüd raskest terast kaugel' lendab lest,
kus aastalõikust juba tuulatakse;
tuul puhub läbi rehealustest.

Nüüd uudsevilja veskil jahvatakse,
näe, pilvemüüri vastu kerkib tiib;
ja uusi ahtmeid parsil' ahetakse.

Käes sügisene pööripäev. See viib
mu mõtte väljadelt, mis maameest kiitvad.
Kui lahja on su oma põlluriib!

Siin põhikirde iilid noorust niitvad,
ei pärjaks ole iial valminud
su pööripäevad, päikest, tormi liitvad.
Kui vähe oled salmiks palminud. (G. Suits).

Tertsiinides on kirjutatud itaalia luuletaja Dante Alighieri (loe: aligjeeri, 1265—1321) kuulus usulis-müstiline teos „Jumalik komöödia".

Itaalia tertsiinidel on kõik riimid kahesilbilised, mujal aga tarvitatakse harilikult vaheldumisi mees- ja naisriime, nagu näha ülemal toodud näitest.

Ka tertsiinid oma kolmekordsete riimidega, millede leidmine eesti keeles ei ole kerge, kuuluvad tehnilises suhtes raskete hulka.

Sonett on neljast stroofist koosnev luuletus, kus kaks esimest stroofi on neljavärsilised (nelikud), kolmas ja neljas aga kolmevärsilised (tertsiinid). Värsimõõt on harilikult viiejalgne jamb

või ka aleksandriin (kuuejalgne jamb). Naisriimi puhul on värsil rõhuta lisasilp. Riimisüsteem on järgmine:

	abba	abba	cdc	dee
või:	abba	abba	cdc	dcd

a- ja d-riimid on kahesilbilised (naisriimid), muud ühesilbilised. Tertsiinides võib riimisüsteem olla ka teissugune, näit.: ccd — ccd, või: cdc — dcc jne.

Kuna kaks esimest stroofi on samade riimidega, siis esinevad sonetis neljakordsed riimid.

Näidetena vt. Koidula „Laulu kohus" (lk. 153) ja Jakob Liivi „Luuleteel" (lk. 194) ja „Kallid kohad" (lk. 313).

Nii stroofiliselt kui ka sisuliselt jaguneb sonett kaheks osaks: kaks esimest stroofi ja kaks viimast; esimeses kahes käsitellakse mingit mõtet või teemat, viimses kahes esitatakse mingi järeldus eelmisest või vastuseade sellele. Seetõttu sobib sonett enam mõtteluule vormiks kui lihtsa, otsese lüürilise meeleolu väljendamiseks.

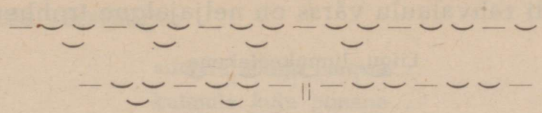
Oma range stroofiskeemi ja keerulise riimisüsteemi tõttu (neljakordsed riimid) on sonett raske luuletusvorm, mille laitmatu teostamine nõuab luuletajalt suurt tehnilist oskust.

Sonetipärg koosneb 15-st sonetist; iga järgnev sonett algab eelmise stroofi lõppvärsiga; viimne, viieteistkümnes sonett koosneb neist eelmistes sonettides kordunud värssidest.

Sonett on itaalia päritoluga. Itaalia kirjanduses on kuulus oma sonettidega Petrarca (1304—1374). Ka Shakespeare on kirjutanud sonette. Hiljem on sonette harrastatud eriti prantsuse luules. Eesti luuletajaist on sonette luuletanud Koidula, Jakob Tamm, Jakob Liiv, eriti aga Ridala ja Marie Under.

Eleegiline distihhon (kaksikvärss) koosneb kahest värsist, milledest esimene on heksameeter, teine — lühem — pentameeter. Pentameetri keskel on tsesuur. Pentameetri esimeses

pooles võib kolmelise rütmi (daktüli) asemel olla ka kaheline. Skeem:

Näitena toodagu V. Ridala luuletus „Epitaphium" (hauapealkiri), mis koosneb kahest distihhonist:

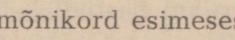
Elu on üürike anne, tast ülevam kangelastegu,
mis teeb isamaa meel, surmaski murdmatu veel.
Vägitöö kaunis jääb hiilgama veervate aastate voolus,
kestvam kui saatuse öö, tõuseb ta järele au.

Eleegiline distihhon on antiikse päritoluga ja teda tarvitati muinaskreeka luules esialgselt leinaliste ja kaebuslike meeleolude ja tundmuste väljendamiseks, hiljem ka mõttesalmideks (aforismideks). Saksa luuletaja Schiller on palju ilusaid aforisme kirjutanud eleegilise distihhoni vormis. Meie kirjanduses on distihhone kirjutanud Faehlmann („Piibujutt", lk. 279) ja Ridala.

Üldiselt on neid siin käsiteldud stroofi- ja luuletusvorme meie kirjanduses vähe tarvitatud, eriti stantsi, tertsiini ja eleegilist distihhoni. Ärkamisaegses ja järelromantilises luules esines kõige rohkem kõige lihtsam stroofivorm, nimelt neljavärsiline stroof (ehk n e l i k) kolme- või neljajalgsete värssidega, kusjuures veelgi suurema lihtsuse saavutamiseks riimiti ainult teine ja neljas värss ühesilbilise riimiga, kuna esimene ja teine olid riimita (skeem: x a x b). Näiteid seesugusest stroofist pakuvad Kuhlbarsi „Vanemuine", „Linda laul" ja „Õhtulaul" (lk. 298 ja 299). Vahel ühendati kaks niisugust nelikut kaheksavärsiliseks stroofiks, nagu Koidula luuletustes „Sind surmani" ja „Eesti muld ja eesti süda" (lk. 294).

Rahvalaulu värsiehitus.

Vana eesti rahvalaulu värss on neljajalgne trohheus. Näide:

Erandlikult esineb mõnikord esimeses värsijalas, harvemini värsi keskel kahe silbi asemel kolm või koguni neli silpi, mõnikord jälle kahe silbi asemel üks pikk silp. Näiteid:

Oh seda / hääda / hääle/kesta . . .
Ühe pani / kuuksi / kullen/dama . . .
Vihu/*last olen* / viidud / virve . . .
Too / kirves, / raiu / kiike . . .
Tegi / *kuu,* / tegi / kaksi . . .

Värsirõhud osalt ühtivad sõnarõhkudega, osalt mitte. See on üks vana rahvalaulu värsi oluline erinevus uueaegsema luule omast.

Näiteid värsi- ja sõnarõhkude mitteühtimisest:

Kus on / kullal/*lá* ko/*dúke,*
ja hel/lál e/*lúa*/séke?

Värsirõhkude esiletõstmine tekitab nn. skandeeriva lugemise, kus skandeerimisrõhud vastavad laulu viisi muusikalistele rõhkudele.

Rahvalaulu värsis võetakse teataval määral arvesse ka silpide pikkust, nimelt sõna esimese silbi pikkust. Selle kohta kehtivad järgmised kolm reeglit:

a) Pikk esimene silp (s. o. II või III vältes) on värsijala tõusus (ehk rõhulises kohas); teiste sõnadega: pikk esimene silp alustab ainult värsijalga, aga ei või sattuda värsi rõhuta kohta. Näit.:

Liigu, linnukeelekene,
mõlgu, marjameelekene . . .

b) L ü h i k e esimene silp on harilikult värsijala languses (s. o. rõhuta kohas); teiste sõnadega: lühike esimene silp ei või alustada värsijalga:

silmi/le *si*/nine / metsa,
kulmule *kulu* *punane* . . .

Sel puhul tekibki värsirõhkude mitteühtimine sõnarõhkudega.

c) Eelmisest kahest reeglist erandi moodustab e s i m e n e v ä r s i j a l g : selles võib lühike esimene silp olla ka värsirõhulises kohas ja pikk esimene silp värsi rõhuta kohas. Viimasel puhul algab värss ühesilbilise sõnaga: *ja* — ; *siis* — ; *kas* — ; *kes* — ; *kus* — jne. Näiteid:

*Mi*na kuulin, vastu kostsin . . .
Kus on kullalla koduke
ja *tai*mel talutoake
ja *mar*jal magaduspaika?

Pealeselle ei või rahvalaulu värss lõppeda ühesilbilise sõnaga ja neljasilbiline sõna on kas värsi alguses või veel harilikumalt värsi lõpus, mitte aga värsi keskel. Järelikult:

süllad õue *sünnitavad*
(mitte: süllad *sünnitavad* õue).

Esitatud reeglite vastu leidub üleskirjutatud ja avaldatud rahvalauludes ka eksimusi, mis on seletatavad mitmesugustel põhjustel. Nii esineb puudulike või ülearuste silpidega värsse või pikk rõhuline silp asetseb värsi keskel rõhuta kohas ja lühike silp rõhulises.

Rahvalaulu värssidel harilikult e i o l e r i i m e. Riimi aset täidavad alliteratsioon ja parallelism.

A l l i t e r a t s i o o n ehk sõna algushäälikute samasus seisneb selles, et samas värsis harilikult kaks või rohkem sõna algab sama konsonandiga või vokaaliga; vokaalide samasust

nimetatakse ka assonantsiks, kusjuures vokaalid ei tarvitse täitsa samased olla. Näited:

*K*us on *k*ullalla *k*oduke
ja hellal *e*luaseke?

Harva alliteratsioon puudub.

Parallelism ehk mõtteriim seisneb selles, et sama mõtet väljendatakse varieerides kahe, kolme või veel rohkema värsiga:

Kes toob muldaje õluta,
haudaje haneosada, (I paralleelvärss)
liivaje sealihada, (II parall.)
kalmuje kanamuneda, (III parall.)
kabelie keedukalja? (IV parall.)

Alliteratsiooni saamiseks tarvitab rahvalaul vahel mõtteliselt ebamääraseid, võimatuid või ebaloogilisi ütlusi. Näide:

Läksin metsa kõndimaie
pühapäeva hommikulla,
argipäeva aegadella.

Loomulikult ei võinud metsas kõndimine toimuda samaaegselt püha- ja argipäeval. Kuid siin ei tahetagi ära määrata kindlat päeva; pühapäev ja argipäev on siin vaid selleks, et aja mõistet kahes värsis varieerival kombel väljendada.

Tähtsamad iseärasused rahvalaulu keeles.

Rahvalauludes esinevad uueaegsemate vormide kõrval ka mitmed vanemad keelendid, millede tundmine on üks tarvilisi eeldusi rahvalaulude paremaks mõistmiseks. Tähtsamad neist on järgmised:

1. Lõppvokaali püsimine ainsuse nimetaval ja ka käändelõppudel: *kurba lindu* (= kurb lind), *üksi suuri tuuli* (= üks suur tuul), *kavala* (= kaval), *suuressa sõjassa;* (seda) *maada* (= maad); *vandujaksi* (= vandujaks); *kasteta* (= kastet); *kasvavada* (= kasvavat); teatavail sõnatüüpidel on niisugusel korral ains. osastavas t asemel d; *haleda* (= hale; niisuguseil e-lõpulistel omadussõnadel on ains. nimetav da-lõpuline).

2. Lõputa osastava asemel on da-lõpuline: *poegada* (= poega), *suurida sõnuda* (= suuri sõnu).

3. Lõputa sisseütleva asemel on -je: *sõdaje, jõgeje* (= sõtta, jõkke); sisseütlev on sel puhul vahekonsonandi kõvenduseta; -sse asemel on sageli -ie: *kelderie, kirikuie.* Siia kuulub ka maie-lõpp ma-infinitiivil: *liikumaie, kõndimaie.*

4. Alaleütlevas -lle kõrvalrõhulise silbi järel: *kaasikulle, poegadelle.*

5. Vahevokaali püsimine: *akkenasta, kandelella, püüdemassa, laulemaie, annetakse, püüetakse* (= antakse, püütakse), *kündadessa* (= kündes) jne.

6. Kahekordne ja kaheks eri silbiks loetav vokaal nn. koondeliste sõnade III-vältelistes vormides (sõnatüüpidel „kaste, rahvas, kauge"): *kaste'elle, rahva'alle, kauge'elta.*

7. -se- asemel sageli -kse: *katuksella, vareksed.*

8. Rohkesti i-mitmusi: *puile, sulilla, õlilla* (= sulgedel, õlgedel), *uusile sõnule.*

9. -b asemel mõnikord -kse: *elakse, surekse, istukse* (= elab, sureb, istub).

10. ne-liiteline vorm (nn. potentsiaal) oleviku tähenduses: *lugeneb* (= loeb), *juhtunekse, sündinekse* (= juhtub, sünnib, sest siin -kse = -b); *oldanekse, tehtanekse* (= ollakse, tehakse).

11. Sageli i-minevik, mis nagu olevikki, on nõrgas astmes: *võtin, annin* (= võtsin, andsin), *tahid* (= tahtsid), *keedid* (= keetsid), *vihastin* (= vihastasin).

12. -ti asemel -tie: *tapetie, saadetie* (= tapeti, saadeti).

13. Liited *-ni* (= minu), *-si* (= sinu), *-na* või *-sa* (= tema, oma): *uksillani* (= minu ustel), *uksillasi* (= sinu ustel), *magadessani* (= minu magades), *taskussana* (= oma taskus), *tullessana* (= tema tulles); *kasvuldasa* (= oma kasvult). Liited *-na* ja *-sa* võivad esineda ka kõigi muude isikuliste asesõnade omastava käände tähenduses („minu, sinu, meie, teie, nende").

14. na-lõpp adverbidel: *tagana, koduna* (= taga, kodu[s]).

15. Vahekonsonandi väljalangemisest tekkinud kaksikvokaalid ja ka pikad vokaalid loetakse sageli kaheks silbiks: *e'alla, se'assa, kä'essa, õ'eksed, palve'ida, lo'etud, se'otud, tõ'otad, e'essa* jne.

Rahvalaulude loojad, ained, korjamine ja kogud.

Vanade rahvalaulude lauljad olid meil peamiselt külatüdrukud ja naised, millega on seletatav rahvalaulude üldiselt lüüriline laad.

Sisult on need rahvalaulud eeskätt meeleolulist, vaatlevat, ka õpetlikku laadi. Nende aineks on noorte rõõmud ja kurbused, lõbustused ja igatsused, kosjad ja pulmad, leskede ja orbude raske põlv, talusulaste ja teoorjade tööd ja ohkamised, üldse endisaegsete külainimeste elu-olu; eraldi veel laulmise rõõm ja oma lauluvõime ülistamine. Erilise liigi moodustavad mõtteterad ja mõistatused. Jutustavaid laule on vähe ja neistki on mitmed lüürilist laadi, nagu „Kaval kosilane", „Ilolaul".

Omaette liik on k o r d u s l a u l u d, milledes esineb mingi äparduse kahekordne jutustamine, esiti üldiselt, siis sellele, kelt abi palutakse, ja lõppeks lohutus viimase poolt.

Puht-jutustavad laulud on b a l l a a d i - ja l e g e n d i t a o l i s e d laulud, nagu „Kalmuneid", „Jeesuse sõit". Neid esineb lõuna-eesti, eeskätt setu laulude hulgas.

Sama ainet käsitlevad laulud esinevad mitmes t e i s e n d i s ehk v a r i a n d i s, mis üksteisest üksikasjus enam või vähem

erinevad. Mõnest laulust on väga palju teisendeid, ligi sada või koguni ülegi. Oma väärtuselt pole teisendid ühesugused: ühed on sisult täidisemad, teised poolikumad või katkendlikumad, ühed keelelt ja värsivormilt puhtamad, teised vigasemad, ühed kõrvaliste ainetega segatud, teised ühtlasemad.

Kõige vanemad üksikute rahvalaulude üleskirjutused on pärit XVII sajandist. Esimesed, kes tundsid huvi eesti rahvalaulude vastu, olid sakslased Herder ja Schlegel. J. G. von Herder võttis oma kuulsasse rahvalaulude kogusse „Stimmen der Völker in Liedern" (1778) ka 7 eesti rahvalaulu, kuna Christian Schlegel ajakirjas „Teutscher Mercur" 13 eesti rahvalaulu avaldas (1787).

Kuid suuremat huvi hakati eesti vanade rahvalaulude ja nende kogumise ning avaldamise vastu tundma alles XIX sajandi esimesel poolel. Selleks mõjus kaasa kirjanduses valitsema pääsnud romantism ja „Kalevala" ilmumine Soomes (1835). Neil mõjudel ilmus a. 1850—52 A. H. Neus'i kogu „Ehstnische Volkslieder, Urschrift und Übersetzung". Selle kogu aluseks, mis sisaldab 119 laulu, on peamiselt pastor A. E. Knüpfferi ja Fr. R. Kreutzwaldi korjandused.

Eriti suurt tõuget rahvalaulude kogumiseks ja trükis avaldamiseks andis „Kalevipoja" ilmumine (1861 ja 1862). Tähtsaimaks tegelaseks sel alal tõusis siis Jakob Hurt. Temalt on ilmunud kuulus rahvalaulude kogu „Vana Kannel" (I osa a. 1875, II osa a. 1886). Hurda „Vana Kandlega" peagu ühel ajal andis M. Veske välja oma „Eesti rahvalaulud" (I kogu a. 1879, II kogu a. 1883). Hiljem ilmus Hurdalt kolm kogu „Setukeste laule" (1904—1907).

Hurt ei kogunud mitte ainult ise, vaid tema üleskutsel ja korraldamisel algas ülemaaline rahvalaulude ja muu sõnalise vanavara kogumine ja Hurdale saatmine. Eriti elav oli see tegevus 90-ndail aastail. Nii paisusid Hurda kogud haruldaselt suureks: üksi rahvalaule sisaldus neis 40 500 numbrit. Aastal 1927 asutati Eesti Rahvaluule Arhiiv (Tartus), kuhu peale Hurda kogude

koondati ka peagu kõik muud sellekohased kogud ja uuemad korjandused, nii et rahvalaulude hulk ületab seal veerand miljonit lehekülge ja on seega meie rahvaarvu arvestades üks suurimaid maailmas. Ühtlasi hakati neid ka välja andma teaduslikult läbitöötatud ja korraldatud kujul pealkirjaga „Eesti rahvalaulud Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest". Seni on ilmunud kaks köidet (a. 1926 ja 1930).

Ilukirjanduse liigid.

Ilukirjandus jagatakse kolme põhiliiki: 1) lüürika ehk tundeluule, 2) eepika ehk jutustav kirjandus, 3) dramaatika ehk näitekirjandus.

Lüürika esineb harilikult värsivormis, kuigi ka proosas väljendatakse vahel lüürilisi meeleolusid ja tundeid; uuemal ajal on kirjutatud ka nn. proosaluuletusi.

Eepiline ja dramaatiline kirjandus esineb nüüdisajal enamasti proosavormis, väiksemal määral ka värssides. Vanemal ajal tarvitati eepilisis teoseis värsivormi palju rohkem kui praegu.

Jutustavast kirjandusest esinevad proosavormis pikemad jutustused ehk romaanid ja lühemad jutustused ehk novellid („uudisjutud"). Romaani ja novelli vahepealset jutustust nimetatakse sageli lihtsalt jutustuseks.

Värsivormis esinevaist jutustavaist teoseist märgitagu järgmised liigid:

Eepos ehk lugulaul — pikem jutustav värssteos, mille aineks on harilikult mingi muinasaegne kangelaslugu, näit. „Kalevipoeg", „Kalevala", „Nibelungide laul" (vt. lk. 205).

Poeem — lühema või pikema jutustuse suurune eepiline luuleteos. Poeemi aine võib olla ka käesolevast ajast ja temas võib sisalduda ka lüürilist elementi. Poeemitaolisi jutustavaid luuleteoseid on kirjutanud Jakob Liiv.

B a l l a a d — jutustav, aga lüürilise elemendiga ja enamasti traagilise lõpuga pikem luuletus. Ballaadi aineks on mingi iseäraline, mõnikord isegi õudne sündmus muistendivallast või ka ajaloost. Saksa kirjanduses on ballaade kirjutanud Goethe („Der Erlkönig"), eriti aga Schiller („Der Taucher", „Die Kraniche des Ibykus" jt.). Eesti luuletajaist on ballaade loonud Bergmann, Jakob Tamm ja hiljem Marie Under.

Jutustava kirjanduse hulka kuuluvad ka v a l m i d, milledes tegelastena esinevad loomad (rebane, hunt, karu jne.) ja mis harilikult sisaldavad ka mingi kõlbelise õpetuse. Valme on kirjutatud nii proosas kui ka värssides. Värsivormilisi valme on luuletanud Jakob Tamm. Valme harrastati juba muinasajal. Muinas-Kreekas tõusis oma valmidega luuletajana tuntuks A i s o p o s, legendaarne isik, kes elanud VI sajandil enne Kristust.

Lüürilise luule eri liikidest tuleb märkida ood, hümn, eleegia ja epigramm, mis olid tarvitusel juba muinas-kreeka kirjanduses.

O o d on üleva sisuga ja pateetilises stiilis lüüriline luuletus. Muinas-Kreekas oli kuulsaim oodide luuletaja P i n d a r o s, kes elas V sajandi esimesel poolel (e. Kr.). Eestis on oode luuletanud Kr. J. Peterson (näit. „Laulja" ja „Kuu", vt. lk. 58 ja 59).

H ü m n on pidulikke, ülevaid tundeid väljendav aatelise (isamaalise, vaimuliku jne.) sisuga lüüriline luuletus. Eri liigi moodustavad riigi- ja rahvushümnid.

E l e e g i a — kaebust, kurbust, leinalist meeleolu väljendav lüüriline luuletus, näit. Koidula „Kaebus" (lk. 294) ja „Sügisemõtted" (lk. 297).

E p i g r a m m — lühike teravmeelselt pilkeline luuletus kellegi või millegi pihta. Epigramm tähendas esialgselt pealkirja ja lühikest pealkirjalist luuletust haual või ehitusel. Egipramme on meil kirjutanud muude seas G. Suits ja H. Visnapuu.

VII. Valimik rahvalaule.

Kandle tekkimine.

Teella laulid tütarlapsed,
teella laulid, maalla laulid,
küla alla laulid neiud:
ma laulin kiriku teella,
kirikussa, karjamaalla.
Käliksed minugi tapid
suurella munakivilla,
teravalla kirve'ella.
Kuhu viisid neiu noore,
kannid kuldase kanase?
Viisid neiu nõmmesoohu,
kuldase kadakasoohu.
Mis säälla minusta kasvas?
Minust kasvas kaunis kaski,
ülenes ilusa metsa.
Mis kasesta tehtanekse?
Kasest kannel raiutakse,
viiuligi veistetakse.
Kust said lauad kandelelle?
Lõhe suure lõualuista.
Kust said keeled kandelelle?
Hiuksista said neiu noore,
karvusta kodukanase.
Ole ei pilli peksijada,
kandele kõlistajada.
Minu hella vennakene,
vii sa kannel kamberie,
sää sängi serva pääle,
peksa ise pöidelalla,
oska sõrmeotsadella,
rapsi raudakämbelalla.
Nõnda hüüdis venna pilli,
haledasti ainus kannel,
kui need nutid Pärnu piigad,
haledasti Harju neiud,
minnessa isa kodunta,
minnessa ema kodunta,
mehe koju minnessana,
kaasa koju käiessana.

Neus, E. V., nr. 13.

Suu laulab, süda muretseb.

Kes meid kuuleb laulevada,
laulevada, luulevada,
see ütleb ilul olevat,
rõõmu päivi meid pidavat,
lusti laulu laulevada.
Ma laulan läbi murede,
läbi leinase südame,
läbi hoole hoogudegi.

Suu laulab süda muretseb,
silmad vetta veeretavad,
laseb põski laine'ida,
kulmud kulla tilkemida.

Süda teaneb süüda palju,
pale paksuda mureta,
rinnad hoolta raske'eda.

Veske, E. R. I, nr. 7.

Kadrid.

Kadrid tulnud kauge'elta,
üle soo, läbi libeda.
Kadri küüned külmetavad,
varba'ad valu ajavad.
Peremees, peremehike,
perenaine, naisukene:
laske sisse kadrisandid!
Peretütar, neitsikene,
puhu sa tuli tubaje,
lõõtsu lõke põrmandulle!
Kui pole piirguda peressa,
võta lõsnast lõmmukene,
kui pole lõsnas lõmmukesta,
võta pingist pinnukene;
kui pole pingis pinnukesta,
võta roogu räästa'asta.
Peremees, peremehike,
perenaine, naisukene,
laske sisse kadrisandid!
Kui lasete kadrisandid:
õnnistagu teie õued,
õued täisi õhvasida,
õued õhvade emida;
laudad täisi lamba'ida,
laudad lammaste emida;
põhud täisi põrsa'ida,
pahnad põrsaste emida!
Kui'p lase sisse kadrisante:
saagu, saagu, ma sajatan,
saagu tütar sammelduma,
seina ääre seenetuma,
mehele pahandajaksi,
taadi tahma lakkujaksi,
õe õue pühkijaksi,
vennale ve'e vedajaks!

Vana kannel II, nr. 205.

Oleks see neidu minulla.

Ole terve, memmekene,
teiseks terve, taadikene!
Andis mull' alati aega,
lubas päeva pesta päädа,
teise päeva pääd sugeda,
kuu juuksid kuivatada.
Kui ma käisin teeda mööda,
läksin suurta laanta mööda,

mehed metsasta ka'esid,
poisid kummuli kulussa,
põiki pajupõõsa'assa:
Oleks see neidune minulla,
kes sääl kõnnib teeda mööda,
astub aia äärta mööda,
läheb suurta laanta mööda,
juus tal lehvib lepikussa, —
suve söömata oleksin,
talve tangu maitsemata.

Vana kannel II, nr. 172.

Oleks see mees minu.

Oleks see minulla meesi,
oleks see kanalla kaasa,
kes sääl sõidab teeda mööda,
ajeleb aruda mööda!
Hobu alla kui see ahju,
ise päälla kui see päeva,
kübar kui kirikukella,
vöö kui linna lipuriie,
kingapaelad kui kübemed,
säärepaelad kui sädemed.
Kui'p see meesi mind ei võta,
mind ei võta, teist ei jäta:
hobu tal alla hallitagu,
ise pääle päivitagu,
sadul selga sammeldagu,
kübar pähe kolletagu,
vöö vööle viperdagu.

Veske, E. R. II, nr. 6.

Teises hulgas mu omane.

Mis mina hoolin hõisatessa,
keda kardan kaljudessa,
mul pole hulgassa omada,
mul pole karjassa kanada,
mul pole liigis linnukesta,
mul pole parves paarimeesta!
Teises hulgas mu omane,
teises karjas mu kanane,
teises liigis linnukene,
teises parves paarimeesi;
hobusis minu omane,
karjas on minu kanane,
se'ossa mu silmikene,
lambus laululinnukene.

Veske, E. R. II, nr. 11.

Võta naine mustukene.

Vennakene, vennikene,
kui lähed naista võttemaie,
ära võta valget naista,
kämmal valju valge'ella.
Tühi teab tema südanta,
ehk tal sitikad sisessa,
mardikad tal maksa alla,
ehk tal konn on kopsu alla.
Vennakene, vennikene,
kui lähed naista võttemaie,
pürjekesta püüdemaie,
ära otsi uhke'ida,
ära vahi valge'ida:
võta vallast vaenelapsi,
otsast orja järgemine.
Vennikene, hella velje,
võta naine mustukene:
must teeb senni mitu tööda,
kunni valge vaalib ennast
ja ilus ehitab ennast.

Vana kannel II, nr. 267.

Ära nai pühal naist.

Minu hella vennikene,
ära nai pühalla naista,
katsu kallilla ajalla:
kõik pürjed pühal ilusad,
kanad kallilla ajalla.
Sihi naine sirbiltana,
katsu naine kaareltana,
vahi naine vardaltana!
Kui läheb kallis kaare pääle,
siis sina karga katsumaie,
kas on kaari kaunikene.
Kui läheb lindu lõikumaale,
siis sina viisa vihkudesta,
kas on vihud viisakamad.
Kui näed rehte peksevada,
siis sina karga katsumaie,
kas see lööneb valjust varta.
Kui näed kangasta kuduvat,
siis sina karga katsumaie,
kas on kangas kaunikene.
Kui näed särki säädevada,
siis sina karga katsumaie,
kas on särki hästi säetud,
õlalapid õigest' pandud.
Kui näed sukkada tegevat,
siis sina karga katsumaie,
kiuste sukka kiskumaie,
kas on sukka säärta mööda,
vikkelid ligi lihada.
Kui näed kinnasta kuduvat,
siis mine kiuste kiskumaie,
kas on kirjad kinnastessa,
kirjad kinda varressagi.

Veske, E. R. I, nr. 61.

Kaval kosilane.

Oh sa hullu noori meesi,
nägid neidu kasvavada,
sinisäärta sirguvada,
tinapihta paisuvada:
võtid hoielda hobusid,
võtid sööta sälgusida,
ilma taadi teademata,
ilma eide aimamata,
varjult sööta, varjult joota,
vetta varjulta vedada.

Akkenasta annin kaerad,
läbi parte pistin heinad,
läbi luugi lasksin roka;
ette need ilusad heinad,
ette need kaharad kaerad,
ette roka roosalise.
Sai see täkku täide söönud,
täide söönud, täide joonud,
panin täku täide rauda,
hõbekleiede vahele;
panin täku saani ette,
teki panin saani pääle,
teise teki täku pääle,
sõidin neiuste koduje!
Aasin äia ukse ette,
aisad ämma akkenaie;
isaks äiada teretin,
emaks ämmada teretin.
„Tere, äia, tere, ämma,
kas on neidused kodussa,
kas on maimuksed majassa?"

Äia mõistis, ämma kostis:
„Ei ole neidused kodussa,
ei ole maimuksed majassa,
ei ole taimeksed talussa.
Neid läks vetta nõudemaie,
kaevult vetta kandemaie,
hõbeõlpemed õlalla,
hõbeämbrid õlpemissa,
hõbevitsad ämberissa."

Mina siis mõistin, vastu kostin:
„Kas luba järele sõita,
järgi täkuga jaluda?"

„Kui sul viied viinatoobid,
kahed kolmed õllekannud,
siis luba järele sõita,
järgi täkuga jaluda."

Sõidin siis ma kaevuteeda,
sirge'esti sillateeda,
kärme'esti kosjateeda,
kosjateeda, kullateeda.

„Neiukene, noorukene,
valgepäine piigakene,
anna mu hobule juua,
mustaleni muidu juua,
hallileni haisutada,
kimmelille kustutada!
Mina olen vaene teede käija,
teede käija, maade marssja,
saksa asjade ajaja,
viie raamatu vedaja."

Neid aga mõistis, varsi vastas:
„Oh sina petis peiukene,
kavalik sa kaasakene,

valelik sa vennikene!
Sa pole vaene teede käija,
teede käija, maade marssja,
saksa asjade ajaja,
viie raamatu vedaja:
kavalik oled kosjameesi,
kosja kinda'ad kä'essa,
kosja kirjad kinnastessa,
kosja piitsuke pe'ossa."

Veske, E. R. I, nr. 56.

Müüdud neiu needmine.

Minu hella vennakene,
pane musta munderie,
pane täkku taalderie,
ruuna rubla tükkideie[1],
pane paadid pandelaie,
linalakka litterie,
sõida sepale Viruje,
tagujalle maa tahaje.
Tee mulle terava sirpi,
kerbi mu kä'e järele,
rapsi rauakarvaline,
miska ma sineta lõikan,
miska ma puneta põimin!
Tuli aga metsast noori meesi,
noori meesi, suuri meesi.
Küsiteli noori meesi:
„Küla tüdruk, kullakene,
kelle[2] sa sineta lõikad,
kelle sa puneta põimid?"
Mina kuulin, vastu kostin:
„Emale sineta lõikan,
õ'ele puneta põimin." —
„Neitsikene, noorukene,
jo sinu minule müüdi."
Mina kuulin, vastu kostin:
„Kes minu sinule müüsi?"
Peigu kuulis, vastu kostis:
„Isa müüs, ema tõ'otas,
õed õieti lubasid,
vennad kaksi kaupelesid,
kälid andelid kädeje."
Mina kuulin, vastu kostin:
„Paljuks sa panid minusta,
annid aine neidusesta?"
Poissi kuulis, vastu kostis:
„Paljuks ma pidin panema,
andma aine neidusesta?
Isale sõjahobune,
emale on lüpsilehma,
sõsaralle sõlgi suuri,
vennale vedajad härjad,
kälile kirikukingad." —
Mis mina isale soovin?
Isa lääb sõtta sõitemaie:
hobu alla hallitagu,
isa pääle päivitagu,

[1] i-mitmuse lõpp erandlikult liidetud d-genetiivi külge; [2] = kellele.

kübar pähe kolletagu,
vöö see vööle viperdagu!
Mis mina emale soovin?
Ema lääb lehma lüpsemaie:
nisa vetta, teine verda,
kolmas piimada punasta,
neljas võida valge'eda!
Mis mina õ'ele soovin?
Õde lääb leenta keetemaie:
sõlgi leedeje sulagu!
Mis mina soovin vennaleni?
Vend lääb välja kündemaie:
härjad uppugu edeje,
ise taarugu tahaje,
saveje sahad sulagu!
Mis mina kälile soovin?
Käli lääb kiriku teele:
Kingad tal kiriku jäägu!

Neus, E. V., nr. 82.

Tooge neidu nähtavalle.

(Toas olles.)

Langukesed, lingukesed,
tooge neidu nähtavalle,
kaokene kaetavalle:
kas on meie vääriline,
kaasuliste karvaline?
Tooge neidu tantsimaie:
kas on tarka tantsimaie,
või on virka veeremaie,
ladus jalga laskemaie?
Langukesed, lingukesed,
tooge neidu nähtavalle,
kaokene kaetavalle:
kas sünnib mede süleje,
kas mahub mede majaje,
hella venna hõlma alla,
kardase kasuka alla.
(Mõrsja tuuakse tantsima.)

Langukesed, lingukesed,
küll on tarka tantsimaie,
küll on virka veeremaie,
küll sünnib mede süleje,
küll mahub mede majaje,
hella venna hõlma alla,
kardase kasuka alla.
Olgu terve memmekene,
teiseks terve taadikene,
imetamast, kasvatamast,
viha viina võttemata,
saksa taari tahtemata!
Õlut ei anneta rahata,
viha viina veeringita,
saksa taari taalderita.

Vana kannel II, nr. 211.

Ära viime teie virve.

Nutke, õed, nutke, vennad,
nutke, sõrmikud sõsarad!
Ju sõsar sõja se'assa,
valge mõõkade vahella.
Ära viime teie virve,
talutame teie taime.
Emakene, memmekene!
mis sa eile ehitasid,
tunaeile tuulutasid,
igal päeval päädeldasid,
see'p see nüüd sinusta lahkub,
linnuke emast erineb.
Nurgad jäävad nuttemaie,
kamberikud kaebamaie,
istemed igatsemaie.

Vana kannel II, nr. 222 A.

Peiu õpetus.

Peiukene, poisikene,
tunned viia mu odeda,
tunned viia, tunned hoida,
tunne truuisti elada.
Ära sina lase laste lüüa,
laste lüüa, naiste süüa,
tuisata tulirusika,
raudakämmalde rabada,
viakäte veeretella,
kõverkäte koputella!
Seisa seinana e'essa,
ole varjuna vahella,
seisa vastu kui see seina,
raiu vastu kui see rauda,
paugu vastu kui see palki.
Peiukene, poisikene,
kui hoiad õ'e hüvasti,
kaitsed kasvu kallimasti,
kui sa tuled teisi meile,
sina järgida küsiksid —
pakku alla paisatakse,
tooli alla annetakse.
Hirnub heinuda hobune,
kaerad ette kannetakse,
rokatoober toodanekse.

Veske, E. R. I, nr. 71.

Õpetus mõrsjale.

Neitsikene, noorukene!
Kirju pihta peenikene!
Kui tahad taluje tulla,
ennast emaksi anda,
laste pääle päälikuksi:
ära pea ennast päälikuksi,
ära pea ennast uhke'eksi;
ära pea peilida pe'ossa,

konnakammi kaendelassa;
ära ole õela orjadelle;
kareda ei karjastelle,
tigeda ei teenderille,
valju vaeste laste pääle!
Kui tuleb ori koduje,
otsi juttu orjadega;
kui tuleb kari koduje,
katsu juttu karjastega!
Tee juttu teenritega,
vahi vaeste laste pääle,
alta laua anna suuda,
päälta laua pääd silita,
võia kätte võine leiba,
silita se'alihane!

Veske, R. L. I, nr. 63.

Õnnelik noorik.

Saagu, saagu, neitsikene,
sinagi saagu sinna saama,
sinna saama, sinna jääma,
kus on härtu äiakene,
härtusilma ämmakene,
kus on raudased redelid
üles minna õunapuusse,
maha tulla marjapuusse,
kus on puised pulli sarved,
linaluised lehma sarved,
hõbedased õhva sarved,
vaskised vasika sarved;
kust ei kuulda äialt kurja
ega kurja ämmalt kuulda.
Tulen säält isale käima,
tulen säält emale käima,
veeren käima vendadelle,
sõidan käima sõtsedelle,
panen saani saiakotid,
saanikorvi koogikotid.
Tulin vaatama isada,
tulin vaatama emada,
kas on veel isa elussa,
kas on veel ema elussa,
kas on viksid vennakesed,
õige terve'ed õ'eksed.
Vend läks äkist' härga tapma,
õde rutust' rooga keetma.
Mina vastu palvelema:
„Vennakene, noorekene!
ära tapa äkist' härga,
ära keeda rutust' rooga:
äkist saab liha sinine,
rooga rutusti rumala.
Ei ma kuku kehvusesta
ega veere vaesusesta,
täis olen suini, täis olen päini,
täis olen suini suhkuruda,
täis olen päini päädikuida,
silmini se'alihada,
kaelani kanamuneda."

Vana kannel II, nr. 244.

Tütar ema haual.

Käisin eile Hiielassa,
tunaeile Toonelassa,
eile eide haua päälla,
hauduja südame päälla.
Eite hauasta kõneli,
alta mulla mõistateli:
„Kesse hulgub uksillani,
kes veereb väravillani,
kõnnib kalmu kaasillani?"
Mina varsi vasta'elin:
„Mina hulgun uksillasi
ja veeren väravillasi,
kõnnin kalmu kaasillasi.
Tõuse üles, eidekene,
tõuse üles, anna armu!
Tõuse minu vakka valmistama,
kirstu kaanta kinnitama!"
Eite hauasta kõneli,
alta kaanta tõstis häälta:
„Ei või tõusta, tütar noori,
ei või tõusta, ei ärata!
Muru on kasnud pääle mulla,
aruheina pääle haua,
silmile sinine metsa,
kulmule kulu punane,
südamelle suuri saari,
jalule jalakaskõrbi!
Oh tütar, mine koduje,
palu võõrasta isada,
palu võõrasta emada,
anu võõrast haudujada,
kes sinu pe'o pidaneb,
kes sinu ja'o jaganeb,
kes su lukuvööd lugeneb,
kes sinu sukad sooriteleb,
kes sinu kindad keerusteleb,
kes sinu vaka valmisteleb."

Veske, E. R. I, nr. 96 ja 97.

Millal maksan eide vaeva?

Millal, hella eidekene,
millal maksan eide vaeva,
eide vaeva, hella piima,
hää ema imetusvaeva,
hauduja une magusa?
Mitu ööd olid uneta,
mitu suitsu suurukseta,
mitu hommikut osata,
mitu päeva lõuna'ata!
Ei lõpnud tuli to'asta,
säde ei sängi samba'asta,
kübe ei keskipõrmandulta,
hobu ei halli rakke'esta,
naine ei noori riide'esta:
otsis lapse lausujada,
noore nutu võttajada.
Mina aga kiuste kiljatelin,
soota suuda maugutelin.

Mis tema andis lausujalle?
Andis lamba lausujalle,
talle keele katsujalle,
kitse kirmi rikkujalle.
Minu hella eidekene,
millal maksan memme vaeva,
kelle rüpessa rübelin,
kelle maksalla magasin,
kelle kopsulla kosusin,
alla rinna ringutelin,
sõin hella südame sooni?
Millal, hella eidekene,
millal maksan memme vaeva!

Veske, E. R. I, nr. 100.

Hanekarjane.

(Korduslaul.)

Emakene, memmekene!
Muile annid muuda tööda,
sulaselle suurta tööda,
minialle mitu tööda,
mulle tööda hõlbukesta:
haned hoida, kanad kaitsta,
lestasjalad lepitada,
varvasjalad vaigistada.
Ajasin haned ojaje,
keerutin kanad kesale,
lestasjalad lepikuie,
varvasjalad varvikuie,
laglekesed laine'ille;
ise istsin õmbelema,
ajasin uduhameta,
pilutasin peenta särki.
Panin pää paju nõjale,
uinusin mina magama.
Tuli kulli, kurja küüsi,
ajas mu haned ojasta,
keerutas kanad kesalta,
laglekesed laine'ilta,
varvasjalad varvikusta,
lestasjalad lepikusta.
Läksin kurbana koduje,
tuskana to'a edeje.
Kes tuli kurvalta küsima,
tusaselta teadustama?
Oma hella eidekene:
„Miks sa nutad, tütar noori?"
Mina mõistin, vastu kostin:
„Miks mina nutan, memmekene?
Muile annid muuda tööda,
sulaselle suurta tööda,
minialle mitu tööda,
mulle tööda hõlbukesta:
haned hoida, kanad kaitsta,
lestasjalad lepitada,
varvasjalad vaigistada.
Ajasin haned ojaje,
keerutin kanad kesale,
varvasjalad varvikuie,
lestasjalad lepikuie;
ise istsin õmbelema,

ajasin uduhameta,
pilutasin peenta särki.
Panin pää paju nõjale,
uinusin mina magama.
Tuli kulli, kurja küüsi,
ajas mu haned ojasta,
keerutas kanad kesalta,
varvasjalad varvikusta,
lestasjalad lepikusta."

Ema mõistis, vastu kostis:
„Ole vaida, tütar noori!
Ma panen orjad otsimaie,
leivalapsed leidemaie."

Mina siis mõistin, jälle kostin:
„Emakene, memmekene!
Ori otsib hooletusti,
leivalapsed laiska mööda.
Ma lään ise tillukene,
mööda maad madalukene."

Läksin ise tillukene,
mööda maad madalukene.
Läksin mina tüki teeda,
läksin mõisa välja pääle,
sääl oli kümme kündijada,
üheksa ä'estajada.

Küsisin ma kündijalta,
ei see kündija kõnelnud,
ä'estaja teinud häälta.

Võtin kündija kübara,
ä'estaja looga päälta,
küll siis kündija kõneles,
ä'estaja hästi rääkis:
„Neitsikene, noorekene!
Mine sa Meeri mõisa'aie,
sinnap su haned ajasid,
sinnap su kanad kadusid,
sinnap lagled lenda'elid."

Läksin Meeri mõisa'aie.
Tooli toodi allajeni
mu hanede luista;
lauda anneti edeje
mu kanade kontidesta;
pääle pandi kaksi kannu,
mõlemad mõduda täisi
minu laklede veresta.

Vana kannel II, nr. 454 A.

Salme laul.[1]

(Parandamata ja muutmata kujul vanas kirjaviisis.)

Olli üksi nori naene;
Läksi karja satemaie,
Leidis kanna vainiulta,
Viis se kanna koioje.
Kannast kasvis innimenne,
Sulla Salme neitsikenne.
Siis sel tullid kolmed kosjad:
Uks olli ku, teine päva,
Kolmas tähte poisikenne.
Tulli ka poisikenne
Viekümmenel hobbosel,
Kuekümmenel kutsarilla.
Salme hüdis aidastana,
Könneles kivvi koiasta:
Ei minna kuule lähhä!
Kuul on kolmi ammetida;
Korra touseb koidikul,
Vahhel päva verangul,
Korra päva tousangul.
Tulli päva poisikenne
Viekümmenel hobbosel,
Kuekümmenel kutsarilla.
Salme hüdis kaugelt vasta:
Ei minna pävale lähhä!
Päval paljo visisida:
Pallavaste paistab päva,
Helledaste hoidab ilma;
Kui on helle heina aega,
Siis ta vihmada vihhistab;
Kui on kallis kaera külvi,
Siis ta poudada pörristab,
Kaera külvie kautab,
Odrad põllule põlletab.
Linnad litis livakuie,
Herned vao vahhele,
Tatterad toa tahhaje,
Läätsed känas kändaaie.
Tulli tähte poisikenne

---

[1] Sellest on Neus'i kogus 4 teisendit (A, B, C, D), neist siin on A ära trükitud. Salme laul on selle poolest tähtis, et Kreutzwald sellest ja selle põhjal on koostanud suurema osa „Kalevipoja" esimest lugu.

Neus'i kogu („Ehstnische Volkslieder", a. 1850—52) on vanas kirjaviisis, kus esimese välte vahekonsonant kirjutatakse kahekordse tähega: „olla, kanna, sulla, kirri, hobbosel" jne. (= oli, kana, sula, kiri, hobosel) ja teise ja kolmanda välte pikk vokaal enamasti ühekordse tähega: „nori, satemaie, hüdis, vige" jne. (= noori, saatemaie, hüüdis, viige); õ asemel ö ehk o: „põllule, poudada, moök" (= mõõk).

Neus'i kogu laulud (nii eriti ka Salme-laulud) on keeleliselt ja värsiliselt üsna vigased, mis kahtlemata tuleb tolleaegsest hooletust ja oskamatust üleskirjutamisest. Sagedasti on kergesti näha, kuidas õige vorm oleks pidanud olema.

Viekümmenel hobbosel,
Kuekümmenel kutsarilla.
Salme hüdis aidastana:
Talli vige tähhe hobbone,
Tähhe lauko latterie.
Andke ette heinosida,
Kandke ette kaerosida,
Peitke penie linnoje,
Katke laia kangaalla,
Silmad sidie maggama,
Kabjad kaeraje lebbama.
Isse, tähte, istutage,
Ette se ihhutud lauda,
Tahha se tahhutud seina,
Alla pinki pihlakane,
Ette need road rohhised,
Peale pipparad parremad.
Todi siis tähte tubbaje:
„Sö, tähte, jo, tähte,
Ella tähte, römusaste!"
Tähte moökada terristab,
Kulda elkoda ellistab,
Kannus-karrada kerristab:
„Ei tahha süa, ei tahha jua!
Toge mo omma tubbaje,
Saatke Salme pörmandale!"
Salme hüdis aidastana,
Ülle oue honeessa:
„Peiokenne, poisikenne,
Annid aega kasvadessa,
Anna aega ehtidessa.
Kaua ehhib se issata,
Kaua ehhib se emmata,
Kaua vaene vöde läksi[1].
Ei olle eite ehtimassa,
Vannemad valmistamassa,
Külla eided ehhitavad,
Vannad naesed valmistavad.
Külla annab külma nouu,
Rahvas raudesse süddame."

Jeesuse sõit.*

Jeesu sõite jõke pite,
Pühä Maarja perve pite.
Kiä[1] täll vasta puttusigi,
Puttusigi, johtusigi?
Puttu täll[2] hiiro[3], hüä[4] hopen[5],
Puttu ratsu, rataskaal[6].
Jeesu haard'[7] hiiroga kõnelda':
Tere' iks[8], sa hiiro, hüä hopen,

* Muutmata ja parandamata kujul „Setukeste lauludest". Trükitehnilistel põhjustel ei olnud võimalik siin reprodutseerida algtekstis oleva foneetilise kirjaviisi märke (muljeerimise märki, pikendusmärki ja õ märki e pääl).

[1] „vöde läksi" — mõttetud sõnad, valearusaamisest nii kirjutatud; rahvalaulik pidi laulma „vööteleksе". (vöö vööle paneb, s. o. üldse: end valmis seab), millest aga üleskirjutaja aru ei saanud. Huvitav on, et ka Kreutzwald selle vea oma „Kalevipoega" on sisse võtnud.

Tere, ratsu, rataskaal!
Vii'iks sa Jeesu üle vete,
Kanna Marija kanane,
Vii'iks sa vällä välä pääle,
Kosta' vällä kuiva pääle.
Hiiro iks keelilä kõneli:
Või iks ei viiä', Jeesus poig,
Ole iks ma väega väzunü',
Raaskeze ramehunnu'[9]
Eelä'[10] ma sõidi saja[11] all,
Veeri ma vele[12] all,
Selle[13] ole ma väega väzünü'.
Jeesu iks tuo keelilä kõneli:
Kui sa iks hiiro hukatat[14],
Sulle tulgu' valda varesit,
Küläkond kaarnit.
Kõik iks vierku' su verele,
Kõik rüökku[15] rõipelle[16],
Kui sa iks hiiro hukatat,
Mille[17] vii'is[18] sa Jeesust üle vete,
Kanna'as Marija kanast.
Jeesu iks sõite jõke pite,
Pühä Maarja perve pite.
Kiä iks täll vasta puttusigi,
Puttusigi, johtusigi?
Puttu iks täll kerik kuldakupp[19],
Kuldakupp, hõberist.
Jeesus iks kerikuga kõneli:
Tere'iks sa kerik, kuldakupp,
Kuldakupp, hõberist!
Vii sa Jeesu üle vete,
Kanna' Marija kanane.
Või ei viiä', Jeesus poig,
Kanda-ai', Marija kanane.
Hummen tule mul päivä pühäne,
Kallus[20] kallis aokene,
Sizeh[21] mull iks papi pal'l'o lauli',
Siih[22] kuugi'[23] koolipoizi',
Siih singe[24] sinisärgi,
Kõnne[25] kõlladze[26] kazuga'[27].
Jeesu iks keelilä kõneli:
Papi' jäägu sul iks pallo laulma,
Koolipoizi kuukma,
Jäägu'iks su sisse sinisärgi',
Kõnma kolladze kasuga',
Kui vii-is sa Jeesust üle vete,
Kanna-as Marija kanast.
Jeesu sõite jõke pite,
Pühä Maarja perve pite.
Kiä täll vasta puttusigi,
Puttusigi, johtusigi?
Puttu iks täl härgä ugasarvi[28],
Ugasarv, kõlguskõtt?[29]
Tere'iks härg, ugasarv!
Vii'iks sa Jeesu üle vete,
Kanna' Marija kanane,
Vii'iks sa vällä välä[30] pääle,
Kosta[31] vällä kuiva pääle.
Härga iks keelilä kõneli:
Ma iks küll veezi'[32], Jeesus poiga,
Kannazi'[33] Marija kanane,
Om iks mull kukru kulehunnu'[34],
Omma' sarve sammeldunnu'.
Jeesu lauzi meelestäni:
Pane ma kulla kukruhe,
Hõpe sarvile salidze,
Vii'iks Jeesus üle vete.
Pand'iks ta kulla kukruhe.

Hõpe sarvile salidzi,
Vei[35] iks ta Jeesu üle vete,
Kanni Marija kanaze,
Vei iks ta vällä välä pääle,
Kost vällä kuiva pääle.
Jeesu iks jäll keelilä kõneli:
Oh iks sa härga, ugasarv!
Kui sa iks härg hukatat,
Vaga veri vaivatat,
Sulle iks olle' utetaze'[36],
Sulle viina veetäze,
Hõim iks kokko kutsutas,
Armu' ütte[37] aetaze',
Sulle iks peo' peetäze',
Kui härg tapetat.

Hurt, Setukeste laulud I, nr. 143, lk. 147—148.

[1] kes; [2] temale; [3] hiirekarva hall; [4] hüva, hää; [5] hobune; [6] kõvera kaelaga (hobuse epiteet); [7] algas; [8] vahesõnake setu lauludes (sõnast ikke -s, ikka -s), mida mõnikord sõna keskele vahele kiilutakse; [9] raasike rammestunud; [10] eile; [11] pulmarahva; [12] venna; [13] sellepärast; [14] hukka saad, sured; [15] röökigu; [16] raipele; [17] mispärast; [18] vii es (= ei viinud); [19] kuldkupliga kirik; [20] kallukse, kaldub; [21] sees; [22] sees; [23] valjusti, kumedasti laulsid; [24] singusid; [25] kõndisid; [26] kollased; [27] kasukad; [28] odasarv (?); [29] kõlguskõht; [30] välja; [31] kanna, vii; [32] viiksin; [33] kannaksin; [34] kulunud; [35] viis; [36] õlled joodetakse; [37] ühte.

Vanasõnu.

Ega puista pulmi tehta,
au ei aia teiba'ista.

Ega sugu soosta lahku,
võsa ei veere kännustana.

Ei enne pidu parane,
kui ei võõra'ad vähene.

Ilu ei padaje panda,
kaunidust ei kattelaie.

Kes ei mõista kannatada,
see ei mõistagi elada.

Talupoeg on tööle tarka,
härg on künnile kavala,
toidab saksad, toidab sandid,
toidab hilbakad isandad.

Lähed püüda püüdemaie,
kaotad kä'est kanagi.

Madalus majad ehitab,
kõrkus hiuksedki hävitab.

Mees on vihane, müristab,
naine vihane, nõristab.

Mure saadab mulla poole,
arvamine haua poole.

Orjast saab osa jagaja,
päivilisest palga maksja.

Ostetu õhuke leiba,
vä'ikene väljast saadu.

Paranevad põua jäljed,
vihma jäljed ei parane.

Parem kaks on kargamassa,
kui on viisi vingumassa.
Sügisel on suured söömad,
kevadel ke'ed magusad.
Linnud püssil püüetakse,
lõhi noodal nõuetakse,
kala võrgul võtetakse.

Tegijalla ikka süüda,
magajalla ei midagi.
Teise töösta ei tüdita,
väsita ei teise vaevast.
Õde sooja saunaleili,
vend on vilu põhjatuuli.

Eri allikaist põimendatud.

Mõistatusi.

Mõistke, mõistke, vennad hellad,
teadke, teadke, naised targad!
Mis säält tõuseb soost sinine,
soost sinine, maast punane,
üle metsa ümmargune,
tagant taeva'a tasane?
Mina mõistan, miks ei mõista:
kuu säält tõuseb soost sinine,
soost sinine, maast punane,
üle metsa ümmargune,
tagant taeva'a tasane.

Kesse joob jõ'esta vetta,
haisub vetta allikasta,
katsub küla kaevudesta,
maitseb mitmesta meresta?
Vikerkaar, minu vennikene,
see'p see joob jõ'esta vetta,
haisub vetta allikasta,
katsub küla kaevudesta,
maitseb mitmesta meresta.

Veske, E. R. I, nr. 85.

VIII. Valimik eesti kirjandust.

1. VANEMAT KIRJANDUST.

Märkus: Kuni Suve Jaanini on tekstid toodud muutmata kujul. Viimasest alates on tekstide kirjaviis parandatud.

Anton Thor Helle.

Katkend Piiblist. **1739.**

Apokriwa.

Need on nisuggused ramatud / mis ep olle kül ni kalliste petud kui pühha Kirri; agga ommeti head on luggeda / kust innimenne ka woib kasso sada.

Juditi Ramat. — 10. Peatük.

Judit lähhäb Olowernesse leri.

1. Ja se sündis, kui Judit löppes Israeli Jummala pole kissendamast, ja keik needsinnatsed sannad sai wäljaräkinud.
2. Tousis temma maast ülles, ja kutsus omma ümmardajat, ja läks alla sinna kotta, kuhho ta hingamisse päiwil ja omma Pühhade aeges wibis.
3. Ja heitis kotti-riet ennese ümbert ärra, mis temma selgas oli, ja panni omma lesse-riet peält ärra, ja pessis omma ihho ülleüldes, ja woidis ennast pakso salwiga, ja seädis ommad juuksed, ja panni tanno enneje pähhä, ja panni ommad illusad rided selga, misga ta olli ehhitud, omma mehhe Manasse ello aeges.
4. Ja panni kingad enneje jalga, ja ehhitas ennast käe ja kaela kedidega, sörmustega, körwa-röngastega, ja keige omma illusa ehtega: ja

ta teggi enneſe ſilmad wägga illuſaks, et ta piddi meeste ſilmad ärrapetma, kes ial temma peäle piddid waatma.

5. Ja omma ümmardajale andis temma ühhe nahklehkri winaga, ja kruſi ölliga, ja täitis ühhe kotti jahhoga ja wigikakkudega, ja puhta leibadega, ja mähkis keik riistad kokko, ja panni tema ſelja peäle.

— — — — — — — — — — — — —

10. — — — — Ja Judit läks wälja, temma iſſi, ja ta ümmardaja temmaga, ja linna mehhed waatſid temma järrele, ſenni kui ta mäe alla, ja orruſt läbi läks, et tedda ei ſaand enam nähha.

— — — — — — — — — — — — —

20. Siis läkſid Olowernesſe üllemad teenrid, ja keik temma ſullaſed wälja, ja wiſid tedda telgisſe.

21. Ja Olowernes hingas ommas wodis kardinide tagga, need ollid purpuriſt, kullaſt, Maragdi ja kalliſt kiwwideſt, mis ollid ſisſe kootud.

22. Ja kui nemmad temmale ütleſid Juditiſt, tulli temma telgi oue, ja lampid höbbe-kauſide ſees kanti temma ees.

23. Agga kui Judit temma ja temma ſullaste ette tulli, pannid nemmad keik temma illuſa näo immeks, ja temma heitis ſilmili mahha, ja kummardas temma ette: agga temma ſullaſed töſtſid tedda ülles.

Käsu Hans.

Rutulaul. **1709.**

1.

Oh! ma waene Tardo Liin:
Mes ſündi nüüd ſiin minnoga,
Perratu[1] ma olle ſiin:
Kes woib mo päle kaeda?
Mo Pat mulle teggi ſedda,
Et mul johtu ni ſuur Hedda,
Sedda pea nüüd tundma ſiin,
Oh! ma waene Tardo Liin.

2.

Mes mul olli enne waja?
Kui mul Käßi häſte keuß:
Torre Koa, torre Maija,
Sure Aida, Wilja teuß,
Kalli Kooli, Kerriku,
Illuſaſt Keik ehhitu,
Olli minno ſißen ſiin:
Oh! ma waene Tardo Liin.

3.

Ma olli wäega kullus Liin
Ülle kige Liwa Ma:[2]
Kik ne kalli Asju siin,
Minno sißen olliwa,
Akkademi säeti,[3]
Sure Kohto moisteti;
Enne minno sißen siin:
Oh! ma waene Tardo Liin.

4.

Wilja Kaup mul olli hä,
Rohke olli minno Mööt,
Woißi torrest ellada,
Egga Meeß tei[4] Patto Tööd.
Rohkeste ma sißе sai,
Kaßinast ma wälja möj,[5]
Nappist müdi Ollu, Wiin.
Oh! ma waene Tardo Liin...

7.

Ne Körgest optu[6] Prowesri[7],
Tuddentid Akkademi pääl,
Kui Ka ausa Aßesri
Ja Kik ne Kohtut Keuja tääl.
Ni mitto mönda ausat meest
Ne söwa ikkes[8] Rahha eest.
Kohhald[9] wäega Kallist siin.
Oh! ma waene Tarto-Liin...

10.

Kohald körgiß lätsi ma,
Wimate siin elladen,
Elli ilma peljota,
Torrest, surest wallaten,
Eß mötle minna joht[10] se pääl,
Et piddi sündma mulle sääl
Ütsik[11] Hedda, Waiw ning Piin;
Oh! ma waene Tarto-Liin...

12.

Pappi röökswa[12] Kantsli pääl,
Et Hedda saab mul tullema!
Ent panni sedda naruß tääl,
Eß nakka joht waamb[13] ollema,
Pappi Röökminne Tötteß jäi,
Hedda minno Kätte sai,
Hedda sündi minno siin.
Oh! ma waene Tarto-Liin.

13.

Kui mo alla tulli tenn'[14],
Kurri wäggew Wainlanne,
Ülli hirmuß Wennalinne
Olli wäega wihhane,
Mitto Pombid sißе heit[15],
Nida mo ta määrda wäit[16],
Hirmuß Hedda olli siin.
Oh! ma waene Tarto-Liin.

14.

Tulli-Törw mul lasti sißе,
Tükki-Mürrin ning Pombi Häl,
Honi, Rahwa üttelißе[17]
Porrut, loi Kik mahha tääl,
Rahwas paesi[18] Toomi pääl,
Eß löwwa Armo henne sääl,
Nätß se olli hirmuß Piin.
Oh! ma waene Tarto-Liin.

15.

Kui jo Kuud Katß waſta panti,
Weggi, tappelden muſtaß jäi,
Sis Liin tälle ärra andti;
Nida ta minno Kätte ſai,
Rotſi Weggi ſis paljas riiß,
Ning neid Narwa alla wieß,
Et Halle olli nätta ſiin,
Oh! ma waene Tarto-Liin...

18.

Kurri Kawwal Wennalinne
Sakſu kui ta Warra näggi,
Pand ſis Liina Werrja[19] Kinni,
Paljo liiga Rahwal teggi;
Käßu temma wälja and,
Wahhi Rahwa perra pant,
Wangin piddi rahwaſt ſiin.
Oh! ma waene Tarto-Liin.

19.

Pallut, körwet Rahwaſt waeſt
Kui üts Tyrran Kunnaki,
Eß armatſe joht Meeſt, ei Naeſt,
Knutiga[20] neid lahhoti,
Ek Kül andti tälle Rahha,
Siſki nülg ta neide Nahha,
Ärra nende Selgaſt ſiin.
Oh! ma waene Tarto-Liin.

20.

Hirmuß Hedda ſe olli nätta,
Halle om ſeſt kirjota,
Mes ta Rahwal wöt ſiin tetta,
Wöt neid perran Kiuſata,
Mönda Süüd ta neile and,
Tarto Radi Lülli pand[21]
Iſſand Krop ning *Moresin*[22].
Oh! ma waene Tarto-Liin.

21.

Kui Ta ſedda Kulda ſai,
Et Rootß pallaw päle paiſt[23],
Sis Ta Wenne-Male weij,
Kik ſe Liina Rahwaſt wäeſt,
Iſſanda ning Emmanda
Ülli halleſt igkiwa,
Wenne-Male minnen ſiin.
Oh! ma waene Tarto-Liin.

22.

Neide Hä[24] Kik Liinan jäij,
Mes neil waeſil olli weel,
Se Kik temma kätte ſaij;
Sega rahhul eß olle tääl,
Weggi temma wälja lähhät[25],
Riiſma ärra meije Maad,
Läbbi aije Kik Laane ſiin.
Oh! ma waene Tarto-Liin.

23.

Kui Kik Ma jo paljas aije
N(ing) häd Rahwaſt ärra riiß,
Sis ta hennel Kirja ſaij,
Kumb tedda ſis ſiſt ärrawieß,
Palluti[26] ſis Liin, ning Ma,
Laggedaß, Kik Tullega
Pilli[27] minno ümbre ſiin;
Oh! ma waene Tarto-Liin...

25.

Minno Illus, torre Näggo,
Minno kalli Kerriku,
Minno kallis Karw, ning Teggo,
Mo Koa, minno Pöningo
Kik on mahha ſaddanu,
Ötſe ärra mäddanu,
Nida ſaiſa ma nüüd ſiin.
Oh! ma waene Tarto-Liin.

26.

Mo Krawi omma teudetu
Neiſt Müriſt, Walliſt, Rundliſt[28] teuß,
Ne ſinna ſiße heidetu,
Säl nüdiki Kül welik[29] näuß,
Neid Püßi-Rohhi pillaß tääl,
Ulitſide ning Krawi pääl,
Et hirmuß om Kik nätta ſiin.
Oh! minna waene Tarto-Liin...

28.

Kirjotage Aja, Kuud,
Kun mul Otß om tulnu tääl,
Et ſe perrentullew Suggu,
Woiß ſeſt luggda Kirja pääl:
Anno Tuhhat ſeitſe Sadda
Päle Katteſa ſündi ſedda[30],
Ötſe *Margret* Päiwal[31] ſiin
Sai ma hukka Tarto-Liin.

[1] perratu = mahajäetud, päratu; [2] Liiwa Ma = Liivimaa; [3] Akkademi ſäeti = ülikool asutati (1632); [4] tei = tegi; [5] möj = müüsin; [6] optu = õpetatud; [7] Proweſri = professorid; [8] ikkes = ikka; [9] kohhald = üsna, päris, täiesti; [10] joht = sugugi; [11] ütſik = ükski; [12] röökſiwa = röökisid, rääkisid; [13] waamb = vagam; [14] tenn' = siia; [15] heit = viskas, heitis; [16] wäit = püüdis; [17] üttelißе = ühiselt, korraga; [18] paeſt = põgenes; [19] Werrja = värava; [20] knutiga = nuudiga; [21] Külli pand = võlla tõmbas; [22] Krop ning *Moresin* = raehärrad, kes rootslastega läbikäimises kahtlustatuna üles poodi; [23] pallaw päle paiſt = ägedasti peale tungis; [24] Hä = varandus; [25] lähhät = saatis; [26] palluti = põletati; [27] pilli = pildus; [28] Rundliſt = ringkindlustus (sk. Rundele'); [29] welik = veelgi; [30] *Anno* Tuhhat ſeitſe Sadda Päle Katteſa ſündi ſedda = 1708. a.; [31] *Margret* Päiwal = 12. juulil.

Hanso ja Mardi jutt.

Üks hea jut, mis kaks tallopoega Hans ja Mart iſekeskis aiawad. 1739.

TErre öhtuſt, mo hea ſõbber, Mart.

M(art). Terre wend tullemaſt.

H(ans). Kuſt ſa nüüd tulled?

M. Et kuſt muido kui linnaſt tullen.

H. Mis ſa olled linna winud?

M. Wiſin pisſut Jummala wilja, mis Jummal olli annud, rukkid, woid ja ühhe lamba.

H. Kuida kaup ſündis, kas läks korda?

M. Jummal tännatud, hästi kül.

H. Mis anti ſiis rukki tündri eeſt?

M. Ma ſain pea ſeſamma hinna, mis auſad moiſa-wannemad ſawad.

H. Kuida ſe ön ſulle juhtus?

M. Et kule wennike, ma palluſin Jummalat, et ma omma pisſut warranduſt ilma pattota ſaaksin müa; ja armolinne Jummal juhhatas mind hea ſõbra jure kes õiguſt teggi.

H. Kas ta wottis hästi waſto, andis ka monne hea pea täie jua?

M. Andis Jummala wilja ka, olgo tännatud, ni paljo kui pattuſe kehha tarwidusſeks tarwis: agga ſedda ligajomiſt, kaardi mängimiſt, mäſſamiſt ja praſſimiſt, ei ta ſedda ſallind mitte.

— — — — — — — — — — — — —

H. Se armas Jummal parrandago mind waeſt, ja teiſed wallatumad innimeſſed; küllab ikka meie rummalusſe ja wallatusſe pärraſt mitto nuhtluſt meie waeste peäle tulnud, ehk tullewad weel raskemad järrele.

M. Tõſſi on ſe, mis ſa nüüd rägid, ſeſt Jummal on ähwardand nuhhelda neid, kes temma ſannaſt ei holi. Jummal annab ka monne korda ſedda pattuſtele ja waggadele unnes teäda, nenda kui hilja ühhes teädawas küllas on ſündinud.

H. Polle ma ſedda kulnud, et ütle mulle ſe aſſi ülles.

M. Üks noormees on teisel lehte-ku päwal enne koito unnes ilmsi näinud, et kirikko aedas surnud innimessed kui logus maas olnud, et ei woind jalgagi wahhele pista. Ka kirriko-aia tagga pollege maad ennam ei olnud surnud matta. Üht meest on piddand maetama, aga seäl polle muud rumi olnud kui üks wessine soo sarnane koht, sinna on ka selle kehha mahha pandud. Se noormees on käsko sanud ülles torni minna ja kellad hellistama, agga ta ei woind reddelit möda üllesminna, et need pulgad ärralagunud ja kui ta kellade liggi sanud, siis on ta leidnud, et kellade köied ärrakatkend olnud; kui ta mahhatulnud, siis on ta näinud, et kaks meest rami peäl ühhe surno metsa winud mahhamatta, et ei olnud ennam maad ei kirriko-aedas eggä seäl tagga. Pärrast sedda on tedda kästud rahwale sedda kulutada ja neid maenitseda, et nemmad piddand pattust pöörma, et se aeg liggi joudnud. Kui ta üllesärkanud, siis on ta needsamad sannad kulnud: touske ülles, ja pöörge pattust, aeg on liggi joudnud, ei polle mitte paljo aega ennam.

Kui ta omma sängi peält üllestousnud, siis on ta naene temma käest küsfinud, kas ta piddi haige ollema, siis wastand temma: ei ma polle haige, siiski on ta tunnud ni suurt nõdrust ommas süddames, otsekui olleks ta warsi piddand surrema; siis on ta põlweli mahha heitnud seina naale, ja süddamest pallunud, et Jummal wottaks temmale weel ühhe tunnikesse ehk päwa aega anda, et ta weel öiete saaks pattust pöörda. Pärrast sedda on ta üllestousnud, ja on liggi kaks tundi rahwast kalliste sannadega maenitsenud, kuus innimest on olnud sedda peält kuulmas.

H. Armas wend, kas se peaks öiete tössi ollema, ehk se on tühhi unnenäggo?

H. Se on töeste nenda sündinud. Monned on öölnud: se on tühhi unnenäggo, monned: se noormees on joobnud, aga monned on hea nou wotnud Jummalat kangeste palluda, ja nende wimistega ollen ma ühhes nous ...

Rehhe Pappid.

„Üks Kaunis Jutto ja Öppetusse Ramat".

1782.

TEtli Siim olli kaunis hea mees; agga keige omma asjade sees olli ta wähhe pitkalinne, ja ei kandnud öiged hoolt ommas ammetis moisa rehhe-pappiks olles. Sel aastal olli hea wiljawoos[1] olnud; aga Siimo rehhed andsid ikka kassinast wilja wälja. Sepärrast ähwardas Moisawannem wimaks tedda nuhhelda, kui ta rohkemast wilja ei sataks; sest ta arwas tedda wargaks. Mis nüüd nouuks Siimul? Temma olli rummal ja ebbauskone mees, sepärrast läks ta arstide ja lausojadte jure, ja maksis nendele rahha, et nemmad temmale piddid ütlema, kes temma rehhe jures wargal käis. Need ollid pettiksed, nenda kui keik nisuggune rahwas on, ja ütlesid selle peäle, kes agga esmalt nende meele johtus. Siimo meel olli hea, ja temma läks moisa, selle rahwa ülle kaebama, kedda lausoja olli nimmetanud: agga kui selle asja järrele kulati; siis leiti sedda rahwast ilma süüta olewad, ja nüüd arwas Moisawannem weel ennam, Siimo ennast wargaks: sepärrast laskis ta tedda hästi nuhhelda, ja Siim sai ammetist lahti.

Temma assemelle woeti Kristo Herm rehhepappiks. Herm olli kerme ja walwakas[2] mees: temma silm olli keikis paikus. Kui temmal essimest rehhe peksti; siis tabbas temma kohhe kaht noord meest warrastamast. Neid nimmetas temma moisa, ja need pandi wangi. Kui pärrast järrele kulati; siis nähti, et needsammad mehhed ollid, kes Siimo ajal ollid warrastanud. Sijs saiwad need mehhed essite nahhapeäle; ja pärrast panni neid Herra ühheks astaks linna kunninga pajasse taguma. Seäl nemmad hirmsa raske töe- ja nuhtlusse läbbi öppisid, warga ammeti mahhajätma. — Sest ajast üksi ennam ei julgenud moisa rehhe jure wargale menna, sest et Hermal ni tärrawad silmad ollid. Herm satis ka ikka ennam wilja ommast rehhest, kui ühhesti moisas

[1] wiljawoos = viljasaak; [2] walwakas = tähelepanelik.

ümberkaudo ei saadut. Sepäraſt andis Moiſawannem Hermale head jotorahha, ja laskis teda keigeſt muu moiſa töeſt lahti, et ta ükspäinis talwel rehhepappiks olli. Seläbbi ſiis Herm ſuwwel keik omma murred omma eneſe tallo eeſt wois kanda; ja temma tallo olli pärraſt keigerikkam külla ſees.

Waatke lapſed, mis hea aſſi ſee on, kui innimenne tru on, ja keik tarkaste tähhele panneb! Keik innimesſed armastawad ſedda, ja Jummal önnistab ſedda.

Aga teie, wanna rahwas, ſaage moiſtlikkuks, ja ärge püüdke lauſojadte läbbi ſedda parrandada, mis teie holetuſſe ſüü on: ſeſt keik lauſojad on kelmid; nemmad petwad teie rahha teie käeſt ärra, ja peäleki teie nahk peab maksma.

Sirak ütleb: (p. 5, ſ. 17.) „Wargalle tulleb ſuur häbbi!“

Fr. W. von Willmann.

Jonud tallopoeg.

„Juttud ja Moiſtatuſſed.“ 1782.

Üks ſuur ja rikkas Herra, kes Tallinna läks, leidis keſk te peäl ühhe jonud tallopoega kui ſurnud maggamaſt. Küll ſullaſed tedda rapputaſid, et ta piddi üllesärkama, aga ei aitnud ühtegit. Nüüd tulli ſelle herra mele lusti temmaga piddada. Ta käskis ſepärraſt, et ſee tallomees piddi tölla ſiſſe ſama pandud, ja kui nemmad linna temmaga ſaid, ſiis piddid ſullaſed wannad hilbud temmaſt ärrawötma, teiſed kallid rided temma ümber pannema ja ſiis tedda woodi töſtma. Se peäle käskis herra, et ſullaſed piddid teda üllespaſſima ja austama kui omma herrat. Nüüd pallus herra keik ommad ſuggulaſſed, prauad ning preilid kokko, et ka nemmad pidid enneſele lusti temmaga teggema. Sai nüüd ſe tallomehhe unni lahkund, ſiis ta teggi ſuud laiali lahti ja watis enneſe ümber kui pertik[1], ja ei teadnud mitte, kus ta piddi ollema ning mis

[1] pertik = pärdik, ahv.

se piddi tähhendama. Seddamaid tullid sullased kummardades sisse, ja teised töid temmale wet ning rättiko, teised jälle wina, kokid ja keiksuggused kallid ja maggusad asjad. Temma, kes keige eilse päwa söömatta olnud, nelas nüüd ning lakkus öiete peäle. Sai ta sönud, siis juhhatasid sullased tedda sure tuppa, kus sakšad kous ollid. Need kummardasid tedda ja hirwitasid ja pallusid, et ta piddi mahhaistuma. Temma agga kui lööp[2] innimenne ei tea mitte, mis sündind. Keik illusaste hiilgab, keik kummardawad ja auustawad tedda, sepärrast hakkab ta sedda keik uskuma ning arwab ennast taewas ollewad. Jubba ta jälle käsib, et laud peab kaetud sama. Laud saab kohhe kaetud, ning sea lihha ja saia, kallad, pradid, ounad ja jodawad winad sawad rohkeste peäle pandud. Mees istus siis mahha ja hakkab jälle sisse nelama ning panneb ka keik taskud täis, mis ülle keik täiest suust naersid. Kui nemmad nüüd ollid sönud, siis läksid nemmad nüüd keik aeda, ja need prauad ja preilid andsid kummardades temmale käsperi marjad[1] ja ounad, ja mees panni ikka nahka. Pärrast hakkasid kartid temmaga mängima, mis läbbi ta ennam rahha sai, kui ta keige omma ello aia sees olli näinud. Wimaks läksid nemmad temmaga tantsima, siis olli kärra öige lahti, sest kül woib arwada, kuida temma tantsis. Olli se keik sündind ja keik immeteud temmaga tehtud, siis nemmad andsid temmale jälle ni paljo wina ja öllut, et tal kül olli, ja ta jäi jälle maggama. Need kallid rided said ärrawoetud ja need wannad nartsud jälle ümberpandud ning nenda, jonud sai ta jälle senna widud, kust nemmad tedda ollid leidnud. Sai temma üllesärkand, siis näggi ta ennast jälle wanna pölwe peäl, sepärrast arwas temma, et ta unnes taewariiki römo näinud.

---

[2] lööp = lõõp, alp; [3] käsperi marjad = kirsimarjad.

Kossilane.

„Sarema Jutto ramat." 1807.

Siin on wina! ütles Laes omma poia wasto, kui ta koio tulli. Läh-heme nüüd kossima!

Poeg. Miks nenda nobbeste? ja polle jo weel ühtegit sest lausunud.

Issa. Agga sagedaste se peäle mötlenud, sest se on jubba kaks aastad, et so emma on ärrsurnud, ja et perenaene mitte perres ep olle.

Poeg. Ja ommeti on keik tö tehtud, ja keik wisi pärrast olnud, sest Rudo andis meile mitte tunda, et perenaene wajak olli.

Issa. Woib kül olla, agga Rudo on ikka wöras: kes Jummal teab, kui kaua ta peresse jääb.

Poeg. Ta jääks kül siis ikka peresse, kui ma tedda naeseks wot-taksin.

Issa. Sedda ka ühtegit! Rudo on üks hea laps, agga waene laps, temmal ep olle muud ühtegit kui agga se, mis minna ollen temmale annud. Waat seäl on selle rikka Mardi tüttar Liso, kui sa tedda nae-seks wottad, siis saad temmaga hobbosed, lambad, lehmad, rahha, ja se tulleb meitele abbiks.

Poeg. Armas issa! se woib kül olla! agga ma ei tunne tedda mitte, kuidas ma woin tedda armastada. Ja kui ma woiksin tedda sallida, siis ma tea mitte kuidas ta eddespidi minno wasto wöttaks olla.

Issa. Tühhi jut! Liso on prüsk[1] tüdruk, ta jouab omma tööga, ta on rikkas, mis sa ennam tahhad?

Poeg. Ma ei tunne tedda mitte, armas issa! kas ta on wagga, ja Jummalakartlik, kas ta on hea süddamega, ja moistlik, kas ta woib mind, kas minna woin tedda armastada? Sest mis sa kidad temmalt, mis se on? ta on prüske, ta on joudsam omma tööga, agga ta woib töb-biseks sada! ta on rikkas, agga Jummal woib sedda rikkust ärrawotta, kui ta polle Jummalakartlik! mis mulle sest siis on? Kuidas ma woin

[1] prüsk = priske.

temma eeſt tööd tehha, keik waewa üksi enneſe peäle wotta, tedda harrida, kui ma tedda ei armasta? ehk kui minna rikkuſt ennam armastan kui oma naeſt? Kui nüüd agga Jummal rikkuſt ärrawöttaks, ja mina ſaaksin kiddewaks, missuggusſe harrimisſe peäle woiksin minna siis lota, kui mo naene mind ei armastaks? Oh! ma ei woi mitte keik öölda, mis ma mötlen, laste ülleskaswatamisſeſt, ja monneſuggusſe teiſe asjaſt. Agga armas issa! ſa polle jo ka mitte rikkuſt ſanud kui ſa minno emma naeſeks wötſid?

Issa. Olle wait pojoke! rikkuſt kül! ma ſain ühhe helde, tasſaſe, moiſtlikko, Jummalakartlikko, oh! wägga hea naeſe — oh! et Jummal teda ni nobbeste ärrakorristas! — Sul on öigus kül! mo poeg! hüa Rudo ſisſe!

Rudo tulli tuppa.

Issa. Säh! Rudo, wotta wina! mo poeg tahhab ſind naeſeks wötta. Mis ſa ſeſt arwad?

Rudo kohkus ärra, ſe tulli temmale koggematta. Mitto kord olli ta ſedda ommas ſüddames ſowind, agga ial mitte uſknud, et ſe wanna issa piddi ſega rahhul ollema, et ta kui üks waene laps piddi perenaeſeks ſama: ta wottis wina wasto, ja hakkas ümber wanna kaela kinni, ja tännas tedda, ja tootas temmale et ta tahtis tedda armastada, kui omma issa.

Issa. Kül ma nään, et mo poial olli üks targem nou, Mardi Liſo ei olleks kül mitte mo kaela ümber hakkand: olleks temma ka tootanud mind armastada, kes teab kui ta ſedda tootuſt olleks piddand? agga nüüd ma tunnen ſedda römo ommas ſüddames, teie wöttate mind armastada teie ja teie lapſed, teie wöttate teine teiſt armastada — Jummal önnistago teid keige ettewötmiſes, ja kinnitago teid keiges waewas, ja tasſugo teile keik armastuſt ja harrimiſt, mis teie mulle wottate teha, teie laste läbbi.

Jut on se Koroke, Öppetus on se Jwwa.

„Luggemisſed Eestima Tallorahwa Moistusse ja Süddame Juhhatamisſeks."

1817.

Jubba Leoke kulutas kewwadit. Pardid ja Luiged ja Kurred joudsid taggasi, ja igga Loom ronnis talve-pesſast wälja Suit[1] terretama. Keik weed wa-usid[2] alla, ja ikka soemad ilmad hakkasid tullema, ning Ma ikka rohhelisſemaks minnema, et monnikord jo särgi wäel wois tule warjul olla, Kukked laulsid helledama heälega, ja Päsoke lendas kui Peiopois kes Saja tullemist kulutab. — Siis läks Kadri ühhel Pühhapäewa öhtul Sare Jürri perreſe. Seſt Wannemad ollid söbrad, ja ka nende Lapſed.

Aga ſenna perreſe juhtus ka teiſe walla Jaan wooraks. Kül ollid ſelle Jani Wannemad temmale mitto tüttart enneſele Minniaks nimmetanud; ikka ta weel arwas, Poismehhel wähhemat murret ollewad. Ommeti nüüd tulli teine nou: Seſt ta näggi Kadrit, ja kummagi ſüdda tundis teiſe kutſmiſt. Siiski ei wibind Kadri ſenna jämata, waid läks pea jälle koio.

Agga et kül Jaan ſedda murretſema jäi, et Kadri ni ussinaste ärraläinud, wottis ta ſiiski möttelda: kas ehk ollegi ni wagga kui peält näitab, ſeſt mitto asſi kulla karwa — ja küssis oma Issa öe, Sare Jürri naeſe käeſt, mis head ehk alwa ta temmaſt piddi teädma? Ja ſe ütles: ei ſedda laſt woi laita; mul on temmaſt römo ni mitto kord kui tulleb, ſeſt temma meel jühhatab ka minno laste meelt. — Need ſannad wa-uſid Jani ſüddame pohja.

Juba talw orras laenetas ja rohhi kattis keik kohhad, et kannapoeg ja kannagi kulli eeſt warjo ſaid. Jubba öitſes Tomikas ja Pihlakas, ja keik ſuggu lilled teggid heina ja karjamaad kennaks. Igga lehtpuu

[1] ſuit = suve; [2] wa-uſid = vajusid;

andis warjo, ja keik metsad helliseſid Linnude heälteſt. — Siis tulli jälle Jaan ühhe laupäwa öhto willoga, kui öpik ja Rääk hüüdsid omma Issa ödde waatma. Ja kui ta senna küllasse sai, näggi ta Kadrit, wet kaewust wotwad, ning ütles, möda minnes temmale, tedda terretades: anna jua Tekäiale. Ja Kadri andis temmale jua oma puhta kappaga. Ei ma sedda kele-kastet ellades ei unusta! hüdis Jaan, kappa tagasi andes. Ja Kadri loi silmad mahha, ütteldes: ärra pilka alwa an-net; winnas wet peäle ja läks koio. Agga senna perrese, kus ta Janit teadis ollewad, ta ei läinud mitte. Seſt ta arwas: kui temma südda nenda minno pole weab, kui minno südda t e m m a pole, siis otsib temma m i n d, ja se tüdruk ei maksa middagi, kes jookseb Mehhe w a s t o.

Jubba rukki pöllud suitseſid ja heina Loog pandi sausse. Jubba masikas olli walmis, ja kaarlad[3] jäid magguſaks ja poesa-marri hakkas punnama ning päike keik taewa-alluſt kui saunaks söendama. Siis ütles Pühhapäewa hommikul Jaan: tänna lähhän j a l l a Kirrikule; seſt Lojus on ääſtand ja himmustab hingamiſt; ka on ilm jälle selge wihmaſt mis odra aiab loma, ja pallawat on pehmitand. Agga kui ta Kirriko liggidale sai, juhtus ta Kadri seltsi, kes teiste Küllalistega ka jalla senna läks. Ikka oli hea, mötles Jaan nüüd, et armo heitsin Lojusse peäle, seſt see eeſt könnin temma körwas. Siiski nad ei räkind wiit sanna. Seſt kerge innimenne kohhe walmis jutto aiama, agga aulik lööb kartma. Ommeti löppes te otsa, enne kui tahtsid.

Ei wahtind Kirrikus Jaan Kadrit, egga temma Janit, wait kumbki panni öppetuſt tähhele lauldes ja kuuldes. — Töeste! Jummala Koiad on mitto innimesse meleſt ni alwaks sanud, et igga Öiglane körtsis tassasem on. Ja ommeti ka n e m m a d tahtwad, et Jummal neid peab hoidma — egga olle n e i l g i teiſt abbimeeſt surma häddas, kui Tedda. Oh, kelago igga Wagga niſugguſt öälluſt[4]! — Ei olle tarwis, et ta sannaga nomib, seſt temma waggadusse tödde maksab ennam kui sanna ja juhhatab jo, nenda kui temma kawwalusseta ello se künal on, mis keigepimmedamad pattonurgad walgeks teeb; seſt kes julgeb seäl patto tehha, kuhhu ö i g e i n n i m e s s e ſilm ullatab?

[3] kaarlad = murakad; [4] öälluſt = õelust.

Agga Kirrikuſt wäljaminnes pallus Kadri ennaſt ühhe naabri naeſe wankri peäle, ja ſoitis temmaga ärra. Ja Jaan jäi agga ümberringi waatma — mötteldes: kuhhu ta ommeti ſai? ehk on jo teiſe pärralt, ja lööb ſepärraſt minno eeſt ärra! Sedda kartes, ja nenda iſſe enneſes räkides läks ta üksi taggaſi, igga muud ſeltſi körwale jättes. Agga omma Wannemattele räkis ta omma luggu.

Jubba tuul aias ülle rukki-körre ja odra pea langes kummarküllе, ja talw-orras touſis werre-karwa. Jubba rehhe ſuits kuiwatas uut willa[5], ja hone-ſöe[6] römuſtas Wäljaliſte ſüddant. Keik linno poiad hakkaſid emma ſurusſeks ſama, ja wars ja lamba tal emmaſt lahkuma. — Siis juhtus Kadri kord karja Korraliſſeks. Agga Jani hobbone olli ſel öſel ärrakadunud, ja temma ſedda jo warra hommikult takka aiand — ning, rahwa juhhatamiſt möda, ikka liggemale Kadri küllа pole ſanud. Ja ennä: Kadri istub ühhel pool pöeſa ja kuddub kinnaſt, ja hobbene ſöob teiſel pool. Mollemad otſin! mollemad leian! hüdis Jaan ſure römuga; ja Kadri ei näinud tedda mitte enne, kui ta ſelle heäle peäle loi waatma, ärraehmatand keik, aino üksi olles; Seſt Karjane ſeiſis hopis teiſal. Jaan räkis temmale kohhe omma hobboſe luggu ülles, ning ütles ſeſamma jonega, et Jummal mind ſeddawiſi ſinno jure juhatand, ſiis kule mo ſüddame nou; ja ſaid armſaks mo meleſt esſimesſeſt otſaſt[7] kui ſind näggin — agga mis Sinno ſüdda ütleb?"

Kadri kostis: rägi ſedda minno Wanemattele, ſeſt ilma nende teädmatta ei tea minna ühtegi — ei ſiin ſünni ſeſt räkida. Siis panni Jaan waljad omma hobboſe pähhä ja ütles ärraſoites: „Kidetud olgo Se, kes ſind on lonud!"

Agga ni pea kui Kadri koio ſai, ütles ta emmale: ei olle ma tännini weel middagi omma wannematte ees warjul piddand, ſepärraſt tunnistan, et tunnaeile, kui karja hoidmas korral ollin, teiſe walla Jaan omma lojuſt otſides, minno jure juhtus, ja ſeſamma jonega mind enneſele abbikaſaks küſſis; agga ilma teie teädmatta ma ei annud temmale ühtegi otſuſt weel, et mo ſüdda kül temma pole on. Siis kostis moiſtlik

---

5 willa = vilja; 6 hone-ſöe = hoone-soojus; 7 esſimesſeſt otſaſt = esimesel korral, kohe algul.

emma: egga meiegi nisugguſt Meeſt ſulle ei kela: ommeti kallimaks ta meleſt ſaid, et Wannemattele andſid ſedda au. Seſt igga Wannem nääb omma lapſe pärraſt mitto waewa, ja ei tahha muud tänno ſe eeſt, kui et lapſe käſſi hästi käib.

Jubba leht=pu olli omma kattet mahha heitnud, ja ükski lind ei laulnud ennam temma okſade peäl. Keik rohhi olli jo närtſind ja Karjane ja lambolinne wärriſeſid metſa=tulle paistel. Siis tullid ühhel laupäewa öhtul kaks Meeſt ratſa, ſenni kui Kadri issa aue. Perre koerad haukuſid ja teiste perrette koerad tagga järrel, et ſe jut kohhe ülle küla weres; ſeſt Ku paistis otſe kui künal ja Jaan ja temma Issa=mees ollid need kaks Tulliat. Kadri südda loi kema, ja temma Wannemad wotſid nende terretamiſt ja nende winad illuſaste wasto.

Jubba kandſid keik jõed ja järwed ja lumme kord kattis orrud ja määd. Kus wanker ſõitnud, ſeäl aias nüüd reggi ja ſaan, ja kus lamba= ja kitſe=tall hüppand ja hanne ja pardi poeg oiund[8], ſeäl ſeiſid nüüd ſüggawad hanged; ja kus lapſed palja jallo mänginb, ſeäl möus[9] kuub ja kasſokas, et roigas agga praksus ja ſeinapalk paukus. Sel öhtul wasto pühhapäwa, kui keik tähhed hiilgaſid, tullid Jani ja Kadri pulma Woörad Peio ja Neio Kotta kokko, ning leidſid ſeäl lauad ja lauapeäliſt walmis, et keik römoga maggama läkſid ...

Ruttuſt kaub ello kärra
Kätki woitleb Hauaga
Rahwas kaswas, öitſeb ärra,
Tulleb, lähhäb ſeismatta.
Senna, tänna ello weab
Kui ta meie ſonntes keeb;
Önnis, kes keik nenda ſeab
Et woit waggadusſel' jääb!
Seſt, mis kaddum ſiin meil näitab,
Teiſe ello jour on ſe;
Wagga ello waimo toidab,
Patto rööm on ürike.

[8] oiund = ujunud; [9] möus = mõjus.

Jaanalinnuſt.* 1818.

Teoſeſt „Pühhapäwa Wahheluggemisſed".

Aga arwame jaanalindu mitmele teadmata ja tundmata olewad, ſeepäraſt üht ja teiſt temaſt tahame õpetada ...

Seda lindu Wanas Testamendis mitmes kõhas[1] nimetakſe, nenda kui prohwet Jeſaia raamatus 13. peatk. 21. ſalm; ja Jeremia Raamat. 50. peatk. 39. ſalm, kus teda ſuuris pea kulliks kutſutakſe, aga Jeſaia Raamat. 34. p. 13. ſ. ja prohwet Mika Raamat. 1. p. 8. ſ. jaana lindu ööldakſe olewad. Tema ſakſakeelne nimi on Strauſs.

Seeſama elajas on wäga tunnetud ja wäga kuulus; need kõrged ſuured mustad ja walged ſuled, mis ſuureſugu naesterahwa kübara õtſas[2] mõni kord näeme kõikuwad ja wankuwad, on ſelle linno ſawaſuled.

Tema elab aina üksi neil mail, mis palawad, iſiäranis kuiwis paigus, ſeſt et Jumal teda nenda kui kaamelidki kuiwa paiga elajaiks loonud, kes kaua jano wõib kannatada ja joomata ſeista.

Imesteleb inimene küll, kui teda näeb. On tema oma täit kaswu kätte ſaanud, ſiis on tema keha kaheksa jalga pitk, ja maaſt ſelja pinnani terwe ſüld ehk kuus jalga kõrge, kael, mis pead kannab, on weel pool ſülda kõrgem. Et tema kül lind on, ſiis temal õmetigi ſeda jõudu ep ole, et ta, nenda kui teiſed linnud, wõiks lendo lasta, ſeſt et tema ſiiwad töntſikad, lühikeſed, ega mitte lennuks pole loodud. Aga tema reied on kõrged ja pikad, nenda et iga ſammo ehk astumiſega ſülla maad äramõedab. Seepäraſt ſee keige uſinam hobone keige neljaga jookſus tema wasto ei jõua, waid hoopis maha jäeb.

Tema käib troppis, üks iſane ja neli ehk wiis emaſt, kes keik ühte peſaſſe munewad. Munad on nii ſuured kui kolme aastaſe lapſe pea. Wene kerikutes neid ſagedaste nähikſe kroonlühtrite all rippuwad. Jni-

* Kirjaviis ja kirjavahemärgid muudetud.

[1] kõhas = kohas — kodavere murde erijooni; [2] õtſas = otsas.

meſed ſöövad neid hea meelega, ja ſaavad neli tugevad ſööjad üheſt ainſaſt munaſt oma kõhto täis.

Omad munad muneb tema liiva, matab peält kinni: pääval päike neid autab, aga ööſe iſi peäle aſub auduma. Keik emaſed, kes ühte peſaſſe munevad, peavad audumiſe kõrda. Juhub mõni kõrd, et peäle neli kümmend muna peſas on, ſeſt et neli-viis ema ühe peſa peäl käivad. Aga on ſeda tähele pandud, et üks enam ei mune kui kümme ehk kaksteiſttkümmend muna.

Seſt et tema imetaja elajas ep ole, ei ole temal ſiis ka ühtegi omaſt käeſt poegadele anda, kui kooreſt tulevad, aga Iſſand, kes keik targaste ſeädnud ja kõrbes kaarna poegi toidab, on neile ſeda nende ſeäduſeks loonud, et emad, kui pojad väljatulemas, ring ümber peſa munevad. Kui pojad välja tulnud, ſiis iſieneſeſt kõhe munade peäle õskavad[3], mis emad nende toiduks liiva ſiſſe peitnud.

Selſamal linnul, mis keigeſt keige ſuurem, on aga kaks varvaſt ja üks lühikene kannus kanna toetuſeks. Kummagi varba õtſas on ſuur kõver küüs, mis palju tugevam, paksem ja pikem kui keige ſuurema ſea kihvad. Nendega tema peäle tuleb, kui vihaſeks ſaab, olgo ſee nüüd inimene, härg ehk hobone, ſiis ta tema kõhtu lõhki kiſub, et ſooled välja kukuvad.

Muido on tema taſane, araſüdamega ja väga rumal loom. Kui teda taga aetakſe ja nenda väſitakſe, et ta enam ei jakſa, ſiis ta poeb oma peaga, kuhu ſaab, peidab oma ſilmad ära, et ta kedagi ei näe, ning ſiis arvab omas rumaluſes, et teda ka ei nähta, vaid et ta täiesti peito ſaanud. Nenda teda ſiis nuiadega ſurnuks lööwad, ſeſt et tema kallid ſawa-ſulgi laſkmiſega ei taheta veriſeks teha ega rikkuda.

Tema liha ei kõlba kuhugi, ſee on nenda winske, et muud kui metsinimeſed oma hammaſtega temaſt jagu ei ſaa.

Meie päävil on inimeſed jaanalindu jo elumaja elajaks hakanud kaswatama ja teda ratſa-lojuſeks pruukima. Tema kannab keige tugewamad meeſt ja jookſeb temaga ühe tunni ajas pool kolmat penikoormat ehk kahekſateiſtkümmend wersta.

---

[3] õskavad = oskavad.

Pulmad. 1838.

Katkend raamatust „Aeawite peergo walgussel".

Pulma päwal olli keik körwale kantud, oue puhtaks pühhitud; reie al seisid iggas nurkas nored ku(u)sed; wenniteste[1] möda ollid ku(u)se topsud, mis küll illus olli nähha. Oue wärrawas seisid kaks kuuske püsti, kaks ollid loga wisil kokko seutud. Et tubba walgem olleks, olli perreeit lasknud linnad möda seina lüa. Üks walgustaja rippus laest, illusa paela külles ja kandis nelli künalt. Pulma-laual olli igga asseme kohhal taldrik, ja suur seppiko tük peal. Laual olli sea lihha, hanne pradi, kogid ja kapstad; mitme kanno sees seisis öllut.

Keik olli walmis; otasid agga pulmalissed tullema.

Sai pulma saia külla liggi, läks peiopois naggo tuul, pulma maiasse teäda andma, et tullewad; sadeti temmaga nore rahwale toop öllut. Peiopois, toop körges käes, läks öiskades tuhhat nelja taggasi . . .

Ollid keik wankrest mahha tousnud, naesterahwas rided heinest puhhastand, pölled seädnud, küsis peiopois: ollete walmis? Wastati: jah! Astus ette, löi möögaga risti ukse peäle, astus tuppa, löi weel kolm risti, wasto hommikut, wasto lounat ja wasto öhtut, hüüdis waljo heälega: Kaddugo kurjad waimud; teie pühhad inglid, wötke meie noort rahwast hoida, toge nende maiasse önne, et keik neile heaks tulleks. Siis wöttis noriko käest kinni ja wiis söma-laua tahha, seda-möda istusid keik pulmalissed söma-lauda.

Kui ollid sönud, töi pereeit lapsokesse, panni noriko sülle, ütteldes: Annan sulle, armas tütar, last hoida, se on naese essimenne murre; kui sul lapsi jäggatud, siis kaswata neid Jummala auuks ja liggimeste römuks, sest wannematte murre on, omma laste eest hoolt kanda; — nemmad peawad wastust andma Jummala ees.

Wasto öhto töi peio-pois toli, panni padja peäle ja illusa waiba

[1] wennites = venitispuu, murispuu (aampalkide otstel lamav palk, millele toetuvad sarikate alumised otsad).

ſelle ülle. Iſſamees linnotas[1] noriko, ja panni pölle ette, ütteldes, nenda kui pulmas petakſe, kui mütſi pähhä pannakſe: „Jätta tüdruko kombed mahha, pea meeſt meles ja kanna maia eeſt murret. Et ſe ſulle mele jääks, annan ſulle hobi. Löi, naggo paitamisſe wiſil, plakſo palle peäle. Siis keik naeſed hakkaſid laulma. Kui laul olli otſas, ütleſid naeſed: nüüd noor naene ehhitud. Ta touſis toli peält ülles ja kummardas keikide wasto.

Norik olli ue kohhaga wägga rahhul, ja keik perre tedda armastas.

Suve Jaan.

Stiilinäide jutustusest

„Luige Laos“ **1843.**

Laos oli, kuidas meie temast juba teame, igapidi üks hakkaja mees; tema oli üks neist meestest, keda mitte iga mehe naine ilmale ei sünnita; tema ei hoolinud ei veest ega tulest, ei elust ega surmast, vaid kui üks julge tegu teha oli, mille ees mõni teine mees kohkus, oli Laos seal esimene. Tema oli aus, lahke, julge ja suure hingega mees; ehk ta küll madalast soost oli sündinud, ometigi oli ta oma hinge poolest kõrge ja sai ka kui niisugune kõigist austatud. Sest iga julge ja hakkaja mehe tegu oli tema kõige suurem uhkus, ja kui üks niisugune tegu teha oli, ei küsinud Laos: „Kes mu vaeva maksab?“ Tema leidis palga oma töös.

Ühel õhtul nägi Laos Neeva jõe kallast mööda jahilt tulles üht kalamehe naist väikeses lootsikus võrgu seest kalu välja võtvat. Tema väike laps istus lootsiku ninas, rinnuli lootsiku äärel, ja suples oma pisukese käega vee sees. Ema meel käis kala peale, ta rõhus lootsiku ühe külje peale, sai kala kätte, aga — tema laps oli kadunud. Selle üle kohkus vaene ema nii

[1] linnotama = linutama; linikut, tanu pähe panema.

väga, et ta kui meeletu kummuli lootsikusse maha langes. Laos nägi seda; polnud seal üks aeg, viskas püssi ja jahitasku jõe kaldale maha, üle pea-kaela vette, ja üks-kaks-kolm oli laps tema käes, ujus temaga lootsiku juurde, pani ta lootsikusse, ujus lootsiku taga ja lükkas seda kalda poole ja niipea kui tema jalad põhja ulatasid, hakkas ta lootsikust kinni ja vedas ta kaldasse. Suur hulk inimesi, suuri ja madalaid, rikkaid ja vaeseid jooksis kokku jõe kaldale, igaüks tahtis teda näha, igaüks tahtis temale kiitust anda. Kaks tohtrit juhtusid ka seal hulgas olema, nende tarkuse ja abi läbi tõusid ema ning laps jälle hinge. Laos oli ühe noore elu veesurmast lunastanud, ja tema süda tuksus jälle rinnus rõõmu pärast. Laos sai nüüd jälle Peterburi linnas kõikide, suurte ja madalate jutuks. See lugu tuli viimaks ka meie armuliku suure keisriproua ette. Tema süda oli selle üle väga rõõmus ja ta oskas ka väga hästi suuri tegusid suuresti tasuda. Ta laskis Laose jälle oma ette tulla ning ütles armuliku häälega: „Sina oled üks hea inimene, Luik, niisugused inimesed on minu meele järele. Jää ikka niisuguseks, kui sa tänini oled olnud, siis tahan ma sind meeles pidada. Mina olen ju kuulnud, mis sa jälle oled teinud."

Luik läks koju — ja sada hõberubla oli juba tema lauale loetud. Laos nägi raha, ja tema silmad jooksid vett täis, ta langes põlvili maha ja palus Jumalat täiest südamest. Raha peale tema ahne ei olnud.

Kr. J. Peterson.

Inimeste vaim.

(I n i m e n e.)

Surema peab lilleke,
mis ilusas kaseorus
selge allika ääres
hõbevetta juurega

imedes, ujudes
lehiga tasases tuules,
päeva läigava silma all
kaunisti on õitsemas.

Ja keerlemast lõpeb
ilusas orus allikas,
kui Jumala võimus,
mis sinise mere
tõusvad lained kivi
äärega ümber piirab,
kui Jumala võimus
kalju süle, kust
allikas orusse tulemas,
kangesti kinni paneb.

Ära kaduma peab
kõrge kaljumäe pea,
mis pikserankudega
kaetud, musta suitsu
välgu kumava paistusega
taeva müristamises
maadest läbi on ajamas.

Mäega maha langemas
on kotka tuuline pesa,
kes punase koidupiire
katuse all elades
varases päeva kullas
kerge tiivaga suplemas.

Ära kustuma peab
sinise taeva silma
selge kullane valgus
ning koidupiire lilleke
viimati ära närtsima
ja leinavarjuks saama,
kui Jumala võimus
nende vastu on tõusmas.

Aga sa, inimeste vaim,
Jumala vaimukuju,
kui maailm põrutud
sinu ümber müriseb:
igaveses elus oled
sina Jumalat vaatamas.

Olen jälle õnnis.

Tõuse üles mu rõõmu
laulu tuline oja,
rõõmuga üles taevani,
kus armastuse isa,
sõpruse looja,
Jumal on elamas.

Surmavarju võttis
tema mu südamest ära,
ilusa sõpruse
lillekese pealta,
ajas mu maja pealta
udu, mis mu rõõmu
päeva all oli ujumas.

Kurbuse meri
laksus mu vastu,
Jumal aga ütles:
„Valgus sinule olgu!"

Ja roosilise palgega
oli mul sülessa
ainus armastud Alo.

2. ROMANTISMI-AEGSET KIRJANDUST.

F. R. Faehlmann.

Koit ja Eha.

Lühike rõõmuaeg, laulu- ja lillerikas lühimate ööde aeg korvab meie põhjamaa elanikel karmi talve pikad kannatused. Sellel põhjamaa looduse piduajal, kus eha ja koit üksteisele kätt ulatavad, jutustas üks vanake enese ümber kogunenud lastelastele Koidu ja Eha armastusloo, — ja mina jutustan siin edasi, mis ma seal kuulsin.

Kas tunned valguseandjat Vanaisa kojas? Parajasti on ta puhkele läinud ja kus ta kustub, hiilgab veel ta kuma taeval, ja juba nihkub valgusekiir edasi itta, kus ta varsti jälle täies säras kogu loodust peab tervitama. Kas tunned kätt, kes päikese vastu võtab ja puhkele viib, kui ta oma käigu taevavõlvil on lõpetanud? Kas tunned kätt, kes kustunu jälle põlema süütab ja paneb ta uut käiku taeval alustama?

Vanaisal oli kaks ustavat teenrit seda sugu, kellele igavene noorus oli kingitud, ja kui valguseandja oli esimesel õhtul oma käigu lõpetanud, ütles ta Ehale: „Sinu hoolde, tütreke, ma usaldan loojuva päikese. Kustuta tema ja peida tuli ära, et kahju ei sünniks.“ Ja kui teisel hommikul päike pidi jälle oma uut käiku alustama, ütles ta Koidule: „Sinu ametiks, pojuke, olgu valguseandja süüdata ja uue käigu ette valmistada.“

Ustavalt täitsid mõlemad oma kohuseid ja ühelgi päeval ei puudunud valguseandja taevavõlvilt, ja kui ta talvel taevaserva lähedal liigub, kustub ta õhtul varemini ja alustab hommikul hiljemini oma käiku; ja kui ta kevadel lilled ja laulu äratab ja suvel viljad oma palavate kiirtega valmima paneb, siis on talle ainult lühike rahuaeg antud ja Eha annab kustuja vahenditult Koidu kätte, kes ta kohe jälle uuele elule süütab.

See ilus aeg oli nüüd saabunud, kus lilled õitsevad ja lõhnavad, ning linnud ja inimesed täitsid ruumi Ilmarise telgi all lauludega — siis vaatasid mõlemad teineteisele liig sügavasti sõstrakarva silmadesse, ja kui kustuv päike läks Eha käest Koidu kätte, pigistati vastastikku kätt ja ka mõlemate huuled puutusid kokku.

Aga üks silm, mis kunagi ei sulgu, oli märganud, mis vaikse kesköö ajal salajas sündis, ja teisel päeval kutsus Vanaisa mõlemad enese ette ja ütles: „Ma olen teie ametikohuste täitmisega rahul ja soovin, et te täiesti õnnelikuks saaksite. Seepärast võtke teineteist ja pidage oma ametit siitpeale mehena ja naisena."

Ja mõlemad vastasid ühest suust: „Vanaisa, ära riku meie rõõmu. Lase meid igavesti mõrsjaks ning peiuks jääda, sest mõrsjapõlves oleme oma õnne leidnud, kus armastus alati noor ja uus on."

Ja Vanaisa täitis nende palve ja õnnistas nende otsust. Ainult ükskord aastas nelja nädala kestel saavad mõlemad südaöö ajal kokku, ja kui Eha paneb kustuva päikese armastatu kätte, järgneb sellele käepigistus ja suudlus, ja Eha põsk punetab ja kumab roospunasena taevalt, kuni Koit jälle süütab valguseandja ja kollakas paistus taeval kuulutab uuesti tõusvat päikest. Vanaisa ehib ikka veel nende kokkusaamise piduks aasad kõige kaunimate lilledega ja ööbikud hüüavad Koidu rinnal liiga kaua viibivale Ehale naljatades: „Laisk tüdruk, laisk tüdruk! Öö pikk!"

Endla järv ja Juta.

Tee viib üle järsu mäeseljaku ja vasakul pool levib sügav org, mida kaugel tumedad okaspuumetsad ja lauged kõrgustikud piiravad... Ühesuguselt huvitav on vaade nii päikesepaistel kui ka pilvisel ilmal; kes hommikul on vaimustuses vaadanud alla orgu, ei näe seda mitte väiksema vaimustusega kesk-

päeva ajal või õhtul, ja ilusal juuniööl pole meelekujutust vaja: lihase silmaga võib näha murueide tütreid tantsivat nõiduslikul veepinnal hõljuvas udus. Oru peamine ilu on nimelt üsna suur järv kristallselge veega, mis igas valguses rändajale läikiva hõbedana vastu naeratab...

Selle järve ääres elas eestlaste muinasjutu järgi Vanemuise kaunis tütar Juta kullakarva lokkis juustega ja nõidusliku linikuga. Järv oli temale pühendatud ja tema kaitse all seisid oru ja järve elanikud, suur hulk linde ja kalu. Mäeseljakult kuulatasid inimesed orust kostvat imeilusat häält — Juta laulu ja ta armuhalinaid. Ta oli lauluvanakese tütar, ta oli inimese kuju saanud luule. Ta armastatu, Ilmarise poeg Endel, oli surnud — surelikud olid kõik kangelased ehk olendid jumala ja inimese vahe peal, kuid nende elu oli kestusega, mille pikkuse ainult Vanaisa määras. Ta valas kibedaid pisaraid oma armsama pärast, kuni Ilmarine tegi talle kuldse liniku. Kui ta selle liniku enese üle heitis, vaatas ta õnnelikku minevikku ja elas seda üha uuesti läbi sulnis kujutluses. Surelikele laenab ta aegajalt liniku ning sellest tulebki, et laulus ja jutustuses minevik meile jälle vaimusilmade ette astub.

Piibo jut.* **1846.**

Jaan.

Tere mo vennike Mihkel! kuda so käbalad[1] käivad?
Kas on rukis jo küps? Mis siis so naisoke teeb?
Kas on ilm so meelest[2]? Eks ommiko tuul oleks parem?
Merest kisub ta vet, ommikust kuiva veel saaks.
Aga vennike Mihkel, alati noiokest imed,
Kõhtu ei täida suits, kukro ta tühendab kül.

* Faehlmanni kirjaviis muutmata.

Mihkel.

Ära sa vennike naera, lase mo piiboke rahul'!
Kõigile oma au, piiboke! sinule ka.
Kõik maa-ilm on mo ümber, kui mo piiboke aurab,
Inimeste õn wiirab[3] ja mängib mo ees,
Alasti näitab maa-ilma ilu piiboke mulle,
Kutsub tagasi veel kadunud rõemu ja ead;
Näitab lootust ka mulle tõusta kõrgele sinna —
Sinna kus looja ees patune alastust saab.

Jaan.

Palju, vennike Mihkel, oled sa tootand ja pakund,
Wastako piiboke nüüd mis sa mull' lubasid kõik.
Mis siis inimeste õnnest piiboke ütleb?

Mihkel.

Ta on piibo suits. Nä' kui ta rõngasse a'ab,
Nüüd ta keerleb ja õitseb, lahkub ja koguneb jälle —
Aga natuke tuult — otsas on suits nii kui õn.

Jaan.

Mis sa mo vennike kül maa-ilma sõbradest mõtled?

Mihkel.

Nad on piibo suits. Kui on mo piiboke täis,
Kül tast suits siis tõuseb ja keerleb ja mängib mo ümber;
Kui on tubakal ots, otsas on sõbrad kui suits.
Õigete sõbrade kujo oled sa piiboke ise —
Õitsego minul õn, kurvastus waewako mind,
Ei must piiboke lahku, õnne ta õpetab kanda,
Kurvastuses ta kinnitust annab ja nõu'.

---

[1] käbalad käivad — käsi käib; [2] meelest — meelepärast; [3] viirab — viirastub.

J. V. Jannsen.

Uus variser ehk kõrtsita ja kõrtsiga küla.

(Katkendid.)

I

Kuidas öeldud, Korvi küla oli metsaküla, kaheksa versta postmaanteest, kaheksateistkümmend versta mõisast kaugel; samavõrd maad oli ka kirikusse ja kirikukõrtsi. Oma igapäevase elu poolest oli Korvi küla rahvas õpetaja meelest kõige parem: vanad ja noored mõistsid ja armastasid jumalasõna, tüli ega riidu ei peetud, kohtuskäimist ega kiusuajamist ei sallitud, pulmad ja varrud peeti viisipäraselt ja kirikutee oli tallatud. Aga kõrtsimehe meelest olid nad kõige pahemad: viina ei joodud, tühja lori ei aetud, kaarte ei löödud, ja kõrtsitee oli üsna rohtunud. Vaesusest väljapääsemiseks olid kõik peremehed rendi peal. Harva käisid nad omast külast tööpäeval väljas: paar korda mõisas, paar korda linnas, sellega asi otsas ja sellest oli küllalt. Jõukad peremehed olid enamasti kõik, oli leiba ja oli leivakõrvast ja ka oma rahakopik asja vahetamiseks kukrus. Et ühel Korvi peremehel oli kümme lehma, kolm paari töö-härgi, paarkümmend lammast ja neli hobust — see polnud imeasi midagi. Aga nad mõistsid ka niisuguseid sõnu, mis vaesuse majast eemal hoiavad ja vara kasvatavad.

„Ohoo!" — ütleb mõni, — „mis siis viga rikkaks saada, kui nad nõiad olid ja sõnu mõistsid!"

Pea, pea, sõber! Niisuguseid sõnu mõistame meie kõik, ehk peaksime mõistma: „T e e t ö ö d j a p a l u J u m a l a t!"

See oli Korvi rahva nõidus, mida vanad mõistsid ja lastele õpetasid. Mida igaüks ise tahtis, seda ta teisele soovis, ja minu meelest peaks niisugune tarkus ristiinimeste seas tuttav asi olema. Korvi rahvas mõistis seda, mõni küll enam, mõni

vähem, — kõik inimesed pole ihu ega hinge poolest ühepikkused.

II

Matsi-Peetril elas sel ajal Madis Sale, üks tasane jumalakartlik mehike, kes kellegi lapse peale ei läinud, kui teda rahul peeti. Tema naine Mari ja viis last hingasid juba kümmekond aastat kirikuaias, ja tütar Ann oli ta ainuke lapsevara, keda ta jumalakartuses kasvatas. Teist naist võtta Madise süda ei kandnud; ta võttis pärast Mari surma, kui Ann alles kümneaastane oli, ühe elatanud lesknaise perepidajaks, ja nõnda oli ta tänini läbi ajanud ja tütart kasvatanud. Ligi kümme aastat oli nimetatud lesknaine Madise majatalitust toiminud ja Ann teda nagu oma ema armastanud; aga nüüd tuli, mis kõigil tuleb: ta suri ja maeti maha. Mis nüüd heaks nõuks? Mis muud, kui Ann pidi perenaise rangid oma kaela võtma. Madis ise oli juba mõnd aastat kidur, köhija inimene, kes palju hinge tagasi ei saanud, ja hädа teeb viiekümne-aastase mehe seitsmekümneseks. Oli see imeasi, kui tal mõnikord mõtted väimehe peale lõid? Peremeest oli tarvis. Ann oli selleealine — mida ta pidi ootama? Pealegi ei seisa saialeib ja noored tütarlapsed muidugi kaua värsked, ja see temp pidi ometi ka tehtud saama. Aga keda võtta? — Mitmed Korvi küla poisid nilpasid küll keelt Anne peale, aga kaup ei tahtnud sündida; ei olnud omaks loodud.

Sel ajal juhtus nüüd, et Luha kõrtsimehe kolmas poeg Jakob Võrk, postmaantee äärest, liisuvõtmise pärast koduväi kohta otsis ning Matsi-Peetri Annest kuulda sai. Varsti oli mees Korvil, vaatas Anne ja näitas ennast Annele ning ootas, kas süda lustib. Ennäh, lustis jah! Jakob tuli üks kord, kaks korda, kümme korda, ning iga kord ütles süda: see ta on! Jakob oli väljastpidi kena priske poiss, nagu noor kuusk, pealegi nii tasane ja lahke, mis seal imeks panna, kui Anne süda ka tiksuma hakkas. Vana Madis mõistis peagi ära, kust tuul puhus,

aga ta ütles: „Armas tütar, ma näen küll, kuidas lood on; aga ma usun, et see mulle korda ei lähe. Jakob on suure maantee äärse kõrtsimehe poeg, mis õnne see meile toob?" — Jah, nõnda rääkis isa, aga tütre süda lõi juba teist lugu, ja on tütarlapse süda kord tiksumas, siis on mõistlikud sõnad enamasti vette visatud. Jakob mõistis ja teadis ka, et rasvaga tihaseid püütakse, ja tegi nõnda. Ta varastas esiteks Anne ja pärast Madise südame tagant järele, ja selleks polnud tal muud tarvis, kui et mõneks ajaks lamba naha hundile selga tõmbas. Tuli ta Korvile (ja seda tegi ta nüüd sagedasti), siis oli ta nii tasane, nii vaga ja lahke, nagu poleks ta siit kurjast maailmast olnudki; ta norutas pead, pööritas silmi, hoidis käsi ristis ja õhkas nii sügavasti, nagu eht variser. Tuli jutt kõrtsidest, viinast, kaardilöömisest või muist pahemaist asjust, siis tegi Jakob, nagu oleks talle keegi keeva vett kaela visanud, ta ei tahtnud sellest „uskmata maailma pimeduse teenistusest" midagi kuulda ega näha; ta kahetses ja õhkas alati, et kõrtsimehe poeg oli ja seal pidi elama, kus temasugune vaga mees head ei kuulnud ega näinud; ta kiitis Korvi elu taevani ja ütles, et süda teda nagu ahelatega selle küla poole tõmbavat, kus kõrtsist ja „maailma kärast" kaugel üht „vaikset püha elu" võiks elada.

„Aga see võis vaga mees olla," ütleb mõni, „kes vist edaspidi ühes naisega ilma kutsumata Issanda pulmaõhtu söömaajale tõttas."

Nõnda näib küll olevat, aga kõik ei ole kuld, mis hiilgab, ja Jakob Võrk hiilgas natuke liialt. Peeti Matsi-Peetril õhtu- ehk hommikupalvet, kui Jakob juhtus seal olema, no mis siis rääkida. Ta ohkas, et rinnaluud ragisesid, ja näis kõige vähemalt prohveti laps olevat. Läks Korvi rahvas kirikusse: Jakob oli ees. Palusid nemad oma Meie Isa: Jakob palus kaks korda nii kaua. Panid nad jutlust tähele: Jakob tahtis iga sõna alla neelda. Kõik maailm nägi Jakobi äkilist vagadust. Mõned ütlesid: „Jakob on Korvil käies palvemeheks saanud" ja irvitasid. Teised tänasid, et Jumal ka kõrtsipoisi silmad lahti tei-

nud, kes enne ... no olgu peale. Aga teised jälle vangutasid pead ja ütlesid: „On väga karta, et saatan selle vagadusemuna on munenud, kust pärast skorpion välja tuleb ja neid nõelab, kes tema on haudunud." No saab näha!

VI

Suviste esimese püha hommikul oli väga ilus ilmake; soe ja vaga; kased lehkasid, toomingad õitsesid, käod kukkusid, päästukesed laulsid toa harja peal ja aia teibas, et lust oli kuulda. Vanemad inimesed, kes kodu olid puhanud, hakkasid kiriku poole tõttama; noored poisid, kes öösel õitsil olnud ja keskhommikuni maganud, tulid nüüd vainult koju ja läksid Matsi-Peetri akna alt mööda. Jakob oli rinnuli akna peal, vasega piip suus, saiakorv kõrval, ja kui poiste tervise oli vastu võtnud, hüüdis tema:

„Sõgedad, kuhu te jooksete? Eks pistke ka jalad meie tuppa, ajame sõna, kaks juttu; täna pole ju tööruttu taga!"

Poisid lõid peatuma, mõtlesid, vaatasid ümber, läksid korraks sisse. „Ega üks kord kedagi ei tee" — nõnda mõtlevad kõik, kes pahatöö ette võtavad.

Kolmatkümmend, Jakob oli täna lahke ja mahe, nagu sula või! Ta andis neile kätt, pakkus istet, tubakat piipu, pärast ka südame karastuseks suutäie suhkrunapsi ja saia peale — „no ega täna kallil hommikul keegi maksu hakka võtma, iseäranis oma sõprade käest."

Nõnda oli hakatus tehtud.

Poisid pidid esmalt küll varsti ära minema, aga Jakob ajas nii magusat juttu, tund kadus tunni järele, kari tuli juba lõunale, poisid olid alles Matsi-Peetril, mõnel ka juba pea kihamas ja silmad kirjud.

Pärast lõunat tulid kõik jälle tagasi, tõid ka palju teisi kaasa, sest „naps ja sai olid väga magusad".

Kus vareseid koos on, sinna lendab veel teisi juurde. Mitmed

ei teadnud isegi, mis neid Matsi-Peetrile ajas, aga nad läksid ometi, sest et teised ka läksid, ja esimese püha õhtul oli Korvi küla noorem rahvas juba kõik Matsi-Peetril koos, ning Jakob mõistis nii mõnusasti nende aega viita, et mitmed tunnistasid: „Niisugune mees oleks meil ammu pidanud siin olema, siis oleksime oma noorest elust ka maitset tundnud."

Vanemad inimesed, kui kirikust koju tulles kuulsid ja nägid, mis Matsi-Peetril sündis, kohkusid küll ära, lugesid ka mõned oma poistele Leevi raamatust peatükikese ette, mis kõrvad huugama ajas; aga mis see suurt aitas? Poisid vastasid: „Ega meie kurja pole teinud, muudkui viskasime kurni ja lõime ratast; teised olid ka seal."

Jakob oli eht variser. Seni kui rahvas veel juua ei mõistnud ja vähe võttis, andis ta ilma hinnata, aga pani viimse tenga[1] üles. „Küll nad pärast maksavad, — ütles ta iseeneses, — ma pean neid esmalt natuke harjutama."

Teisel pühapäeval oli rahvast veel enam koos, ja mõni vanem ka juba noorte seas nende nalja vaatamas. Eilne kurnimäng ja rattalöömine läks jälle edasi. Vahel sekka valas Jakob topsid täis ja hüüdis: „Poisid, sõbrad, rüübake ära, muidu jäävad käed kangeks!" Tubakas ja naps olid ka vanematele inimestele priipärast, sest kelm teadis: pekitükk petab hiired lõksu — küll nad pärast tasuvad.

VII

Jaanilaupäeva õhtu oli käes. Tõrvatünn põles pleekaia taga väljal kuuse otsas, pleekaed kubises täis inimesi, viiul kiiksus ja torupill hüürgas: „Küliluu, küliluu, lüliluuuu! sääreluuuu — sääreluuuu!" ja vahel sekka: „Teine küliluu, teine sääreluu, — teine viltkinnas, teine labakinnas, — teine sukasäär, teine vana pöid — uuuu!"[2]

---

[1] tenga — kopika, penni; [2] tunnen mõnda kohta, kus need sõnad väga tuttavad on.

Esiotsa vahtisid Korvi tütarlapsed seda kõike kui imeasja. Luha Kaie, Maie ja Riinut läksid kiige peale. Oh sa pärdik, kui ilusasti nad laulsid! „Kaasike ja kaasike!" tuli iga sõna järele, muud mul enam meeles ei ole; aga ilus ta oli, muidu ei oleks Korvi tüdrukute suud mitte vett joosnud. Aegamööda läks üks ja teine ka kiige peale. Oh, oh, kuidas see südame kõdisema ajas! — „Kadri, Madli, Els, tulge, katsuge ka! Ega teie kiigelaua külge kinni jää! Tõnist-Jürit kiigutavad — tasa, tasa!" Üks, kaks, kolm — Korvi tüdrukutel oli kiigeamet käes. Pill hüürgas, kiik kääksus, külaneiud laulsid — mis Korvil enam tarvis oli? Jah, aga pill, ilus pill jooksis üsna maha. Kiigehimu oli täis — läheme rehealusele! Suur rehealune oli puhtaks pühitud, mööda seinaääri noored kased pandud, kaks suurt laternat rippusid laudi all, mis siin viga — tantsida? Aga kes mõistis Korvil tantsida? Jakob oma õe Kaiega oli esimene paar, pärast Maiega, pärast Riinuga, kuni pea suitses; kordamööda aitasid Viiuli-Mart ja Torupilli-Pärt ka sekka. Korvi poisid ei mõistnud; aga mis tal ees on, eks katsume! Esiotsa läks hullusti küll, aga samm-sammult paremaks ja pärast nõnda, et:

„Hiir hüppas, kass kargas,
vana karu lõi trummi!"

Tüdrukud ei tahtnud naljalt platsi tulla. Aga mis eest siis Kaie, Maie ja Riinut seal olid? Teine lestasjalg saab teise ikka viimaks põrandale. Korvi neiud tantsisid küll esmalt nagu haigete jalgadega lambad, aga tüdrukutel on, nagu oleks neil pagan jalus, nad katsuvad ja õpivad, kuni valtsivad nagu tuulispask põrandal. Nõnda Korvil ka. Jakob, meie endine vaga Jakob, oli mees neid õpetama, ühe võttis, teise laskis, ja enne kui puhteaeg[1] kätte tuli, mõistsid Korvi tüdrukud — tantsida; või

[1] puhteaeg — esimese koidupuna aeg.

kui ka seda mitte, siis oli neil tantsuhimu käes, ja sellepärast hõõrus Jakob käsi ja kihistas: „Seda ma tahtsin!"

Nõnda hakkas asi edasi minema. Tükk ööd oli möödas (paljuks seda jaanipäevast ööd on), kui kisa lõppes. Korvi küla häbiks pean ma tunnistama, et poisid enamasti kõik sooja peaga ja lauldes ära läksid. Ka õppisid nad täna Mardist ja Pärdist midagi nägema ja tegema, mis Korvil enne tundmata asi oli.

VIII

Sellest jaanipäevast saadik oli Korvil nagu püsti kurat lahti. Mehed hakkasid jooma, kaarte lööma, riidlema ja karvupidi kiskuma; naised õppisid meestelt ameti, läksid ka ajaviiteks Matsi-Peetrile, mekkisid esmalt, rüüpasid pärast, lakkusid viimaks nagu veised. Poisid läksid häbematuks, tüdrukud retiks[1]; eksinud lapsed tekkisid Korvile, kus neist enne keegi ei teadnud. Laiskus ja hooletus ja nende järel vaesus ja nappus tulid uksest ja aknast sisse. Jumalasõna ei pruugitud enam, pühapäeva ei peetud enam, kirikus ei käidud enam, tööd ei tehtud enam või tehti joobnud peaga. Paari aasta pärast hakkasid magasist leiba tooma, jälle paari aasta pärast tehti juba paarile oksjon. Kuus aastat läks mööda, ja kaheksa uut peremeest oli juba vanade asemele tulnud ja ükski neist, kes lahti saanud, ei pannud seda enese ega viina süüks, vaid Jumala nuhtluseks, mille vastu inimene ei või parata; iga joodik pidas ennast ikka paremaks, kui ta oli, ja see on nende viis veel igapäev. Jumal võtku neid ise parandada!

Aga kuidas variseri lugu läks, mis temast sai!

Endisest variserist sai pärast esimene saduser, kes kellestki ei hoolinud, jõi ja lakkus nagu eht veis. Vaga Anneke, kel koera elu oli, ei kandnud seda kaua, vaid läks juba teisel aastal isa järele mulda, ja maeti tema kõrvale. Mõne kuu pärast võttis

[1] rett — rekk, lohakas.

Jakob teise naise, aga mitte enam Korvi külast, vaid Langi kõrtsimehe võõrastütre K a d r i, paksu nosuninaga tüdruku nagu tuhakoti, aga sel olid kihvad suus ja siiliokkad seljas. Nüüd oli Jakob õnnega koos. See kallis naisuke jõi temaga võidu ja kiskus teda hammastega. Vaesus tuli kätte, ja Jakob sai viimaks majast lahti. Uued peremehed, kes Korvile tulid, hoidusid Matsi-Peetrist eemale, ehk neid küll sellepärast naerdi ja igasuguse sõimunimega nimetati. Teine saks, kes kahju ära tundis, hakkas peale käima, ja sel saksal, kelle järele kõrts oli, läksid ka viimaks silmad lahti. Seitsme aasta pärast kaotati kõrts Korvilt jälle ära, ja see oli suur õnn.

Õpetused, mis sest jutust võiksime võtta, paistavad juba jutu seest igalt poolt välja ja on lühidalt need:

1. Kus kõrts ja viin võõras, on jumalasõna tuttav ja armas, nagu enne Korvil.

2. Kus vähe eksitajaid, seal vähe eksijaid.

3. Saadan ei tule alati saabastega, vaid sagedasti sukis.

4. Ära kiida enne õlut, kui ta täiesti seisnud ja selginud on.

5. Ära usu mitte seda, kes ütleb: „Issand, Issand!", vaid seda, kes tema t a h t m i s t teeb.

6. Ütleb keegi: ma olen su sõber, siis tahab ta midagi, aga tunne ära: armastab ta s i n d e n n a s t või seda, m i s s u l o n.

7. Paljudel inimestel on lamba nägu ja hundi tegu, aga usk õpetab läbi naha nägema.

8. Liiga palav päike näitab vihma ja ei paista kaua; liiga hiilgav vagadus näitab sagedasti, et ta on ainult silmanäo ning keeleotsa peal.

9. Jääkeldri katusel võivad ka lilled kasvada, aga seest on kõik külma jääd täis, nõnda võivad ka Ahab, Herodes, Juudas ja Jakob Võrk vagu sõnu rääkida, aga süda on röövliauk.

10. Kui kerge on ühelainsal kelmil mitu hukka ajada, ja kui raske mitmel ühtainust kelmi parandada. Kust see tuleb?

11. Kust jumalasõna kaob, seal hakkavad kõik kurjad kombed nagu seened sõnniku otsas kasvama.

12. Jumalasõna on õige valgus, õige toit: võta see ära või pane vaka alla, siis on pimedus ja surm lahti.

Olgu sest tosinast küll. Leiab lugeja ise veel mõne tera, seda parem.

Fr. R. Kreutzwald.

Kalevipoeg isa kalmul.

Katkend „Kalevipoja" kolmandast laulust.

Kalli eide kadumine
kurvastas mehe meelekest,
kurnas südant murekoorem.
Kui nüüd vennad kahekesi
sängis keha sirutasid,
siisap tõttas noorem poega
üle läve ukse ette,
kargas kergelt üle muru,
veeres virgalt vainiulle.
Seal aga sammu seisatelles
käänas siis isa kalmule.

Kalevite kallim poega
astub isa haua peale,
istub kalmukünka peale,
kurba südant kergitama.
Isa hauasta küsima:
„Kes see liigub peale liiva,
kes see astub peale haua?
Sõmer kukub silmi peale,
kruusa langeb kulmudelle."

Poega mõistab, kostab vastu:
„Noorem poega, poisikene,
seep see liigub peale liiva,
seep see astub peale haua,
istub mure muljutusel
kadund isa kalmukünkal.
Tõuse üles, taadikene!
Ärka üles, isakene!
Tule teeda näitamaie,
kuhu eideke kadunud!"

Isa kostab mätta alta,
taati kalmusta kõneleb,
mulla alta tõstab hääle:
„Ei või tõusta, poega noori,
ei või tõusta, ei ärgata!
Kalju rõhub peale rinna,
kivi raske peale keha;
kulmu katvad kullerkupud,
silmi katvad sinililled,
punalilled palge'ida.
Tuuled juhtigu sul teeda,
õhud õrnad õpetagu,
taeva tähed andku tarkust!"

Poega tõttas kiirel sammul,
astme lennul mere poole,
kõrge kaljukalda peale
eide jälgi otsimaie,
kadund kana püüdemaie.

Paik, kus enne seisnud paati,
lootsik ala luuril olnud,
seisis tühi kui pühitud.

Kalevite kallim poega
vaatas kõrgelta kaljulta
ehavalgel mere peale,
laskis silmad lainetelle;
vaatas, kuni silma kestis,
vaate tiivad ulatasid:
kas ehk kuskil merepinnal,
laia lainte langutusel
varga jälgi maha jäänud;
kas ei kuskil tunnistähte,
midagi ehk isemärki
röövli riisumista näitaks:
kas ei kadund eide kanda,
jala varvas märki jätnud,
rada kuskil rajatanud?

Laine veeres laine jälil
vetevooge veeretusel,
kiigel kalda kalju vastu,
lõhkes vahus kalda vastu,
tuisatelles vete tolmu.
Aga muud ei märki olnud,
sõnumid ei keegi toonud,
kes see täna lainte langul
vetepinnal veeretelles
salateel käind sõitemassa.
Tähed taevasta sirasid
lahkel silmal lainte peale,
aga keelt ei olnud kuskil,
sõna kellelgi ei suussa.

Nõnda langev laintemägi,
vetepinna veerlemine
ikka ühel ilul kiigub,
ega küsi iial, kes see
täna tema niiskes rüpes,
märjas kaisus surma leidnud.

Lainte kiikuv lustimängi,
vete kena veerlemine,
taevast vaatvad tähesilmad —
need ei küsi meie rõõmu,
küsi meie kurvastusi.

Laine veereb lainte jälil,
vetevooge veeretusel,
kiigel kalda kalju vastu.
Lõhkeb vahus vastu kallast,
tuisatelles vete tolmu,
märga auru kallastelle,
aga ei too sõnumida,
kostmist iial küsijalle.

Laine veereb laine jälil,
vetevooge veeretusel,
kiigel kalda kalju vastu,
lõhkeb vahtu vastu kallast.
Meie elu-lainekesed
veeretavad õhtu vilul
kõikudelles kalmukünka,
mätta-muru vaiba alla;
tähesilmad vaatvad taevast,
kuu vaatab kõrge'elta,
päike paistab rõõmu-palgel
lahkujaida, magajaida.
Aga keelt ei ole kalmul,
sõna iial tähte suussa,
kuu ei oska kõneleda
ega päike pajatada,
küsijalle vastust anda.

Katkend I **isamaakõnest** „Eesti rahva valguse-, pimeduse- ja koiduaeg". Peetud „Vanemuises" 6. okt. a. **1868.**

Seesugusel rahval, kellel veel seesugune keel ja veel seesugused laulud suus on, nagu need meie „Kalevipojas" kokku on pandud, — seesugusel rahval, ütlen ma, on tõesti kord ka paremad ajad, on üks valguse aeg olnud, millest aga meie endile enam täielikku pilti ei või teha. Mis me teame, on siis lühidalt see, et vanad eestlased kui prii rahvas hoolsasti põldu harisid, mere peal palju kauplesid ja vahvate sõjameeste nime all kõigis põhjapoolsetes maades kuulsad ja kardetud olid. Nad pidasid tõesti kuulsate rahvastega sõprust ja nende saadikud käisid kuni Itaalia maani. Neil oli korraline valitsus, sest nende vanemad käisid iga aasta koos nõu pidamas, kelle all nad ka sõdisid. Neil ei olnud aga mitte üksi seadusi sõja- ja rahuaja kohta, vaid ka peenemad eluviisid ja harjumused, mis annavad kõrgemast vaimuharimise korrast tunnistust. Nad mõistsid võõraid keeli, sest Theodoriku kirjas seisab, et ta neile ka veel suusõnaga sõnumeid koju kaasa andnud. Neil oli ehk ka ju oma kiri, sest üks imelikkude ruunikirjadega kirjutatud vanaaegne eesti kalender on veel alles. Nad ehitasid kindlaid losse ja kõrgeid kantse ning nende pühad paigad olid kulla ja kalliskividega ehitud. Seda kõik leiame oma rahva juurest ligi tuhat aastat tagasi, kus veel palju Euroopa maid metsapimedusega oli kaetud ja kus Euroopa rahvast elas, kes metsaloomadest palju paremad ei olnud. Kui meie nüüd selle peale mõtleme ja meelde tuletame, mis pärast tuli, siis peame hüüdma: Tõesti, **see aeg** oli eesti rahva **valguseaeg!**

M. Veske.

Minge üles mägedele.

Minge üles mägedele,
tuule õrna õhule!
Vaatke alla oru põhja,
üle lille hiilguse!
Vaatke, kuidas oja keerleb
läbi luha läikiva!
Ja siis hüüdke alla orgu:
Ilus oled, isamaa!

Vaatke, metsad pilve poole
tõstvad latvu uhkuses!
Kuulge, kuidas kaasik kohab
lehkavates lehtedes!
Vaatke jõed, järved läikvad
metsas virvendusega!
Ja siis hüüdke metsa poole:
Ilus oled, isamaa!

Vaatke, rohke rukis hällib
uhke nurme nõlvadel!
Tõuvili tõotab anda
rohket saaki sügisel!
Viljapuude okste otsas
hiilgvad anded iluga!
Ja siis hüüdke üle nurme:
Ilus oled, isamaa!

Vaatke karja lustipidu
leherikkas lepikus!
Kuulge karjalaste laulu
vastuheikjas võsikus!
Vaatke, kuidas kõrgel võlvil
taevas helgib sinaga!
Ja siis hüüdke taeva poole:
Ilus oled, isamaa!

Pääsuke.

Piiri-pääri pääsukene,
imeilus linnukene
laulis meie aia peal,
lendas üle meie kesa,
räästa alla tegi pesa,
söötis oma poegi seal.

Kuhu läksid, pääsukene,
lendasid sa, linnukene,
kus nüüd hüüab sinu heal?
Läksid ära lõunamaale,
rõõmustama rahva ra'ale,
lendad, laulad, lahkest seal?

Piiri-pääri pääsukene,
imeilus linnukene,
tuled jälle kevade,
tood meil kaasa teisi linde,
laulad õitsma Eesti pinda,
hüüad rahvast rõõmule.

Sind surmani.

Sind surmani küll tahan
ma kalliks pidada,
mu õitsev Eesti rada,
mu lõhnav isamaa!
Mu Eesti vainud, jõed
ja minu emakeel,
teid kõrgeks kiita tahan
ma surmatunnil veel!

Kuis, maa, nii hellalt kannad
su lapsi käte peal,
neil' annad leiba, katet
ja viimset aset veel!
Tõest, armsam on mul hing'da
su põues, Maarjamaa,
kui võõral piiril õnnes
ja aus elada!

Kuis on su pojad vagad,
nii vaprad, tugevad!
Su tütred nagu lilled
nad õitsvad, nägusad!
Ja sinu tuul ja päike,
sind õitsel hoiavad,
ja kõrge kotka tiivad
kuis hellalt katavad!

Ja tihti siiski leian
su silmis pisarad?
Mu Eestimaa, oh looda:
ka ajad muutuvad!
Meil tulevased tunnid
veel toovad kinnitust!
Käi kindlalt! Pea kõrgel!
Aeg annab arutust!

Su priiust olid matnud.

Su priiust olid matnud
nad, püha isamaa,
su kuue enda vahel
nad võtsid jagada,
ja äädikat sul andsid
nad suhu, seadisid
su haua äärde hoidjad —
siis rahus hingasid.

Ja kaugel seisid kartes
su lapsed valuga, —
ei sõnaga nad julgend
su haual' astuda.
Sest pitser oli pandud
ta peale vägevast
ja õues õitses ööse,
ei nähtud tähekest.

Vaat — elukoit ju tõuseb! —
su haua äärele
üks ingel astub äkki:
„Nüüd tõuse ülesse!"
Ja surmakivi veereb,
koit särab, naeratab —
noor priius valges riides,
maailm sind teretab!

Ja pasunad ja kandled
tall' vastu hõiskavad,
ja rõõmupärlid silmas
ta vastu võtavad!
Ja „Hoosianna!" kõlab
su läbi, isamaa: —
„Sind armu Jumal, kiitkem!
Sa võtsid halasta!"

Eesti muld ja eesti süda.

Süda, kuis sa ruttu tõused
kuumalt rinnus tuksuma,
kui su nime suhu võtan,
püha Eesti isamaa!
Head ma olen näind ja paha;
mõnda jõudsin kaota,
mõnda elus jätta maha —
sind ei iial unusta!

Sinu rinnal olen hingand,
kui ma vaevalt astusin;
sinu õhku olen joonud,
kui ma rõõmul hõiskasin;
minu pisaraid sa näinud,
minu muret kuulnud sa,
Eestimaa, mu tööd, mu laulu,
sull' neid tulin rääkima!

Oh, ei jõua iial õelda
ma, kuis täidad südame!
Sinu põue tahan heita
ma kord viimse unele.
Ema kombel kinni kata
lapse tuksuv rind siis sa:
Eesti muld ja eesti süda —
kes neid jõuaks lahuta!

Kaebus.

Kus on rahvas vaik ja vahva,
kus on kõlisev ta keel?
Kus ka piinal palg ei kahva,
vana voorus valvab veel?

Kus veel laseb Vanemuine
laulud tuulde lennata?
Kus on talvel süda suine?
Tere, oh mu Eestimaa!

Eesti rada, lapse sammu
hoidsid emakäe na'al;
eesti süda, teadsid ammu:
soe sul üksi isamaal.
Oh, kes südametu sallis,
et te läinud lahkuma?
Nüüd sind nutan taga, kallis,
kaunis, kauge Eestimaa.

Saajalaul mind saatis ruttu
võõra rahva rannale,
kus ei kodukeele nuttu,
naeru tunne üksigi;
oma pesake küll pehme,
lind ei enam koduta, —
armuke, mil jälle lähme
koju? — oh, mu Eestimaa!

Kodukaasik, murumulda,
Emajõe vaikne vool!
Haljas hiis, kus Taara kulda
varjab Eesti poege hool!
Emapinna hiilgav ilu
andis laule lõpmata:
nüüd on põues talvevilu —
oh, mu kadund Eestimaa!

Nutt siin lepikutes liigub,
kurbus kõnnib kaasikus,
võõral vainul samm siin kiigub,
haavund põues agarus. —
Oh, mu vend, kui kodukõlin,
kui veel hõiskab armuga
sulle isanurme helin:
hoia kinni, E e s t i m a a !

Jutt.

„Mis mulle jutustad, koidiku tuul?"
Eestimaalt tulen,
väsinud olen:
Kõikusin kodumaa latvade lehtes,
kevade ehtes
hiilgavad vainud, ja väljad, ja aas!
Lilleke maas,
tammed, ja kase, ja lõhmuse õied
olid mul õrnasti õhkuvad köied,
nägin neid mängivat kevadega;
mis kaebad sa,
Eestimaa tütre helisev huul?
„Pilveke, kallike, kuhu sa reisid?"
Eestimaa üle

lendab mu süle,
karastab põldu, ja peenart, ja metsa.
Kõik minu otsa
vaatab kui taevase allika pool'.
Olgu ka hool
vaikne ja tasane; siiski mu vägi
silmad kõik rahvale rõõmuseks tegi.
Rahul on Maarjamaa pühalik pind;
mis surub sind,
Eestimaa tütar, et nutune seisad?
„Viibi, lind, ära nii rutates sõua!"
Eestimaal' tiivad
koju mind viivad!
Eestimaa õitsvate õilmete vahel
armsam mul ahel:
Rõõmu- ja leinalaul, kodumaa viis!
Eestimaa hiis
varjas mu pesak'se, seal tahan surra!
Kodumaa kullane kõlin ei murra!
Surmani tänan ma lauludega!
Mis viibid sa,
Eestimaa tütar, et järel' ei jõua?
Eestimaa tütar: Mis viibin ma siis?
Lennake, päevad,
mis nüüd veel jäävad
piiriks mull' kodumaa kallaste ette!
Jõua, oh, kätte,
jõua, sa igatsev, õnnistav tund!
Päeva ja und
küsin ma: „Millal mind viite ta pinda?
Lootuse silin, kas petab ta rinda?
Millal sind teretan, laulude rand?"
Ei vastust ann'd
õhu, ei pilve, ei linnuk'se viis!

Sügisemõtted.

E. Geibel'i aineil.

Juba kase ladvalt lehti langeb,
kõle tuul käib üle kesamaa, —
aastakellal rõõmuhääl on lõppend:
viimseid tunde hakkab lööma ta.

Kena päike, kas sa väsind oled?
Pikkamisi pead ju tõstad sa;
kurvalt oma laste peale vaatad, —
sügise neid riisub armuta.

Kõrged pilved nagu hirmust aetud
üle maa ja mere lendavad;
kurehääled haledasti hüüdvad
kodu poole nemad tõttavad.

Kodu poole! Kodu — magus sõna!
Süda kannata! Ei sinagi
kaua enam oota! Kodu poole
kutsub isa sind ka viimati!

Kodu.

Meil aiaäärne tänavas,
kui armas oli see,
kus kasteheinas põlvini
me lapsed jooksime!

Kus ehani ma mängisin
küll lille, rohuga,
kust vanataat käe kõrval mind
tõi tuppa magama.

Küll üle aia tahtsin siis
ta kombel vaadata!
„Laps, oota," kostis ta, „see aeg
on kiire tulema!"

Aeg tuli. Maa ja mere peal
silm mõnda seletas, —
ei pool nii armas olnud seal
kui külatänavas!

Ema süda.

Uks paigake siin ilmas on
kus varjul truudus, arm ja õnn;
kõik, mis nii harv siin ilma peal,
on pelgupaiga leidnud seal.

Kas ema südant tunned sa?
Nii õrn, nii kindel! Muutmata
ta sinu rõõmust rõõmu näeb,
su õnnetusest osa saab!

Kui inimeste liikuvat
au, kiitust, sõprust tunda saad,
kui kõik sind põlg'vad, vihkavad,
kui usk ja arm sust langevad, —
siis ema süda ilmsiks läeb,
siis veel üks paik sul üle jääb,
kus nutta julged igal aal
truu, kindla ema rinna naal!

Mõnd kallist südant kaotin,
mis järel' nuttes leinasin,
aeg andis teised tagasi:
ei emasüdant — iialgi!

Friedrich Kuhlbars.

Vanemuine.

Kui Kungla rahvas kuldsel a'al
kord istus maha sööma,
siis Vanemuine murumaal
läks kandle lugu lööma.

Säält saivad lind ja lehepuu
ja loomad laulu lugu;
siis laulis mets ja mere suu
ja eesti rahva sugu.

Siis kõlas kaunist' laulu viis,
ja pärjad pandi pähe,
ja Murueide tütreid siis
sai eesti rahvas näha.

Ma laulan mättal, mäe pääl
ja õhtu hilja õues,
ja Vanemuise kandle hääl,
see põksub minu põues.

Linda laul.

Säält Läänemere kalda päält
on kuulda Linda leinahäält.
Ta ohkab raskest südamest
ja leinab kallist kaasakest:
„Oh Kalev, et nii vara sa
ju pidid surmas närtsima!
Ma olen üksi ilmas nüüd,
ei olnud mul, ei sinul süüd.
Mu pika leina pisarad
su mängumuru täidavad;
kus kaasarõõmus kõnd'sime,
sääl lainetab nüüd tiigike.

Oh Kalev, tule uuest' sa
veel tedretütart kosima;
kui kaua, kallis, tahad sa
küll kalmukambris viibida!
Kui kuuled sarve pae päält
ja vainult Vanemuise häält,
siis kalmud katki purusta
ja tõuse uue jõuga!
Ei saa siis Linda leinama,
ei silmavesi voolama:
siis elan uue iluga
ja uuest' hõiskab Eestimaa!"

Õhtulaul.

Öö nüüd jõuab jälle
oma rahuga;
kuldne õhtupäike
läinud hingama.
Heinamaa päält kõlab
veel üks lauluhääl,
ja ka ööbik hüüab
halja oksa pääl.
Jõe lained vool'vad
läbi heinamaa,
vool'vad läbi metsa
merre hingama.
Unetiivad kõikvad
üle metsa, maa,
kaitsvad unetiivad,
mind nüüd katke ka!

Eduard Bornhöhe.

Tasuja.

Jutustus Eestimaa vanast ajast.

I

Harjumaa põhjapoolses osas, Tallinna lähedal, põlise laane keskel, teedest kaugel, seisis üksik talu. Talu hüüti Metsa taluks, sest et ta oli metsa sees, ja imelikul viisil oli ta maamehe Tambeti päralt.

Kuidas see mees oli pärisperemeheks saanud, kuna peaaegu kõik eestlased olid juba pärisorjad?

Seda näeme kohe.

Tambeti isa oli olnud Tallinna piiskopi ori. Piiskopil oli palju maid ja metsi, kus ta oma kehaküllusest hoolimata sagedasti käis küttimas. Tambeti isa, nimega Vahur, oli pikk, priske poiss, kelle määratuis liikmeis peitus sama palju raudset jõudu kui tinast laiskust. Ta oli niisama tugev ja niisama laisk kui karu. Aga ta nahk oli õrnem kui karul, ja need loendamatud hoobid, mis ta laiskuse eest sai, tüütasid ta viimaks nõnda ära, et ta jalad selga võttis ja metsa pakku jooksis. Piiskopil oli tugevast sulasest kahju; ta vandus, maksku mis maksab, pagulase jälle kätte saada. Ta saatiski sulased välja, ronis ise rammusa mära selga ja ratsutas metsa. Metsas hälbis ta küll, kuid leidis truuduseta sulase tüvika tamme varjul rahulikult puhkamast.

„Küll ma su äratan," urises piiskop, ronis mära seljast maha, tõstis piitsa — tsiuh!

„Hellasti" äratatud pahategija kargas kui nõelatult püsti ja nühkis aietades piitsaga puudutatud kohta.

„Sa pahareti sulane! Sa redu, kurjategija, mi—is? Sulased siia, halloo! Vaat' sulle, säh!"

Vaimulik isand tõstis jälle piitsa, mille õel vilistamine „pahareti sulast" väga ärritas.

Aga sel silmapilgul kiskus mära ennast äkki lahti ja putkas tuhatnelja metsa. Lähedalt kostis tume urin. Suur metselajas tuli nähtavale ja näis nõu pidavat, kas maksab kahejalgseid külalisi ligemalt vaatama minna.

„Karu!" karjatas püha isand ja pillas piitsa maha.

„Määratu veis," pomises sulane.

„Püha Jumal, mis nüüd teha?!"

Sulane kehitas õlgu ja istus sõnalausumata maha.

„Jeesus ja Maaria! Oled sa juhm? See on meie ots! Selle saatana käes surra! Rumal talupoeg, tõuse, mine ta kallale — sa oled ise kui karu... Pai Vahur, kägista tema, rebi ta lõhki... Näe, tuleb ... oh Jumala ema... Vahur aita, päästa mind, oma hingepäästjat!"

Vahur raputas tõsiselt pead.

„Parem on kiskja küüsis kui nuhtleja piitsa all kärvata."

Karu tuli ligemale. Piiskop keksis ühelt jalalt teisele.

„Jää siis ometi siia, ma pistan jooksu."

Ja piiskop tahtis punuma panna.

Aga Vahur tõusis püsti ja lausus rahulikult:

„Mul on pikemad koivad kui piiskopi-härral."

„Ma ei lase sind nuhelda —"

Sulane naeris.

„Ma lasen su priiks —"

Sulane kuulatas terasemalt.

„Ma annan sulle maid päri — ai, ai, ai, — Issand halasta... näe!"

Karu ajas end kolm sammu eemal urisedes püsti.

„Kas härrad annavad pärismaad?"

„Annan, Jumala eest annan."

„Kas vannuvad selle peale?"

„Vannun, vannun, vannun!"

Nüüd haaras sulane jahinoa piiskopi vöölt ja astus karule vastu, teda teravasti silmates. Mesikäpp urises vihaselt...

Vahur lipitses silmapilgu ta ümber. Korraga haaras ta oma raudsete sõrmedega elaja kõrist kinni ja torkas talle jahinoa tera täiesti rindu. Aga surmavalt haavatud loom võttis vastase palavalt kaissu. Inimene ja kiskja veerlesid maas. Murtud raod ragisesid, peene liiva tolm keerles üles, kuuldus segane poollämbunud röhin ja mõmin — siis kerkis võitja inimene, kriimustatult ja lõhkiste riietega, püsti ja võidurõõmuga vaatles võidetud vaenlase mürakalist, surmakrampides tukslevat keha.

„Selle kiskja veri paneb minu vabaduse taime tärkama," pomises ta iseeneses.

Ta ei eksinud. Piiskop pidas sõna, laskis põgenenud sulase vabaks ja kinkis talle pärisomanduseks tüki metsa, mis hiljemais sõdades maapinnalt kadunud Lodijärve lossi maade serval seisis. Ainult sõjas pidi ta piiskoppi aitama.

Tugev Vahur ehitas metsa sisse majakese, oli aga liiga laisk, et põldu harima hakata. Ta luusis mööda metsi ja toitis ennast jahisaagist. Ta kõige suurem lust oli kiskjaid elajaid hävitada. Ta haruldane kehajõud tegi ta kaugel ümberkaudu kuulsaks ja ta nimi ning teod elasid sajavõrra suurendatud kujul kaua rahvasuus. Räägiti temast, kuidas ta kord terve hundikarja, kes kibeda külma ajal ta kallale kippunud, palja käega ära kägistanud, nahad maha nülginud ja kered kui jõulukingitused kuuse okstesse riputanud, kust neid siis nälginud suguvennad halastades maha rebinud ja ausasti oma tühja kesta matnud; kuidas ta kuused juurtega maa põuest kiskunud, juured ja ladvad maha murdnud ja enesele tüvedest maja ehitanud. Neid ja muid muinasjutte rääkis rahva suurendav suu tugevast Vahurist, ja neid jutte kuulates särasid poiste silmad elavamalt...

Tugev Vahur luusis mõne aja üksipäini mööda metsi, tundis siis igavust, lunastas siis Lodijärve lossihärra käest hundinahkade eest nägusa neiu naiseks ja naisevenna sulaseks, hellitas naist, laskis sulase tüki maad põlluks muuta, oli kõigi metsaliste hirmuks ja suri raugana, andes oma pojale Tambetile, kes oli ise juba naisemees ja lapseisa, järgmisi õpetusi:

„Sa tead, poeg, mina sain priiuse ja maa oma tugeva käsivarre läbi ja hoidsin neid oma käsivarre tugevusega. Sina oled küll ka sirge poiss, aga sul on pikk kael, kitsad õlad ja lahjad puusad. Noort puud maa seest juurida ja metssiga maha virutada sa ei jaksaks. Sul on aga terane pea, vahest teed sa kavalusega, mis mina kangusega. Vaata ette, varja kergesti saadud vabadust — ta on magusam kui mesi, aga ka sulavam kui mesi: enne kui sa märkad, võib ta ära aurata, ja sa imed orjahigi. Tee kõrge müür meie maja ümber, osta endale rohkem sulaseid, hari maad ja korja jõukust. . ."

II

Jaanus oli kümme aastat vana, kui ta isaga esimest korda Lodijärve mõisa ratsutas, mille maade serval, nagu juba öeldud, asetses Tambeti talu.

Tolleaegne lossihärra, rüütel Konrad Raupen, oli mõistlik isand, kes targast ja osavast Tambetist meelehead leidis ja teda sagedasti laskis nõuküsimise pärast lossi kutsuda. Et Tambet ise lossi läks, jäi Jaanus üksipäini hoovi peale hobuste juurde. Ta istus lauahunniku otsa, pani käed rinnale risti ja jäi uudishimulikult ringi vaatama. Madal paistis temale linna vallide kõrval müür olevat, mis lossihoovi piiras ja mille hall vahitorn nagu vanaeit parsil kükitas. Hoovi keskel sirutas peahoone ise hulka nurki, otsi, korstnaid ja tornikesi kui ähvardavaid kivisõrmi sinise taeva poole. Kitsaste akende taga sõelusid tegevalt inimesed sinna-tänna. Hoovis lomberdasid laisalt punaste nägude ja siniste ninadega sõjasulased ja tegid nalja tüdrukutega, kes kaevust vett vinnasid. Vahitorni august pistis väravavaht oma roostetunud vaskkübara ja niisama roostetunud nina välja, mis kui kuu ta valge habemepilve keskel läikis. Jaanus hakkas temasuguste jõmpsikate jultumusega habeme, nina ja roostetunud kübara kaudu selle näo silmi otsima.

Korraga tundis ta, et mingi asi nagu Taara piksenool tema jalge vahele raksatas ning üks hele hääl hüüdis: „Such' Taara-

pita, such'!" — ja kole must kogu müksas pea nii tormiliselt meie sõbra sülle, et see tagurpidi üle lauahunniku lendas.

Vali naerulagin kahest heledast kõrist tõusis seepeale sealsamas ligidal ja lossihärra lapsed, kümne-aastane poiss ja pisut noorem tüdruk, tõttasid õnnetuspaigale. Siin sirgus meie noormees parajasti püsti ja märkas, mis temaga oli sündinud. Ta pilk langes esiti pahaselt suure koera „Taarapita" peale, kes oma isanda käsul nii hoolimatult ratast oli püüdnud. Koer ei näidanud oma koerustükki sugugi kahetsevat, sest ta kargas, ratas suus, ringi, aga tütarlapse nägu läks tõsiseks; ta astus Jaanuse ette ja küsis osavõtlikult, kas see vahest viga on saanud?

Jaanus kogeles ilusat tütarlast silmitsedes midagi nagu „pole viga ühti".

„See oli tore," naeris väike noorsand ja patsutas Taarapita selga, kes kui uss ta käte all keerles.

„Häbi sulle, Oodo!" manitses tõsidusega väike preili; „me oleme temale häda teinud ja sa pilkad veel. Kas see on ilus?"

„Ilus ja mehine!" kilkas Oodo; „paras pimedale. Vupsti! Nagu puhutud üle lauahunniku. Oi Taarapita, küll see läks libedasti! Hohohoo!"

Nüüd läks Jaanusel kops üle maksa.

„See on kõlvatu temp koeri võõra peale ässitada," pahvatas ta vihaselt; „sina oled rumal poiss ja ei muud midagi."

Nende sõnadega võttis ta jälle istet, pani käed rinnale risti ja vahtis kulmu kräsutades kõrvale. Ta väike kaitsja vaatles teda lahke naeratusega...

„Teie olete hirmus kangekaelsed," kurtis preilike ja haleda meelega uuris vaenlaste nägusid, et sealt vähematki leppimise mõtet leida. Aga sealt puhast tigedust ja kõrkust lugedes tõmbas ta mõlemate käed oma kahte pihku ja ütles kurvalt:

„Siin te ei või võidelda kõigi inimeste silma ees. Lähme aeda!"

Mindi aeda. Pehme liivane koht vaarikapõõsaste vahel valiti tapluse paigaks ja vaenlased seadsid end kibeda rusikavõitluse nõuga teineteise vastu. Aga enne kui taplus algas, katsus väike lepitaja veel kord heaga asja ajada. Vastaste käsi soojalt surudes, palus ta mahedasti ning magusasti:

„Pai poisid, mul on nutt varaks, — miks te mind nii kurvastate? („Pai poisid" tundsid ühe kolmandiku oma vihast kaduvat.) Pai võõras poiss, mu vend on nii hea, nii armas, ainult veidi, üsna veidi äkiline. Tõesti, ta on hea vend, ma ei taha kedagi muud vennaks. (Oodo naeratas ilma tahtmata.) Pai vend, minu võõras sõber on ka hea ja armas. (Jaanus naeratas ilma tahtmata.) Teist mõlemaist saavad head sõbrad (poisid luurasid altkulmu, aga mitte enam nii verejanuliselt kui enne), tõesti, teist saavad head ja mõnusad sõbrad, ja mina olen teie kummagi sõber. Armastan teid mõlemaid (siin surus ta jälle poiste käsi), siis armastame kõik kolmekesi üksteist — kuni surmani. Eks ole, jah?"

Siin pani tüdruk poiste käed oma kahe pihu vahel kokku ja piilus ara naeratusega mõlemate silmi.

Peab tunnistama, et mehe süda on sulavam kui lumi, kui naise mahe pilk teda päikesena soojendab. Ka meie kakelvennad mõni silmapilk hiljem raputasid kui sõbrad teineteise kätt, ja nüüd Emmi — nii oli nende lepitaja nimi — oli see, kes neid pilkas ja naeris, nagu vallatu plika kunagi...

„Kas sa ka oled rüütli poeg?" küsis Oodo selle peale Jaanuselt.

„Ma olen vabamehe poeg," vastas Jaanus uhkusega.

„Kas sa elad ka niisuguses lossis kui meie?" päris Emmi; „kas teil on ka aed ja hoov?"

„Meie ei ela niisuguses lossis kui teie, aga meil on oma maja."

„Ja aed ka?"

„Aed on ka."

„Kas teil hobuseid ja sulaseid ka on?" päris Oodo.

„Jah on. Head hobused ja tublid sulased. Aga kubjast ei ole."

Parajasti astusid rüütel Raupen ja Tambet lossiuksest välja trepile. Lapsi silmates hüüdis rüütel:

„Ae, kust te selle seltsimehe võtsite? Kes see on?"

„See on meie sõber Jaanus," vastasid Oodo ja Emmi ühest suust.

„Temal on ka loss ja hobused ja sulased," seletas Oodo.

„Ja aed ja hoov on tal ka," lisas Emiilia.

„Tohoo!" naeris rüütel: „küll on rikas sõber! Kes ta siis on?"

„See on minu poeg Jaanus," seletas Tambet alandlikult. Lossihärra laste sõprus tema poja vastu meelitas teda väga.

„Nii? Või sinu poeg?" Lossihärra armastas alama rahva viimaseid sõnu küsides korrata. „Pidage aga head sõprust, lapsed, kui kokku juhtute. Kas ta oskab midagi?"

„Ta on kaks talve kloostris õppimas käinud."

„Nii? Kaks talve kloostris õppimas käinud? Näe. Viks. Noh, olge head lapsed. Head päeva, Metsa Tambet, head päeva!"

Rüütel noogutas kergesti pead Tambeti sügava kummarduse peale. Jaanus pidi kahetsedes sõpradest lahkuma. Lubati varsti jälle näha ja palju koos mängida. Siis hüppasid isa ja poeg hobuste selga ja ratsutasid väravast välja.

Jaan Bergmann.

Luupainaja.

„Mu naine, mu naine, miks naersid nii
kolm korda kirikus valjusti?
Sul muidu on ikka tõsine meel,
ei olnudki enne sa naernud veel!"
„Miks naersin, kuis pean ütlema?
Ei taha, ei tohi ma ütelda!

Kuid räägi, kuis sulle sain, minule,
siis räägin, miks naersin ma sinule!""
„Küll räägin, miks peaksin ma salgama?
Kuid enne sa minule jutusta,
mis kirikus nalja on sinule teind:
ma vaatsin: ei midagi mina näind."
„„Kui kantsli läks jutluse ütleja,
siis kurat kiriku tuli ka,
läks longates lähema akna pääl':
siis esimest korda mul naeris hääl.
„„Säält vaatas, kuis kogudus tukkuma jäi,
siis süda tal rõõmust põksuma lõi,
et irevil hambail irvitas ta:
teist korda siis kõvasti naersin ma.
„„Siis laotas naha ta laiali
ja kirjutas hoolega nahale,
kes kirikus pinkidel tukkumas
või mõttega mujale minemas.
„„Kes magasid, pääle ei mahtunud,
nahk ääreni oli ju täidetud,
sest suuremaks püüdis ta kiskuda
ja hambaga hakkas rebima.
„„Ta kiskus, ta rebis, ta katkus sääl,
et mahuksid magajad naha pääl',
nahk katkes, lõi pääga ta seinasse:
siis kolmas kord naersin ma valjusti.
„„Nüüd sulle, mis nõudsid, ma rääkisin,
sest sinultki teada ma tahaksin,
mis tõotasid mulle sa rääkida:
kuis sinule naiseks sain muiste ma?""
„Kui kaheksa-aastane olin ma,
leeaugul kord hommikul istusid sa:
sa kasvasid minuga ülesse,
ma kosisin, sa tulid minule."

„„Kas mäletad, kallis, mis käis selle eel,
mis sündis sel ööl, kas sul meeles on veel?
Kas polnud sääl võõralist midagi?
Jäi märki mu tulekust mahagi?""

„Küll mäletan: keegi mind vaevamas käis,
kui magasin öösel, luupainaja näis;
kord topiti kinni kõik augud siin,
nii lõppeda, arvati, minu piin.

„Uks uherdi auk aga lahti jäänd,
mis vend, kuna painajat pääl mul ta näind,
hää kiiluga kinni on kiilutand, —
seesama, mis praegu ma vabastand.

„„Jää terveks, nüüd pean mina minema!
Mu tuleku tee mulle näitasid sa,
jää terveks, mu mees, ja mu lapsuksed!
Ma lähen! Miks näitasid mulle teed?""

Nii ütles ja kadus ta korraga,
kaks last jäid maha tast emata:
poeg tütrega troostiks jäi isale,
ja mõlemad kasvasid ülesse.

Jakob Tamm.

Odavad orjad.

Eesti rahva muinasjutt.

Ihnus, ahnus, mõlemad
õelad hinge rikkujad.
J. Bergmann.

„Suur talu mul küll on, kuid mis tast tulu,
kui suurem jagu saaki kaob käest!
Nii hirmus kõrgeks kerkib ikka kulu,

et kuidagi ei jõua üles mäest:
näed enda tarvitust, näed laste salka —
siis kogu vara, orjadele palka!...

Jah orjadega on küll hirmus lugu:
ei lepigi nad palja söögiga,
vaid palka ihaldab ka nende sugu —
ei mõistust võta muidu löögiga.
Kolm korda päevas täida nende kõhud —
mis ime siis, kui saagi surnuks rõhud!

Kui saada oleks sihukesi orjaks,
kes teevad tööd ka ilma palgata,
kes söövad kassi eest — siis saaki korjaks...
Ja sihukesi orje arvata
kolm tüdrukut, kolm poissi tuleks vaja
mul kolmeks aastaks, siis saaks korda maja."

Nii rääkis suveõhtul Saare Tõnu,
kui põllult oli koju tulemas...
Mis sundis aga tema suust neid sõnu:
kas oli vaesus teda vaevamas?
Suur oli koht tal — ise tundis seda:
ei puudus iial pigistanud teda.

Võis omaga ta ausalt läbi saada —
kuid ahnus oli teinud ihneks ta;
tal oli himu rikkust kokku a'ada
ja viisiks — üksi valjult rääkida.
Ei arvand ta, et keegi kuuleb juttu —
sääl sai tal õlast kinni võetud ruttu.

Ta vaatas kõrva: võõra mehe nägi,
kes tume nagu sügisene ilm,
kel selja küüritanud aja vägi,
ehk kavalusest alles kiirgab silm.
Tast mõni teine oleks kartnud paha,
kuid Tõnu sulas tema ees kui vaha.

Jäi oot'ma Tõnu... Võõras algas juttu:
„Ma kuulsin sinu kõnet, külamees:
seepärast avalda sa mulle ruttu:
kas siis jääb rahule su süda sees,
kas siis võid kanda rinnus rõõmupärgi,
kui orjad saadan sulle soovi järgi?

Kolm tüdrukut, kolm poissi tahtsid saada
sa kolmeks aastaks — seda kuulsin ma;
need võid sa varsti põllu pääle saata,
kui saame aga kokku kaubaga:
nad söövad kassi eest, ei palka nõua;
mis jõudvad teha nad, ei teised jõua.

Ja kaup, mis ära teeme omavahel,
on see, et lahti jälle lased nad,
kui otsa jõuab kolme aasta ahel, —
nii kauaks neid ju tööle tarvitad...
Kui aga kauemaks sa veel nad võtad,
siis ise minu voli alla tõttad."

Nii rääkis võõras... Tõnu kuulas teda
ja kostis siis: „Kaup minu poolt on koos."
Kui ütlemas ta alles oli seda,
ju võõras kadus ära tuule hoos.
„Vist nägin und!" — nii Tõnu kurvalt sõnus:
„Oh äpardust! kaup oleks olnud mõnus!"

Kui tema aga jõuab koduõue,
kolm tüdrukut, kolm poissi seisab ees.
Rõõm pani pakitsema tema põue.
Nüüd mõistis mees, et asjal tõsi sees,
ta võttis orjad vastu, süüa andis
ja teisel päeval kohe tööle pani.

*

Aeg kadus käest... Ju viimse õhtu vari
on kolmandastki aastast ukse ees.

Küll suur on Tõnul koju tulnud kari,
täis salved vilja Tõnu aida sees,
hulk raha Tõnul kirstus taba taga —
kuid tusane on Tõnu täna aga.

Ta istub õhtusöögil mõttes raskes:
ei lähe toit; rind tungib õhkele;
ja ennast käsipõsekile lastes
mees ootab orje põllult õhtule —
neil orjaaeg on otsas täna õhtu —
see ongi hoop, mis Tõnule toob ohtu.

Lä'eb mõte Tõnul läbi viljavälja,
lä'eb läbi metsa, läbi karjamaa,
lä'eb läbi ojaäärse luha halja,
lä'eb ringi ümber tema talu ra'a,
lä'eb läbi toa, rehe, aida, lauda —
kuid ohule ei kustki leia hauda.

„Mis tulu oli temal," arvab Tõnu,
„mind keelda orje üle pidamast? —
Neist küllap mõni teine tunneb mõnu,
kui lahti on nad minu sidemest...
Ei — saab, mis saab — kui orjad tahtvad jääda,
mis kardan temast, tahaksin ma teada!"

Ta ootab orje... Orjad koju tõtvad
ja õhtusöögilauda istuvad:
kolm suutäit leent sealt igaüks nad võtvad,
siis söönud on ja lauast astuvad;
nad tahtvad lakka puhkusele minna;
kuid Tõnu käsib neid veel jääda sinna.

„Et kuulge veel mu sõbralikke sõnu:
teil orjaaeg on täna otsa saand;" —
nii ütleb südamlikult Saare Tõnu —
„Eks ole hästi meie läbi a'and?
Ei tulnud ette iial mingit paha...
Mispärast tahate mind jätta maha?

„Te jääge siia — mina soovin seda —
kas olgu veel ehk üheks aastakski;
teil pole ära minna mingit häda, —
ei õnne leia keegi hulguteel;
ei veerev kivi iial sammalt kanna —
ma seda tahtsin teile ette panna."

Ei ütle orjad head, ei ütle paha,
kas rahul on või pole temaga:
neil aeg on käes, nad tõtvad ukse taha,
et päeva vaevast minna puhkama.
Näeb Tõnu nüüd, et lähevad nad lakka:
„Noh eks nad homme jälle tööle hakka!"

Ja teisel päeval enne koitu juba
on tema üleval, kuis tema viis:
ta kõnnib kärsitumalt mööda tuba
ja ootab orje; sõnab järsku siis:
„Ma järel' lä'en: neid tarvis tööle a'ada —
võib ori üksi käsust aru saada."

*

Päev algab juba... Ules tõusis päike —
ei Tõnu lakast tulnud maha veel;
lõi kärsitumaks toas suur ja väike
ja halba aimas hirmus iga meel.
Siis lakka tõtati, kus laisklev pere...
Mis nähti seal, see külmaks tegi vere.

Muud orjadest ei olnud enam märki
kui aga nende magamise koht;
ja selle peal kuus katkend vana särki
ning igaühe sees üks kasetoht...
Ja laka nurgas, nendest eemal vähe,
maas oli heintel Tõnu surnukeha.

Kallid kohad.

Sa, väike ojake, ja väike salu,
ei ma teid iial unustada võil
Sealt ema mulle kauneid lilli tõi,
kui paterdasin õues palja jalu.

Seal pärastpoole lustil püüdsin kalu,
kui minu kaitsel kari aasal sõi.
Seal süda esimest kord armus lõi...
ja hiljem tundsin lahkumise-valu.

Seal veelgi nagu õhu õrna käega
mu ema vaim mind õhtul õnnistaks
ja paistaks palgelt kurbust, hingest vaeva.

Mu süda nagu sala imeväega
seal uuesti saab nooreks, kergemaks,
ja lapseline palve tõuseb taeva.

SISUKORD.

Lk.

I. Kirjalike mälestiste ajastu 3
II. Vaimulik kirjandus (1600—1800) 9
1. Vigase kirikukeele ajastu (1600—1700) 9
2. Parandatud kirikukeele ajastu (1700—1800) 13
III. Ilmliku kirjanduse alged (1800—1860) 19
1. Ilmlik esilüürika 19
2. Jutukirjanduse alged 26
3. Ülevaade sentimentalismist maailmakirjanduses 27
4. Rahvavalgustuslik kirjandus (1780—1830) 30
5. Ilmliku kirjanduse rajajad 32
Friedrich Gustav Arvelius (1753—1806) 33
Friedrich Wilhelm von Willmann (1746—1819) 35
6. Estofiilid 36
Johann Wilhelm Ludwig von Luce (1750—1842) 37
Otto Reinhold von Holtz (1757—1828) 39
Otto Wilhelm Masing (1763—1832) 41
Krahv Peter Manteuffel (1768—1842) 45
7. Näitekirjanduse alged 47
8. Sentimentaalsed rahvaraamatud 49
Suve Jaan (1777—1851) 51
Kristian Jaak Peterson (1801—1822) 53
IV. Romantismi ajastu 62
1. Ülevaade romantismist maailmakirjanduses 62
2. Eelärkamisaeg (1830—1860) 70
Friedrich Robert Faehlmann 72
Johann Voldemar Jannsen 83
3. Rahvusliku ärkamisaja kirjandus (1860—1880) 93
Friedrich Reinhold Kreutzwald 95
Jakob Hurt 128
Carl Robert Jakobson 131
Koidula 135
Friedrich Kuhlbars 159
Mihkel Veske 164
Jakob Pärn 172
Johann Kunder 176
4. Järelromantiline kirjandus 177
5. Ajalooline jutukirjandus 180
Eduard Bornhöhe 180

Lk.

Andres Saal 185
6. Luulekirjandus 186
Jaan Bergmann 186
Jakob Tamm 188
Jakob Liiv 193
V. Lühike ülevaade tähtsamaist eepostest maailmakirjanduses . . . 196
Ilias 198
Odüsseia 199
Rooma rahvuslik eepos „Aeneis" 201
Prantsuse rahvuseepos „Rolandi laul" 203
Saksa rahvaeepos „Nibelungide laul" 205
Wolfram von Eschenbach'i „Parzival" 207
VI. Peatükke stilistikast 209
Luulekeel 209
Värsiõpetus 216
VII. Valimik rahvalaule 238
VIII. Valimik eesti kirjandust 255
1. Vanemat kirjandust 255
2. Romantismi-aegset kirjandust 277
F. R. Faehlmann 277
Koit ja Eha 277
Endla järv ja Juta 278
Piibo jut 279
J. V. Jannsen 281
Uus variser ehk kõrtsita ja kõrtsiga küla 281
Fr. R. Kreutzwald 289
Katkend „Kalevipojast" 289
C. R. Jakobson 291
Katkend esimesest isamaakõnest 291
M. Veske 292
Minge üles mägedele 292
Pääsuke 292
Koidula 293
Sind surmani 293
Su priiust olid matnud 293
Eesti muld ja eesti süda 294
Kaebus 294
Jutt 295
Sügisemõtted 297

Lk.

Kodu 297
Ema süda 298
Friedrich Kuhlbars 298
Vanemuine 298
Linda laul 299
Õhtulaul 299
Eduard Bornhöhe 300
Peatükke „Tasujast“ 300
Jaan Bergmann 306
Luupainaja 306
Jakob Tamm 308
Odavad orjad 308
Jakob Liiv 313
Kallid kohad 313

RMK. 3.80